

Latviešu lingvistiskā attieksme:

vērtības,
pārlicība,
prakse

**Latviešu
lingvistiskā
attieksme:
vērtības,
pārliecība,
prakse**

**Latviešu
lingvistiskā
attieksme:
vērtības,
pārliecība,
prakse**

UDK 811.174'27
La802

Latviešu lingvistiskā attieksme: vērtības, pārliecība, prakse. Kolektīva monogrāfija. Zinātniskā redaktore Ina Druvieta. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 2021. 304 lpp.

Latvian Language Attitudes: Values, Beliefs, Practice. Collective Monograph. Scientific editor Ina Druvieta. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 2021. 304 p.

LATVIJAS
UNIVERSITĀTE

LIEPĀJAS
UNIVERSITĀTE

Kolektīvā monogrāfija sagatavota Valsts pētījumu programmas "Latviešu valoda" projektā (VPP-IZM-2018/2-0002).

Kolektīvā monogrāfija rekomendēta publicēšanai ar Latvijas Universitātes Humanitāro un sociālo zinātņu padomes 2021. gada 12. jūlija lēmumu (protokols Nr. 8).

Zinātniskie recenzenti:

Dr. habil. hum. Alvids Butkus (*Alvydas Butkus*) (Vītauta Dižā Universitāte, Lietuva)

Dr. habil. phil. Maija Kūle (LU Filozofijas un socioloģijas institūts)

Dr. habil. philol. Jānis Valdmanis (Latviešu valodas aģentūra)

Zinātniskā redaktore *Dr. habil. philol.* Ina Druvieta

Literārā redaktore Gita Kļaviņa

Kopsavilkums angļu valodā: Margarita Spirida

Vāka un maketa dizains: Baiba Lazdiņa

© Latvijas Universitāte, 2021

© Ina Druvieta, Kaspars Kļaviņš,
Linda Lauze, Dite Liepa, Vija Požarnova,
Dace Strelēvica-Ošiņa, 2021

ISBN 978-9934-18-723-0

Saturs

Priekšvārds	Valodas pētījumi valstij, sabiedrībai, cilvēkam <i>Ina Druviete</i>	7
Pirmā nodaļa	Lingvistiskā attieksme valodas politikā <i>Ina Druviete</i>	18
Otrā nodaļa	Valoda un identitāte <i>Ina Druviete, Vija Požarnova</i>	29
Trešā nodaļa	Valoda kā identitāte Rietumu un Austrumu telpā <i>Kaspars Kļaviņš</i>	40
Ceturtnā nodaļa	Latviešu valoda pasaules valodu kopainā <i>Ina Druviete</i>	73
Piektā nodaļa	Valoda kā vērtība <i>Ina Druviete, Vija Požarnova</i>	93
Sestā nodaļa	Latviešu etnosa un valodas pašraksturojums: pieņēmumi, mīti un stereotipi <i>Ina Druviete, Dīte Liepa</i>	108
Septītā nodaļa	Valodas jautājumu atspoguļojums plašsaziņas līdzekļos <i>Dīte Liepa</i>	133
Astotā nodaļa	Lingvistiskās attieksmes izpausmes interneta diskusijās <i>Vija Požarnova</i>	154

Devītā nodaļa	Lingvistiskās attieksmes izpausmes uzrunas lietojumā <i>Linda Lauze</i>	164
Desmitā nodaļa	Lingvistiskā attieksme latviešu sabiedrībā: pūrisms, dzimte un citi aspekti <i>Dace Strelēvica-Ošiņa</i>	184
Nobeiguma vietā	<i>Ina Druviete</i>	217
Summary		221
Avoti un literatūra		274
Personu rādītājs		298

VALODAS PĒTĪJUMI VALSTIJ, SABIEDRĪBAI, CILVĒKAM

Ina Druviete

Divdesmit pirmā gadsimta trešā desmitgade sākusies ar jauniem pārbaudījumiem cilvēcei, kopīgajām globālajām grūtībām – klimata pārmaiņām, vardarbīgiem konfliktiem, ienākumu nevienlīdzībai un citām – piepūcējot jauna vīrusa izraisītu pandēmiju. Covidkrīzes pārvarēšanai valstis ir mobilizējušas pētnieciskos un tehnoloģiskos resursus, nostiprinājies uz pierādījumiem balstītu zinātnisku atzinumu un ekspertīzes statuss, dabas un dzīvības zinātnes guvušas nebijušu stimulu attīstībai. Tomēr negaidītā situācija ir likusi arī skaidrāk apjaust, ka cilvēks nav tikai bioloģiska būtne; tā izgaismojusi sociālas un dziļi sakņotas humanitāras problēmas, kuru risināšana var būt kritiska ne vien epidemioloģiskā kontekstā. Zinātņu nozarēm, kas pievēršas sabiedrības un cilvēka domāšanas, saziņas un sadarbības izpratnei, var būt izšķirīga loma attieksmes veidošanā pret ekspertu un politikas īstenotāju secinājumiem un rekomendācijām. Aizvadītais gads ir paplašinājis skatījumu uz humanitārajām un sociālajām zinātnēm, uzsverot to lomu ne tikai labāko komunikācijas modeļu izvēlē, bet arī sabiedrības vērtību sistēmas aktualizēšanā.

Anna Magdalēna Elsnera (*Elsner*) un Vanesa Ramptone (*Rampton*) pārliecībā, ka kovidkrīze nav atrisināma bez humanitāro zinātņu palīdzības, raksta: “Tā kā sabiedrību pārpludina konkurējoši naratīvi par krīzes būtību un tās atrisināšanas iespējām, humanitārās zinātnes iedrošina mūs pretoties tiem, kas piedāvā vienkāršotus bioloģiskus vai sociālus modeļus. Tā vietā šīs zinātnes norāda uz tādiem risinājumiem, kas pamatojas kopīgos paradumos, pārliecībā un vērtībās. Pandēmija no jauna ir atklājusi konkrētas sabiedrības ievainojamības izpausmes, un tās mums jāuztver nopietni, ja vēlamies pievērsties fundamentālām veselības aprūpes sistēmas problēmām un sociālajai mijiedarbībai.” (Elsner, Rampton, 2020: 1)

Visai cilvēcei kopīgo, cerams, īstermiņa pandēmijas problēmu risināšana nedaudz ēnā atstājusi plašo un daudzpusīgo identitātes (reģiona, valsts, sabiedrības, etnosa, runātāju kolektīva, personības u. c.) diskursu. Tomēr pārrāvums šo mūžseno problēmu analizē un atspoguļojumā nedrīkst būt ilgstošs, jo jauni apstākļi pieprasa plašāku un vispusīgāku skatījumu gan globālā, gan reģionālā, gan valstu līmenī. Gan Eiropas Savienības kopīgās, gan atsevišķu dalībvalstu stratēģijas gudrai, ilgtspējīgai un iekļaujošai izaugsmei un atjaunotnei īstenojamas, pamatojoties uz dziļām zināšanām un izpratni par sabiedrībā notiekošo procesu dinamiku un iespējamo transformāciju visos līmeņos.

Kaut 21. gadsimta zinātnei kopumā raksturīga virzība uz šaurāku specializāciju, vienlaikus parādās nozaru sinerģijas un robežu noārdīšanas tendence – arī starp šķietami atšķirīgajām eksaktajām un humanitārajām zinātnēm. Tas redzams Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas pieejā, zinātnes definīcijā uzsverot radošumu un saikni ar kultūru: “Pētniecība un eksperimentālā attīstība aptver radošu un sistēmisku darbību, lai vairotu zināšanu kopumu – arī zināšanas par cilvēci, kultūru un sabiedrību – un izstrādātu jaunu pieeju esošo zināšanu izmantošanā.” (OECD, 2015: 44) Šāda doma atspoguļojas arī aizvadītā laikposma (2014–2020) Latvijas pamatnostādnes zinātnes, tehnoloģiju un inovāciju attīstībai: “Sociālās zinātnes veido izpratni par sabiedrības norisēm un risina sabiedrības sociālās attīstības problēmas, tajā skaitā tās, kas ir saistītas ar zinātnes, tehnoloģijas un inovāciju procesiem. Humanitārās zinātnes veido sabiedrības identitāti un ir papildus sabiedriskās vērtības avots jaunu produktu un tehnoloģiju radīšanā.” (Pamatnostādnes, 2013: 36)

Saskaņā ar Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas klasifikāciju humanitāro zinātņu nozares ietilpst 6. grupā: 6.1. Vēsture un arheoloģija, 6.2. Valodas un literatūra, 6.3. Filozofija, ētika un reliģija, 6.4. Māksla. Šī klasifikācija (OECD, 2015) un uz tās pamata veidotais Latvijas zinātnes nozaru un apakšnozaru saraksts (Noteikumi, 2018) vienā grupā apvieno valodniecības un literatūrzinātnes nozari. Tās apakšnozares tiek definētas, balstoties uz tradicionālu pieeju, un aptver gan pētījumu metodi, gan pētāmo valodu, gan

vēsturisko un sistēmisko pieeju.¹ Daudzi starpdisciplināri pētījumi tomēr grūti iekļaujami šajā klasifikācijā – tas attiecas arī uz šo monogrāfiju, kas būtu iedē-rīga īpaši nenodalītajā sociolingvistikas apakšnozarē.

Valoda kā izšķirīgs civilizācijas veidošanās priekšnoteikums un sabiedrības un personības izpausmes specifiska forma tiek pētīta un apcerēta vismaz divarpus gadu tūkstošus atbilstīgi attiecīgā laika un telpas intelektuālajām un praktiskajām vajadzībām (piem., valodas filozofiskie aspekti Senajā Grieķijā, sakrālo tekstu interpretācija indiešu gramatikā, valodas stratifikācija arābu lingvistikā, valodas standartizācija vācbaltiešu perioda un nacionālās valodniecības sākumposma latviešu normu avotos, indoeiropiešu valodu komparatīva izpēte u. tml.). Vismaz kopš 20. gadsimta vidus valodniecība kā nozare kļuvusi par ietvaru priekšmeta un metodoloģijas ziņā būtiski atšķirīgiem pētījumu virzieniem. Turklāt zināmu autonomiju ieguvušas t. s. robežnozares (piem., neirolingvistika, datorlingvistika, psiholingvistika, sociolingvistika, tiesu lingvistika, valodas ontoloģija), kur valodas materiāls tiek analizēts, izmantojot citu humanitāro, sociālo vai pat eksakto zinātņu metodes. Nozares starptautiskās attīstības tendences, protams, izpaužas arī latviešu valodniecībā, kas tieši tāpat kā šī zinātne citās valstīs visai grūti iekļaujama formālā taksonomijā vai klasifikācijā. Atšķirīgo valodniecības tradīciju dēļ mēģinājumi veidot universālu valodniecības nozaru sistēmu visām pasaules valstīm ir apšaubāmi, tomēr ikvienā valstī jābūt skaidram priekšstatam, kā tai pierastā nozaru klasifikācija saskan ar citviet pieņemto nozaru un apakšnozaru dalījumu.

Humanitārās zinātnes Latvijā vismaz kopš 19. gadsimta vidus attīstās saistībā ar kopīgajām tendencēm pasaulē un sadarbībā ar citu valstu zinātniekiem, risinot vispārīgus humanitāro zinātņu jautājumus un vienlaikus pētot un attīstot latviešu valodu, latviešu folkloru, literatūru un mākslu kā nozīmīgāko Latvijas nacionālās identitātes daļu, kā arī dodot ieguldījumu citu tautu valodas un kultūras izpētē. 20. gadsimta laikā tās sazarājušās daudzās apakšnozarēs un pašlaik aptver aizvien jaunus izpētes aspektus un metodes. Valodniecība Latvijā iekļauj darbību vairāku valodu saimju un grupu izpētē visos valodas līmeņos gan teorētiskā, gan lietišķā aspektā. Zinātniska valodas izpēte cieši saistīta ar praktisku valodas apguvi un mācīšanu, kā arī valodas standartizāciju un popularizēšanu. Tādējādi šī nozare aptver vairākus desmitus mācībspēku, pētnieku un valodas

¹ Mitoloģija, Latviešu literatūras vēsture, Literatūras teorija, Salīdzināmā literatūrzinātne, Cit-tautu literatūras vēsture, Vispārīgā valodniecība, Salīdzināmā un sastatāmā valodniecība, Lietišķā valodniecība, Latviešu sinhroniskā valodniecība, Latviešu diahroniskā valodniecība, Baltu valodniecība, Ģermāņu valodniecība, Romāņu valodniecība, Slāvu valodniecība, Somugru valodniecība (somugristika), Orientālistika, Klasiskā filoloģija un citas valodniecības un literatūrzinātnes apakšnozares.

politikas institūciju darbinieku; ja ņemam vērā arī citu humanitāro un sociālo zinātņu nozaru pētniekus, kas pēti valodu no savas nozares skatpunkta, kā arī valodu apguves procesā iesaistītos speciālistus, šis skaits ir pat krietni lielāks.

Latvijas valodniekiem ir iespējams darboties gan jomās, kas veido ieguldījumu globālajā valodas metateorijā, zināmā mērā abstrahējoties no latviešu valodas eksistences un kvalitātes problēmām, gan arī veikt pētījumus, kam varētu būt tieša ietekme uz latviešu valodas konkurētspēju pašreizējā valodas situācijā. Jebkuras sistēmiskas un radošas darbības – arī valodas izpētes – mērķis ir cilvēces zināšanu kopuma vairošana, lai rastu jaunu pieeju praktisko problēmu risināšanai. Latvijā vēsturisku apstākļu dēļ tradicionāli pat vēsturiskiem un deskriptīviem valodas pētījumiem vairumā gadījumu ir bijis apzināts vai neapzināts papilduzdevums – uzsvērt latviešu valodas nozīmi, šādi veicinot pozitīvu attieksmi pret to. Tāpēc latviešu valodas ilgtspējas nodrošināšanā vienlīdz svarīgi ir gan fundamentāli tās vēstures, struktūras, dažādu līmeņu valodas parādību pētījumi, gan dziļākā izpētē pamatotas rekomendācijas valodas lietojumam sabiedrības un indivīda līmenī, uzsverot latviešu valodas kā galvenā nācijas identitātes elementa ciešo saistību ar Latvijas valstiskumu.

Šāda filozofija ir pamatā arī Valsts pētījumu programmai “Latviešu valoda”, kuras ietvaros izstrādāta šī kolektīvā monogrāfija. Programmas kopējais finansējums ir 3 111 141 eiro, un tā tiek finansēta no Izglītības un zinātnes ministrijas valsts budžeta programmas 05.00.00 “Zinātne” apakšprogrammas 05.12.00 “Valsts pētījumu programma” līdzekļiem. Programmas īstenošanas laiks – trīs gadi (no 2018. gada decembra līdz 2021. gada decembrim).

Programmā pētījumi notikuši desmit virzienos, aptverot nozīmīgākās apakšnozares un virzienus, kādos iespējams pētīt valodu. Programmas īstenošanā iesaistītas sešas augstskolas – Latvijas Universitāte, Rīgas Tehniskā universitāte, Daugavpils Universitāte, Liepājas Universitāte, Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, Ventspils Augstskola –, kā arī viena valsts institūcija – Latviešu valodas aģentūra. Kopumā programmas izpildē darbojušies ap 120 pētnieku, arī doktoranti un studenti. Programmas virsmērķis ir “stiprināt latviešu valodas – Latvijas identitātes un valsts vērtības veidojošā pamatelementa – ilgtspēju, lingvistisko kvalitāti un konkurētspēju Latvijā un pasaules valodu kontekstā”. Programmas mērķis ir attīstīt cilvēkkapitālu, paplašināt zināšanu bāzi valodniecības un tās saskarjumu zinātnēs par latviešu valodas un lībiešu valodas izpēti un attīstību, valodas resursu digitalizāciju un analīzi, nodrošinot sabiedrībai nepieciešamo pētniecības rezultātu pieejamību, kā arī sniegt ieguldījumu izglītības un valodas apguves jomā un stiprināt valsts valodas lomu un funkcijas (Programma, 2018). Zīmīgi, ka, paplašinot zināšanu bāzi valodniecības un tās saskarjumu zinātnēs par latviešu valodas un lībiešu valodas izpēti un attīstību, valodas resursu digitalizāciju un analīzi, vienlaikus jānodrošina sabiedrībai nepieciešamu pētniecisko

rezultātu pieejamība, ne tikai iepazīstinot Latvijas iedzīvotājus ar projekta rezultātiem, bet arī dodot iespēju sekot līdzī apakšprojektu izpildes gaitai. Ja izdosies veicināt zināšanu pārnesi, iesaistot sabiedrību un sekmējot izpratni par pētniecības lomu un devumu valsts valodas statusa stiprināšanā, būs iespējams nodrošināt sabiedrības adaptāciju latviešu valodas konkurētspējas uzturēšanas nosacījumiem mainīgos ģeopolitiskos, ekonomiskos un demogrāfiskos apstākļos. Lai sasniegtu programmas mērķi, nepieciešama sadarbība starp vairāku jomu speciālistiem un pētnieciskajām institūcijām. Programmā ir noteikti uzdevumi, kuru izpildē darbojas dažādu jomu speciālisti.²

² Lai sasniegtu programmas mērķi, noteikti šādi uzdevumi:

6.1. veikt valodas ontoloģijas pētījumus kultūrvēsturiskā un sociālā skatījumā – valodas loma valstiskajā un sociālajā identitātē, valodas kā valstiskuma vērtības nozīmība, valodas un varas attiecības;

6.2. veikt pētījumus par valodas politikas aktualitātēm un vēsturi Latvijā kontekstā ar notikumiem Eiropā un pasaulē, kā arī veikt latviešu valodas sociolingvistisko funkciju izpēti – lingvistiskā attieksme un uzvedība, valodas un sabiedriskās domas attieksmes;

6.3. mūsdienu latviešu valodas fonētiskās, gramatiskās, semantiskās un stilistiskās sistēmas pētījumi teorētiski praktiskā aspektā, literārās valodas standartizācija un normu kodifikācija;

6.4. teorētiskās un praktiskās leksikogrāfijas attīstība – latviešu valodas leksiski semantiskās un gramatiskās sistēmas vēstures pētījumi, vispārīgo un speciālo latviešu valodas vārdnīcu un datubāzu izveide, papildināšana un/vai pilnveide, datu sistematizēšanai un apstrādei nepieciešamo programmrīku izveide, pielāgošana un brīvpieejas nodrošināšana lietotājam;

6.5. latviešu valodas onomastikas, īpaši personvārdu un vietvārdu, izpēte, publiski pieejamu, regulāri papildināmu datubāzu izveide, to pieejamības nodrošināšana;

6.6. pētījumi latviešu terminoloģijā – vēsture, teorija un prakse. Latviešu valodas terminoloģijas datubāzu satura pilnveide, papildināšana ar praksē lietotiem un jauniem terminiem dažādās zinātņu nozarēs (īpaši – latviešu valodniecības apakšnozarēs un izglītības zinātnēs), terminrade un terminu apstiprināšana;

6.7. pētījumi tulkojumzinātnes un kontaktlingvistikas jomā, lai sekmētu latviešu valodas lingvistisko kvalitāti un attīstību, pilnvērtīgu funkcionēšanu Eiropas un pasaules daudzvalodu kontekstā;

6.8. pētījumi latviešu valodas kā dzimtās, otrās valodas un svešvalodas, latviešu valodas kā etniskā mantojuma valodas apguvē, pētījumu īstenošanai nepieciešamā(-o) latviešu valodas korpusa(-u) izstrāde un datu analīze teorētiski praktiskā aspektā, pētījumi par mācību līdzekļu izstrādi noteiktām mērķauditorijām, valodas kvalitāti un prasmju līmeņiem, ieteikumi didaktikā un metodikā;

6.9. latviešu valodas reģionālo variantu pētījumi, ģeolingvistika, latgaliešu rakstu valodas izpēte. Latgaliešu rakstu valodas pareizrakstības rīka lingvistiskās daļas izstrāde (programmētāju konsultēšana, lingvistisko datu avotu atlase, leksikona izveide, testēšana un novērtēšana);

6.10. lībiešu valodas izpēte un attīstība – lībiešu valodas rokasgrāmata, gramatikas pārskats, lībiešu valodas korpusa, leksikas, morfoloģijas un vietvārdu datubāzu izveide, papildināšana un pilnveidošana (Programma, 2018).

Valsts valodas politikas pamatnostādnēs 2015.–2020. gadam atzīts, ka “latviešu valoda mūsu valstī ir ne tikai lingvistisks un juridisks, bet arī simbolisks jēdziens, kas nesaraucjami saistīts gan ar valsts un sabiedrības, gan katra Latvijas iedzīvotāja identitātes daudzveidīgajiem aspektiem” (Pamatnostādnes, 2014). Tāpēc Valsts pētījumu programmas 6.2. apakšprojektā, kas veltīts valodas situācijas un valodas politikas analīzei, pētīta ne tikai iedzīvotāju lingvistiskā attieksme, bet arī vispārējo lingvistisko zināšanu un informētības ietekme uz reālo valodas lietojumu un valodas kvalitāti Latvijas sabiedrībā. Pētījuma fokusā blakus valodas situācijas komponentu dinamikas analīzei ir valodas un identitātes attiecības.

Šajā kopīgajā monogrāfijā ir atspoguļoti Valsts pētījumu programmas “Latviešu valoda” 6.2. uzdevuma izpildei veltītā apakšprojekta rezultāti. Apakšprojekta izpildē gūtie secinājumi noderīgi valodas politikas pasākumu, tostarp valodas zinātniskās izpētes, aktualizēšanai nākamajās Valsts valodas politikas pamatnostādnēs (2021–2027), tādējādi nodrošinot visas Valsts pētniecības programmas “Latviešu valoda” virsmērķa un mērķa sasniegšanu. Apakšprojekta mērķis ir sniegt zinātniski pamatotas rekomendācijas Latvijas valodas politikas kā nozīmīgas iekšpolitikas nozares aktualizēšanai, aptverot ieteikumus normatīvo aktu grozījumiem vai papildinājumiem, valodas apgaves pilnveidei un sabiedrības iesaistei valodas politikas īstenošanā. Šis mērķis sasniedzams, paralēli veicot pētījumus divos pamatvirzienos: valodas situācijas *kvantitatīvi raksturojamas dinamikas izpēte* (latviešu valodas un valodas prasme dažādās sociālās grupās, valodas lietojums noteiktās sociolingvistiskās funkcijās) un *lingvistiskās attieksmes pētījumi*.

Apakšprojekts īstenots sadarbībā starp zinātnisko institūciju – Latvijas Universitātes un Liepājas Universitātes – pētniekiem un studentiem un valsts institūciju – Izglītības un zinātnes ministrijas Latviešu valodas aģentūru. Latviešu valodas aģentūras darbības mērķis ir veicināt latviešu valodas – Latvijas Republikas valsts valodas un Eiropas Savienības oficiālās valodas – statusa nostiprināšanu un ilgtspējīgu attīstību; viens no aģentūras uzdevumiem ir analizēt latviešu valodas situāciju un sociolingvistisko procesu dinamiku, organizējot un nodrošinot sociolingvistisko pētījumu veikšanu (Latviešu valodas aģentūras nolikums, 2012). Latvija ir viena no nedaudzajām valstīm, kur regulāri sociolingvistiski pētījumi tiek veikti gandrīz trīsdesmit gadus; rezultāti publicēti gan īpašos izdevumos, gan analītiskās monogrāfijās (sk. 3. parindi 19. lappusē). Šis Valsts pētījumu programmas ietvaros ir sagatavots kārtējais panelpētījums “Valodas situācija Latvijā: 2016–2020” (Valodas situācija, 2021). Tajā ietvertas šī projekta izpildes gaitā gūtās atziņas, īpašu vērību veltot lingvistiskās attieksmes raksturojumam un tādējādi efektīvi atspoguļojot sadarbību starp zinātniekiem un valsts valodas politikas īstenošanai.

Sadarbības partnera iesaistīšana projekta īstenošanā ir nodrošinājusi valodas situācijas izpēti Latvijā pēctecību un attīstību: atbilstoši iepriekšējo pētījumu secinājumiem izstrādāta un papildināta valodas situācijas izpēti metodoloģija. Partnera piesaiste projekta īstenošanā ir nozīmīga arī projekta publicitātes un saiknes ar sabiedrību nodrošināšanai, kur, izmantojot Latviešu valodas aģentūras plašo kontaktu tīklu (visu pakāpju izglītības iestādes visā valstī (pedagogi, skolēni, administrācija), bibliotēkas, kultūras iestādes visā valstī u. tml.) un Latvijā populārus pasākumus ar visas sabiedrības iesaistīšanu (piem., Eiropas Valodu diena, Dzimtās valodas diena, radošie konkursi skolēniem un visai sabiedrībai u. c.), kā arī īpaši pedagogu auditorijai īstenotos profesionālās pilnveides pasākumus, īstenoti vairāki informatīvi un izglītojoši pasākumi projekta rezultātu izplatīšanai, skaidrošanai un nodošanai sabiedrības rīcībā.

Latviešu valodas ilgtspēja izteiktā valodu konkurences situācijā nodrošināma vienīgi ar pārdomātu valodas politikas pasākumu kompleksu. Kopš neatkarības atjaunošanas Latvijas valodas politika balstījies uz pasaules pieredzi un sociolingvistikas teorijas atziņām, kā arī uz daudzpusīgo Latvijas sociolingvistiskās situācijas izpēti. Situācijas analizē gūtās atziņas izmantotas, veidojot Ministru kabineta apstiprinātās Valsts valodas politikas pamatnostādnes (2010–2014, 2015–2020, 2021–2027). Atbilstīgi šīm pamatnostādnēm tiek veikta darbība visos valodas politikas pamatvirzienos: juridiskajā, pedagoģiskajā un arī lingvistiskajā virzienā – valodas zinātniskajā izpēti un attīstīšanā. Latvijas valodas situācija globālo sociolingvistisko procesu ietekmē atrodas nepārtrauktā dinamiskā, izvirzot jaunus uzdevumus visos valodas politikas aspektos.

Pamatojoties uz vairāk nekā divdesmit gadus veiktajiem panelpētījumiem, šī pētījuma autori izvirza hipotēzi: latviešu valodas ilgtspēja un konkurētspēja ir atkarīga no tās lietojuma visās sabiedriski nozīmīgajās funkcijās, ko savukārt nosaka *lingvistiskā attieksme* – subjektīvo faktoru komplekss, kas raksturo dažādu etnosu, sociālo grupu un indivīdu valodas uztveres īpatnības, attieksmi pret dažādām valodām (valodas variantiem) un valstisku vai sabiedrisku institūciju veiktajiem valodas situācijas regulēšanas pasākumiem.

Tādēļ līdztekus Latvijas valodas situācijas monitoringam valodu prasmes un valodu lietojuma aspektā īpaša uzmanība jāvelta sabiedrības viedokļu, lingvistisko stereotipu apzināšanai un lingvistiskās uzvedības izpēti. Tā kā lingvistiskā attieksme un sabiedriskā doma valodas jautājumos lielā mērā ir veidojusies vēsturisko un ģeopolitisko procesu ietekmē un to iespaido globālā informatīvā telpa, pētījums atspoguļo arī globālo un reģionālo norišu ietekmi uz Latvijas valodas situācijas attīstību. Tas ļaus novērtēt valodas situācijas pozitīvo vai negatīvo dinamiku un noteikt konkrētus risināmus uzdevumus valodas politikā.

Kolektīvā monogrāfija izstrādāta kā vienots pētījums, gan pievēršoties lingvistiskās attieksmes teorijai un tās praktiskajai izpaušmei 21. gadsimta trešā gadu desmita sākumā, gan apcerot valodas kā identitātes koncepta attīstību Latvijā dažādu kultūru saskares un vēsturisko norišu kontekstā. Monogrāfijas autori ir *Dr. habil. philol.* Ina Druvieta (Latvijas Universitāte), *Dr. hist.* Kaspars Kļaviņš (Latvijas Universitāte), *Dr. philol.* Linda Lauze (Liepājas Universitāte), *Dr. philol.* Dite Liepa (Latvijas Universitāte), *Mg. philol.* Vija Požarnova (Latvijas Universitāte), *Dr. philol.* Dace Strelēvica-Ošiņa (Latvijas Universitāte).

Pirmajā nodaļā “Lingvistiskā attieksme valodas politikā” sniegts ieskats Latvijas valodas politikas pamatnostādnēs un valodas politikas analīzes modeļi, kas vienotā veselumā un dinamikā pētī trīs galvenos valodas situācijas dinamikas rādītājus – valodas prasmi, valodas lietojumu un lingvistisko attieksmi. Nodaļā īsi aplūkota pieeja attieksmes pētījumiem humanitārajās un sociālajās zinātnēs, lingvistiskās attieksmes saistība ar valodas ideoloģiju, lingvistiskās attieksmes pētījumu vēsture un nozīme Latvijā.

Otrajā nodaļā “Valoda un identitāte” analizēts identitātes koncepts un tā izpaušmes sociālajā un personības līmenī, īpaši pievēršoties tiem identitātes aspektiem, kas saistās ar valodas uztveri un lietojumu. Aplūkots jēdzienu *identitāte*, *nacionālā identitāte*, *lingvistiskā identitāte* lietojums Latvijas tiesību aktos un plašsaziņas līdzekļos, secinot, ka lingvistiskās identitātes izpratne Latvijā veidojusies ilgā laika posmā, saplūstot dažādiem virzieniem un strāvojumiem, bagātinoties ar citu kultūru pieredzi un saistot tradīciju un pragmatismu.

Trešajā nodaļā “Valoda kā identitāte Rietumu un Austrumu telpā” sniegts salīdzinošs konteksts identitātes koncepta veidošanās izpratnei. Līdztekus latviešu zinātniskajā literatūrā līdz šim plaši aplūkotajai Rietumu humanitārās domas ietekmei analizēta arī Austrumu pētnieku ietekme, kam bijusi nozīme latviešu lingvistiskās identitātes interpretācijās. Savukārt Āzijas valstu modernās identitātes metamorfozes nav iedomājamas bez Eiropas idejām, piemēram, bez Johana Gotfrīda fon Herdera “tautas gara” vai lingvistiski pamatotās etnosa definīcijas konceptiem, kuriem folkloras pētniecībā kā Baltijā, tā arī Austrumu valstīs bijusi analoga nozīme.

Ceturtajā nodaļā “Latviešu valoda pasaules valodu kopainā” iezīmēta latviešu valodas situācija uz globālās valodu daudzveidības fona 21. gadsimta trešajā desmitgadē. Izmantojot valodu sociolingvistiskās klasifikācijas un valodu situācijas izvērtēšanas principus, izvērtēti objektīvie un subjektīvie faktori latviešu valodas noturībai valodu kontaktu un individuālā multilingvisma kontekstā. Latviešu valodas nākotnei nozīmīga ir lingvistiskā attieksme, kas lielā mērā sakņojas pārliecībā par valodu kā vērtību.

Piektajā nodaļā “Valoda kā vērtība” analizēts vērtības jēdziens – vai tas attiecināms uz valodu vispār un uz latviešu valodu konkrēti? Kāda varētu būt

saistība starp valodu kā vērtību un tās vietu identitātes kompleksā? Šai nodaļā pētīta valoda kā vērtība Latvijas tradicionālajā diskursā – folklorā, literatūrā, plašsaziņas līdzekļos, aplūkotas valodas ekonomiskās un simboliskās vērtības kolīzijas, jo mūsu laikmetā nav viegli rast līdzsvaru starp šīm vērtībām, kā arī arvien meklēt efektīvus risinājumus ne vien straujas komunikācijas nodrošināšanai, bet arī nacionālās identitātes kopšanai un saglabāšanai.

Sestajā nodaļā “Latviešu etnosa un valodas pašraksturojums: pieņēmumi, mīti un stereotipi” aplūkotas latviešu pašraksturojuma lingvistiskās iezīmes un analizēti pozitīvie, negatīvie un neitrālie stereotipi par valodām, latviešu valodu un valodu lietojumu. Priekšstatam par pašraksturojumam lietoto vārdu semantiku izmantoti materiāli par etniskās un lingvistiskās identitātes izpausmēm valstij nozīmīgās gadskārtās un notikumos; sniegts arī salīdzinājums ar otru baltu valodu – lietuviešu valodu – lingvistiskās identitātes uztverē un valodas līdzekļu lietojumā.

Septītajā nodaļā “Valodas jautājumu atspoguļojums plašsaziņas līdzekļos” aplūkoti plašsaziņas līdzekļi kā laikmeta un sabiedrības domu un noskaņu liecinieki. Nozīmīgas pārmaiņas sabiedrības vērtību sistēmā vienmēr atspoguļojas valodā, savukārt ar valodas starpniecību sabiedrība skaidrāk apzinās un precīzāk formulē realitāti. Kā piemērs plašsaziņas līdzekļiem – lingvistiskās attieksmes rādītājiem – analizēta viena plašsaziņas līdzekļu grupa (reģionālie laikraksti), viens plašākai auditorijai paredzēts radoraidījumu veids un vienas aktualitātes (2020. un 2021. gada kovidkrīzes) atspoguļojums lingvistiskās attieksmes aspektā.

Astotajā nodaļā “Lingvistiskās attieksmes izpausmes interneta diskusijās” atklāta virtuālās diskusiju vides attieksme pret valodu, gan analizējot izteikumus sociālajos tīklos, gan veicot tīmekļa satura patērētāju aptauju par dažādiem ar valodu saistītiem jautājumiem, īpaši par individuālās identitātes saistību ar valodu.

Devītajā nodaļā “Lingvistiskās attieksmes izpausmes uzrunas lietojumā” aplūkota uzruna kā raksturīgākā valodas lietojuma izpausme, kas daudzpusīgi atspoguļo lingvistisko attieksmi daudz plašākā tvērumā. Atklāts, ka latviešu valodā izmantotie uzrunas varianti, kas ietver norādi uz adresāta dzimumu un neatbilstošu, respektīvi, jaunāku, vecumu, neformālās runas situācijās pārsvarā rada pozitīvu lingvistisko attieksmi, bet jāņem vērā, ka atsevišķos gadījumos to lietojums pārkāpj politkorektuma un pieklājības robežas un var aizvainot adresātu. Tāpēc lingvistiskā attieksme uzrunas lietojumā saistīta arī ar politkorektuma jēdzienu.

Desmitajā nodaļā “Lingvistiskā attieksme latviešu sabiedrībā: pūrisms, dzimte un citi aspekti” analizēti sabiedrībā valdošie viedokļi par valodas pareizību saistībā ar preskriptīvisma tendencēm, parādot, kā tradicionāli

pieņēmumi ietekmē attieksmi pret valodu, tās kopšanu un valodas standartizācijas praksi. Īpaši aplūkota attieksme pret dzimtes un dzimumneitralitātes jēdzienu izteikšanu jaunāko politikorektuma tendenču aspektā.

Monogrāfijas autori izsaka pateicību Valsts pētījumu programmas “Latviešu valoda” iniciatoriem un atbalstītājiem – Izglītības un zinātnes ministrijai un Latvijas Zinātnes padomei – un partneriem mūsu apakšprojekta izstrādē – Latviešu valodas aģentūrai. Projekts nebūtu īstenojams bez Latvijas Universitātes, īpaši Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūta, un Liepājas Universitātes atbalsta. Paldies mūsu apakšprojekta asistentei *Mg. philol.* Zentai Liepai par faktu materiāla vākšanu un apkopošanu šim pētījumam. Augstu vērtējam mūsu monogrāfijas zinātnisko recenzentu *Dr. habil. phil.* Maijas Kūles, *Dr. habil. hum.* Alviņa Butkus un *Dr. habil. philol.* Jāņa Valdmaņa, kā arī Latvijas Universitātes Humanitāro un sociālo zinātņu padomes recenzentes *Dr. habil. philol.* Ilgas Irēnas Jansones lietpratīgos ieteikumus šī darba papildināšanai un uzlabošanai.

Priekšvārda nobeigumā būtiska piebilde. Izpētei jebkurā zinātnes nozarē, bet it īpaši humanitārajās un sociālajās zinātnēs, var būt atšķirīga motivācija un virsuzdevums. Arī sociolingvistikas pētījumi var līdzināties momentfotogrāfijai, kur bezkaislīgi fiksēti fakti un norises, ne tikai necenšoties, bet pat apzināti izvairoties dot tiem vērtējumu no valodas politikas viedokļa. Eiropas valodas politikas telpā pašlaik valda zināma nenoteiktība un apzināta distancēšanās no valodas politikas teorijas, vērību veltot galvenokārt instrumentāliem pasākumiem, kā valodas apguves iespēju un metodikas pilnveidei, īpaši digitālo risinājumu izstrādei. Šāda pieeja beidzamajā desmitgadē, nenoliedzami, ir dominējoša un tiek uzskatīta par politiski un zinātniski korektu, īpaši tad, ja tiek aplūkota valoda, kam noteiktā valstī ir oficiāls valsts valodas statuss. Tomēr apšaubāms, vai tikai digitālie risinājumi Eiropas Savienības kultūrtelpā var sniegt pilnvērtīgu pamatu lingvistiskās attieksmes maiņai, jo tā ir personificējama, balstās uz kultūrvēsturiskām atšķirībām, tradīcijām, valodas politiku katrā noteiktā valstī un pat uz kolektīvajiem bezapzinātajiem slāņiem. Digitalizētajām datubāzēm pašām par sevi nav vērtības, ja priekšplānā netiek virzīta cilvēku intelekta un saprastspējas attīstība, ja netiek veicināta interese un spēja tās lietot visas sabiedrības līmenī.

Tāpēc šīs monogrāfijas autori nespēj un nevēlas būt tikai neitrāli un bezkaislīgi vērotāji, un mūsu nostāja nav tikai deklarēti “pētnieku aizspriedumi”. Lingvistiskā identitāte, mūsaprāt, nav vienīgi sociāls konstrukts vai ideoloģisks artefakts. Mēs esam pārliecināti, ka pētniekiem jāizmanto savas zināšanas un argumentācijas spēks, lai sniegtu ieguldījumu mūsu valodas ilgtspējā. Atjaunojot valsts valodas statusu latviešu valodai, nesaraujami savijās valodas politika kā zinātne un valodas politika kā iekšpolitikas nozare, un Latvijas

valodas situācijā tam tā jābūt arī turpmāk. Mums nav vienalga, kāds būs latviešu valodas liktenis, un tāpēc arī ir tapusi šī monogrāfija – kā daļa no plašāka pētījuma, ko ceram īstenot tuvākā laikā, lai pārlicinošāk pierādītu lingvistiskās attieksmes izšķirīgo lomu valodas noturībā.

LINGVISTISKĀ ATTIEKSME VALODAS POLITIKĀ

Ina Druviete

Valoda ir nozīmīga gan katras personības, gan sociālās grupas, gan sabiedrības un valsts dzīvē, un konkrētas valodas lietojumu varam vērtēt no indivīda, sociālas grupas un valsts identitātes vai pat globālās lingvodiversitātes skatpunkta, izsakot pat pavisam pretējus secinājumus. Sociolingvistisko procesu zinātniskais vērtējums un pētnieku ieteikumi var veidot pamatu tiesību aktiem valodas politikas jomā, bet var arī tikt apšaubīti un ignorēti. Vienlīdz liela loma valodas politikas pamatnostādņu aktualizēšanā var būt gan valsts līmenī akceptētajai tradicionālajai pieejai valodas jautājumiem, gan vadošajām tendencēm pasaulē, kas pašlaik, piemēram, aizvien vairāk attīstās individuālisma un brīvā valodu tirgus virzienā. Lai diskusijas balstītos uz vienotu koncepciju vai vismaz uz skaidri apzinātām principiālām nostādņu atšķirībām, pētījumos jādefinē valodas politikas kā sociolingvistikas apakšnozares teorētiskais virziens un metodoloģija.

Jau kopš valsts valodas statusa atjaunošanas 1988. gadā valsts valodas politikas mērķis ir nodrošināt latviešu valodas kā vienīgās valsts valodas attīstību

un ilgtspēju. Kā norādīts Latvijas Republikas Satversmes komentāros, “konstitucionālā likumdevēja lēmumam noteikt valsts valodu vai oficiālo valodu ir tiesībpolitiskas konsekvences” (Balodis, 2014; sk. arī Levits, 2011). Tas nozīmē, ka valsts politikai jābūt vērstai uz to, lai latviešu valoda spētu pilnvērtīgi pildīt vienīgās valsts valodas funkcijas, kļūstot par visu Latvijas iedzīvotāju savstarpējās saziņas un sabiedrības vienotājas valodu.

Veiksmīgai valodas politikas izvirzīto mērķu sasniegšanai valstī tā jārealizē vienlaicīgi, saskaņoti un vienoti valodas politikas īstenošanas pamatvirzienos: juridiskajā (ar valodu saistīti panti Latvijas Republikas Satversmē, Valsts valodas likums un tā izpildes normatīvie akti, kā Ministru kabineta noteikumi, valodas regulējums citos normatīvajos aktos), lingvistiskajā (valodas izpēte un standartizācija), pedagoģiskajā (valodas apguve visās izglītības pakāpēs no pirmsskolas izglītības līdz augstākajai izglītībai un mūžizglītībai), kā arī sabiedrības līdzdalības aspektā.³

Šāds tradicionāls valodas politikas modelis Latvijā pamatos būtu saglabājams, lai nodrošinātu valodas politikas pēctecību un konsekvenci. Arī valodas politikas zinātniskajā izpētē, aprakstot sociolingvistisko procesu dinamiku, atspoguļojami minētie valodas politikas virzieni, analizējot to ietekmi uz trīs savstarpēji saistītiem pamatrādītājiem – **valodas prasmi, valodas lietojumu un lingvistisko attieksmi**. Aktualizēts pārskats par Latvijas iedzīvotāju latviešu valodas prasmes, valodas lietojuma un lingvistiskās attieksmes *status quo* un dinamiku ietverts Latviešu valodas aģentūras jau trešajā pēc vienotas metodoloģijas veiktajā pētījumā “Valodas situācija Latvijā: 2016–2020”. Šis sociolingvistiskais pētījums ir daļa no Valsts pētījumu programmas “Latviešu valoda” (Nr. VPP-IZM-2018/2-0002) 2. apakšprojekta “Sociolingvistika” (2. aktivitātes

³ Šajā pētījumā nav ietverts Latvijas valodas politikas vēstures un normatīvā regulējuma pārskats. Tā kā lingvistiskā attieksme nav nodalāma no valodas situācijas ģenēzes un likumvides konteksta, dziļākai izpratnei noderīgi daudzie pētījumi šajās jomās. Latvijas valodas politikas pamatprincipi un to īstenošana atspoguļota apjomīgos par valodas politiku atbildīgo institūciju (Valsts valodas komisijas, Valsts valodas aģentūras) izdevumos (piem., Latviešu, 2007; Valsts valodas likums, 2008; Latviešu valoda, 2013), kā arī Latviešu valodas institūta un Latviešu valodas aģentūras veiktajos regulārajos sociolingvistiskajos pētījumos (piem., Druviete, 1995; Druviete, 1996; Valodas situācija, 2011; Valodas situācija, 2016). Šajos izdevumos atrodamas arī atsauces uz daudzajām Latvijas valodas politikai veltītajām latviešu un ārvalstu autoru publikācijām. Kā informācijas avots izmantojami Latviešu valodas aģentūras publicētie pētījumi (<https://valoda.lv/petijumi/sociolingvistika/>) un LU Latviešu valodas institūta apkopotā valodniecības bibliogrāfija kopš 1997. gada (<http://lulavi.lv/valodniecibas-bibliografija>). Jaunākie dati atrodami Latviešu valodas aģentūras pētījumā “Valodas situācija Latvijā: 2016–2020” (Valodas situācija, 2021), kurā apkopotais faktu materiāls un secinājumi veido daļu no šī Valsts valodas programmas apakšprojekta.

“Valodas situācijas monitoringa (2016–2020) izstrāde). Šī apakšprojekta ietvaros ciešā sasaistē ar Latviešu valodas aģentūras veikto valodas situācijas pētījumu tapusi arī šī monogrāfija, kurā plašāk apcerēts viens no nozīmīgākajiem un sarežģītākajiem valodas situācijas raksturlielumiem – lingvistiskā attieksme.

Attieksmes pētījumi sociālajās un humanitārajās zinātnēs

Attieksme pret jebkuru faktu, parādību vai norisi ir grūti definējams fenomens. Pašlaik tās pētījumos izkristalizējušās divas galvenās pieejas: kognitīvā pieeja un diskursa pieeja.

Starp sociologiem ir samērā daudz piekritēju teorijai, ka attieksme ir “mentāls konstrukts”. Populārākais kognitīvās pieejas modelis ir t. s. ABC modelis (Cargile et al., 1994; Riagáin, 1997; Baker, 1992; Ladegaard, 2000), kas lingvistisko attieksmi traktē kā afektīvo (*affective*), kognitīvo (*cognitive*) un uzvedības (*behavioural*) komponentu kopumu. Afektīvais komponents atspoguļo izjūtas, piemēram, izdzirdot kādu valodu vai valodas variantu. Kognitīvais komponents ietver pārliecību par noteiktu jautājumu, piemēram, par kāda vārda vai izteikuma pareizību, savukārt uzvedības komponents liecina par reālo rīcību. Svarīgi atrast istās metodes, kā šos komponentus pētīt un atklāt.

Jārēķinās, ka aptaujas un intervijas parasti ietver jautājumus par vispārīgām vai hipotētiskām situācijām, nereti no jautājuma pārāk skaidri nojaušama prognozētā vairākuma atbilde (t. s. sociālās vēlamības aizspriedumi – *social desirability bias*), kā arī viena respondenta atbildes iekļaujas noteiktā pārliecībā (Riagáin, 2008). Īpaši intervijās var parādīties apzināta vai neapzināta tieksme drīzāk paust sociāli pieņemamu viedokli nekā savas domas. Tas īpaši attiecas uz sensitīviem vai sabiedrībā plaši apspriestiem jautājumiem, starp kuriem noteikti ir arī valodas lietojums. Nereti informanti var sniegt tādas atbildes, kas, viņuprāt, apmierinātu pētniekus (*acquiescence biases*). Tātad nav noliedzams, ka jautājumu formulējumam un intervētāja personībai var būt ietekme uz pētījumu rezultātiem.

Traktējot attieksmi kā diskursa praksi, tā tiek tieši saistīta nevis ar mentāliem un kognitīviem procesiem, bet ar kontekstuāli nosacītiem ierastiem saziņas modeļiem. Kognitīvistu pieeja pieļauj, ka respondentu patiesā attieksme tās izpausmes procesā tiek modificēta sociālu faktoru un konteksta ietekmē. Diskursa prakses piekritēji savukārt uzskata, ka ideoloģisku un sociālu faktoru kopums ir attieksmes pamatā, un konteksts tikai nosaka tās izpausmes formas. Attieksme tātad nav tikai uzskati vai idejas, kas paustas komunikācijas procesā, bet ir neatņemams runātāja komunikatīvās kompetences elements, kas

izpaužas sociālās pozicionēšanās procesā. Personas lingvistiskās uzvedības izpratnei noderīgs arī samērā populārās valodas pārvaldības teorijas atzinums par iespējamu interešu konfliktu indivīda un valodas kolektīva starpā, par galveno motivāciju valodas lietojumam atzīstot indivīda psiholoģiju, ne plašākā sabiedrībā pieņemtos rakstītos vai nerakstītos likumus. Zviedru valodnieks Bjerns Jernuds (*Jernudd*) uzskata, ka “domāšanas procesa izpētes metodoloģija kā kognitīvo un mentālo norišu rādītājs [...] nodrošina piekļuvi slēptajiem neapzinātajiem procesiem, kas nosaka lingvistisko uzvedību komunikācijas laikā” (Jernudd, 2020: 43).

Vairuma humanitāro zinātņu pārstāvju skatījums uz valodu noraida pieņēmumu, ka valoda ir tikai nozīmes pārnese līdzeklis (Alvesson, 2002). Valoda drīzāk atspoguļo kontekstu, attieksmes un subjektīvo skatījumu. Daudzu jaunāko pētījumu fokusā ir individuālā sarunas analīze, kas atspoguļo konkrētu kontekstu un runas situāciju, apzināti norobežojoties no plašāka vēsturiska un sociāla konteksta. Šajā pētījumā izvēlēta atšķirīga pieeja, individuālo lingvistisko attieksmes veidošanos un ietekmi skatot kontekstā ar plašākiem politiskiem, vēsturiskiem un etnolingvistiskiem faktoriem un tādējādi izvērtējot kā ietekmīgu spēku valodas politikas īstenošanā.

Lingvistiskā attieksme un/vai valodas ideoloģija

Lingvistisko attieksmi tāpat var definēt kā subjektīvo faktoru kompleksu, kas raksturo dažādu etnosu, sociālo grupu un indivīdu valodas uztveres īpatnības, attieksmi pret dažādām valodām vai valodas variantiem, kā arī pret valsts vai sabiedrisku institūciju veiktajiem valodas situācijas regulēšanas pasākumiem. Lingvistiskā attieksme ietekmē gan valodu lietojumu, īpaši valodu konkurences situācijās, gan arī runātāju vai veselu sabiedrības grupu priekšstatu par to, kas ir “labā” vai “pareiza” valoda.

Lingvistiskās attieksmes koncepti ir visai tuvs valodas ideoloģijas konceptam, un zinātniskajā literatūrā nav konsekvences attiecīgo terminu lietošanā. Abi koncepti nostiprinājās 20. gadsimta otrajā pusē, lai atspoguļotu runātāju izjūtas un pārliecību kā kritiski nepieciešamu elementu valodas un identitātes saistības izpratnei. Līdz tam lielā mērā valodas pētniecībā dominēja objektīvistisks, faktoloģisks skatījums uz valodu, neņemot vērā valodas lietotāju attieksmi. Lingvistiskās attieksmes pētišana vairumā gadījumu tiek saistīta ar sociālās psiholoģijas un kvantitatīvās sociolingvistikas jomu (dati visbiežāk tiek iegūti aptauju vai eksperimentu ceļā), bet valodas ideoloģija – ar etnoloģiju, diskursa analīzi un kvalitatīvo sociolingvistiku (Baker, 1992; Garrett, 2010; Schieffelin et al., 1998; Blommaert, 1999; Gal, Woolard, 2001). Valodas

ideoloģijas pētījumos biežāk tiek uzsvērti runātāju politiskās, sociālās un ekonomiskās pieredzes loma pārlicības veidošanās procesā, par informācijas avotu izmantojot galvenokārt intervijas, tiešos vai līdzdalīgos novērojumus. Atšķirībā no sociālajām zinātnēm humanitārajās zinātnēs, arī kvalitatīvajā sociolingvistikā, lielāka vērtība tiek veltīta vēsturiskajai un kultūras dimensijai valodas ideoloģijas un lingvistiskās attieksmes izpētē.

Ideoloģija, arī valodas ideoloģija, ir viens no terminiem, kas sociālajās zinātnēs tiek traktēti atšķirīgi, nereti tas uzskatīts par tabu jēdzienu, markсистiskās tradīcijas ietekmē to saistot ar varas instrumentu noteiktu grupu apspiešanai. Valodas ideoloģija tiek atzīta par specifisku ideoloģijas tipu – sociālu, vērtējumu ietverošu pārlicības sistēmu par valodām un to lietošanas praksi, kas ietekmē gan sociālo, gan individuālo attieksmi pret valodām un lingvistiskās uzvedības interpretāciju (Mcgroarty, 2010). Runātāja kā noteiktas sociālas grupas pārstāvja individuālā lingvistiskā attieksme ir sociāli nosacītās ideoloģijas personiskā izpausme. Ideoloģija nereti tiek uztverta kā pašsaprotama, vispārpieņemta uzskatu sistēma, attieksmi vairāk skatot kā individuālu, subjektīvu tās izpausmi. Šajā pētījumā valodas ideoloģija izprasta kā sistēmisks politisku, tiesisku un ētisku uzskatu kopums konkrētas valodas noturības nodrošināšanai noteiktā valodas situācijā, pamatojoties uz pārlicību, ka latviešu valodas attīstība ir viens no Latvijas valsts pastāvēšanas cēloņiem un virsuzdevumiem. Šajā ideoloģijā nav šovinisma, etniskā pārkuma vai segregācijas iezīmju, tāpēc nebūtu pamata izvairīties no terminiem *valodas ideoloģija* un pat *lingvistiskais nacionālisms* (Bratt-Paulston, 1994). Kā norāda Sihua Liangs, “lingvistiskā attieksme nav nošķirama no valodas ideoloģijas. Lingvistiskā attieksme ir lingvistiskās pārlicības un prakses izvērtējums, un valodas ideoloģija veido šo pārlicību. Lingvistiskās attieksmes konstruēšanas un izpausmes process ir aktīva sociāli akceptētas valodas ideoloģijas izmantošana un pārbaudīšana, kas saistīta ar personas sociālo stāvokli un attiecībām. Citiem vārdiem, paužot lingvistisko attieksmi, runātājs atspoguļo valodas ideoloģiju. Lingvistiskā attieksme un valodas ideoloģija nav divi kārtainās kūkas slāņi, bet dažādas olas baltuma formas – atkarībā no tā, cik stingri tas sakulsi, to var izmantot dažādiem mērķiem. Dažreiz tās var nodalīt, bet dažreiz tās saplūst vienā veselumā” (Liang, 2015: 56–57).

Beidzamajā desmitgadē aizvien lielāka ietekme uz sociolingvistikas attieksmi bijusi Maikla Halideja (*Halliday*) sistēmiski funkcionālās gramatikas skolas ietekmē attīstītajai kritiskās diskursa analīzes teorijai. Spilgtākie šī virziena pārstāvji, kā Normens Fērklafs (*Fairclough*), Teo van Deiks (*Dijk*), Rūta Vodaka (*Wodak*), īpaši pievērsušies tieši valodas politiskajai un ideoloģiskajai dimensijai, valodu skatot caur varas attiecību prizmu. Uzmanības centrā nonākuši

galvenokārt retoriski paņēmieni, ar kuriem tiek uzturēta vara, parasti norobežojoties no valodu konkurences problēmām un apriori jebkuru varu uzlūkojot kā manipulatoru.

Jau vairākas desmitgades popularitāti nav zaudējusi Pola Burdjē (*Bourdieu*) teorija, kas apvieno veidu, kā dominējošās grupas rada ideoloģiju, un veidu, kādā šī ideoloģija tiek leģitimizēta un popularizēta (Bourdieu, 1991). Valoda un kultūra kā reāla prakse tiek konstruēta specifiskā interaktīvā kontekstā un izpaužas kā simboliskas dominēšanas modelis, kas pamatojas uz bezapziņā pastāvošiem noteikumiem (*habitus*). *Habitus* apzīmē pamatpieņēmumus, kas tiek internalizēti socializācijas procesā un rada praksi, uztveri un attieksmes, kuras tiek pieņemtas kā pašas par sevi saprotamas, kaut netiek apzināti reproducētas. Vienas un tās pašas sociālās grupas locekļiem šis kopīgais *habitus* nosaka to sociālo identitāti un līdz ar to arī lingvistisko uzvedību.

Tomēr P. Burdjē teorija (tāpat kā kritiskā diskursa analīze kā valodas izpētes metode) piemērojama galvenokārt viena valodas situācijas komponenta – lingvistiskās attieksmes – analīzei, bet ar to nepietiek, lai kompleksi saistītu ar pārējiem komponentiem – valodu prasmi un valodu lietojumu. Kritiskā diskursa analīze vairumā gadījumu norobežojas no valodas politikas – tātad arī apzināti stāv pāri analizētās valodas runātāju tiesību apdraudējumam, sociolingvistisko funkciju zudumam u. tml. Atbalstāms ir Džona Ē. Džozefa (*Joseph*) viedoklis: “Ja kāda konkrēta kritiskā diskursa analīzes forma ļauj tikai ticēt vairāk ideālistiskai, nevis pragmatiskai pieejai valodas politikai gadījumos, kad ideālisms jau vēsturiski ir apliecinājis sevi kā neproduktīvu, tad tā ir šī kritiskā diskursa analīzes forma, kas jāmaina.” (Džozefs, 2008: 170)

Sociolingvistiem tuvāka ir ideja par vēsturiski un sociāli specifisku valodas ideoloģijas saistību ar plašu politisku un sociālu kontekstu, tajā ietverot arī nācijas pastāvēšanas nosacījumus. Kā atzīst Viljams Braits (*Bright*), “pašlaik svarīgāk šķiet nevis pilnveidot sociolingvistikas teoriju, bet rast veidu, kā plašāk iesaistīt sociolingvistiku aizvien vairākās jomās” (Bright, 1997: 60).

Beidzamās desmitgades sociālo un humanitāro zinātņu diskursā jēdzieni *valoda*, *kultūra* un *identitāte* tiek cieši saistīti vai pat uzlūkoti par nedalāmiem, turklāt it īpaši antropologu vidū populārs ir viedoklis, ka šo jēdzienu uztveri gan individuālā, gan kolektīvā limenī nosaka politiski, ekonomiski un sociāli faktori, līdz ar to apšaubot objektīvu situācijas konstatāciju un izvērtējumu un dažkārt – arī valsts un sabiedrības lomu valodas un kultūras identitātes uzturēšanā. Sociolingvistu – valodas politikas speciālistu – skatījums ir atšķirīgs. Valodas situācija ir raksturojama eksaktā izteiksmē. Valodas un kultūras vide praktiski vienmēr tiek veidota un uzturēta apzināti (un tā tas bijis jau kopš pirmo valstisko veidojumu rašanās neatkarīgi no normatīvu vai

programmatisku dokumentu eksistences). Svarīgi arī pieminēt, ka jau kopš pagājušā gadsimta 90. gadiem sociolingvistikas diskurss iezīmīgs arī ar visai rezervētu attieksmi pret Latvijā tradicionāli nozīmīgajiem valodas standartizācijas centieniem, tiem piedēvējot elitārismu un nevienlīdzīgu attieksmi pret atšķirīgas reģionālas izcelsmes runātājiem (piem., Tollefson, 1991; Milroy, 2001) pretstatā gadsimta vidū valdošajai pārliecībai par valodas standarta formu kā valsts pilsoņu vienotāju un nepārprotamas saziņas nodrošinātāju (piem., Haugen, 1972).

Latvijas valodas politikas analīze beidzamajos gados lielā mērā balstās uz Bernarda Spolska (*Spolsky*) izstrādātajiem valodas pārvaldības principiem (Spolsky, 2004; Spolskis, 2011). Saskaņā ar viņa teoriju valodas politikai ir trīs savstarpēji saistīti, bet neatkarīgi aprakstāmi komponenti – prakse, pārliecība un pārvaldība. Pirmais komponents ir valodas politikas *prakse* – skaidri redzama runātāju rīcība, izvēloties gan valodu, gan valodas variantu, gan valodas vienības. Otrais komponents ir *pārliecība* par valodu, ko dažkārt, arī B. Spolskis, sauc par ideoloģiju: “Šī pārliecība un uzskati, kas valodas politikā ir nozīmīgi, saistās ar valodām, to variantiem vai valodas iezīmēm piedēvēto statusu vai vērtību. Piemēram, ņemot vērā valodas variantu lielo lomu identitātē, tas variants, ko es saistu ar grupu, kam izjūtu piederību – savu tautu, attiecīgo izglītības līmeni, savu reģionu, savu etnisko mantojumu – tieši man visdrīzāk būs ar visaugstāko vērtību, kamēr daži citi varianti tiks stigmatizēti. Varianta statuss izriet no tā, cik daudz cilvēku to lieto, cik šie runātāji ir nozīmīgi un kādus sociālos un ekonomiskos labumus šī varianta runātājs var gūt. Protams, pārliecība nav reālā prakse: es tikpat labi varu lietot arī stigmatizētās formas.” (Spolskis, 2011: 21)

Trešais valodas politikas komponents ir valodas *pārvaldība*, konkrēta un redzama kāda patiesi vai šķietami autoritatīva cilvēka vai cilvēku grupas rīcība, lai modificētu dalībnieku praksi vai pārliecību noteiktā jomā.

Ir pamats uzskatam, ka “varētu nebūt daudz jēgas attieksmes pētījumiem, ja attieksme vairumā gadījumu nav [lingvistiskās] uzvedības priekšvēstnese” (Gass, Seiter, 1999: 41). Tāpēc anketēšanā, intervēšanā un no tekstu un dokumentu analīzes gūtā informācija par lingvistisko attieksmi nav interpretējama atrauti no konteksta, kurā tā tiek konstatēta un pētīta. Jau Ričards Lapjērs (*LaPierre*), attieksmes pētījumu aizsācējs socioloģijā, norādīja, ka anketēšanā iegūtās ziņas par attieksmi ir simboliska atbilde uz drīzāk simbolisku nekā reālu situācijas vērtējumu (*LaPierre*, 1934). Tāpēc šī nesakritība starp lingvistisko attieksmi un reālo uzvedību skaidrojama ar respondentu vēlmi pat sarežģītās sociālās situācijās paust simbolisku un sociāli pieņemamāku atbildi.

Lingvistiskās attieksmes izpēte Latvijā

Termins *lingvistiskā attieksme*⁴ latviešu valodniecībā tiek lietots kopš 20. gadsimta 90. gadiem (Druvieta, 1996; Baltaiskalna, 2001; VPSV, 2007), bet šis fenomens kaut implicitā veidā aprakstīts daudz agrāk, vismaz 19. gadsimta 60. gados, apcerot latviešu valodas lietojumu un izkopšanu (piem., Juris Alunāns, Atis Kronvalds, Kārlis Milenbahs u. c.), kā minēts šīs monogrāfijas nodaļā, kas veltīta valodas kā vērtības apcerei.

Valstīs, kurās dažādu iemeslu dēļ notiek būtiskas pārmaiņas valodas politikā, parasti tiek veikti regulāri valodas situācijas pētījumi. Jau no 20. gadsimta 80. gadiem kompleksa valodas situācijas izpēte veikta, piemēram, Kanādā, Somijā, Īrijā, Velsā, Basku Zemē, Katalonijā, Kazahstānā, Maltā, visās Baltijas valstīs (Garrett, 2010; Riagáin, 2008; Sciriha, Vassallo, 2006; Smagulova, 2008; Woolard, Gahng, 1990). Līdztekus valodas situācijas ģeopolitiskā, vēsturiskā un etnolingvistiskā aspekta izpētei un statistikas datiem par valodu prasmī un lietojumu lingvistiskās attieksmes noskaidrošana ir viens no stūrakmeņiem, uz ko balstās valodas politikas pamatnostādnes visos tās aspektos. Pētījumos skaidri parādās, ka valodu konfliktu zonās, it īpaši valstīs, kur notiek valodu hierarhijas maiņa, lingvistisko attieksmi daudz vairāk ietekmē ģeopolitiskais un vēsturiskais nekā sociālais un ekonomiskais konteksts.

Valodas situācijas analizē lingvistiskā attieksme ir pat vēl svarīgāka par reālo valodas prasmī un valodas lietojumu. To ietekmē etniskā izcelšanās, vide, kurā indivīds atrodas (gan sociālā, gan ģeogrāfiskā vide), plašsaziņas līdzekļi, kas izmantoti par izziņas avotu, izglītības līmenis, reliģiskā pārliecība, politikā nostāja, vecums, dzimums utt. Lingvistiskā attieksme valodas politikā ir sevišķi svarīgs jautājums, jo visā pasaulē tiek atzīts, ka tieši lingvistiskā attieksme nosaka etnosa pretestības spēju lingvistiskajai asimilācijai un ir svarīgs faktors valodu konfliktsituācijās. Kā raksta Jānis Valdmanis, “.. lingvistiskās attieksmes analīze liecina, ka lingvistiskās attieksmes maiņa uz iespējami pozitīvāku ir pats aktuālākais valodas politikas uzdevums, kas veidotu motivāciju ne tikai valodas apguvei, bet arī tās lietošanai” (Valdmanis, 2012: 299).

⁴ Angļu valodā visbiežāk tiek lietots termins *language attitude(s)*, literatūrā ir sastopams arī termins *language attitude(s)*. Latviešu valodā semantiski precīzākais termins *attieksme pret valodu*, kā arī latviskotais variants *valodiskā attieksme* nav iedzīvojušies. Termins *lingvistiskā attieksme* ietverts arī izdevumā “Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca” (VPSV, 2007, sk. arī <https://termini.gov.lv/atrast/lingvistisk%C4%81%20attieksme/lv>). Termins *language ideology* (arī *linguistic ideology*) turpretim jau pierasti atveidojams kā *valodas ideoloģija* (sk., piem., Latviešu valodas aģentūras izdevumu “Valodas ideoloģija un plašsaziņas līdzekļi (televīzija)” – Kibermane et al., 2014).

Ņemot vērā beidzamo trīsdesmit gadu aktualitātes Latvijas valodas politikā, Latviešu valodas aģentūras regulārajos sociolingvistiskajos pētījumos (Valodas situācija, 2011; Valodas situācija, 2016) galvenā vērība ir veltīta lingvistiskās attieksmes izpētei to Latvijas iedzīvotāju vidū, kam latviešu valoda nav dzimtā valoda. Objektīvu iemeslu dēļ Latvijas publiskajā telpā daudz vairāk atspoguļotas latviešu valodas kā otrās valodas apguves problēmas un aktuālās norises; arī valsts politikas līmenī lielāka uzmanība pievērsta latviešu valodai mazākumtautību izglītības programmās (mācībgrāmatas, mācīblīdzekļi, metodiskais atbalsts skolēniem, skolotājiem un vecākiem), jo pilnīgi pamatoti skola tiek uzskatīta par nozīmīgāko spēku latviešu valodas apguves un līdz ar to arī valsts valodas statusa reālā īstenošanā un sabiedrības integrācijas veicināšanā.

Arī jaunākajā pētījumā (Valodas situācija, 2021) ir ietverta plaša nodaļa par lingvistiskās attieksmes dinamiku salīdzinājumā ar iepriekšējo pārskata periodu. Pētījuma autori secinājuši: “Pašlaik kopumā sabiedrībā latviešu valoda tiek lietota visvairāk, īpaši publiskajā saziņā valsts un pašvaldību iestādēs, izglītības iestādēs, veselības aprūpes iestādēs un darbā [...] visi respondenti visbiežāk izmanto latviešu valodu. Taču pilnvērtīgi valoda funkcionē, ja īstenojas arī otra attieksmes un valodas apguves motivācijas loma – integratīvā, kas ietver indivīda piederību kopienai, valstij un kultūrai un ko nosaka daudzi lingvistisko pārlicību veidojoši faktori indivīda un sabiedrības līmenī [...] Iegūtie dati parāda valodu attiecības, valodas runātāju savstarpējās attieksmes, valodu prestižu, faktoros, kas ietekmē vai var ietekmēt oficiālās valodas kā dzimtās valodas un kā svešvalodas vai otrās valodas runātāju lingvistisko uzvedību. Tāpat arī aptaujas dati lieku reizi pierāda daudzos citos pasaulē veiktos pētījumos secināto, ka līdz ar valodas prasmes pilnveidi veidojas arī pozitīva lingvistiskā attieksme, pieaug valodas lietojuma tendences un pastiprinās lingvistiskās attieksmes integratīvā nozīme u. tml.” (Valodas situācija, 2021: 125) Pētnieki norāda: aptaujas dati liecina, ka kopumā latviešu valodas runātāju īpatsvars kļūst lielāks, bet kvantitatīvā aptaujā nav bijis iespējams precīzi noteikt to, cik kvalitatīva un valodas standartam atbilstoša ir katra runātāja valoda. Tomēr šie dati dod iespēju izdarīt secinājumus par valodu prestižu un faktoriem, kas ietekmē vai var ietekmēt valsts valodas kā dzimtās valodas un kā svešvalodas vai otrās valodas runātāju lingvistisko uzvedību. Tāpat arī Latviešu valodas aģentūras aptaujas dati ir apliecinājuši daudzos citos pasaulē veiktos pētījumos secināto, ka līdz ar valodas prasmi acīmredzami veidojas arī pozitīva lingvistiskā attieksme, kas veicina un balsta gan valodas lietojumu, gan lingvistiskās attieksmes integratīvo nozīmi.

Latvijā jau izsenis par pašsaprotamu kļuvusi vairāku valodu prasme un lietošana, tādēļ beidzamajās desmitgadēs pasaulē valdošās individuālā multilingvisma tendences mūsu valstī ir pieņemamas un atbalstāmas. Tomēr pirmajai

valodai ikviena cilvēka dzīvē vienmēr būs īpaša vieta, jo tā ir pamats personības attīstībai un zināšanu apguvei.

Latviešu valodas tieši kā dzimtās valodas apguvei veltāma daudz lielāka uzmanība. Visā pasaulē vērojama verbālā intelekta (vārdu krājuma, valodas funkcionālo un stilistisko iespēju izmantošanas, tekstu uztveres spējas) mazināšanās; aizvien lielāku lomu ieņem digitālo tehnoloģiju attīstības dēļ vieglāk producējama un vizualizēta informācija, sava nozīme ir arī starptautisko saziņas valodu ietekmei. Pret šīm tendencēm cīnīties ir praktiski neiespējami, tādēļ valstu izglītības sistēmām elastīgi jāpielāgojas mainīgajai realitātei. Arī Latvijā pēc ilgām diskusijām ir sagatavots jauns pilnveidots pamatzglītības mācību saturs, kurā īpaši izcelta valodu joma. Pamatā vienotas valodu jomas nodalīšanai ir koncepts, ka “valodu mācību jomā visām apgūstamajām valodām – latviešu valodai, mazākumtautību valodām un svešvalodām – ir kopīgas lielās idejas, kuras atspoguļo nozīmīgākās likumsakarības valodu apgūvē un to lietojumā, uzsver valodu savstarpējo saikni un palīdz skolēnam skaidrāk saprast, ko viņš mācās un kur viņam šīs zināšanas un prasmes noderēs pēc skolas” (Skolotājiem, 2019). Grūtākais uzdevums ir skolēnu motivēšana mērķtiecīgi izkopt savas dzimtās valodas prasmes, bet tas lielā mērā būs atkarīgs no sabiedrības un īpaši tās viedokļu līderu attieksmes pret latviešu valodu un tās lomu Latvijā un pasaulē – tāpat no lingvistiskās attieksmes.

Beidzamajos desmit gados ir mainījusies arī koncepcija par identitātes saglabāšanai nepieciešamo latviešu valodas apguvi. Jārēķinās, ka latviešu valoda daudzos gadījumos nebūs bērnu pirmā vai dominējošā valoda. Diasporas situācijā latviešu valoda traktējama kā viens no individuālā multilingvisma komponentiem – tā var būt gan pirmā valoda, gan otrā valoda, gan t. s. etniskā mantojuma valoda, gan pat svešvaloda. Latviešu valoda daudzos gadījumos ir sekundārs individuālā bilingvisma komponents, un mērķtiecīga latviešu valodas apguve notiek multilingvālās izglītības kontekstā, izmantojot atšķirīgu motivāciju un metodes.

2019. gada 1. janvārī stājās spēkā Diasporas likums,⁵ kura mērķis ir stiprināt diasporas kā neatņemamas Latvijas sabiedrības daļas latvisko identitāti un piederību valstij, sekmēt latviešu valodas un kultūras saglabāšanu diasporā, kā arī atbalstīt un veicināt diasporas pilsonisko un politisko līdzdalību un nodrošināt labvēlīgus apstākļus reemigrācijai.

Latviešu valodas uzturēšana diasporā ir vispārīgs ieguvums, jo runātāju skaita noturība un pieaugums vairo latviešu valodas reģionālo un globālo konkurētspēju. Pašreizējo situāciju no valodas saglabāšanās viedokļa nevar

⁵ Sk. arī informāciju par atbalstu latviešu valodas apguvei diasporā (Latviešu valoda ārzemēs. Diaspora, 2021).

uzskatīt par apmierinošu. Pētījumos konstatēts, ka “2019. gadā 70% no “jaunās” diasporas pārstāvjiem ar dzimto latviešu valodu lietoja latviešu valodu mājās, t. sk. 38% kā vienīgo, 10% – kopā ar krievu un 22% – kopā ar angļu vai citu mītnes zemes valodu. Savukārt 27% mājās runā angļiski vai citā (lielākoties mītnes zemes) valodā. Starp tiem, kas pavadīja mītnes zemē vairāk nekā 10 (un it sevišķi vairāk nekā 15) gadu, latviešu valodas daļa ir mazāka, bet angļu (vai citas, izņemot krievu) valodas daļa – lielāka. Tātad līdzīgi kā ASV, Kanādā un Austrālijā pakāpeniski notiek latviešu valodas aizstāšana ar mītnes zemes valodu” (Hazans, 2020: 38). Tikai 6% diasporas bērnu apmeklē vai ir apmeklējuši latviešu nedēļas nogaļas skolas (Mieriņa, Jansone, 2019: 61). Kaut arī pastāv objektīvas grūtības latviešu valodas transmisijai jaunākajai paaudzei, asimilācijas pamatā pirmām kārtām ir lingvistiskā pārlicība.

Valodu var apzināties un izjust gan kā komunikācijas līdzekli, gan kā vērtību, kas veido neatņemamu personības daļu, tātad cilvēka identitāti. Vai šāda nostāja attiecināma arī uz 21. gadsimta latvieti multilingvālā vidē? Latviešu lingvistiskās attieksmes pētījumiem, īpaši attiecībā pret latviešu valodu, tās lietojumu un kvalitāti, latviešu lingvistiskās pārlicības un uzvedības izpratnē ir īpaša nozīme, jo tā savukārt ietekmē valodas praksi kā valodas politikas mērķi latviešu valodas noturībai. Tādēļ šajā pētījumā iezīmējam pieturas punktus un turpmākos pētījumu virzienus, lai pietuvotos latviešu lingvistiskās attieksmes izpratnei.

VALODA UN IDENTITĀTE

Ina Druviete, Vija Požarnova

Daudzslāņainais identitātes jēdziens jau ilgu gadu desmitus ir bijis un vēl ilgi būs nebeidzamu diskusiju priekšmets. Īpaši plašs interpretāciju spektrs atklājas saistībā ar “kolektīvo” jeb kopīgo identitāti – ar iezīmēm vai izjūtām, kas raksturīgas ne tikai atsevišķiem cilvēkiem, bet lielākai cilvēku grupai, tātad visdrīzāk sakņojas kopīgā vēsturiskā pieredzē un priekšstatos par pasauli. Šie priekšstati var izpausties kā spēcīgi pozitīvie stereotipi, kas tiek reproducēti no paaudzes paaudzē, nostiprinot pārliecību par grupas unikalitāti pretstatā citām grupām. Uz etnosu vai nāciju kā daudzu sociālo grupu kopumu attiecināms termins *nacionālā identitāte*, kas ir tik daudznozīmīgs un ietilpīgs, ka, visticamāk, ne tuvākā, ne tālākā laikā neizdosies vienoties par universālu šī termina definīciju ne pasaulē, ne Eiropas telpā, ne Latvijā. Tādēļ ik reizi, to lietojot, būtu nepieciešams precizēt, ko ar to saprotam noteiktā telpā, laikā un kultūras tradīcijā, kā arī specifiskas zinātnes nozares vai apakšnozares ūzusā.⁶

⁶ Latviešu skaidrojošās vārdnīcas piedāvā atšķirīgu termina *identitāte* skaidrojumu. Piemēram, “Latviešu literārās valodas vārdnīca” to definē šādi: “Pilnīga atbilstība. Pilnīgs līdzīgums. Pilnīga vienlīdzība, vienādums” (LLVV, 1975: 214), “Mūsdienu latviešu valodas

Identitātes koncepta veidošanās un tā izpratne

Dažādi pētījumi par etnisku vai nacionālu piederību no politiski vēsturiska skatpunkta atrodamai jau agrāk, taču pētījumi, kas konkrēti saistīti ar identitātes jēdzienu, aizsākās 20. gadsimta beigās un 21. gadsimta sākumā (Edwards, 2009: 15). Daži speciālisti šī koncepta izvirzīšanu fokusā saista ar neofreidisma un ego psiholoģijas pārstāvju centieniem, piemēram, Ērika Ēriksona (*Erikson*) darbiem, kurš, analizēdams individu sociālos apstākļos, identitātes fenomenu aplūkoja kolektīva jeb grupas (*groupness*) kontekstā (Gleason, 1983). Pols Glisons (*Gleason*) turklāt norāda, ka jau 20. gadsimta 80. gados nav iespējams runāt par identitāti, neskarot tautības un imigrācijas jautājumus (Gleason, 1983: 910). Tiek uzskatīts, ka 20. gadsimta 80. gados parādījušies arī pirmie pētījumi, kuros uzmanība veltīta identitātes lingvistiskajiem aspektiem, piemēram, Džona Gumperca (*Gumperz*) pētījumi par valodu un sociālo identitāti (Gumperz, 1972; Gumperz, 1982), kuriem sekoja tālāki pētījumi tieši par identitātes sociālajiem jautājumiem (par valodu, vēsturi un identitāti; par identitātes politiku un par ģeogrāfiju un identitāti) (Joseph, 2004). Sociologs Zigmunds Baumanis (*Bauman*) uzsvēris, ka identitāte patlaban ir “ieciēnītākā spēle pilsētā”, un viņa pētījuma nosaukums “Meklējot drošību nedrošā pasaulē” (*Seeking Safety in an Insecure World*, 2000) spilgti iezīmē vienmēr nozīmīgus identitātes koncepta pamatus, kuri aktualitāti nezaudē joprojām, ņemot vērā, ka mūsdienu cilvēkiem jāsaskaras ar dažādiem sociāliem un politiskiem izaicinājumiem un pārmaiņām, kurās viss ar identitāti saistītais (tās apzināšana, pārrunāšana un analizēšana) ir īpaši svarīgs (Edwards, 2009: 16).

Tiek uzskatīts, ka identitātes jēdziens kļuvis tik ieciēnīts un plaši izmantots dažādu kultūru pētījumos, jo tas izpaužas vairākos līmeņos, piemēram, raksturo gan indivīda subjektīvo pašizjūtu, gan cilvēku klasificēšanas marķierus attiecībā uz sevi un citiem, gan arī marķierus, kas iezīmē piederību konkrētām grupām (Groebner, 2004; Edwards, 2009: 16). Turklāt šo līmeņu dēļ jēdzienam piemīt zināma nenoteiktība, kas, no vienas puses, ļauj to izmantot neierobežoti plaši, bet, no otras puses – arī neatbilstoši, īpaši laikmetā, kad politikorektums tiek saistīts ar piederību dažādām grupām un dažādu grupu atzīšanu. Šī iemesla dēļ nereti pētnieki savos apcerējumos uzsver, ko viņi saprot un grib pateikt, lietojot šo terminu. Ar identitātes lingvistiskajiem aspektiem

vārdnīca” – “Tas, kas nosaka (kā) esamību, pastāvēšanu; raksturīga īpatnība, savdabība, sevišķums” (<https://tezaurs.lv/mlvv/#/sv/identit%C4%81te>), “Ekonomikas skaidrojošā vārdnīca” – “Personas priekšstats par sevi, kas iegūts identificēšanas (2) rezultātā” (<https://termini.gov.lv/atrast/identit%C4%81te/lv>).

saistāma arī starpdisciplinārā pieeja, ko sauc par lingvistisko etnogrāfiju, norādot, ka valoda un sabiedrība atrodas savstarpējā mijiedarbē un ka, padziļināti pētot valodu, iespējams iegūt informāciju par dažādiem procesiem attiecīgajā sabiedrībā (Rampton et al., 2004; Edwards, 2009: 17).

Lai gan daudzi pētnieki, skatot identitāti no sociālās psiholoģijas viedokļa, izsakās, ka tā drīzāk izpaužas darbībā, nevis gluži vienkārši indivīdam vai grupai piemīt (sal. Verkuyten, 2018), nav viegli novilkt robežu starp apzinātu vai neapzinātu pārliecību un darbību valodas jomā. Individuālās identitātes sakarā diskusija gan daudzos gadījumos ir tīri teorētiska, jo asociācijas ar noteiktu valodu kā individuālās identitātes elementu vairumam cilvēku veidojas jau agrā bērnībā, apgūstot pirmo valodu (vai pirmās valodas multiplās lingvistiskās identitātes gadījumos). Sarežģītāks ir jautājums par kolektīvo identitāti, jo tā saistīta ar grupas piederības izjūtu, kas attīstās socializācijas procesā un var tikt apzināti vai neapzināti kavēta vai veicināta – gan sabiedriskās domas, gan politisku vai administratīvu lēmumu līmenī. Šo procesu mēdz saukt par identitātes konstruēšanu, un saistībā ar latviešu nacionālās identitātes lingvistisko dimensiju tas līdz šim ir apzināts tikai intuitīvā un deklaratīvā līmenī.

Termins *identitātes konstruēšana* var radīt iespaidu, ka valsts vai sabiedrisku grupējumu līmenī notiek mēģinājumi mākslīgi radīt vienotu kopības izjūtu, kas ir pamatā etnosa vai nācijas apziņai pretstatā citiem ar līdzīgu kopības izjūtu apveltītiem “svešiem” etnosiem vai nācijām. Vēstures gaitā bijuši arī tādi piemēri, kaut vai “padomju tautas” koncepts, tomēr tie lemti neveiksmei, ja nesakņojas jau iepriekš pastāvošos priekšstatos, pārmantotās tradīcijās un audzināšanas procesā apgūtos stereotipos. Izšķirami visdažādākie tekstu tipi, kas var ietekmēt identitātes apziņas nostiprināšanos – folklorā, mācīblīdzekļi, daiļdarbi, populārzinātniskā literatūra, normu avoti, tiesību akti, beidzamajās desmitgadēs – komunikācija sociālajos tīklos u. tml. Ja vēlamies izprast nacionālās identitātes lingvistiskā komponenta saknes, izpausmes un pārmantojamību, katrs teksta tips ir analizējams gan atsevišķi, gan to mijiedarbībā, un tas nav viegls uzdevums.

Kolektīvā un individuālā identitāte

Indivīds veido savu identitāti, ar to saprotot un izjūtot savu vietu pasaulē un sabiedrībā, līdzsvarojot savu dalību dažādos kolektīvos, kā arī dažādojot veidus, kādos viņš piedalās katrā no šīm grupām (Eckert, Vengert, 2005). Tas, kuru sava subjektivitātes šķautni mēs izvēlamies vai esam spiesti izvēlēties pieņemt par mūsu identitātes definētāju, var mainīties atkarībā no situācijas konteksta, kā arī valdošajām varas tendencēm. Indivīda identitāte un vieta grupā

nepārtraukti mainās ne tikai dažādu grupu starpā, bet arī komunikācijā ar citu individu (Narayan, 1993: 676).

Identitātes būtība ir līdzīgums vai vienādība (lat. *idem* – ‘tas pats’). Tādējādi var uzskatīt, ka tieši identitāte ir tā, kas mūža garumā noteic, ka cilvēks ir tieši tas, kas viņš ir, nevis kāds cits. Šī identitātei raksturīgā nepārtrauktība attiecināma gan uz individu, gan uz kolektīvu – indivīda līmenī identitāte sniedz pārlicību par savas būtības integritāti, bet kolektīva līmenī identitāte ir vienojošais elements, kas radies vēsturiski un tiek pārmantots tradīcijas kārtībā (Edwards, 2009: 19).

Individuālā identitāte, ko var saukt arī par individualitāti vai personības identitāti, ir visu cilvēkam raksturīgo iezīmju esence, kas noteic katra indivīda unikalitāti. Taču jāsaprot, ka individualitāte neveidojas, iegūstot un apgūstot tādas psiholoģiskas iezīmes, kas nav raksturīgas nevienam citam. Drīzāk var pieņemt, ka personības veidojas no viena kopīga cilvēka iespēju “baseina”, tās reizē ir gan loģiski iespējamās, gan filozofiski un psiholoģiski pamatotas (Edwards, 2009: 20).

Pieņemot, ka individualitātes unikalitāte veidojas no viena un tā paša cilvēka iezīmju kopuma, ir saprotams, ka starp individuālo un kolektīvo identitāti nevar būt stingru robežu. Tāpat tiek uzskatīts, ka cilvēka personībai raksturīgās iezīmes veidojas, socializējoties kolektīvā (vai kolektīvos), kuram indivīds ir piederīgs, tātad lielu daļu individualitātes ietekmē attiecīgu kolektīvu identitātes iezīmes. Tādējādi individuālas identitātes reizē ir gan sociālas grupas (jeb kolektīva) komponenti, gan tās atspoguļojumi, turklāt piederīgā kolektīva identitātes atspoguļošana vienmēr zināmā mērā pamatojas stereotipos tai raksturīgā vispārīguma dēļ (Edwards, 2009: 20).

Daudzšķautņainais identitātes koncepts lielākā vai mazākā mērā ir visu humanitāro un sociālo zinātņu centrā, jo tieši šo jomu pētījumu pamatā ir izpratne par to, kā cilvēki uztver un saprot paši sevi un citus. Tādējādi, ja valoda ir cilvēku sugas raksturīgākā iezīme, identitāte un valoda ir nedalāmi saistītas, un ir tikai loģiski, ka nekādi identitātes pētījumi nav iespējami, neņemot vērā valodu. Bez šaubām, valodu var uzskatīt par marķieri individuālas identitātes kontekstā, turklāt dažādas psiholingvistisku valodas apguves modeļu nianšes ietekmē idiolektu veidošanos, kuri, apvienojot konkrētus formālus un neformālus reģistrus, raksturo attiecīgā indivīda unikālo identitāti. Tomēr atsevišķu cilvēku lingvistiskās identitātes pētījumi ir salīdzinoši šauri un biežāk tiek veikti atsevišķos un nelielos kolektīvos, piemēram, ģimenes vai kādas grāmatas varoņu lokā (Edwards, 2009: 20–21).

Glūži tāpat kā analizējot psiholoģisku un sociālu individu un kolektīvu dalījumu, arī valodas un idiolekta kontekstā var izvirzīt kopīgo, piemēram, tādas iezīmes kā runas uztvērējs, komunikatīvais mērķis u. tml. Taču valodas

kā identitātes marķiera nozīmīgums daudz spilgtāk iezīmējas kolektīvas identitātes kontekstā, jo ikviens pamana akcentu, dialektu un valodas variantus, kas raksturo attiecīgu runātāju piederību konkrētam kolektīvam – sociālam slānim, etniskai vai nacionālai grupai. Līdzīgus valodas variantus, kā arī žargonismus, reģistrus un stīlus var novērot, pamatojoties uz runātāju dzimumu, vecumu, nodarbošanos, politisku vai reliģisku piederību u. tml. Un, tā kā reālajā pasaulē neviens no minētajiem kolektīviem nevar pastāvēt ārpus paša kolektīva, nebūdam kopā ar citiem piederīgajiem, veicot pētījumus un dažādu grupu kombināciju un sociālo apstākļu aprēķinus, jānonāk atpakaļ indivīda līmenī jeb idiolektā (Edwards, 2009: 21–22).

Identitātes koncepta pētnieki pieskārušies arī jautājumiem par tā statiskumu vai dinamiku, diskutēdami, vai identitāte ir fiksēta indivīda iezīme, vai arī identitātes fenomenam piemīt mainīgums un reizēm pat nestabilitāte, vai identitātes jēdziens raksturo konkrētu vienību vai procesu, un, ņemot vērā, ka cilvēka dzīvei raksturīga dinamika un mainīgums, tas pats attiecināms uz identitāti. Tāpat arī valodu grupām jeb kolektīviem, kuriem piederību izjūt dažādi cilvēki, piemīt sava veida aptuvenums, ja runa ir par idiolektiem (Edwards, 2009: 23).

20. gadsimta 70. gados sociālpsihologs Henrijs Tadžfels (*Tajfel*) kopā ar saviem studentiem un kolēģiem veica pētījumu par to, kā veidojas un saglabājas nelielas grupas jeb kolektīvi. Veicot novērojumus, pētnieki parādīja, cik viegli ir sadalīt cilvēkus grupās, pamatojoties uz kādu nesvarīgu kritēriju, piemēram, izvēloties vienu no diviem gleznotājiem, kas patik vairāk, un kā attiecīgi šis sadalījums ietekmē cilvēku uzvedību (piem., pret cilvēku, kurš ir iedalīts attiecīgā grupā, izturoties labāk nekā pret cilvēku, kas ir citā grupā). Pētnieks norādīja, ka šāds novērojums demonstrē, cik viegli, pamatojoties uz vienu vai otru monētas pusi, cilvēki var nonākt pat absurdās situācijās, lai gan šādi veidotas grupas nevar salīdzināt ar kolektīviem, kas jau ilgāku laiku ir sāncenši u. tml. (Tajfel, 1978; Edwards, 2009: 25).

Ideja par to, ka tad, kad ir izveidotas robežas (vienalga, vai mākslīgi radītā sociālā “laboratorijā” vai reālā pasaulē), svarīga kļūst pati piederība grupai jeb kolektīvam, sasaucas ar Frederika Bārta (*Barth*) agrākiem apcerējumiem par to, ka etniski nacionālas robežas kaut kādā ziņā tiek uzskatītas par svarīgākām nekā kultūra, kas šajās robežās ietverta, uzsverot, ka šīm robežām var piemist pastāvīgums, kas ir izteiktā pretstatā nebeidzamam mainīgumam, kurš raksturīgs attiecīgai kultūrai. Tomēr robežu un grupu jeb kolektīvu veidošanās sakarā pētnieku domas bijušas atšķirīgas – vieni uzskatījuši, ka tieši robežu izveidošana nosaka piederības izjūtu grupai, kā arī grupas identitāti, savukārt citi atzinuši, ka robežas rodas tikai tad, kad kaut kādā ziņā grupas jau ir sākušas veidoties, parasti balstoties uz indivīdu savstarpējām attiecībām, kuru pamatā

ir kopīgas intereses. Tādējādi var secināt, ka grupu jeb kolektīvu veidošanās procesos liela nozīme ir abiem šiem aspektiem, kuri, iespējams, realizējas teju vienlaikus (Barth, 1969; Edwards, 2009: 25–26).

Ņemot vērā, cik vienkārši ir grupu jeb kolektīvu veidošanās nosacījumi un priekšnoteikumi, attiecīgi var paredzēt tādas sekas kā saiknes veidošana/veidošanās, savstarpēja solidaritāte vai sāncensība. Sprotot, kā grupas var izveidot mākslīgā vidē, ir ne tikai vieglāk izprast, kā tās veidojas dabiski, bet arī apzināt to iespējamās līdzīgās iezīmes. Sociālpsihologi vairāk uzmanības pievērš cēloņiem – kas tieši veido savstarpējo uzticību grupā un kādēļ grupa veidojas tieši tāda, kāda tā veidojas. Taču viņu pētījumi nepārsteidz, piemēram, atbildot, ka grupas savstarpējās uzticības pamatā ir favoritisms, jo cilvēku dabā ir būt labvēlīgam pret tiem, ar ko jūtamies saistīti vai līdzīgi. Šāda sociāla parādība ir diezgan paredzama un loģiska uzreiz, kad tiek izveidotas robežas starp “mēs” un “viņi”, kam attiecīgi raksturīga zināma iedalīšana sociālās kategorijās. Apzinot šos procesus, nav grūti izprast, kā tā pati piederības izjūta, kas rada favoritismu, noved pie stereotipu veidošanās – radot notrulinātus raksturojumus, kas var būt pozitīvi vai negatīvi atkarībā no tā, par kuru grupu (“mēs” vai “viņi”) ir runa (Edwards, 2009: 26).

Meklējot atbildi uz jautājumu, kādēļ grupas veidojas tieši tādas, nozīmīga ir sociālās identitātes teorija, kas tiek saistīta ar H. Tadžfela un viņa sekotāju pētījumiem, kuri veltīti identitātes un sociālajai psiholoģijai par iedalīšanu kategorijās. Šo pētnieku pieņēmums ir tāds, ka līdzās indivīdu unikālajai sevis izjūtai, pamatojoties uz grupām jeb kolektīviem, kuriem piederīgi viņi jūtas, ikvienam piemīt arī sociālās identitātes. Tādējādi indivīds var saglabāt un attīstīt savu pašvērtējumu, būdams novērtēts savu sociāli piederīgo lokā, kā arī pamatojoties uz paša sasniegumiem. Atbilstoši šai sociālās identitātes teorijai favoritisms grupā ir paredzams, jo tas atspoguļo un balsta konkrētas “mēs” un “viņi” robežas, kuras spēj vairot indivīda vērtības izjūtu. Attiecīgi no tā sagaidāms, ka solidaritāte grupā stiprinās tad, kad tiek apdraudēta kāda piederīgā vērtības izjūta, tādēļ neviena sociālā identitāte nevar pastāvēt bez individuālās identitātes (Edwards, 2009: 27).

Valodas vieta un loma identitātē

Antropologi, sociologi un filozofi veltī uzmanību praktiski visiem identitātes elementiem, bet sociolingvisti analizē galvenokārt tos identitātes aspektus, kas saistās ar valodas uztveri resp. lingvistisko attieksmi un lietojumu. Saistībā ar *lingvistiskās identitātes* jēdzienu valoda tiek apzināta ne tikai kā komunikatīva sistēma: “Valoda tiek saprasta ne tikai kā ierobežots lingvistiskais repertuārs,

bet arī kā multimodāls veids nozīmes izteikšanai, kā neverbālā komunikācija un žesti. Šie komunikatīvie procesi ir izšķirīgi indivīda identitātes tapšanai un izpaušmei – tāpat viņu piederībai pie sociālajām grupām vai kategorijām un šīs piederības izjūtai, izpratnei par to, kas viņi ir un kādu vietu ieņem pasaulē – gan savā, gan citu skatījumā. Valodām piemīt elastīgi un noturīgi simboliskie resursi: no vienas puses, valodas funkcionē kā nozīmīgi komunikācijas *līdzekļi* identitātes izteikšanai, no otras puses, valodas pašas par sevi ir identitātes *priekšmets*.” (Zenker, 2018: 1)

Nacionālās identitātes un valodas saistība beidzamajās desmitgadēs ir bijis iecienīts teorētisku pārspriedumu temats (piem., Bucholtz, Hall, 2004; Joseph, 2004; Edwards, 2009; Evans, 2014; Evans, 2018; Ehala 2018). Zināmas paralēles saskatāmas starp iepriekš aplūkotajiem sociālpsihologu novērojumiem un pētnieku Roberta Broka Le Peidža (*Le Page*) un Andrē Taburē-Kelleres (*Tabouret-Keller*) pieeju, kuri uzskata, ka darbības, kas saistītas ar identitāti, ietver arī centienus stiprināt lingvistiskās attieksmes grupā, piemēram, ar akcenta vai dialekta palīdzību. Runas mobilitāti pamato daudz gan neformālu, gan empīrisku pierādījumu, parādot, ka runātāji no sev pieejamā repertuāra izvēlas to, kas konkrētā situācijā un apstākļos šķiet atbilstošs. Pirmkārt, šāda uzvedība novērojama bilingvāliem un multilingvāliem runātājiem, otrkārt, visiem cilvēkiem raksturīgi dažādi runas stili, tādējādi līdzās valodām, ko pārvalda multilingvāls runātājs, pastāv arī vairāku dialektu, akcentu un stilu varianti. Plašākais variantu klāsts monolingvālam runātājam ir tieši stila līmenī, sociolingvistikas kontekstā ar šo jēdzienu saprotot runas variantus, kas atspoguļo to, kā indivīds uztver situācijas sociālo vidi, izvēloties, kas runas ziņā attiecīgajā vidē ir vai nav piemērots. Visbiežāk šādus variantus veido atšķirīgas runas formalitātes pakāpes, jo domas vārdos var izteikt visdažādākajos veidos. Ikdienas situācijās cilvēki ir tik ļoti pieraduši pielāgoties, ka atšķirīgās formalitātes pakāpes ne vienmēr tiek īpaši pamanītas, runa tiek pielāgota dabiski. Tāpat ir cilvēki, kuriem vairāk raksturīga viena stila ieturēšana dažādās vidēs un situācijās (Le Page, Tabouret-Keller, 1985; Edwards, 2009: 26–27).

Par runas stiliem darbā “Pieci pulksteņi” (*The Five Clocks*, 1967) savulaik runājis arī lingvists Mārtins Džūss (*Joos*), jau grāmatas nosaukumā norādīdams, ka runa ir par pieciem stiliem – cieta (*frozen*), oficiālo (*formal*), konsultatīvo (*consultative*), brīvo (*casual*) un privāto (*intimate*) (Edwards, 2009: 29). Ja sniedzamies vēl tālākā vēsturē, līdzīgu tēmu gana smalki ir iztirzājis Cicerons (*Cicero*) oratorprozas teorijas kontekstā, taču paralēles saskatāmas arī vienkāršu cilvēku, ne tikai oratoru runā. Lai gan ne visi pētnieki atbalsta M. Džūsa dalījumu, tomēr jāatzīst, ka tas runas stilu atšķirību kontekstā var būt lietderīgs. Lingvists apcerējumu sāk ar konsultatīvā stila aplūkošanu, kā galveno tā iezīmi definējot nepieciešamību sniegt papildinformāciju, kā arī klausītāja

dalību sarunā. Ja šāda saruna notiek draugu vai kolektīva jeb grupas lokā, var pāriet arī uz brīvo stilu, un galvenais nosacījums, kas atšķir konsultatīvo stilu no brīvā ir tas, cik labi vai padziļināti sarunas biedrs pārvalda papildinformāciju jeb tēmas kontekstu. Savukārt privātajā stilā informācija kā tāda un tās apmaiņa nav galvenais mērķis, taču lielāka nozīme ir pašai izteiksmei – tiek izmantots specifisks žargons vai kolektīva “kods”, tikai attiecīgajai grupai raksturīgi izteicieni u. tml. (Edwards, 2009: 29).

Turpretī oficiālajam stilam raksturīga klausītāja neesamība vai nenozīmība. Ja runā par pāreju no viena stila uz citu, uz oficiālo stilu var pāriet, ja kolektīvs ir kļuvis lielāks (M. Džūss uzsver, ka konsultatīvais stils iederīgs tikai grupās, kurās nav vairāk par sešiem sarunas biedriem) vai arī ja klausītājs ir nepazīstams. Oficiālā stila mērķis ir informācijas nodošana, tāpēc tā gadījumā svarīga ir runas plānošana (piem., veidojot lekciju materiālus u. tml.). Savukārt M. Džūsa definētais piektais stils jeb cietais stils paredzēts deklamēšanai, tā ir runa, kura visbiežāk fiksēta rakstos. Tai trūkst sarunu biedru iesaistes, kā arī intonācijas un citas papildinformācijas. Šī stila realizēšanai nav nepieciešama sociāla mijiedarbe, un visbiežāk rakstītais teksts jau ir rediģēts un saglabāts tā vislabākajā iespējamā formā, lai sasniegtu lasītāju. Lingvists savā apcerējumā sniedz arī vadlīnijas, kā izmantot stilus un kā pāriet no viena stila uz otru (Edwards, 2009: 28–29).

Valodnieks Niks Enfilds (*Enfield*), runājot plašāk par kultūras uzvedības variantiem, izceļ, ka valodas variantu izvēli nosaka netieši aizspriedumi, kas ir saistīti ar sociālās identitātes izjūtu. Proti, kad indivīds izdara izvēli par labu konkrētam valodas variantam, to redz/zina pārējie sabiedrības locekļi, tādējādi gan indivīds, gan izvēlētais valodas variants sabiedrības redzējumā iegūst zināmu statusu. Uzvedības variants tiek izvēlēts ne tikai komunikācijas efektivitātes nodrošināšanai – izdarot izvēli, indivīds iztēlojas, kā konkrētā uzvedība viņu parādīs citu acīs. Līdz ar to netiešu aizspriedumu rezultātā indivīdi izvēlas tādu uzvedības un arī valodas variantu, kāds raksturīgs cilvēkiem, ar kuriem viņi sevi identificē vai kuriem vēlas līdzināties, ar šo uzvedību demonstrējot savu piederību noteiktam kolektīvam (Enfield, 2014: 25).

Veidojot savu identitāti, indivīdi aktīvi darbojas ar dažādiem lingvistiskiem maiņelementiem (*variables*), kā arī nelingvistiskiem lielumiem. Šajā kontekstā var runāt par diviem iekšējiem psihoemocionāliem mehānismiem: identificēšanos un izvairīšanos. Indivīds var veidot savu uzvedību, par pamatu ņemdam piemēru no citiem kolektīva locekļiem, kuriem, viņaprāt, viņš ir līdzīgs vai kuriem vēlas būt līdzīgs (identificēšanās). Un, pretēji, indivīds var noliegt (neizvēlēties) konkrētus valodas uzvedības variantus, kas raksturīgi cilvēkiem, ar kuriem viņš sevi asociēt nevēlas (Zwicky, 1997). Indivīdi manipulē ar lingvistiskiem mainīgajiem, veidodami savu identitāti un demonstrēdami savu

komunikatīvo kompetenci tajā kolektīvā, kuram tie jūtas piederīgi (Drager, 2015: 165). Valoda ir gan sociāla, gan individuāla, proti, simbola nozīmes veidošana ir sabiedrības darbība, taču to, kā šo informāciju saglabā un izmanto atsevišķi tās runātāji/klausītāji, nosaka reizē gan indivīda unikālā pieredze, gan pieredze, kas ir kopīga kolektīvā, kuram indivīds ir piederīgs (Drager, 2015: 5). Valoda un identitāte ir jāskata trīs līmeņos – pirmkārt, indivīda līmenī, otrkārt, kolektīva līmenī, un visbeidzot jāanalizē attiecības starp indivīda un kolektīva identitātes iezīmēm, jo valoda nav tikai vai nu indivīda, vai kolektīva ziņā – valoda pastāv starp un pār šiem abiem (Wenger, 1998: 146). Dž. Džozefs precīzi norāda: “Novesta līdz galējībai, nacionālā identitāte vienmēr kļūst despotiska, bet, noturēta zināmās robežās, tā visumā tiek uzskatīta par pozitīvu spēku, kas palīdz cilvēkiem dziļāk apzināties to, kas viņi ir, stabilizējot viņu dzīves un palīdzot izvairīties no atsvešinātības sajūtas. Tā kā valoda un nācija konceptuāli ir tik cieši saistītas, nepārsteidz, ka valodas izvēles politika reti kad ir atkarīga no tīri funkcionāliem kritērijiem, tādiem kā, piemēram, kurai valodai būs visplašākais lietojums sabiedrībā. Nacionālās identitātes simboliskās un emocionālās dimensijas ir kritiski svarīgas, un valodas politikas, kas tās ignorē, izrādīsies ilgtermiņā nespējīgas funkcionēt.” (Džozefs, 2008: 41) Tāpēc Latvijas valodas politikā ir svarīgi apzināties nacionālās un lingvistiskās identitātes būtību, lai varētu noteikt katra laikposma aktuālos uzdevumus visos valodas politikas aspektos.

Identitāte – nacionālā identitāte – lingvistiskā identitāte Latvijā

Latvijā *nacionālā identitāte* ir bieži lietots jēdziens, kaut vēl esam tikai ceļā uz tādas tā definīcijas pieņemšanu, ko akceptētu vairums. Tāpēc arī Latvijā pastāv prakse definēt nacionālo identitāti konkrēta programmatiska dokumenta, tiesību akta vai zinātniska pētījuma vajadzībām, nepretendējot uz visaptverošu raksturojumu.

2010.–2013. gadā nacionālās identitātes izpēte tika atzīta par prioritāru zinātnes virzienu, un tika apstiprināta valsts pētījumu programma “Nacionālā identitāte” ar uzdevumu “radīt zināšanu bāzi, kas nodrošina iespēju veidot vispusīgu un padziļinātu izpratni par nacionālo identitāti Latvijā 21. gadsimtā, tai saskaroties ar kultūrvēsturisko mantojumu, sociālekonomiskām, politiskām un kultūrvides pārmaiņām, un piedāvā risinājumus Latvijas ilgtspējas nodrošināšanai nākotnē”. Programmas uzdevumos ietilpa “veikt padziļinātus starpdisciplinārus, novatoriskus un visaptverošus pētījumus par nacionālās identitātes izpratni saistībā ar latviešu valodu, Latvijas vēsturi, kultūru un cilvēkdrošību un pētīt identitāšu plurālismu etniskā, sociālā un kultūras

daudzveidībā – nacionālās, reģionālās un eiropeskās identitātes mijiedarbību un ietekmi uz mūsdienu procesiem un Latvijas attīstības ilgtspēju” (Par valsts pētījumu programmām, 2010).

Aprakstoša nacionālās identitātes definīcija ietverta Ministru kabineta 2011. gadā apstiprinātajās Nacionālās identitātes, pilsoniskās sabiedrības un integrācijas politikas pamatnostādnēs 2012.–2018. gadam. Šajā dokumentā nacionālā identitāte raksturota kā “personas identitātes daļa, kas vieno to ar citām personām, kurām ir līdzīgas nacionāli kulturālās pazīmes. Valoda, vērtību, uzvedības modeļu, kultūras simbolu kopums, sociālā atmiņa ir pamats, uz kura tiek veidota un uzturēta cilvēka piederība nācijai, nācijai piederīgo savstarpējā vienotība. Nacionālā identitāte ietver ideju par ikvienas nācijas unikalitāti, bet ne pārākumu, atšķirību no citām nācijām, ideju par nācijai piederīgo cilvēku savstarpējo kopību un ideju par nācijas nepārtrauktību” (Pamatnostādnes, 2011: 4). Arī Valsts valodas politikas pamatnostādnēs 2015.–2020. gadam atzīts, ka “latviešu valoda mūsu valstī ir ne tikai lingvistisks un juridisks, bet arī simbolisks jēdziens, kas nesaraunami saistīts gan ar valsts un sabiedrības, gan katra Latvijas iedzīvotāja identitātes daudzveidīgajiem aspektiem” (Pamatnostādnes, 2014).

Norāde uz identitāti ietverta arī 2014. gadā pieņemtajā Satversmes preambulā: “Latvijas identitāti Eiropas kultūrtelpā kopš senlaikiem veido latviešu un lībiešu tradīcijas, latviskā dzīvesziņa, latviešu valoda, vispārcilvēciskās un kristīgās vērtības. Uzticība Latvijai, latviešu valoda kā vienīgā valsts valoda, brīvība, vienlīdzība, solidaritāte, taisnīgums, godīgums, darba tikums un ģimene ir saliedētas sabiedrības pamats.” (Latvijas Republikas Satversme, [1922] 2019) Kā atzinis Egils Levits, “valsts starptautiski tiesisko pamatu veido tās teritorija, tauta un valsts vara, bet ikvienai valstij piemīt arī specifiska valststiesiska identitāte, kas papildus ietver ģeogrāfiskus, vēsturiskus, nacionālās kultūras, politiskus un citus elementus, kas raksturo tieši konkrēto valsti atšķirībā no citām valstīm” (Levits, 2012: 13). Latviju raksturo asa valodu konkurences situācija, tādēļ gan latviešu valodas statusa nostiprināšana vairākos Satversmes pantos, gan tās trīskārtēja pieminēšana preambulā ir likumsakarīga.

Jāpievienojas Maijas Kūles atziņai, ka “svārstīšanās starp tautisko kultūru, kas virzīta uz etniskām vērtībām, un eiropiski orientēto modernismu bija ilgstošs Latvijas vēstures pavadonis, izraisot strīdus par vērtību orientāciju. Savā ziņā tas nav beidzies vēl šodien. Viena no diskusiju platformām ir saistīta ar pagātnes vērtību mūžīguma atzišanu, vēloties pierādīt identitātes stabilitāti un nemainīgumu, cita – pilnībā atbrīvoties no pagātnes, konstruējot mūsdienu, plurālistisku, uz nākotnes projektiem kosmopolitiski orientētu vērtību kopu. Tās abas ir galējības. Nepastāv sastindzis nemainīgums, tāpat kā nav pieņemamas pārspīlētas domas par sociāliem konstruktiem, kas nerespektē

pagātņi kā reālu norisi, bet uzskata to par tagadnes interešu vai iedomu izpausmes sfēru” (Kūle, 2016: 232).

Identitātes, arī lingvistiskās identitātes, izpratne Latvijā tātad veidojusies ilgā laika posmā, saplūstot dažādiem virzieniem un strāvojumiem, bagātinoties ar citu kultūru pieredzi, saistot tradīciju un pragmatismu. Bet vai mūsu pieredze ir uzskatāma par unikālu? Kā veidojusies valodas un identitātes saistība citās – gan Rietumu, gan Austrumu kultūrās? To aplūkosim nākamajā nodaļā.

VALODA KĀ IDENTITĀTE RIETUMU UN AUSTRUMU TELPĀ

Kaspars Kļaviņš

Domājot par valodu kā identitāti jeb par identitāti valodas kontekstā, vispirms jāatzīst, ka jēdziens *identitāte* ir dzimis agro jauno laiku Eiropā un ir izteikts Rietumu pasaules uzskata “produkts” un reprezentants arī mūsdienās. Kaut gan pats termins ir senāks un tā etimoloģijā ir iekļauts solidaritātes elements (lat. *identitas* – ‘tāpatība, vienotība vai vienādība (ar kaut ko)’), identitāte pēc būtības izsaka Rietumu cilvēka aktīvo (sevis paša) klātesamības un reprezentācijas vēlmi, sevis atdalīšanu no pārējā, mēģinājumus mehāniski un precīzi definēt sevi un visu apkārtējo par spīti realitātes daudzveidībai un nemitīgajai mainībai, ko papildina akūta savas vides, savas dzīvesvietas un sava īpašuma izjūta. Šis identitāti pieprasošais pasaules uzskats reliģijā paredzēja noteiktu, centrālu (kaut vai negatīvās teoloģijas nozīmē), definētu Dieva skaidrojumu (zināmā mērā vienojot kristietību ar islāmu), zinātnē tas manifestējās kā precīzas definīcijas pieprasošs fundamentālisms, politikā un kultūru dialogā – kā bināru opozīciju proponējošs radikālisms, skatot pasauli caur pretstatu prizmu (savs – svešs, labs – ļauns, pozitīvs – negatīvs, skaists – neglīts u. tml.). Bet vai pastāv būtiskas atšķirības t. s. Rietumu un Austrumu attieksmē pret identitāti?

Tradicionālā attieksme pret valodu Rietumu kultūrās

Globālas kapitālisma ekspansijas apstākļos, kad par pirkšanas un pārdošanas objektiem pakāpeniski ir kļuvis viss, ieskaitot nacionālo un reliģisko piederību, kas tiek izmantota politiskajā cīņā un investīciju ieguvē, nereti iesaistot arī ārvalstis, jautājumi par identitāti, ko nosaka nacionālā valoda, reliģija vai reliģiskā konfesija, ir kļuvuši vēl sarežģītāki. Anglijas un Francijas koloniālo impēriju mākslīgi novilktais robežs Tuvajos Austrumos un Āfrikā, kultūrvēsturiskās Indijas sadalīšanās divās naidīgās valstīs – Indijā un Pakistānā – un etniski reliģiskā spriedze postkoloniālajā Dienvidaustrumāzijā tikai aizsāka lokālo genocīdu virkni attiecībā uz dabas resursiem, ieročiem, pārtiku un tehnoloģijām – tos izraisīja tirdzniecības korporācijas un ar tām saistīto “neatkarīgo” valstu valdības. Papildu problēma ir tā, ka Rietumu precīzi definētā nācijas un valsts modeļa piemērošana Dienvidaustrumāzijā nozīmēja, ka ir radies ideoloģisks arsenāls, lai varmācīgi integrētu daudzas līdz tam pašpieņemamas kopienas, kas praktizē videi draudzīgu saimniekošanas veidu un kas gadsimtiem ilgi bija dzīvojušas no Himalajiem līdz pat Mjanmas, Taizemes, Vjetnamas un Kambodžas dienvidiem, nebūdamas saistītas ne ar vienu valsti.

Neatkarīgi no tā, par cik “liberālu” vai tolerantu etnisko, seksuālo un citu minoritāšu aizsardzības nozīmē sevi pozicionē mūsdienu Rietumu sabiedrība, pati nostājas paušana arī mūsdienās neparedz atteikšanos no ienaidnieka koncepta, faktiski tikai pārbīdot melnbaltā pasaules redzējuma akcentus; tas nemazina komunikācijas radikālismu, pretstatot “savu” identitātes kopību citām un paredzot kvazireliģiskai misijai līdzīgu sekulāru misionārismu ar savu uzskatu aktīvu izplatīšanu, “neticīgo” apgaismošanu un pretinieka (“ienaidnieka”) dēmonizāciju. Šāds pasaules uzskats ļoti atšķiras, piemēram, no budistu domātāju spējas sadzīvot ar nedefinējamo, akceptējot visu lietu nemītīgo rašanos un izzušanu, – tieši radikālas attieksmes paušanā, tieksmē turēties pie kaut kā vai kaut ko paturēt viņi saskata visu cilvēka problēmu sakni. Klusēšana Austrumāzijas un Vidējo Austrumu garīgo mācību kontekstā dažkārt tiek vērtēta augstāk par “valodu” jeb runāšanu (komunikāciju, aktīvu sava vērtējuma izteikšanu). Latviešu tautas teiciens “klusēšana ir zelts” vai “runāt – sudrabs, klusēt – zelts” (Kokare, 1957: 193) ļoti precīzi izsaka šo domu. Pilnīgi identisks ir arī vācu tautas sakāmvārds “Reden ist Silber, schweigen ist Gold” (Kokare, 1988: 164). Bet vai tāpēc latviešu sakāmvārds kļūst mazāk “latviešu”? Tautas kultūra, ko redzam ārkārtīgi līdzīgos Rietumu un Austrumu pasaku motīvos, sakāmvārdu analogijās utt. – līdzās mūzikai – vēl ir iespējamais tolerantas komunikācijas instruments, ja vien izdodas to pasargāt no “nacionālo”, “lokālo”, “etnisko” vai “reliģisko” akcentu hipertrofēšanas un saglabāt universālo, vispārcilvēcisko vēstījumu. Šāds universāls vēstījums piemīt arī visām

garīgajām mācībām, vienalga, vai runājam par vēdiskajām zināšanām Indijā vai Eiropas alternatīvās reliģiskās mistikas pārstāvjiem vēlajos viduslaikos un jauno laiku sākumā. Tikai – ir liela atšķirība starp viedu garīgu atvērtību, mainīties spējīgu pasaules redzējumu un nekritisku, pasionāru pieķeršanos kādai idejai, kas dzimusi specifisku kultūrvēsturisku, sociālekonomisku un politisku apstākļu rezultātā un kas citās jomās neatrisinātas problēmas projicē valodas, kultūras, etniskās izcelsmes, reliģijas, mitoloģijas vai “unikālas vēsturiskās pieredzes” specifiskā.

Ārkārtīgi ietekmīga, kaut arī bieži pārprasta šajā sakarā ir, piemēram, vācu 18. gadsimta sociāli atpalikušajā, bet intelektuāli attīstītajā sabiedrībā dzimusī Johana Gotfrīda fon Herdera (*Herder*) tautas gara (*Volksgeist*) ideja, kas, veicinot 19. gadsimta Eiropas nacionālo romantismu, vēl visu 20. gadsimtu ieņēma savu vietu kā identitātes apziņā (ieskaitot literatūru, publicistiku un valodniecību), tā politiskajā retorikā, pretstatot *savu* folkloru, kultūru, un sevišķi valodu, *svešai*. Dzimtās valodas izpratnē sakņotā modernā nacionālisma ideja Eiropā tik tiešām savu motivāciju rada plašu rezonansi guvušajā J. G. Herdera “Apcerējumā par valodas izcelsmi” (*Abhandlung über den Ursprung der Sprache*, 1770, publicēts 1772) (Haarmann, 1993: 31). Balstoties uz šo lingvistiski motivēto nacionālismu, nācijas nesējs var būt tikai etnoss – tauta, kuras galvenais atribūts ir nacionālā valoda. No šī viedokļa “īstām tautām” ir sava, no senčiem mantota, tikai viņām piemītoša unikāla valoda kā nacionālās kultūras garants. Tieši valodā manifestējas nācijas dvēsele jeb tautas gars. Tauta bez šādas, no citām valodām un to ietekmēm precīzi nodalītas, specifiskas valodas nav kvalificējama kā “īsta” tauta, tai nepiemīt dvēsele, ja valoda tiek uzskatīta par Dieva prāta reprezentāciju (Oberndörfer, 2006: 42). Arī francūži attiecīgajā kontekstā nav uzskatāmi par “īstu tautu”, ja reiz tie savu senču ķeltu valodu atmetuši un adaptējuši latīņu valodas dialektu, kas attīstījies par vēlāko franču valodu. Herdera domu pavediens, kas atspoguļo gan sava laika vācu, gan Eiropas intelektuālo paradigmu ar visām kļūdām (sevišķi attiecībā uz Āzijas kultūru raksturojumu, uzskatot, piemēram, ka ķīniešu izglītība un civilizācija nākusi no Ēģiptes), ir diezgan komplicēts, bet izprotams, ja jēdzieni *Dievs* un *tauta* (kā etnolingvistiska kopība) tiek uztverti savstarpējā mijiedarbībā, kur, samazinoties Dieva kā augstākā principa klātesamības lomai, palielinās cilvēku pašu atbildība dievišķā nacionālās valodas principa tālākajā realizācijā (Herder, 1772). Daudznacionālās impērijās (Krievijas, Hābsburgu, Osmaņu) attiecībā uz somiem, Baltijas tautām, slovākiem, Balkānu tautām – saskaņā ar etnolingvistiskā nacionālisma ideju – tautiskie romantiķi uzskatīja, ka zemākajos slāņos runātajām vernakulārajām valodām vispirms jāklūst par standartizētām nāciju valodām, lai pēc tam fiksētās etnolingvistiskās robežās šīs tautas varētu pasludināt savas valstis, kam jāreprezentē valodas, nācijas

un valsts principu vienotība. Tautas, nācijas un valsts robežām bija jāsakrīt ar dzimtās valodas robežām, kā savās dzejās 1814. gadā izteica patriotiskais vācu dzejnieks Ernsts Morics Arnts (*Arndt*), jūsmojot par Napoleona okupācijas sabrukumu un “vācu zemju” apvienošanās perspektīvu (Coulmas, 1985: 49). Pētījuma ierobežotā tematika neļauj plašāk iztīrīt paša J. G. Herdera savam laikmetam aktuālo un radošo filozofiju, kas, nepieņemot franču “civilizācijas imperiālismu”, uzsvēra visu kultūru kvalitatīvo līdzvērtību. Monogrāfijas tēmas kontekstā svarīgi saprast, ka šī un citas Rietumos dzimušās idejas metodoloģiski noder kā “lakmusa papīrs”, kas parāda šo ideju transplantācijas ietekmi plašākā pasaules mērogā.

Interesanti izsekot, kā unikāla tautas gara un radikāla etnocentrisma koncepcijas no Eiropas ir iesakņojušās Austrumos, ja tur sociālpsiholoģiskie, ekonomiskie un politiskie apstākļi tām veidojuši auglīgu augsni. Ne tikai vācu, Baltijas un Balkānu, krievu, ukraiņu, poļu, skandināvu, čehu, slovāku, ungāru un somu nacionālie romantiķi ir gājuši J. G. Herdera pēdās, bet arī Izraēlas, Indijas, Japānas un citu zemju patrioti, kultūrvēstures mantojuma reanimētāji, politiķi un publicisti savulaik vairāk vai mazāk ir adaptējuši Eiropā formulētu nacionālās identitātes koncepciju, kas balstījās uz Herdera priekšstatu par tautu kā unikālu, noslēgtu nacionālas valodas nesēju (lingvistisku kopienu), attiecinot to uz visām kārtām un nepievēršot uzmanību jebkādai plašākai starpkultūru ietekmei. Līdzīgi kā latviešu agrīnā nacionālisma ideologi, kas lingvistiskā kopībā sakņotu nacionālās identitātes koncepciju – sevi pretstatot vācbaltiešiem – pārņēma no pašu vāciešu intelektuālās tradīcijas,⁷ tā korejiešu folkloristi 20. gadsimtā vācu filozofijas cienītāja – japāņu rakstnieka un literatūrzinātnieka Mori Ogai (*Ōgai*) ietekmē, piemēram, ieviesa terminu *minyō* (kor. 民謠 – ‘tautasdziesma’), kas literārā tulkojumā nozīmē to pašu, ko vācu *Volkslied*, un ir pēc Vācijas parauga Japānas modernizētajā garīgajā tradīcijā transplantēts J. G. Herdera termins (Maliangkay, 2017: 64). Korejiešu patrioti, meklējot jaunu identitāti senvēsturē, folklorā un savas valodas unikalitātē, centās akcentēt to pretstatā japāņu okupācijas varai un ievērojamaļai ķīniešu civilizācijas un valodas ietekmei pagātnē (Maliangkay, 2017: 64). Savukārt japāņu lingvisti, atbalstot Japānas impērijas teritoriālo ekspansiju, centās filoloģiski leģitimizēt kaimiņzemes Korejas pievienošanu Japānai un tās iedzīvotāju asimilāciju nākotnē. Piemēram, Kanazava Šozaburo (*Shōzaburō*) 1910. gadā publicētā apcerējumā kvalificēja korejiešu valodu kā japāņu valodas atzaru (Cho, 2017: 261). Šajā pašā gadā Japāna Koreju okupēja, un līdz ar

⁷ Piemēram, Johana Gotliba Fihtes Herdera ietekmē radītā apcerējuma *Reden an die deutsche Nation* (1808) interpretācija Ata Kronvalda traktātā “Tēvuzemes mīlestība” (1871) (sk. Kronvalds, 1936: 3–18).

japāņu valodas ekspansiju skolās korejiešu valoda tika arvien vairāk atstumta malā, faktiski apdraudot korejiešu valodas pastāvēšanu nākotnē – arvien pieauga to japāniski runājošo korejiešu skaits, kuri japāņu valodu plašāk sāka lietot arī ikdienā. Šķiet paradoksāli, bet tiešām saskaņā ar Herdera tautas gara (*Volksgeist*) ideju – Japānas impērijas ideologi uzskatīja, ka *japānisma* būtība izpaužas nacionālajā valodā. Šī situācija Korejā beidzās 1945. gadā līdz ar Japānas impērijas sabrukumu, pēc tam Korejas jaunās neatkarības būvētāji analogiski uztvēra *korejisma* kā nacionālas valodas manifestāciju, strauji izrāvējot visu japānisko (Cho, 2017: 261).

Un tomēr Eiropas nacionālo valodu radīšanas process nebūt nebija tik nacionāls, kā vēlāk tika pasniegts. Sevišķi Austrumeiropā un Ziemeļaustrumeiropā kādā reģionā vai provincē dominējošas literārās valodas versijas radīšana sākotnēji bija varas iestāžu un baznīcas iniciēts process, lai nodrošinātu iedzīvotāju komunikāciju starp dažādiem reģioniem, kas bija apvienoti kādā pārvaldes vienībā. Tas savukārt bija nepieciešams, lai nodrošinātu efektīvu nodokļu ievākšanu un reliģiskās, izglītības un loģistikas funkcijas. Literārā valoda šādā kontekstā ir vēsturiskas attīstības rezultāts, ko noteica sociālekonomiskās un administratīvās vajadzības saskaņā ar pārvaldes institūciju instrukcijām un garīdznieku reliģiski motivēto vēlmi nodrošināt kristietības vēsti visiem viņu baznīcas pārziņā esošajiem iedzīvotājiem, – tas sekmēja jaunās literārās valodas ieviešanu skolās, vēl straujāk veicinot unifikācijas procesus. Nacionālais romantisms un politiskais nacionālisms ir modernas idejas, kas pilsoniskās emancipācijas laikmetā iepriekš standartizētās literārās valodas izmantoja sociālās un politiskās cīņās. Somija un Baltijas valstis tam ir uzskatāms piemērs. To izprotot, nav pamata lepoties ar kādas valodas dominēšanu vai vainot kādas standartizētas literārās valodas akceptētājus citu reģionālo valodu vai dialektu varmācīgā izpostīšanā, jo pašā svarīgākajā posmā nevis šo valodu runātāji, bet gan pārvaldes reprezentanti un baznīcas darbinieki lēma par kādas valodas versijas sevišķo statusu un nodrošināja tās standartizācijas procesu. Vēlāk sabiedrības sociālekonomiskās, politiskās un garīgās transformācijas rezultātā arvien straujāk šajos procesos modificējās agrāk standartizētā literārā valoda, zaudējot daļu senākā, tradicionālā mantojuma, un tā vietā akumulēja jaunu terminoloģiju, saistītu ar skolu modernizēto mācību vielu, sociālo noslāņošanos, ekspropriāciju, komplicētām īpašuma un juridiskajām attiecībām, industrializāciju un urbanizāciju (un šo procesu kritiku), savukārt citas valodu versijas vai dialekti ilgāk palika attiecīgo pārmaiņu neskartī un saglabāja daudz ko no senākā, ar tradicionālo saimniekošanas veidu un sadzīvi saistītā valodas pūra. Vienlaikus, pildot starpreģionālas komunikācijas funkcijas, ar laiku oficiālā literārā valoda arvien vairāk integrē citu lokālu un reģionālu versiju elementus, patiesībā kļūstot virsdialektāla (Baltiņš, Druvieta,

2017: 146). Standartizētās valodu gramatikas netika radītas nacionālas pašapziņas vai zinātniskas intereses vārdā. Tām bija jāpalīdz nodrošināt komunikācijas procesu (Kessler S., 2011: 211). Silēzijā dzimušais vācbaltiešu garīdznieks Heinrihs Ādolfijs (*Adolphi*) ievērojamāko latviešu valodas gramatiku (izdota 1685. gadā) radīja apstākļos, kad latviešu literārā valoda vēl nepastāvēja, bet bija dažnedažādas versijas, no kurām, par pamatu ņemot vidus dialektu, viņš izveidoja savu standartizēto versiju. Pats Ādolfijs to godīgi atzīst, uzsverot, ka pie Lietuvas robežas latvieši daļēji runā lietuviski, pilsētās – pa pusei vāciski, bet Ziemeļvidzemē latviešu valoda ir pilna ar igauņu vārdiem utt. (Kessler S., 2011: 212).

Katra vēsturiski radusies situācija piedāvā iedzīvotājiem dažādas reakcijas iespējas. Pārvaldē un pārreģionālā komunikācijā var izvēlēties jau funkcionējošu valodas versiju, bet lokālās versijas, minoritāšu valodas vai dialektus izmantot kā alternatīva pasaules uzskata attīstīšanas instrumentus, harmonizējot ar sabiedrības atsvešinātību un globalizācijas noteikto kultūras nīvēšanu saistītās negācijas, vai tieši otrādi – kopēt no nacionāloromantisma un politiskā nacionālisma laikmeta mantoto ideju arsenālu, paātrinātā tempā standartizējot lokālos variantus un cenšoties ar politisku lēmumu palīdzību tos ieviest kāda reģiona pārvaldē: tas, savukārt, neglābjami nozīmē citu lokālu, vēl saglabājušos versiju likvidēšanu utt. Protams, ir iespējama jaunu valstu dibināšana, radot jaunu nacionālo mitoloģiju, kā tas raksturīgs visam Eiropas identitātes diskursam. Papildu problēma ir tā, ka globalizētā kapitālisma apstākļos nacionālo kopienu (tai skaitā minoritāšu) līderi bieži vien valodu un identitāti izmanto vienīgi kā mehānismu līdzekļu piesaistīšanai vai cīņā par politisko varu, nevis pēc būtības rūpējoties par iedzīvotāju vajadzībām, līdzīgi kā musulmaņu zemēs politiski ekonomiskajā cīņā arvien vairāk izmanto islāmu, kam nav nekā kopīga ar šīs reliģijas ētisko vēstījumu.

Nacionālisms Eiropā visur izveidojās kā pilsonības ideoloģija. Visas tautas vārdā runāja neliels slānis, kas nebija gatavs ne ar vienu dalīties, ja vien tas šim slānim nenesa kādu materiāli vai sociāli jūtam labumu. Pilsoniskās kustības un sociālās emancipācijas aizsācējiem, kas primāri domāja par aktīvu un uzņēmīgu iedzīvotāju sociālās emancipācijas iespējām, gan pieņima kā mecenātisms, tā savdabīgs kosmopolītisms – lai atceramies kaut vai Krišjāni Valdemāru, kurš centās Krievijas impērijā ieviest ASV sabiedrības modeļa pieredzi un latviešu valodas jautājumā akceptēja jebkādu risinājumu, ieskaitot rusifikāciju un savas literārās valodas zuduma akceptu un nomaiņu pret citu, ja vien tas kalpoja “latviešu” sociālekonomiskajai labklājībai (Viķe-Freiberga, 1985: 533). Turpretī vēlākā vācbaltiešu dēmonizācija, vācu valodas un latviešu valodas kā atšķirīgu identitātes nesēju pretstatīšana jau notiek pašas latviešu sabiedrības asas sociālas konfrontācijas apstākļos, kad latviešu

lielgruntniekiem un turīgajai pilsētnieku daļai kļūst nepieciešams svešinieku (vāciešu) kā grēkāžu tēls, lai varētu saglabāt savu sociālo statusu. Neatkarīgi no latviešu patriotu, nacionālistu vai sociālistu vēlākās attieksmes latviešu literārās valodas izveide nav iedomājama bez vācbaltiešu ieguldījuma – līdzās jau minētajam Heinriham Ādolfijam lai novērtējam Georga Manceļa (*Manzel*) ieguldījumu ortogrāfijā vai Ernsta Glikā (*Glück*) Bībeles tulkojumu, kas ir viens no latviešu vēlākās nacionālās literatūras stūrakmeņiem vispār, tāpat literatūra latgaliešu rakstu valodā nav iedomājama bez vācu izcelsmes jezuīta Mihaēla Rota (*Roth*) devuma. Tas, vai mūsdienā latvieši līdzīgi izcilajam valodniekam, folkloristam un orientālistam Pēterim Šmitam Georgu Manceli dēvē par “latviešu rakstnieku” vai līdzīgi Arturam Ozolam šādu nostāju vērtē kā nodevīgu tuvināšanos vācbaltiešu “kultūrtrēģeru ideoloģijai”, – ir tikai attieksmes jautājums, kas savukārt sakņojas specifiski sašaurinātā vai plašākā identitātes izpratnē.

Kā visām Eiropas tautām, arī latviešu etnoģenēze sastāv no dažādiem komponentiem. 12. gadsimta beigās, kad Baltijā ieceļoja lejasvācu valodas runātāji (arī no tagadējās Nīderlandes un Flandrijas), ne latviešu, ne vācu tauta vēl neeksistēja. Livonijai sabrūkot, radās visas modernās Baltijas kārtas, ieskaitot muižniekus. Pie tam visās kārtās etniskā izcelsme bija jaukta. Visā Ziemeļeiropā un daļēji Rietumeiropā (tostarp Londonā) Hanzas uzplaukuma gados dominēja ziemeļvācu tirgotāji, tāpat kā viduslejasvācu valoda bija tirdzniecības un amatniecības *lingua franca* vēl 14. un 15. gadsimtā visā Skandināvijā. “Vācu” tirgotāji un amatnieki dominēja Visbijā un Bergenā, bet Stokholmā no 13. līdz 15. gadsimtam puse pilsētas rātes sastāvēja no vāciski runājošiem pilsoņiem. Latviešu valodā vēl joprojām ir daudzi lejasvācu (nevis augšvācu) cilmes vārdi, kā *skroderis*, *maltīte*, *brūte*, *brūvēt*, *skurstenis*, *sūrs*, *kuģis* utt. Tie visi ir mantoti no senās Hanzas valodas, kas skanēja no Rīgas un Rēveles līdz Brigei, Gentei, Amjēnai, Bergenai un Londonai. Kas gan šķiet latviskāk kā senāk tautā populārais teiciens par “likopu svinēšanu”. Patiesībā šis senlatviskais termins cēlies no lejasvācu vārda *likóp*, kas modernajā vācu valodā nozīmē *Leitkauf* – zemnieku bagātīgu pacienāšanu, ko organizēja Hanzas pilsētu tirgotāji. Vēlāk reformācija uzspieda Livonijas iedzīvotājiem citu – augšvācu valodu, pārcērtot gadsimtiem ilgo tradīciju. Vācu zinātniece Sabīne Jordana (*Jordan*) savulaik ir sastādījusi lejasvācu-latviešu skaidrojošo vārdnīcu, kas labi ilustrē vienu no maz zināmiem, bet ārkārtīgi būtiskiem latviešu valodas ģenēzes aspektiem (Jordan, 1995). Lai pilnībā izprastu ar latviešu literārās valodas ģenēzi saistīto problemātiku, tās pētniecībā būtu jāattīsta ne vien latvistikas un baltistikas nozare, bet aktīvāk jāsadarbojas arī ar ģermānistikas, slāvistikas un starpkultūru pētniecības jomu speciālistiem. Labs piemērs šādai sadarbībai ir starpnozaru projekts “Kultūru migrācija Latvijā”, kura noslēgumā tapusi kolektīvā monogrāfija

“Latvija: kultūru migrācija” (sk. Bušs, Jansone, 2019; Koškins, 2019; Balode, Siliņa-Piņķe, 2019; Balode, Šaudiņa, 2019).

Eiropas nāciju modernā identitāte visur ir sarežģītās sociālekonomiskās, reliģiskās, etniskās un kulturālās daudzveidības teorētiski praktiskas unifikācijas un standartizācijas rezultāts. Ungāru 16. gadsimta humānista Mikloša Olāha (*Oláh*) vēstījums par divpadsmit Ungārijas nācijām vai Lietuvas lielvalsti, kur oficiālās rakstu valodas funkcijas pildīja rutēņu valoda līdz brīdim, kad to nomainīja poļu valoda, ir uzskatāmi piemēri šai situācijai. Neapšaubāmi, nacionālajai un literārajai valodai moderno nāciju un valstu veidošanās procesā Eiropā bija milzu nozīme, bet vienotību vai sašķeltību bieži noteica daudz sarežģītāki sociālekonomiski, psiholoģiski un emocionāli faktori, kas iespaidoja iedzīvotāju vēlmi vai nevēlēšanos apvienoties. Ja visu reģionu vēsturi, sākot ar 19. gadsimtu, vērtētu pēc vienas mērauklas, tad patiesībā 19. gadsimta 90. gadu savstarpējos militāros konfliktos izirusī Dienvidslāvija, kur serbhorvātu valodā runājošie horvāti un serbi līdz pat 19. gadsimta 60. gadiem vienojās kopējā nacionālās atmodas kustībā (Kessler W., 2011: 357), būtu tikpat neizprotams gadījums kā jaunās Grieķijas izveidošanās, kur grieķiski nerunājošie albāņu izcelsmes Egejas jūras salu iedzīvotāji 19. gadsimtā identificēja sevi ar antikās Grieķijas pēctečiem un deva savām zvejas laivām sengrieķu dievu un varoņu vārdus (Margaritis, 2001: 158).

Līdz ar etniski lingvistiskā nacionālisma rašanos papildus radās valsts nācijas un kultūrnācijas koncepts saistībā ar valstu robežu un tautu apdzīvoto reģionu nesakritību. Eiropas modernā valsts centās iespēju robežās nolīdzināt visas šīs “pagātnes barjeras”, radot jaunas un ne mazāk problemātiskas, kas globalizācijas rezultātā tika aiznestas arī uz Āziju.

Āzijas pašpietiekamo kopienu integrācija Rietumu modeļa inspirētajā modernajā valstī

Modernā valsts – vienalga, koloniāla vai “neatkarīga”, autoritāra, demokrātiska vai komunistiska – izmantoja šo ideoloģiju, lai kopienas eksproprietu, pārvietotu, deportētu, nodarbinātu kā fizisku darbaspēku monokultūru ražojošajā lauksaimniecībā vai dabas atradņu ieguves megaprojektu realizācijā, vienlaikus tās etniski sašķeļot. Kā pareizi norāda Džeimss Skots (*Scott*), viss šis varmācīgais process, kas noris uz vietas roku rokā ar ārvalstu investoru direktīvām, nozīmē daudzu nelielu valodu, tradicionāla, videi draudzīga dzīvesveida un lokālu kultūru neatgriezenisku iznīcināšanu (Scott, 2009: 12). Taizemē lahu etnosa piederīgajiem tas nozīmēja kļūt par taju valodas reprezentantiem, Mjanmas karenim – par valdošajai militārajai huntai uzticīgiem birmiešu

valodas runātājiem utt. (Scott, 2009: 12). Lai vienā standartizētā, pēc Rietumu parauga unificētā un valsts pārvaldes funkcijām pielāgotā lingvistiski etniskā identitātē iekļautu simtiem etniskās vienībās un vismaz piecās valodu grupās dzīvojošus lauku kopienu iedzīvotājus, ir pilnībā jāpārveido veseli reģioni, diemžēl Dienvidaustrumāzijā tas norit paralēli ar masveida lietus mežu izciršanu un zemes nodošanu lauksaimnieciski rūpniecisku kompleksu un ārvalstu firmu pārvaldē. Tas viss, protams, aizsākās zem moderno nāciju un valstu veidošanās karoga. Cilvēki visā plašajā Dienvidaustrumāzijas reģionā dzīvoja simbiozē ar dabu, pielāgojoties ģeogrāfiskajiem apstākļiem, un savstarpējā interakcijā, ko noteica dažādu kopienu atšķirīgs dzīvesveids un nodarbošanās veids, kas bija izkristalizējies ilgākā periodā. Kopienas ar hierarhisku vai egalitāru pārvaldi, kuras dzīvo kalnos vai ielejās, praktizēja pat ievērojami atšķirīgas reliģijas vai ticējumus. Piemēram, grūtāk pieejamo kalnu apgabalu iedzīvotāji bija animisti un 20. gadsimtā līdz ar katoļu vai protestantu misionāru darbību labprāt pieņēma kristietību, nesekojoš attiecīgā reģionā dominējošām reliģijām – budismam vai islāmam (Scott, 2009: 21–22). Protams, atsevišķu kopienu pārstāvji izlēma cīnīties par savas pašpietiekamās autonomijas un tradicionālā dzīvesveida saglabāšanu, tikai mūsdienu apstākļos šādu cīņu savās interesēs nekavējas izmantot starptautiskie ieroču tirgotāji un investori, kas nevēlas kārtību un stabilitāti jaunajās politiski neatkarīgajās Dienvidaustrumāzijas valstīs. Situācija daudz neatšķiras arī Latīņamerikā.

Medijos lobētajā politiskajā propagandā vienmēr var atsaukties uz likumīgas kārtības un kontroles nodibināšanu vietējo bruņoto grupējumu destabilizētajos reģionos. Iespējams, mūsdienu valsts mehāniskā taktika, vēlme par katru cenu “sakārtot” daudzveidīgo realitāti un intensīvi izmantot dabas resursus izraisa lielāku disharmoniju nekā lielgimeņu, kopienu un kopienu apvienību dzīvesveids ar salīdzinoši nelieliem konfliktiem, kas neapdraud ne vietējo ekoloģiju, ne seno kultūras mantojumu. Un, protams, tādējādi iet bojā pēdējās vēl saglabājušās nelielās valodas. 2010. gadā pasaules vides un kultūras mantojuma aizstāvju uzmanību piesaistīja informācija par pēdējās bo valodas lietotājas nāvi Indijai piederošajās Andamanu salās, pārtraucot šo 65 000 gadu (fiksēšanas iespēju robežās) seno kultūru. Mirusī Boa Sr kundze pārsteidzošā veidā bija pārdzīvojusi kā britu kolonizatoru ievestās slimības, tā 2004. gada cunami briesmas (Watts, 2010). Protams, izzušanas draudi pastāv lielākajai daļai nelielo valodu un kultūru, bet globalizētā kapitālisma kontekstā varas, resursu un līdzekļu pārvaldniekus tas īpaši neuztrauc. Savukārt Āzijas zinātnieki, līdzīgi saviem Rietumu kolēģiem, raizējas nevis par gadsimtiem ilgi pastāvējuša, pašpietiekama dzīvesveida izzušanu, bet gan par zaudētajām pētniecības iespējām, kas pavērtos, izmantojot tradicionālo kopienu pārstāvjus kā savu novērojumu objektus. Apdraudētu un izzūdošu etnosu

reprezentanti viņiem vispirms asociējas ar antropoloģijas, lingvistikas, psiholoģijas, bioloģijas un citu zinātņu izmantošanu kārtējā “gadījuma analizē” (Watts, 2010).

Eiropas lingvistiski definētās nacionālās piederības pieredze Indijas valodu un etnosu biežoknī

Ļoti pretrunīgs, dramatisks un paradoksālā veidā Eiropas lingvistiski definēto nacionālās piederības shēmu transplantējošs bija Indijas modernizācijas ceļš, sākot jau ar britu koloniālisma ziedu laikiem 19. gadsimtā, līdz politisku direktīvu veidā organizētam, mehāniskam “modernās nācijas” veidošanas procesam pēc neatkarības iegūšanas 20. gadsimtā. Kā daudzas tautas apvienojošā valstī Indijā nav vienas nacionālās valodas, bet pastāv vairākas oficiālas valodas, kas tiek lietotas pavalstu (štatu) līmenī. Saskaņā ar iepriekš iztirzāto Eiropas ideju par nāciju kā etnolingvistisku grupu, kuras identitātē tieši valoda ir noteicošais kritērijs, 1956. gadā Indijas jaunās pavalstis (štatus) veidoja, balstoties uz attiecīgajā teritorijā runāto valodu (sk. Chari, 2016). Tieši saskaņā ar lingvistiskā nacionālisma principu konstruētais štats mūsdienā Indijā ir gan svarīgākā administratīvā vienība, gan arī katra attiecīgā etnosa formāls valstiskās neatkarības simbols daudznacionālajā Indijas federācijā. Tādēļ Indijas pavalstis var saukt arī par “lingvistiskiem štatiem” (Клюев, 1978: 103). Sākotnēji šo politiku vairums iedzīvotāju uztvēra ar lielu entuziasmu, taču vēlāk mehāniski konstruētie štati radīja daudzas problēmas, ņemot vērā Indijas kultūru daudzšķautņaino pārklāšanos un savīšanos lingvistiskā, reliģiskā, sociālā un rakstītās literatūras plāksnē. Viena valoda varēja nenozīmēt vienu reliģiju, valoda varēja būt viena, bet rakstības dažādas, nemaz nerunājot par lauku kopienām, kas simtiem gadu bija pastāvējušas bez moderniem nacionāli etniskiem kritērijiem, vai sarežģīto kastu sistēmu, ko savdabīgā veidā vēl complicētāku bija padarījusi britu koloniālistu “skaldi un valdi” politika.⁸ Ļoti izjusti un smeldzīgi šo situāciju raksturojis Keralas dzejnieks Kojamparambats Satčidanandans (*Satchidanandan*) poēzijas krājumā “Es neticu robežām”:

⁸ Vienlaikus britu dēmonizēšana, tāpat kā Mogulu (vai senāka) laika Indijas idealizācija būtu ne mazāk absurda, ņemot vērā, ka tieši britu Ostindijas kompānija, rekrutējot karavīrus no vietējiem iedzīvotājiem, deva daudziem galēji diskriminētās “nepieskaram” kastas locekļiem elementāras cilvēktiesības un statusu, tādēļ arī ir saprotams viņu entuziasms, britu vārdā cīnoties pret vietējo radžu valstīm. Multinacionālu, peļņas kāru korporāciju kundzība Āzijas lauku reģionos mūsdienās bieži ir bīstamāka nekā kādreizējās koloniālās pārvaldes administrācija, neskatoties uz šo valstu formālo neatkarību (Biswas, 2008: 130).

Pa pusei viens otru mēs saprotam,
.....

Arī atvadās katram ir sava sevišķa valoda:

Viens murmina, cits raud,

Kāds tautasdziesmu dungo, cits uzdzied badžānu.

(Satchidanandan, 2006: 29)⁹

Par to, cik komplicēta bija Indijas lingvistiskā situācija, liecina, piemēram, Bombejas Augstākās tiesas 1985. gada materiāli attiecībā uz ļoti grūti klasificējamu halbas etnosu, kas dzīvo vairākās pavalstīs un līdzās trīs lielām valodām runā savdabīgā, vairāku valodu sajaukšanās rezultātā tapušā koinē: “Lingvistiskās liecības arī rāda, ka halbieši pēc izcelsmes ir *ab* etnoss, kas pieņēmis hinduismu un runā āriešu valodā. Viņu dialekts ir urijas, čatisgarhi un marathu valodas sajaukums, šo valodu proporcijas mainās atkarībā no apvidus. Bhandārā runā gandrīz tikai marathu valodā, bet Bastaros dialekts ir jaukts, dažas formas ir līdzīgas kā telugu valodā. Halbas etnoss ir veidojies diskutablajā rajonā starp Čhatisgarhu un Uriju uz dienvidaustrumiem no Mahas, viņu dialekts .. ir radies šeit. Viņi paši tagad izpostīto, bet agrāk ievērojamo Sihavas pilsētu Mahanandi krastā uzskata par savu pirmo apmetni; urijas valodā runā uz austrumiem no Sihavas un marathi valodā – uz rietumiem, savukārt čhatisgarhi valodu lieto Čhatisgarhas apvidū un zemēs uz ziemeļiem un dienvidiem no tā. Vēlāk halbieši dienēja kā karavīri Ratanpuras karaļu armijās, un viņu stāvoklis, bez šaubām, ievērojami uzlabojās, tādējādi Bastaros viņi kļuva par nozīmīgu kastu. Daži no šiem karavīriem, iespējams, ir migrējuši uz rietumiem .., un viņu pēcnācējus tagad var pārstāvēt Bhandāras zamin-dari, kuri, ja šī teorija ir pareiza, tomēr ir pilnībā aizmirsuši savu izcelsmi. Citi sāka nodarboties ar aušanu un ir apvienojušies ar koštisu kastu Bhandārā un Berarā.” (Mohta, 1985)

Indijas modernizācija norisa, standartizējot lielo etnosu nacionālismu atbilstoši modernas valsts izpratnei un mazākos padarot “nacionālāk noskaņotus”, lai tie iekļautos jaunās Indijas veidošanas procesā, bet etnosus, kuri ilgi bija praktizējuši tradicionālu dzīvesveidu un kuriem šāds pasaules uzskats bija svešs, tricīentempā iepazīstinot ar “laikmetam atbilstošām” jaunajām idejām. Tā nu pēc 1961. gada tautas skaitīšanas kopējā Indijā dzīvojošo etnosu sarakstā pēkšņi iekļuva 170 nacionālās valodas (Клюев, 1978: 15), no kurām katru reprezentēja viens cilvēks... Mazo valodu saglabāšana pati par sevi būtu cilvēku akts, ja vien šāda strukturēšana to nodrošinātu. Diemžēl savācējsabiedrības un tradicionālas agrikultūras apstākļos dzīvojošās kopienas nepiekopa

⁹ Citātus no vācu un angļu valodas tulkojis Kaspars Kļaviņš.

valodu pūrismu, tās drīzāk bija sintētiskas iedzīvotāju grupas, kas apvienoja daudzus un dažādus kultūru, reliģiju un valodu elementus, tas bija organiskas evolūcijas, nevis teorētiski iepļānotas attīstības rezultāts. Pie tam lasītprasme un rakstītprasme nebija šo kopienu dzīves prioritāte. Indijas modernizācija līdz ar Rietumu izglītības sistēmas adaptēšanu notika, vienlaikus nežēlīgi ekspluatējot dabas resursus, padzenot no zemes daudzas tradicionālās kopienas un ieviešot Eiropas 20. gadsimta 30. gadu ksenofobiskajam nacionālismam līdzīgus ideoloģijas elementus, kas savulaik kastu sistēmu atbalstošo hinduismu padarīja par jaunā nacionālisma reliģiju. Jāņem vērā, ka, neskatoties uz Indijas konstitūcijā noteikto aizliegumu diskriminēt cilvēkus, daļot pēc piederības kastām, kastu sistēmas tradīcijas ir saglabājušās un modernizācijas rezultātā novedušas pie jaunām konfliktsituācijām. “Indijā ir 150 miljoni nepieskaramo – aptuveni 20% iedzīvotāju. Kopā ar “atpalikušajām” kastām – šudrām un bijušajiem nepieskaramajiem, kuri pievērsušies citām reliģijām, – viņi veido 52% iedzīvotāju. Brahmaņi, kas dominē politikā, militārajā jomā, medijos un civildienestā augstākajos līmeņos, veido tikai 3%.” (The Untouchables, 2016: 15) Neko šajā situācijā nav mainījusi Indijas valdošās elites koķetēšana ar marksismu un komunismu, pat ne komunistu partijas aktivitāte un tās “nacionālās partijas” statuss, ņemot vērā ietekmīgās brahmaņu kastas spēju “hinduizēt marksismu” un tādējādi cenšoties ieņemt vadošus posteņus arī kompartijas elitē.

Neiedziļinoties marksisma mācībā un dažādajā pasaules komunistisko partiju pieredzē, atcerēsimies, ka Vidējos Austrumos un Austrumāzijā šīs partijas savos sākumos bieži bija patriotiskos un antikoloniālos spēkus saliedējošas organizācijas. Diemžēl Indijas gadījumā “brahmaņu marksisti neļāva izvirzīties sabiedrības zemākajam slānim. Viņi ļoti efektīvi uzturēja *status quo*, ņemot vērā politiski sociālo un ekonomisko nevienlīdzību starp privileģētajiem un trūcīgajiem; .. starp valdošo un kalpojošo kārtu” (Biswas, 2008: 84). Pati “hinduizēšanas” (*hindooise*) politika ir milzu problēma no hinduisma viedokļa, tā reprezentē ārkārtīgi daudzšķautņainu, pretrunīgu, savstarpēji vāji saistītu, milzu evolūciju pārdzīvojušu garīgu un sociālu mācību kompleksu. Patiesībā Indijā nav vienota kritērija hinduisma definēšanai, un tas arī nebūtu nepieciešams, ja raugāmies no Senās Indijas filozofiskās domas tradīcijas viedokļa, kas atšķirībā no Rietumos raksturīgās substitutīvās domāšanas ir aditīva. Jau vēdiskajā panteonā dievi uz laiku varēja pārņemt citu dievu funkcijas. Savā evolūcijā šī filozofija ir orientēta nevis uz aizstāšanu, bet jaunu ideju pievienošanu, nekonfrontējot ar vecajām. Tāpat ar iepriekšējo tradīciju ļoti kontrastējošajā un gandrīz visu Indijas nacionālo līderu apjūsmotajā “Bhagavadgītā” motivāciju sava pasaules uzskata attaisnojumam var gūt kā ideālists, tā pragmatisks materiālists, kā jogu praktizējošs mistiķis, tā ateists. Kā mēdza teikt Indijā (Mylius, 1983: 125–126): jo vairāk ideju, jo vairāk visiem iznāks...

Tikai jāatzīst, ka hinduisms kā valdošo kastu lobēta, Indijas ekonomiskās, militārās un politiskās modernizācijas procesus pamatojoša nacionāla ideoloģija ir kas cits, un te – līdzīgi Rietumu precīzi formulētajām kategoriskajām ideoloģijām – bija nepieciešams skaidrs, vienots kritērijs. Un paradoksālā kārtā par šādu kritēriju tika izvirzīta hinduisma tekstu svētā valoda – sanskrits! Tātad saskaņā ar šo kritēriju katrā etniskā grupā, kuras piekoptā reliģija sakņojas sanskrita tekstos, ir hinduisti (Клюев, 1978: 273). Filozofisko sistēmu sintēzes praksē hinduisms bija fleksibls, taču tagad kļuva ļoti regulējošs un diskriminējošs, definējot varnās (un vēlāk kastās) sadalīto sabiedrības struktūru. Nekāds individuālisms vai separātisms vairs netika pieļauts (Dasgupta, 1927: 113–114). Šajā kontekstā brahmaņu kastas pārstāvji sanskritu izmantoja kā ideoloģisku argumentu sava valdošā stāvokļa saglabāšanai, lai neitralizētu marksismu un iekļautu to hinduisma doktrīnā, izmantojot procesu, ko sauc par sanskritizāciju. Kā precīzi norāda Svapans K. Bisvas (*Biswas*), “sanskritizācija faktiski nozīmē filozofijas vai doktrīnas hinduizāciju jeb cilvēku paverdzināšanu, izmantojot kastu” (Biswas, 2008: 55). Kā jau pasaules praksē šādos gadījumos pierasts, tas notika un notiek “savu seno tradīciju” saglabāšanas vārdā. Nebija, protams, viegli kādu svēto tekstu valodu lobēt kā vienīgo noteicošo, ņemot vērā, ka budistu reliģiskie teksti pamatā ir pierakstīti pāli valodā, bet džainisma senākā literatūra – argamagadhī prākrita valodā. Bet atbalstīt kādu jaunāku, lielu, hinduistu vairākuma lietotu valodu, kā, piemēram, hindi, būtu grūti, jo pret to protestētu citas skaitliski ievērojamas Indijas tautas. Ne velti slavenais malajālama valodā uzņemto kinofilmu direktors un producents Adors Gopalakrišnans (*Gopalakrishnan*) savulaik uzsvēra, ka hindi, neskatoties uz tās ietekmi, var būt tikai viena no reģionālām valodām un nedrīkst tikt “uzspiesta citiem” (Gopalakrishnan, 2016). Protams, hindi valodai kā starpkultūru komunikācijas valodai visā Indijas Republikā ir noteikta prioritāra nozīme, tas speciāli atrunāts Indijas konstitūcijā (Department of Official Language, 2015). Lai vai kā, arī sanskrits kā viena no Indijas oficiālajām valodām, kaut gan no reālās sarunvalodas viedokļa faktiski miris, vismaz hinduistu elites ideoloģijā ir saglabājis savu izcilo statusu. Diemžēl tas neaizkavē vēl dzīvo, bet mazo un apdraudēto valodu un kultūru drīzu izzušanu, jo tās pastāv zemnieku vidē (t. s. *tribal peoples*), kas Indijā ir pilnīgi neievērota (Biswas, 2008: 91).

Situāciju vēl vairāk saasina dzeramā un lauksaimniecībā nepieciešamā ūdens trūkums, kas, runājot ārsta Pētera Apiņa vārdiem, būs “zemeslodes lielākā krīze tuvākajos 10 gados”, stāvoklis arvien kritiskāks kļūst kā Indijā, tā Vjetnamā, Kambodžā, Taizemē un Mjanmā (Apinis, 2014; Chellaney, 2016: 1). Multinacionālās korporācijas, kuru peļņa balstās uz milzīgu dzīvībai svarīgu ūdens rezervju izsaimniekošanu, Indijā nerēķinās ne ar kādiem zemnieku

protestiem, kā, piemēram, *Coca-Cola Co.*, kas 2014. gadā Utarpradēšā, savām vajadzībām plānojot apjomīgu gruntsūdeņu ieguvu, apdraudēja vietējo iedzīvotāju izdzīvošanu. Savitri Rai (*Rai*) piemērs ir tikai neliels ieskats notiekošajā – policisti piekāva sievieti, kad viņa protestēja pret gruntsūdeņu ieguvu pie *Coca-Cola* rūpnīcas netālu no viņas saimniecības (Chaudhary, 2014: A17). Nacionālajās pavalstīs sadalītie iedzīvotāji jau senāku ūdens krīžu laikā reaģēja asi un agresīvi, piemēram, 1966. gadā, kad Mumbajas (tolaik Bombejas) pašvaldības pārstāvji aicināja no Mahārāštras štata izdzīt visus cittautiešus (pamatā ieceļotājus no Dienvidindijas). Drīz vien šī nostāja rezultējās ar galēji radikālas, neonacistiem analogas organizācijas *Shiv Sena* izveidi, un tas izsauca līdzīgu ultranacionālistisku reakciju arī citos Indijas štatos, vienlaikus saasinot attiecības starp hinduistiem un musulmaņiem un veicinot politiski militāro saspīlējumu Indijas un Pakistānas attiecībās (Hansen, 2001).

Kļūdaini ir mūsdienu Indiju identificēt ar tās kādreizējo garīgo līderi un politiķi Mahatmu Gandiju (*Gandhi*), kuru 1948. gadā nogalināja hinduistu fanātiķis, kurš ne mazāk ietekmējās no “Bhagavadgītas” kā savulaik pats Gandijs, kurš, dzīvodams Anglijā, pirmoreiz to bija izlasījis angļu valodas tulkojumā. Pagātnes avotos katrs tik tiešām var sameklēt motivāciju jebkādi rīcībai. Nevis pagātnes teksti, bet pats Gandijs bija unikāls savā tolerancē un viedumā. Identificēt viņu ar Indiju būtu tikpat aplami kā, piemēram, Raini ar Latviju, neskatoties uz abu domātāju nopelniem savu zemju neatkarības izcīnīšanā. Modernā Indija ir gājusi anti-Gandija ceļu, tāpat arī neatkarīgās Latvijas politikai (sevišķi Kārļa Ulmaņa diktatūras laikā) jau pirms Otrā pasaules kara bija maz sakara ar Raiņa vispārcilvēciskajiem ideāliem. Mahatmas Gandija atbalstītās tradicionālo, pašpietiekamo lauku kopienu reģenerācijas un saudzīgas ekoloģiskās politikas vietā jau 20. gadsimta 60. un 70. gados Indijas valdība miljoniem dolāru investēja atomieroču attīstības plānošanā, kaut arī trešdaļa iedzīvotāju dzīvoja bada apstākļos (Mehta, 1978: 140–141). Unikālais, videi draudzīgais tradicionālais dzīvesveids līdz ar senajām sinkrētiskajām reliģijām un – no unifikācijas viedokļa – grūti klasificējamām valodām bija lemts bojāejai jau tolaik. Toties savu nozīmi Indijā nebūt nezaudē angļu valoda, ko jau kopš neatkarības iegūšanas ir atļauts izmantot oficiālos nolūkos, piemēram, parlamenta rezolūcijās, tiesu sistēmā, saziņā starp centrālo valdību un reģionālo štatu valdībām utt. Pašlaik angļu valoda ir ne tikai no britu koloniālistiem un apspiedējiem pārmantotā “pagātnes palieka”, bet tās amerikanizētajā formā – globalizētā kapitālisma jaunā vizītkarte, kuras lietošana Indijas bagātajai elitei ir izdevīga un vēlama, tāpat kā miljoniem indiešu trūkcumcietēju bērnu angļu valodas prasme dod cerību reiz izmantot multinacionālo korporāciju piedāvātās darba “iespējas”.

Islāma civilizācija kā arābu valodas globalizācijas piemērs: priekšrocības un problēmas

Salīdzinājumā ar starptautiskajā saziņā universāli lietoto angļu valodu vai sanskritu kā hinduisma svēto valodu arābu valoda Vidējos Austrumos, Āfrikā un Dienvidaustrumāzijā vienlīdz efektīvi ir saglabājusī un līdz ar moderno islamizāciju pat palielinājusī gan sakrālās, gan reālās komunikācijas funkcijas. Atšķirībā no nacionālām valodām, arābu valoda, kaut arī savā ģenēzē saistīta ar arābu etnosu un ir arābu dzimtā valoda, vienlaikus ir arī sakrālā Korāna valoda, kuru – saskaņā ar islāma postulātu – pravietim Muhammadam ar eņģeļa Gabriela (Džibrīla) starpniecību atklājis Dievs (Allāhs). Tādēļ tradicionāli Korāna tulkojumu citās valodās musulmaņi neuzskata par liturģijā lietojamu, šajā kontekstā akceptējams ir tikai arābu valodas oriģināls. Paradoksāli, bet vienlaikus islāms ir viena no integrācijai atvērtākajām, uz aktīvu konvertāciju orientētākajām reliģijām, kas neatzīst ne rasu, ne etniskās atšķirības. Islāms jau pašos pamatos ir pārnacionāls un egalitārs. Piemēram, hadīsos teikts, ka musulmaņu autoritāte jāakceptē pat tad, ja tas ir “etiopiešu vergs”.¹⁰ Pilnīgi pretēji ir attīstījies hinduisms kā kastu sabiedrību reglamentējoša nacionāla reliģija. Savukārt Eiropa, neskatoties uz kristietības kā vispārcilvēciski orientētas reliģijas būtisko lomu tās kultūrā un baznīcas autoritāšu centieniem veicināt Bībeles tulkošanu visās pasaules valodās, vēlāk piedzīvoja modernā nacionālisma un nacionālās norobežotības krasākos izpausmes veidus.

Daudzi fenomeni cilvēces kultūrvēsturē noris šķietami paradoksāli, tieši pretēji iedomātajam rezultātam. Valodas loma šajā kontekstā nav saprotama vienīgi no filoloģijas vai valodniecības viedokļa. Sociāli, ekonomiski, ģeogrāfiski, reliģiski un psiholoģiski faktori te ir ne mazāk svarīgi. Sociālas reformas atbalstošie arābu nacionālisti nekad nepiekopa Eiropas nacionālismam raksturīgo ksenofobiju, par rasismu vai nacismu nemaz nerunājot. Anglijas koloniālais rasisms arābu domātajam labākajā gadījumā šķita šaušalīgs un atbaidošs. Vācu nacistiem konfrontācijā ar Lielbritāniju gan izdevās piesaistīt zināmas arābu aprindas (Hüber, 1943), tomēr šīs kolaborācijas apmēri bija mazi salīdzinājumā ar eiropiešu savstarpējo slaktiņu un ebreju iznīcināšanu Eiropā. Cīņā par varu arābu politiskie radikāļi nevarēja izspēlēt nacionālisma vai rasisma kārti. Ņemot vērā reliģijas lielo sociālpsiholoģisko lomu, atlika tikai viens ceļš – islāma politizācija. 20. un 21. gadsimta sociālekonomisko, ģeopolitisko un militāro satricinājumu rezultātā eskalējusī arābu (un Āzijas musulmaņu) identitātes krīze izpaužas kā politiskais islāms (islāmisms), ko no

¹⁰ Sahih al-Bukhari 89:256 u. c. Tulkojams dažādi; šeit nav iespējams attiecīgo jautājumu detalizēti iztirzāt. Daudzi hadīsi liecina par tautu un rasu vienlīdzības ideju.

jauna uzjundīja mūsdienu ASV ģenerētā islāmafobija. Uzvarot konfrontācijas ceļa piekritējiem, arvien vairāk pieauga arī “Musulmaņu brāļu” izstrādāto “gara ieroču” arsenāls, kas atšķirībā no Rietumu versijas balstās nevis uz etniskiem vai rasistiskiem argumentiem, bet gan uz radikālu, agresīvu un marginālu reliģijas interpretāciju (Kļaviņš, 2020).

Salīdzinājumā ar Eiropu arābu sabiedrība visaptverošu modernizāciju (arī literatūrā) piedzīvoja ļoti sen – 8.–11. gadsimtā. Pirmā arābu valodas standarta izstrādāšana (orientējoties uz Korānu) notika jau 8. gadsimtā, iekļaujot tādas disciplīnas kā fonoloģija, morfoloģija, sintakse un leksikoloģija (Farghaly, 2010). Tika radīta arābu valodas gramatika, kas jau ilgāk nekā 1500 gadu ir mācību līdzeklis arābu valodas studijās. Salīdzinājumam Vācijā, piemēram, tikai Mārtiņa Lutera (*Luther*) Bībeles tulkojums 16. gadsimtā lika pamatus vienotai vācu valodas versijai. Tomēr plašajā arābu valodas izplatības areālā ir attīstījušies vairāki reģionālo dialektu varianti, kuru kultivēšanu vai pētniecību nebūt neveicina arābu intelektuāļi, kas aizsargā klasiskās arābu valodas standartus. Kaut arī pastāv ārkārtīgi daudzveidīgā un sarežģītā arābu literatūras (sevišķi poēzijas) tradīcija, kur integrēti kā racionālisma, tā misticisma, dziļa skepticisma, reliģiska plurālisma, agnosticisma un pat ateisma motīvi, Korāns vēl joprojām tiek uzskatīts par absolūtu arābu valodas virtuozitātes inkarnāciju, ko pat no reliģijas distancēti intelektuāļi akceptē kultūridentitātes kontekstā. Tikai tas gribot vai negribot nes līdzī arī šīs valodas sakrālo momentu, kas atgriezeniski tiek uztverts par arābu kultūras fundamentu. No šāda viedokļa raugoties, nevis “arābi ir radījuši savu literāro valodu”, bet gan transcendentāla noslēpuma (ticīgajiem – Dieva) manifestācija valodas formā ir radījusi arābus. Respektīvi, valoda ir nevis cilvēkiem saprotamu jēdzienu pārnese (komunikācijas) līdzeklis, bet gan pašu jēdzienu inkarnācija un būtība, pati esamība: garīgās un materiālās pasaules vienotība (Adonis, 2003: 82), kas arī kristietībā izpaužas Jāņa evaņģēlija pazīstamajās rindās: “Iesākumā bija Vārds, un Vārds bija pie Dieva, un Dievs bija Vārds.”¹¹ Ķīnas, Japānas un Korejas sabiedrībām – kā daoisma, budisma un konfuciānisma garīgo tradīciju mantiniecēm – mūsdienās bija vieglāk saglabāt harmoniju un pragmatismu koeksistencē ar Rietumiem, ātri adaptējot un savām vajadzībām pielāgojot Rietumu tehnoloģijas un politiskās komunikācijas metodes, taču arābu domāšanā atteikšanās no vienīgā pareizā kanona reliģijā, kultūrā, sociālajā praksē vai valodā nozīmē veselu katastrofu, kas izpaužas arī kāpināti emocionālā attieksmē pret Rietumvalstīm, vienlaikus ļaujoties provokācijām un radikālisma vilinājumam.

Neapšaubāmi, daudzi jēdzieni, kas no Rietumiem 19. un 20. gadsimtā tika eksportēti kā “moderni”, arābiem pastāvēja daudz agrāk – tādi jēdzieni kā

¹¹ Jāņa evaņģēlijs 1:1–18.

kultūra (thaqāfa) un *civilizācija (hadāra)* jau sen tika lietoti modernā izpratnē. Tāpat savulaik modernās islāma civilizācijas ietekme noteica to, ka virkne Rietumos lietotu terminu ir arābu izcelsmes (vai ar arābu valodas starpniecību atnesti), – bez tiem Eiropas un Rietumu civilizācija nebūtu iedomājama (piem., *cipars, ģitāra, alkohols, almanahs, admirālis, algebra, cukurs, čeks, azarts* utt.). Tomēr nekas nestāv uz vietas. Pienāca laiks, kad islāma civilizācija bija spiesta samierināties ar Eiropas koloniālo ekspansiju, vienlaikus adaptējot jēdzienus, kas tai bija sveši, kā, piemēram, *demokrātija (dīmuqrāṭiyya), parlaments (barlamān), diktatūra (diktātūriyya)* utt. (Shukri, 2007: 22). Problēma sākas tad, ja paštaisna un pašpietiekama kultūras izpratne savienojas ar reliģiski politisku fundamentālismu, nespējot akceptēt minoritāšu kultūras. Eiropas kultūrnacionālisma ideja Indijas gadījumā veicināja sašķeltību un mazo kultūru postošu unifikāciju, turpretī ar Eiropas intelektuālo tradīciju savulaik cieši saistītajās arābu zemēs (piem., Sīrijā) šai idejai no minoritāšu valodu aizsardzības viedokļa bija pozitīvs efekts, tā nodrošināja valsts aizsardzību etniskām minoritātēm, kas šeit vienlaikus ir arī citas reliģijas praktizējošas minoritātes, kā, piemēram, kopti Ziemeļāfrikā un Tuvajos Austrumos; no arābu valodas atšķirīgā koptu valoda¹² vēl joprojām pilda liturģiskās funkcijas šai senajai kristiešu kopienai.

Ieskatoties Ēģiptes, Irākas vai Sīrijas pagātnē, redzam, ka šo valstu valdības ar lielākiem vai mazākiem panākumiem centās saliedēt visus iedzīvotājus – kā arābu musulmaņus (sunnītus un šiītus), tā visu novirzienu arābu kristiešus: koptus (Ēģiptē), grieķu pareizticīgo un Austrumu katoļu baznīcas piekritējus (Sīrijā), senās un unikālās druzu un jezīdu etnoreliģiskās grupas un citas minoritātes. Diemžēl kā “demokrātijas cīnītāji” un “komunisma pretinieki” Rietumos savulaik atbalstītie musulmaņu radikāļi (Krishnan, 2019), sākot ar “arābu pavarariem”, jau paspējuši veikt savu postošo darbu, pakļaujot šīs minoritātes vajāšanām un masveida slepkavībām. Vienlaikus nevar noliegt, ka modernie islāmisti tiešām ir patiesi internacionālisti, kuriem nekāds, arī arābu, nacionālisms nav pieņemams. Tieši tādēļ tie bija un ir naidīgi valstīm, kur oficiālā ideoloģija bija Eiropas intelektuālās ietekmes rezultātā dzimušais arābu nacionālisms, kas arābu gadījumā gandrīz vienmēr bija saistīts ar sociālisma ideālu. Sevišķi ilga un noturīga Eiropas tipa kultūrvēsturiski formulētā patriotisma kultivēšana bija vērojama Sīrijā, un vēl joprojām Eiropas inspirēts identitātes modelis tiek atbalstīts Sīrijas valdības spēku kontrolētajā valsts daļā. Būtiska Sīrijas kristiešu apziņā ir aramiešu identitāte, kas sakņojas senajā Sīrijā. Aramiešu valodas runātāji aizvien eksistē Sīrijā un kurdu apdzīvotajās teritorijās. Pavisam netālu no Sīrijas galvaspilsētas Damaskas atrodas Maalūla, kas pazīstama kā

¹² Koptu valoda ir senēģiptiešu valodas jaunākā posma modifikācija.

viens no rietumaramiešu valodas runātāju centriem. Par spīti kara briesmām, 2016. gadā šajā pilsētā notika aramiešu dziesmu svētki, kuru laikā tika popularizēta modificēta senā aramiešu alfabēta versija. Sīrijas valdība sava tēla interesēs atbalsta aramiešu kultūru – jau no 2007. gada Maalulā pastāv Damaskas Universitātes dibinātais Aramiešu institūts (Issam, 2016). Nav pamata idealizēt ar vispārēju uzraudzību un opozīcijas represēšanu saistīto Bašāra al Asada (*al-'Asad*) valdību, tikai Rietumu sabiedrotajās absolūtajās monarhijās Saūda Arābijā vai Katarā režīms ir daudz represīvāks nekā *Bās* partijas kontrolētajā, daļēji prezidentālajā Sīrijas Republikā. Var pilnībā izprast, piemēram, aramiešus, kuri Eiropas atbalstu islāmistu teroristiem un ieroču tirdzniecības korporācijām saprot kā pilnīgu eiropiešu vērtību zudumu – to šo rindu autors dzirdēja vairākās sarunās ar aramiešu kopienas pārstāvjiem, būdams akadēmiskā komandējumā Sīrijā 2019. gada februārī (Kļaviņš, 2020: 107).

Svešvaloda kā nacionālā valoda: Austrumtimoras piemērs

Vairākas Āzijas nācijas, iegūstot neatkarību pēc Otrā pasaules kara, izvēlējās bijušo kolonizatoru valodu par vienu no oficiālajām valodām, dažkārt par vienīgo oficiālo vai pat nacionālo valodu. Piemēram, neatkarīgajā Singapūrā un Filipīnās oficiālas valodas statusu ieguva angļu valoda. Austrumtimoras valdība par labu šādam bijušo koloniālistu valodas modelim izšķīrās pavisam nesen – pēc 2002. gadā iegūtās nacionālās neatkarības, kas ārkārtīgi asiņainās desmit gadus ilgās sadursmēs, kurās gāja bojā vairāk nekā 200 000 iedzīvotāju, tika izcīnīta, atdaloties no Indonēzijas.¹³ 1999. gadā trīs nedēļu laikā vien tika nogalināti 2600 iedzīvotāji (Rourke, 2019). Papildus šajos notikumos tika iesaistīti Austrālijas vadītie miera uzturēšanas spēki, un sadarbība ar Austrāliju turpinājās līdz pat skandālam, kas sākās, uzzinot par Austrālijas pretizlūkošanas nesankcionētu spiegošanu, noklausoties Austrumtimoras valdības sarunas (East Timor, 2013). Līdzās ārvalstu provokācijām iekšējie nemieri un militāra vardarbība ir turpinājusies arī neatkarīgajā Austrumtimorā līdz pat 2008. gadam, iedzīvotājiem arvien dziļāk slīgstot nabadzībā. Iespējams, ka portugāļu valoda kā oficiāla valoda līdzās vietējai tetunu valodai tika izvēlēta, lai pilnībā izstumtu indonēziešu valodu, kas dominēja Indonēzijas okupācijas laikā, kad savukārt tika apspiesta tetunu valoda, ko liturģiskām vajadzībām Indonēzijas okupācijas laikā atbalstīja vietējā katoļu baznīca (Hwan S. Y., 2015: 142). Jāņem vērā, ka 85% Austrumtimoras iedzīvotāju ir katoļi – tas

¹³ Indonēzija Austrumtimoru okupēja 1975. gadā tūlīt pēc tam, kad tā pasludināja neatkarību no Portugāles.

līdzās Filipīnām ierindo šo Dienvidaustrumāzijas nāciju izteikti katolisku nāciju skaitā, atšķirībā no Indonēzijas, kura ir ģeogrāfiski, kulturāli un etniski saistīta ar Austrumtimoru un kurā dominē islāms.

Un tomēr vērotājam no malas šīs norises var šķist tikpat nesaprotamas un iracionālas kā, piemēram, Eiropas tautu nespēja turēties kopā, kultūras ziņā šķietami tuvu Eiropas nāciju kari utt. Raugoties no Gulivera skatpunkta, kas Džonatanam Sviftam (*Swift*) savulaik tik veiksmīgi palīdzēja izgaismot cilvēka rīcības absurditāti vispār, daudzi identitātē sakņoti konflikti atgādina Liliputas un Blefusku cīņu. Diemžēl iedzīvotāju rīcība, ko bieži nosaka nevis savstarpēji izdevīgi, viedi un pārdomāti argumenti, bet gan aizvainojums, reāla un leģendāra vēsturiskā atmiņa, nacionālās, reģionālās vai lokālās unikalitātes dievināšanā koncentrēta ego eskalācija un citi politiskās un ekonomiskās varas tiktotājiem tik izdevīgi manipulācijas momenti, noved pie katastrofālām sekām, kas rada jaunus konfliktus, ja vien iedzīvotāji nav spējīgi harmonizēt savu pasaules redzējumu. Dienvidslāvijas kari (1991–2001), kuru laikā kopīgas serbhorvātu valodas runātāji varēja nesaudzīgi nogalināt cits citu, tam ir uzskatāms piemērs.

Vai “sava” nacionālā valoda tiešām ir “sava”? Indonēzija

Pievēršoties Austrumtimoras un Indonēzijas attiecībām, rodas daudzi jautājumi, kas oficiālo un nacionālo valodu kontekstā atbilžu vietā rada vēl vairāk jautājumu. Austrumtimoras vietējā tetunu valoda laika gaitā bija integrējusi milzum daudz portugāļu valodas aizguvumu. Bet kas tad ir “indonēziešu valoda”, ko Indonēzijas okupanti bija uzspieduši Austrumtimoras iedzīvotājiem? Visa Indonēzija ir austronēziešu un melanēziešu tautu apdzīvota salu virkne, kurā Timora senākā kultūrlāņa nozīmē ir organiska sastāvdaļa. Kā islāms, tā kristietība šeit ir vēlāk no ārienes ienestas reliģijas, tāpat kā pirms tam hinduisms un budisms, kas dažādos laika posmos uzslāņojušās vietējam šamanismam (Federspiel, 2007). Pēc revolucionārā neatkarības kara, kas no 1945. līdz 1949. gadam Indonēzijā norisinājās pret nīderlandiešu kolonizatoriem, neatkarīgā Indonēzija atšķirībā no citām Dienvidaustrumāzijas valstīm par nacionālo valodu izvēlējās nevis bijušo kolonizatoru (nīderlandiešu) valodu, bet gan indonēziešu valodu (*Bahasa Indonesia*). Tikai šī “indonēziešu valoda” patiesībā ir nevis lielākā Indonēzijā lietotā vietējā valoda, kas ir javaniešu valoda, bet gan formalizēts un standartizēts malajiešu valodas variants, kaut gan malajiešu valodas runātāji Indonēzijā veido tikai 10% no kopējā iedzīvotāju skaita (Hwan S. Y., 2015: 142). Tas skaidrojams ar malajiešu kā tirgotāju, karavadoņu, rakstnieku un dzejnieku valodas seno prestižu

visā Dienvidaustrumāzijā. Tas būtu līdzīgi kā, piemēram, ja Latvija 1991. gadā savu identitāti saistītu nevis ar šaušalīgo “krustnešu iebrucēju invāziju”, bet gan uztvertu sevi kā Livonijas mantinieci un par nacionālo valodu izvēlētos kādreizējo Hanzas tirgotāju, Ziemeļjūras un Baltijas jūras pilsētu literāro valodu – lejasvācu valodu. Malajiešu valoda ir cieši saistīta ar islāmu, kas 15. gadsimtā Dienvidaustrumāzijā sāka strauji izplatīties Malakas pussalā, Javā, Borneo, Brunejā, Filipīnās (Federspiel, 2007: 33). Malajiešu valodā sarakstītā literatūra islāma ietvaros akumulēja iepriekšējo hinduisma tradīciju, ieskaitot “Rāmājanas” sižetus un papildinot tos ar islāma zemēm raksturīgajiem arābu un persiešu motīviem, arī ar sūfisma misticisma ietekmēto poēziju. Sevišķi izkopts tika stāstu (*hikayat*) žanrs par Malajas arhipelāga seno valstu varoņu piedzīvojumiem, daudzi stāsti folklorizējās un kļuva par neatņemamu Dienvidaustrumāzijas iedzīvotāju mutvārdu daiļrades sastāvdaļu, vienalga kādu reliģiju tie vēlāk piekopa (Braginsky, 2015).

Savdabīga ir Indonēzijā pieņemtās malajiešu valodas rakstības versija, kas nav nekādi saistīta ar organisku kultūrvēsturisku attīstību vai reliģisku identitāti. Proti, pieņemot islāmu, malajiešu valodā runājošie Dienvidaustrumāzijas iedzīvotāji nebija spējīgi uzreiz apgūt arābu valodu, bet centās vismaz pielāgot malajiešu valodas rakstību musulmaņu izpratnē svētajam arābu alfabētam (kā tas analogiski notika ar urdu un farsi valodu). Rezultātā radās tā sauktā *jawi* rakstība, kurā malajiešu literatūra pieredzēja savu uzplaukumu (Hwan S. Y., 2015: 155). Loģiski varētu šķist, ka indonēziešu valoda jeb par Indonēzijas nacionālo valodu pasludinātā standartizētā malajiešu valoda turpinās *jawi* rakstības tradīciju. Taču notika tieši pretējais! Koloniālisma laikā savu statusu saglabājušais *jawi* raksts strauji sāka izzust tieši neatkarību ieguvušajā Indonēzijā, turpretī arvien lielāku popularitāti ieguva latīņu alfabēts, kas tad arī tika izvēlēts par indonēziešu valodas rakstības pamatu (Hwan S. Y., 2015: 138–165).

Šī savdabīgā evolūcija uzdod jautājumu, vai neatkarība vienmēr tiešām nozīmē kultūras identitātes stiprināšanu? Jēdziens *neatkarība* ir daudznozīmīgs un izvērtējams tikai plašākā sociālekonomiskā, ekoloģiskā un intelektuālā kontekstā. Daudzas tautas apvienojošajā Indonēzijas valdībā identitātes jautājums bija ārkārtīgi būtisks, tikpat būtisks kā dažādu politisku spēku cīņa par varu, pretendējot uz vienīgo īsto identitātes modeli. Rietumvalstu atbalstītais un indonēziešu tradicionālās kultūras vērtības oficiāli atbalstošais prezidents Suharto (*Suharto*) savas “jaunās kārtības” ietvaros organizēja plašas “komunistu un kreiso” vajāšanas, nogalinot apmēram 500 000 iedzīvotāju (pēc dažādiem avotiem daudz vairāk) (Robinson, 2018) un radot vienu no šaušalīgākajiem 20. gadsimta masu slepkavību precedentiem. Rietumu lasītājam, kurš pieradis masu noziegumus asociēt ar “komunistu režīmiem”, šāda

informācija, iespējams, var šķist neticama... Diemžēl politiski ekonomiskā vēsture, tāpat kā ar to nesaraunami saistītie kultūras, identitātes un intelektuālās diskusijas procesi (ieskaitot valodas politikas metamorfozes) nav ne vienkārši, ne viegli skaidrojami. Indonēzijas opozīcijā – kā atbrīvošanās cīņu laikā pret Nīderlandes koloniālistiem un Otrā pasaules gadu japāņu okupantiem, tā vēlākās “neatkarīgās Indonēzijas” diktatūras šausmās – vienmēr avangardā gājuši intelektuāļi: rakstnieki, valodnieki, publicisti. Pie tam diskusijas par literatūru un valodu ļoti bieži bijušas to uzmanības centrā. Lielajās “kreiso” tīrīšanās Indonēzijā diemžēl cieta daudzi intelektuāļi, bet radušos vakuumu aizpildīja politiskā islāma piekritēji, sākot aktīvu Indonēzijas islamizāciju. Citi nonāca iekšējā emigrācijā, klusēja vai izdzīvošanas nolūkos sadarbojās ar režīmu, vēl citi – kā ievērojamais rakstnieks Aips Rosidi (*Rosidi*) – atklāti sadarbojās, kāpjot pa spožas karjeras kāpnēm, jo bija vilušies iepriekšējās Indonēzijas valdības politikā (Hoadley, 2005: 143–144). Un tomēr cik smeldzīga ir Rosidi Ēzopa valodā rakstītā satīra par rakstnieku un valodnieku atkarību no politisko konjunktūru uzraugošajām institūcijām un to pakalpīgajiem ierēdņiem, kas atspoguļota novelē “Literatūras krīze aiz trejdeviņām zemēm”, kura latviešu lasītājam kļuva pieejama 1975. gadā izdotajā Indonēzijas literatūras izlasē: “Nākamajā dienā avīzē, kas lepojās ar vislielāko metienu republikā, parādījās doktora Ziloņa atbilde, kas atsauc literatūras krīzi. Tālāk cits pēc cita sekoja pierādījumi, kurus bija izklāstījusi Stāstu pārvalde, Dzejas pārvalde, Kritikas pārvalde un Eseju pārvalde. Vienīgi Romānu pārvalde nebija atradusi argumentus atspēkojumam un it kā apstiprināja Džatmana bunga uzskatus, ka nacionālā literatūra, kas sarakstīta Divu desmitu zemju vienotajā valodā (t. i., Pasaku Republikas kopīgajā valodā), pārdzīvo pagrimuma periodu.” (Rosidi, 1975: 178)

Kā indonēziešu valoda kvalificētā standartizētā malajiešu minoritātes valoda ar latīņu alfabēta rakstību gan ir veiksmīgi saglabājusies visu neatkarības periodu un turpina sekmīgi pildīt savas oficiālās un nacionālās valodas funkcijas kā saistviela starp daudzām tautām un lokālām kultūrām. Kā jauna, lielā mērā mākslīgi sakausēta nācija, pateicoties milzīgajām darbaspēka un dabas resursu rezervēm (saskaņā ar iedzīvotāju skaitu – ceturtā lielākā valsts pasaulē), Indonēzija strauji modernizējas un urbanizējas, radot gan patriotisku pozitīvismu un jaunās, modernās identitātes entuziasma pilnu akceptu, gan sociāli, demogrāfiski un ekoloģiski motivētas bažas. Tomēr indonēziešu jaunā paaudze arvien vairāk lepojas ar savu valsti un nacionālo valodu, kaut arī tās pirmais pareizrakstības principu autors bija holandiešu valodnieks Šarls Adrians van Ofeisens (*Ophuijsen*), kurš to izstrādāja saskaņā ar nīderlandiešu literārās valodas ortogrāfijas likumiem vēl laikā, kad Indonēzija bija Nīderlandes kolonija (Hwan S. Y., 2015: 151). Un vai tāpēc šī valoda ir mazāk

indonēziešu? Svešzemnieku loma (ja šādus zinātniekus kā “svešzemniekus” kvalificē saskaņā ar etniski nacionālu ideoloģiju) daudzu nacionālo rakstību ģenēzē nav nekas jauns arī Eiropas vēsturē – lai atceramies kaut vai igauņu, latviešu un lietuviešu pieredzi.

“Ļoti līdzīgs” nenozīmē “tāds pats”. Malaizija kā Indonēzijas alternatīva

Runājot par malajiešu valodu, ārkārtīgi interesanti ir palūkoties uz Indonēzijas kaimiņvalsts Malaizijas pieredzi – tā jau savā nosaukumā ietver malajiešu valodu un etnosu. Arī 1957. gadā no Lielbritānijas neatkarību izcīnījusi Malaizija ir multietniska valsts, kurā bez nelielajām orang asli, taju un birmiešu minoritātēm trīs lielākie etnosi ir malajieši, ķīnieši un indieši. Visi šie etnosi koloniālisma periodā dzīvoja atšķirīgu dzīvi saskaņā ar savu kultūru un tradīcijām. Pie tam atšķirībā no multietniskajām Eiropas valstīm, kur valodu robežas ir skaidri saprotamas (Spānija, Beļģija) vai pat saskaņā ar precīzu teritoriālo principu institucionāli definētas, Dienvidaustrumāzijā šādu skaidru robežu nav. Minētās Malaizijas tautas dzīvo pamišus visas valsts teritorijā, un to atšķirības ir drīzāk sociāli noteiktas – tas savukārt ir specifisks vēstures mantojums. Paši malajieši, kas veido milzīgo musulmaņu kopienas, līdzīgi Indonēzijai padarot islāmu par galveno reliģiju šajā valstī, Malaizijas sociālajā piramidā kā laukos, tā pilsētās diemžēl ieņēma zemāko pakāpi, būdami vai nu rīsa kultivētāji zemnieki, vai pilsētu palīgstrādnieki. Augstāks statuss bija indiešiem, kas pārstāvēja amatniekus un sīktirgotājus, bet uzņēmēju un lieltirgotāju eliti šeit veidoja ķīnieši. Pēc Eiropas nacionālo valstu parauga malajiešiem sākotnēji bija doma veidot “malajiešu Malaiziju”, un tas īslaicīgi noveda pie politiskas konfrontācijas, bet Malaizijas fleksiblā iekšpolitika ļāva no šādas idejas atteikties.

Tā kā Malaizijā nepastāv teritoriāls valodu sadalījuma princips, gandrīz visi iedzīvotāji lielākoties ir divvalodīgi, un tas atviegloja diezgan liberālas multietniskas valsts ģenēzi. Jāņem vērā, ka komplicēta lingvistiskā situācija Malaizijā ir pat skaidri definētos etnosos. Piemēram, ķīnieši, kas galvenokārt šeit ieradās no Dienvidķīnas, savā publiskajā komunikācijā lieto ķīniešu (kantonēziešu) valodu, kaut arī skolās mācās ķīniešu (mandarīnu) valodu – lielāko no ķīniešu valodām, ņemot vērā tās sevišķo statusu. Savukārt indiešu taksisti, frizieri, skroderi un amatnieki līdzās tamilu, malajiešu un angļu valodai pārvalda arī ķīniešu (kantonēziešu) valodu, lai nezaudētu turīgus klientus (Giordano, 2012: 27–28). Un, kaut arī Malaizijas oficiālā un nacionālā valoda ir malajiešu (*Bahasa Melayu*), tās rakstība, līdzīgi kā Indonēzijā, ir latīņu alfabētā,

vienlaikus pieļaujot arī vēsturisko *jawi* rakstu, kas atšķirībā no Indonēzijas nav izzudis tik lielā mērā. Parāļēli savu statusu ir saglabājuši angļu valoda ar zināmu lietojumu oficiālajā sfērā. Protams, tiek tolerētas arī citas Malaizijas tautu valodas, kurās tiek izdoti arī laikraksti (ķīniešu, tamilu u. c.).

Vēsturiski mantotai realitātei nav jāklūst par opozīcijas, konfrontācijas un stresa avotu: Vjetnamas pārsteidzošā fleksibilitāte

Turpinot tēmu par nacionālajām valodām Dienvidaustrumāzijā, nāk prātā Vjetnamas piemērs kā spilgta liecība Eiropas ietekmes veiksmīgai adaptācijai jaunajos un jaunākajos laikos, neskatoties uz asiņainajām neatkarības cīņām pret Francijas koloniālo varu. Tā kā Vjetnama atradās Ķīnas sastāvā (111 p. m. ē. – 938 m. ē.), sākotnēji vjetnamiešiem nevarēja izveidoties sava rakstība, jo bija atļautas tikai ķīnizīmes. Saistībā ar Portugāles koloniālo ekspansiju 15. gadsimta beigās Dienvidaustrumāziju sāka apmeklēt katoļu misionāri, sevišķi jezuīti, kuriem milzu nozīme no starpkultūru komunikācijas viedokļa bija Ķīnā un visā Austrumāzijā un Dienvidaustrumāzijā. Vjetnamā jezuīti vietējām valodām pielāgoja latīņu alfabētu. Sevišķi atzīmējams ir franču jezuīta Aleksandra de Rodesa (*Rhodes*) ieguldījums, 1651. gadā viņš Romā publicēja “Vjetnamiešu-portugāļu-latīņu vārdnīcu” (Hwan A. K., 2015: 119) (interesanti, ka 19 gadus vēlāk jezuīts Georgs Elgers 1683. gadā izdod “Poļu-latīņu-latviešu vārdnīcu”). Pēc tam vjetnamiešu rakstību latīņu alfabētā, izmantojot A. de Rodesa iestrādes, tālāk attīstīja citi franču garīdznieki, līdz visbeidzot 19. gadsimta vidū Vjetnamā sākās franču militārā ekspansija, kas padarīja to par Francijas koloniju līdz pat 1954. gadam. Vjetnamiešu rakstība, balstoties uz latīņu alfabētu, izplatījās arvien straujāk, līdz franču koloniālā administrācija 1910. gadā visā Vjetnamā pasludināja to par obligātu standartizētu rakstību. Vjetnamieši, kuri pirms tam Ķīnas ietekmes rezultātā pārņemtās ķīnizīmes dēvēja par “mūsu rakstību”, neskatoties uz neatkarības cīņām un franču koloniālistu padzīšanu, akceptēja jezuītu ieviesto latīņu alfabētu, kas tiek kvalificēts kā “nacionālās valodas rakstība” (*Chữ Quốc Ngữ*) (Hwan A. K., 2015: 120).

Atšķirībā no Indonēzijas, kur nacionālā valoda ir ietekmīga minoritātes valoda, Vjetnamas nacionālā valoda ir dzimtā lielākajam Vjetnamas etnosam (*kinh*). Iespējams, ka vienotā nacionālā rakstības sistēma neatkarīgās Vjetnamas valdībām šķiet izdevīga – to nosaka sarežģītā multietniskā situācija valstī. Līdzīgi kā Indijā angļu valoda, kas dažkārt vieglāk nodrošina komunikāciju starp daudzajiem etnosiem nekā kāda liela vietējā valoda, Vjetnamā Eiropas jezuītu radītā nacionālā rakstība veiksmīgi nodrošina sazināšanos

54 etnisko grupu un piecu dažādu valodu grupu starpā. Vjetnamas valdība ir pielikusi ārkārtīgas pūles, lai etniskajām minoritātēm mācītu Vjetnamas nacionālo valodu ar tās latīņu alfabētu, un laimīgā kārtā šīs pūles ir vainagojušās ar labiem panākumiem. Taktika – nosūtīt vjetnamiēšu valodas skolotāju uz katru ģimeni – rezultējies ar bērnu divvalodību, kas nodrošina tiem vieglu komunikāciju visās ar valsti un tās iestādēm saistītajās jomās (Hwan A. K., 2015: 123).

Kad “savējie” kļūst “svešinieki”, bet “svešinieki” – “savējie”. Korejiešu rakstu valodas paradoksālie likteņi

Vjetnama nav vienīgais spilgtais piemērs, kur literāro valodu ir ietekmējusi starpkultūru komunikācija. Ļoti interesanta šajā sakarā ir Koreja. Saistībā ar milzīgo Ķīnas ietekmi Korejā – tāpat kā Vjetnamā – tika adaptētas ķīnizīmes, ar kurām centās izteikt korejiešu valodas skaņas. Šī rakstība Korejā pastāvēja līdz pat 20. gadsimtam. Ziemeļkorejā pilnīga korejiešu valodas skaņām pieskaņotu ķīnizīmju (handžas) nomaiņa ar korejiešu alfabētu (hangulu) notika 1949. gadā, Dienvidkorejas pamatskolās korejiešu rakstība ķīnizīmēs tika atcelta 1971. gadā, bet tā vēl joprojām nav zaudējusi savu kultūrvēsturiski pamatoto nozīmi intelektuāļu aprindās. Patiesībā ne tikai handžas rakstība, bet pati ķīniešu valoda dominēja Korejā visu Džosonas dinastijas laiku (1391–1910; 1897–1910, impērija) kā valdošās ierēdņu kārtas (jangbanu) literārā valoda, kurā tapa lielākā daļa oficiālās korejiešu literatūras, ieskaitot poēziju, kas apdzied konfuciānisma un daoisma motīvus. Ierēdņiem kā savdabīgai literātu aristokrātijai ķīniešu valodas un konfuciānisma klasikas apguve bija obligāts priekšnoteikums valsts eksāmenu nokārtošanai, kas Korejā notika pēc Ķīnas impērijas parauga. Tomēr jau 15. gadsimtā pēc valdnieka Sedžonga (*Sejong*) iniciatīvas tika radīts unikāls korejiešu alfabēts (hanguls), kas 1446. gadā tika pasludināts par nacionālo rakstības sistēmu, un mūsdienās tas tiek uzskatīts par Korejas nacionālo lepnumu. Iespējams, nav citas zemes pasaulē, kur oficiālajā kultūras identitātes kanonā tik būtisku vietu ieņemtū nacionālais alfabēts. 1446. gada 9. oktobris, kad valdnieks pasludināja jaunās rakstības statusu, ir Dienvidkorejas nacionālā brīvdiena, Seulā darbojas korejiešu alfabēta muzejs utt. 1989. gadā Dienvidkoreja nodibināja valdnieka Sedžonga literāro prēmiju, kas domāta dzimtās valodas apmācības un lietošanas veicināšanai jaunattīstības valstīs (Korean Hangul ..).

Valdnieka Sedžonga traktātu “Pareizās skaņas tautas pamācīšanai” (kor. 훈민정음, *hunmindžongim*) 1997. gadā UNESCO novērtēja kā lietošanas pamācību vienīgajam pasaules alfabētam, kura autors ir zināms. Kaut gan

korejiešu zinātnieku vidū turpinās diskusija par valdnieku kā alfabēta autoru (vai galveno autoru), ir pētījumi, kas tiešām pamato šīs personības izšķirošo lomu arī hangula praktiskajā radīšanā (Yeon, 2009). Korejieši gan nav vienīgie, kas savu rakstību kvalificē kā vienas personas nopelnu. Lai atceramies kaut vai Babilonu (gudrības dievs Nabu), Seno Ēģipti (dievs Tots) un Ķīnu, kur rakstības izgudrošana piedēvēta mītiskā Dzeltenā imperatora vēsturniekam Can Dzjie. Arī saskaņā ar tibetiešu priekšstatiem par Tibetas rakstību pētījumi liecina, ka tā ir 7. gadsimtā vēlinās Guptu dinastijas rakstības interpretācija, kuras pieminekļi atrasti Ziemeļindijā un Nepālā, to esot radījis konkrēts cilvēks – Tonmi Sambhota, kaut gan viņa reālo eksistenci pierādīt nav iespējams (Van Schaik, 2011: 75). Vispār savu rakstību izgudrošana Centrālāzijas un Austrumāzijas tautām senatnē nebija nekas neparasts, par to liecina, piemēram, tungusu valodā runājošo čurčženu vai tjurku valodā runājošo uiguru rakstība, tās tika izveidotas uz citu rakstību interpretācijas bāzes (Терентьев-Катанский, 1990: 77–84).

Tomēr korejiešu alfabēts arī šajā kontekstā ir kaut kas unikāls. 15. gadsimta vēsturē precīzi zināms un identificējams (nevis mītisks) valdnieks iniciē tā radīšanu, lai nodrošinātu neatkarīgu, plašākiem tautas slāņiem saprotamu (mūsdienās teiktu – nacionālu) rakstību dzimtajā valodā. Tas tiešām ir patriotisma akts, kas apbrīnojami viegli piemērojams modernās nacionālās identitātes vajadzībām. Tomēr Korejas kā Austrumāzijas monarhijas politika nebūt nebija tik vienkārša. Senās Korejas (Džosonas) valdnieki un ierēdņi vispirmām kārtām asociēja sevi ar neokonfucianisma ideoloģiju un Ķīnas impēriju, uzskatot Koreju par Ķīnas kultūras sastāvdaļu, sevišķi pēc mandžūru iebrukuma 17. gadsimtā, kā rezultātā Ķīnā pie varas nāca “barbaru” mandžūru dinastija. Korejas valdnieki turpmāk vērtēja sevi kā vienīgos iepriekšējās (“īstās”) Minu dinastijas pārvaldītās Ķīnas impērijas reprezentantus, un tas, protams, noteica ķīniešu valodas, rakstības un literatūras monopolstāvokli (Keum, 2000: 42). Turklāt, lai saglabātu savas varas pozīcijas, jangbanu ierēdņi nemaz nebija ieinteresēti atbalstīt korejiešu alfabētu un veicināt plašāku tautas slāņu izglītību. Ķīniešu valoda veidoja savdabīgu barjeru, kas intelektuāli aizsargāja viņu statusu. Jāņem vērā, ka Džosonas dinastija, neskatoties uz savu oficiālo harmonijas un stabilitātes filozofiju, bija ārkārtīgi represīva sabiedrība ar ierēdņu varmācībai pilnībā pakļautu zemniecību, stingru hierarhisku segregāciju, sievietes beztiesiskumu, nežēlīgiem miesas sodiem (Choi, 2006: 140) un plaši izplatītu verdzību (Lee et al., 2000: 157),¹⁴ kas tika atcelta tikai 1894. gadā (Hwang, 2010: 78).

¹⁴ 18. gadsimta beigās vergi veidoja apmēram 30% no Korejas iedzīvotājiem.

Šādos apstākļos, pateicoties protestantu misionāru aktivitātei, no 19. gadsimta beigām Korejā arvien straujāk izplatījās kristietība, un paradoksālā veidā 20. gadsimtā kristietība (rēķinot protestantus un katoļus kopā) ir kļuvusi par vienu no lielākajām Korejā praktizētajām reliģijām vispār, pie tam no fiksētas reliģiskās piederības viedokļa kristieši ir lielākā mūsdienu Dienvidkorejā praktizētā reliģija (Population, 2017). Interesanti, ka kristietībai (konkrēti, piētisma ietekmētā protestantisma otrās “lielās atmodas” (19. gs.) spirituālā strāvojuma pārstāvjiem Eiropā un ASV) bija milzīga nozīme Korejas nacionālās rakstības hangula izplatīšanā, izdodot tieši šajā “tautas rakstībā” tulkoto reliģisko literatūru un vienlaikus proponējot egalitārisma ideju sabiedrībā un ģimenē, veicinot iedzīvotāju lasītprasmi un rakstītprasmi un dibinot skolas, kam vēlāk bija ārkārtīgi svarīga loma Korejas modernās izglītības sistēmas ģenēzē. Vienlaikus protestantu misionāri, izplatot grāmatas un laikrakstus, plaši izmantoja korejiešu rakstību, nevis klasisko ķīniešu valodu (kas bija vispārpieņemts rakstiskās komunikācijas līdzeklis) vai handžu, kā rezultātā korejiešu alfabētā tapusi literatūra kļuva vieglāk pieejama parastajam lasītājam (Yi et al., 2001: 6). Pie tam korejiešu rakstības mācīšanā un popularizēšanā tika plaši iesaistītas tradicionālajā neokonfuciānisma sabiedrībā diskriminētās sievietes (Chang, 2006). Austrumāzijas garīgo mācību (daoisma, konfuciānisma) zinātājiem no Korejas sabiedrības elites primitīvs un barbarisks šķita kristietībai raksturīgais eshatoloģiskais fundamentālisms, tāpat no šo mācību viedokļa kā absurda tika uztverta iedzimtā grēka ideja vai koncentrēšanās nevis uz šo, bet pēcnāves dzīvi. Tādēļ Korejas ierēdņi – literāti diskutēja ar Rietumu misionāriem kristietību uztvēra kā pasaules uzskatu, kas nerespektē autoritātes un ģimenē un valstī nes disharmoniju. Paradīzes un elles koncepciju ķīniešu klasikā izglītotie Korejas ierēdņi interpretēja kā cilvēka egoismā sakņotu domāšanu, kuras reprezentanti nevēlas dzīvot pilnvērtīgu dzīvi “šeit un tagad”, pildot ar ģimenes un sabiedrības vajadzībām saistītos pienākumus. Faktiski viņi vērtēja to kā sava veida marginālu budismu, ņemot vērā, ka arī budisms akcentē individuālu garīgu evolūciju atšķirībā no konfuciānisma, kas uzsver indivīda sabiedrisko integrāciju (Choi, 2005: 213).

Turpretī apspiestie zemnieki, kas veidoja absolūto Korejas iedzīvotāju vairākumu līdz ar diskriminētajiem amatniekiem, aktieriem, intīmpakalpojumu sniedzējiem un šamaņiem, bija atvērti jaunajai mācībai – tas skaidrojams gan ar tās egalitāro filozofiju, gan ar protestantu misionāru atbalstīto kristīgo misticismu un piekoptajiem garīgās ekstāzes elementiem dievkalpojumos, kas zemniekiem simpatizēja, formāli asociējoties ar tradicionālajā šamanismā ekstāzi izraisošo spirituālo metodoloģiju: šamanisms bija ārkārtīgi izplatīts iedzīvotāju zemākajos slāņos (Baker, 2006: 293). Zemnieki daudzas problēmas un briesmas, ieskaitot slimības, saistīja ar daudzo sinkrētiskajā “tautas

religijā” pastāvošo garu un dievību darbību (Choi, 2006: 89–101). Diemžēl tautas reliģija un šamaņi vairs neaizpildīja emocionālo vakuumu, ko ļaudis izjuta Džosonas dinastijas norieta periodā – smagās sociālekonomiskās apspiestības, sarežģītās un aizkavētās modernizācijas un Austrumāzijas reģiona ģeopolitiskās transformācijas laikā. Pie tam daudzo tautas reliģijā integrēto garu un dievību starpā atšķirībā no Rietumu proponētās kristietības reliģiskā duālisma nepastāvēja skaidri noteiktas robežas starp labajiem vai ļaunajiem gariem: dzīves apstākļiem pasliktinoties, tas arvien vairāk varēja izraisīt bailes no garu “ļauņprātības”, kas savukārt paredzēja arvien intensīvāku laika un enerģijas ieguldīšanu aizsardzības rituālu praktizēšanā (Choi, 2013: 213). Līdzīgi kā Dienvidaustrumāzijā islāms, Korejā kristietība atbrīvoja cilvēku pasaules uzskatu no daudzo garu nastas, piedāvājot jauna, precīzi strukturēta, “sakārtota” pasaules modeļa ainu ar skaidru “labo” un “ļauņo” darbu definējumu un atbildību viņšaulē, tā vismaz dodot skaidru cerību un vīziju dzīvei (Steenbrink, 2003: 221). Latvijas un Baltijas kontekstā šo Korejas zemnieku psiholoģiski skaidrojamo motivāciju kristietības pieņemšanā var salīdzināt ar 18. gadsimta vidus Ziemeļaustrumu Latvijas un Igaunijas zemnieku ārkārtīgo atsaucību hernhūtiešu sludinātajai kristietības vēstij. Kā šī laikmeta Baltijas zemnieku smagā, verdzībai līdzīgā sociālā situācija, tā tradicionālās “tautas reliģijas” izpausmes atgādina situāciju Korejas laukos 19. gadsimta beigās. Lai to izprastu, jāatbrīvojas no latviešu zemnieku sinkrētiskā pasaules uzskata nekritiskas idealizācijas, kas saistīta ar nacionālās romantikas laikmeta radītā mīta turpināšanos mūsdienās. Avotu materiālos par svēto koku pielūgšanu Latvijā 18. gadsimtā redzam, ka rituālie ziedojumi, piemēram, veikti, lai ar kokiem asociētos garus pielabinātu un tie nenodarītu nekādu kaitējumu, kā tas fiksēts Jezuītu kolēģijas 1725. gada pārskatā Latgalē citētajā lūgšanā liepai: “Labrīt, līpiņ, kō klājas? Ci dyžan spey. Še es atnešu tev gzciciu (gasciņcu), naazītīc tu monus bārnus, naazītīc tu monus lūpus, cyvkas, naiztīc tu muvsu veseleību i nikodu nalaimu nador.” (Kleijntjens, 1940: 391) Ne ziedojumi bīstamo dabas spēku neitralizācijai, ne kaimiņiem un svešiniekiem naidīgie savtīgi orientētas egocentriskās maģijas rituāli, kuri bagātīgi reprezentēti tautas ticējumos un kuru mērķi bija līdzīgi šamaņiem uzticētajiem pakalpojumiem Korejā, nerēja konkurēt ar hernhūtiešu piedāvāto individuālās un kolektīvās emocionalitātes un egalitāri orientētas savstarpējas mīlestības mācību.

Tomēr vēl būtiskāks faktors protestantu misionāru izplatītās kristietības, ar to saistītā pasaules uzskata un reliģiskās terminoloģijas adaptēšanā kā Korejā (sākot no 19. gadsimta beigām), tā Vidzemes guberņā (no 18. gadsimta vidus līdz 19. gadsimta sākumam) skaidrojams ar abās zemēs pastāvošās oficiālās reliģiskās ideoloģijas (Korejā – neokonfucianisma, Vidzemē – luterānisma) saikni ar valdošo kārtu (Korejā – literātu ierēdņi jangbani, Vidzemē – muižniecību

atbalstošā luterāņu baznīca) un emocionālo atsvešinātību no lielākās iedzīvotāju daļas – zemniekiem. Neko te nemaina atsevišķu Vidzemes muižnieku vai Korejas jangbanu atbalsts misionāriem: institucionāli lobētā konfuciānisma un luterānisma analogiski didaktisko teoretizēšanu abos gadījumos zemnieki uztvēra kā “galvas gudrību”, kas neuzrunā sirdi, pretstatā hernhūtiešu “sirds reliģijai” Vidzemē (Apīnis, 1987: 17–18) vai uz aktīvu misticismu orientētām protestantisma “lielās atmodas” pārstāvju garīgām praksēm Korejā. Pie tam abu protestantisma paveidu ģenēzes avots kā Korejā, tā Baltijā bija emocionālo aspektu akcentējošais vācu piētisms (Hazard, 1961: 399–400).

No valodas un literatūras tālākās evolūcijas viedokļa tas nozīmēja veselu revolūciju. Korejā paralēli mājmacībai un skolu dibināšanai, ieskaitot 1886. gadā dibināto Evhas Sieviešu universitāti, kas ir pirmā Rietumu tipa universitāte Korejā, milzu nozīme bija skotu izcelsmes misionāra Džona Rosa (*Ross*) organizētajam Jaunās Derības tulkojumam (1887) un vēlāk citu autoru veiktajam visas Bībeles tulkojumam korejiešu valodā (1910/1911) (sk. *Korean Bible Translations*, 2010). Tādējādi lielas Korejas sabiedrības daļas dzīvē ienāca ar citu pasaules uzskatu saistīta terminoloģija, ieskaitot Korejā ļoti izplatīto monoteisma ideju un tai atbilstošu Dieva (arī Jēzus) apzīmējumu *Hananim* (kor. 하나님), kas vienlaikus tiek asociēts ar vienu no centrālajām senās korejiešu mitoloģijas dievībām (arī “galveno dievu”). Dieva (*Hananim*) transkripcijām Korejā ir vairāki varianti, no kuriem visbiežāk sastopamie ir *Hananim*, *Hanullim* (kor. 하늘님) un *Hanunim* (kor. 하늘님). Hananims tiek atvasināts arī no 13. gadsimtā pierakstītā Korejas nacionālā mīta par “debesu valdnieku” Hvaninu (kor. 환인) (resp., Hananimu), viņa dēlu Hvanungu (kor. 환웅), kuru viņš nosūtījis uz zemi, un Hvanunga un lācenes dēlu Dangunu (kor. 단군) – mītisko senās Korejas dibinātāju, kuram Korejas nacionālajā pašapziņā ir tikpat svarīga vieta kā Lāčplēša tēlam Latvijā (Kļaviņš, 2019: 155–167). Tomēr, tālāk iedziļinoties termina *Hananim* ģenēzē, redzam, ka precīzi šāds Dieva apzīmējums Korejā senatnē netika lietots, tas nefigurē arī katoļu misionāru sastādītajā pirmajā korejiešu valodas vārdnīcā, kurā gan parādās nosaukums *han ʼul*, kas nozīmē vienkārši ‘debesis’, bet Dievs tiek apzīmēts ar vārdiem *Sangje* un *Ch ʼonju*. Kad pēc Džona Rosa ievērojamā Jaunās Derības tulkojuma citi protestantu misionāri centās vienoties par Dieva nosaukumu korejiešu valodā, viņi to pārņēma no Džona Rosa, kurš balstījās uz savdabīgu korejiešu un ķīniešu terminu sintēzi, pieņemot, ka *Hananim* varētu būt īstais korejiešu apzīmējums “augstākajam valdniekam virs zemes”, tātad Dievam. Tā nu, pateicoties kristiešu literātam, Korejā ienāca jauns Dieva apzīmējums, kuru korejieši integrēja savā nacionālajā pašapziņā, asociējot to ar ļoti senu, vietēju Dieva nosaukumu. Pat vēl vairāk, korejiešu kristieši, atsaucoties uz Hananimu, centās pierādīt, ka senā Korejas reliģija jau pirms kristietības ienākšanas esot bijusi “monoteiska”

un tādējādi paši korejieši kā izredzēta tauta jau no mūžseniem laikiem esot bijuši gatavi kristietības vēsts saņemšanai (Baker, 2002: 107).

Vienlaikus šis priekšstats pat radīja motivāciju jaunu monoteisku, nacionālu, nekristiešu reliģiju radīšanai Korejā, līdzīgi kā protestantisma dievkalpojumu tradīcija daļēji tika pārņemta Latvijas neopagāniskajā dievturības kultūrā (Misāne, 2016: 156). Tomēr, neskatoties uz protestantu misionāra Džona Rosa lomu korejiešu Dieva apzīmējuma *Hananim* ģenēzē, šis apzīmējums rada pietiekami nacionāla termina iespaidu un varēja nekavējoties iesakņoties plašos korejiešu tautas slāņos, nemaz nenojaušot tā patieso izcelsmi. Analogiski kristietības izplatītājiem Latvijā, vācbaltiešu mācītājiem, laimējās, tulkojot Bībeles terminoloģiju latviešu valodā, jo pats nosaukums “Dievs”, kas lietots Ernsta Glikā pilnajā Bībeles tulkojumā latviešu valodā 1694. gadā, sakņojas tradicionālajā latviešu mitoloģijā, un nebija nekādas nepieciešamības konstruēt jaunu vārdu (Biezais, 1961).¹⁵ Iespējams, ka ne Korejā, ne Latvijā nekļūtu tautā populāri un akceptēti Bībeles oriģinālā figurējošie Dieva apzīmējumi, ja, piemēram, monopolstāvoklis tiktu paredzēts tikai kādai no neizrunājamās tetragrammas JHVH interpretācijām¹⁶ vai Dieva analogiem apzīmējumiem *El* (ebr. – ‘Dievs’), *Ab* (ebr. – ‘tēvs’) ar atvasinājumiem *Joabs* (ebr. – ‘JHVH ir tēvs’) vai *Elija* (ebr. – ‘JHVH ir Dievs’), *Cebaoth* (ebr. – ‘karapulku pavēlnieks’), *Abimeleks* (ebr. – ‘mans Tēvs ir ķēniņš’), *Ah* (ebr. – ‘brālis’), *Ahūtubs* (ebr. – ‘mans brālis ir labs’), *Meleh* (ebr. – ‘ķēniņš’), *Melhisedehs* (ebr. – ‘mans ķēniņš ir taisns’). Protams, Dieva vārds latviešu tekstos epizodiski parādās kā *Tas Kungs Cebaoths* (arī bez *s* vārda beigās u. c.) (Skulte, 1999: 62–68) vai *Yahweh* korejiešu tekstos (JHVH nozīmē, kor. 여호와) u. c. Tikai Korejā, komunicējot ar lauku iedzīvotājiem, kristietības izplatītāji Dieva apzīmēšanai lietoja tautā pazīstamo nosaukumu *Hananim*, jo to zemnieki uzskatīja par “vietējo, īsto Dieva vārdu” (Yi, 2019: 131).

Tikpat liela nozīme kā protestantu misionāriem Korejā, bija arī Vidzemes guberņā koncentrētajai protestantu (hernhūtiešu) misionāru darbībai. Viņiem bija liela loma latviešu un igauņu valodas un literatūras evolūcijā 18. un 19. gadsimta mijā, ņemot vērā gan hernhūtiešu darbības rezultātā radušos milzīgo rakstītpratēju un lasītpratēju skaita pieaugumu (atsevišķās draudzēs pat 90%) (Apīnis, 1991: 110), gan lielākās Vidzemes guberņas iedzīvotāju daļas – zemnieku – rokraksta literatūras radīšanu. Tajā ienāca līdz šim latviešiem un igauņiem nebijuši žanri: publiskās runas, biogrāfiskais, vēsturiskais, politiskais un pat politiski publicistiskais žanrs ar agrīnā romantisma inspirētu

¹⁵ Protams, var diskutēt par Dieva kā dievības vietu mitoloģijā un tā funkcijām. Haralda Biezā viedoklis ir tikai viena iespējamā, kaut arī zinātniski nopietni pamatota versija.

¹⁶ Tiek lasīta *adonai* un latviešu tekstos pamatā tulkota “tas Kungs”.

vēstures interpretāciju (Apīnis, 1987: 35), izmantojot no hernhūtiešiem pārņemto reliģisko terminoloģiju (*lēnīgs, brālīga mīlestība, pacietīga sirds, asiņaini sviedri* utt.) (Apīnis, 1987: 61; Peuckert, 2000).

Ķīniešu kultūra un valoda nav nepieejams cietoksnis

Neskatoties uz pieaugošo pētījumu skaitu, vēl joprojām salīdzinošā kontekstā nepietiekami izvērtēta ir Eiropas un Ķīnas savstarpējā intelektuālā ietekme, ieskaitot valodniecisko aspektu, kas ilgi bija pakļauts visdažādākajiem stereotipiem. Interese par Ķīnu Eiropā pastāvēja jau sen, tā sevišķi pieauga jezuītu misijas laikā 16.–17. gadsimtā un tai sekojošajā Ķīnas apjūsmošanā, vienlaikus radot fantastiskas teorijas par ķīniešu rakstības izcelsmi, kas bija cieši saistītas ar Eiropas kristiešu Bībelē centrēto pasaules redzējumu. Specializēšanās individuālos Tuvo Austrumu un Austrumāzijas pētījumos, piemēram, arābistikā, sinoloģijā vai japanoloģijā, ir raksturīga mūsdienām. Ilgu laiku arābu, islāma vai ebreju civilizācijas Tuvajos Austrumos eiropiešiem bija pazīstamākas. Agrīnajos jaunajos laikos visas Eiropas “slepenās zināšanas”, kurās mēģināts uzkrāt ēģiptiešu, kaldiešu, persiešu, grieķu un arābu gudrības, balstījās uz Tuvo Austrumu seno civilizāciju vēstures pētījumiem. 17. gadsimta vācu zinātnieks Atanasijs Kirhers (*Kircher*) bija ļoti tuvu seno ēģiptiešu hieroglifu izpratnei jau pirms Žana Fransuā Šampoliona (*Champollion*). Protams, Ķīna kā valsts ar slepenām zināšanām bija tēls, kas caur Tuvajiem Austrumiem izplatījās visā Eiropā un ir daļa no stereotipa par Tuvajiem Austrumiem kā civilizācijas šūpuli – tas sakņojas Bībelē un dažkārt neļāva eiropiešiem izprast Ķīnas atšķirīgo, specifisko kultūrvēsturisko mantojumu. Piemēram, Atanasijs Kirhers, kura ieguldījums ēģiptoloģijā nav apšaubāms, apņēmas ātri un viegli atklāt Ķīnas civilizācijas būtību, identificējot Konfūciju (*Kong fuzi*) ar Mozu un paziņojot, ka ķīniešu rakstzīmes ir no Ēģiptes aizgūti hieroglifi (Irwin, 2007: 106–107).

Visai interesanti ir tas, ka stereotipiski Tuvo Austrumu un Austrumāzijas apvienošana, izmantojot vienotu jēdzienu *orients* un neņemot vērā plaisu, kas atdala šo reģionu reliģiski filozofiskās, sociālās un garīgās tradīcijas, ir raksturīga arī mūsdienu rietumniekiem abos reģionos – gan ikdienas saziņā, gan profesionālajā darbībā. Līdz ar to bieži vēl mūsdienās Rietumos pastāv neadekvāts ķīniešu rakstības vērtējums, kvalificējot to kā tīri “ideogrāfisku rakstību” un aizmirstot, ka ķīnizīmes reprezentē nevis vienīgi idejas, bet arī vārdus, pie tam morfēmas ķīniešu rakstībā iekļauj arī fonētisko elementu. Šai sakarā ķīniešu valodas interpretēšanu kā vienīgi “ideogrāfisku” var uzskatīt par vienu no daudzajiem Rietumu klasiskā orientālisma mītiem (DeFrancis,

1986: 133–150). Tāpat ķīnizīmēm piemērotais universālisma mīts ir ne mazāk izplatīts, uzsverot, ka ķīnizīmes unikālā veidā dod iespēju dažādās valodās un dialektos runājošām Ķīnas tautām sazināties vienā rakstu valodā, kaut arī tās ir sarežģītas un daudzskaitlīgas. Salīdzinoši vērtējot, varētu jautāt, vai, piemēram, arābu vai latīņu valodas alfabēts nav mazāk universāls un lietojams kā starptautiskas sazināšanās līdzeklis rakstībā.

Ķīniešu valodas spēks un skaistums, kas slēpās tās ilgstošajā pasargātībā no modernizācijas un pārmaiņu satricinājumiem, vienlaikus bija arī tās vājums. Estētiski izsmalcinātā, niansēm bagātā, bet ilgstoši literāriem kanoniem pakļautā un precīzi regulētās sociālās uzvedības normās integrētā ķīniešu literatūra arī savā individuālo emociju un sociālpolitisko uzskatu reprezentācijā nedrīkstēja pārkāpt noteiktas robežas. Konfucianisma ētika un etiķete neparedzēja individuālas jūtas stādīt augstāk nekā lojalitāti pret valdību vai saviem asinsradniekiem (Li, Cui, 2008: 16), tāpat stingri respektējama bija valstī, sabiedrībā un ģimenē dominējošā autoritāšu hierarhija, kas noteica ārkārtīgi bagātu Ēzopa valodas attīstību, alegoriju, metaforu un dabas tēlos maskēta liriska simbolisma izmantošanu, rakstot par sociāli un politiski sarežģītām, pretrunīgām tēmām (Li, Cui, 2008: 34). Saskaņoties ar Lielbritānijas ekspansiju 19. gadsimta vidū, kam sekoja pazemojošie Opija kari ar Lielbritānijas un Francijas ietekmes nostiprināšanos un Bokseru sacelšanās (1899–1901) sagrāve, kas liecināja par Ķīnas impērijas kapitulāciju Rietumvalstīm un pēc Rietumu parauga modernizētajai Japānai, – ķīniešu domātājiem nācās pārskatīt arī savu attieksmi pret valodu, līdzīgi kā savulaik Karls Gustavs Johmanis (*Jochmann*), vērtējot Vācijas nesagatavotību konfrontācijā ar Lielbritāniju un Franciju, rakstīja par nepieciešamību vācu valodā izstrādāt šīm koloniālajām lielvalstīm līdzvērtīgu modernu politisku un sociālu terminoloģiju (Jochmann, 1982). Ķīnā ar literatūras un valodas stagnāciju saistītā kritika intelektuāļu vidū noveda pie 1917. gada Jaunās kultūras kustības, kas vienlaikus pieprasīja novecojušās, despotiskās pārvaldes principu likvidēšanu, Ķīnas iedzīvotāju cilvēktiesības, vienlīdzību un brīvību. Literatūrā šī kustība nozīmēja Ķīnas klasiskās literatūras beigas un jauna posma sākumu, saistot literāro tematiku ar reālās dzīves norisēm un tēlojot tās bez alegoriskām un simboliskām līdzībām. Vienlaikus tas nozīmēja arī ķīniešu literārās valodas reformēšanu, ieviešot jaunu, ar ikdienas runu saistītu naratīvu (Li, Cui, 2008: 66–67). Reizē ar zināmu kristietības sludinātāju atbalstu aizsākās plaša diskusija par nepieciešamību ķīnizīmes pilnībā nomainīt ar fonētisko rakstu, kas gan praksē nerealizējās (Vargas, 1922: 25). Kristīgo jauniešu apvienības aktīvistis Ķīnā Filips de Vargass (*Vargas*), būdams asociētais vēstures profesors Pekinas Universitātē, jau 1922. gadā raksta, ka neatkarīgi no formas, kādā notiks ķīniešu valodas reforma – ķīnizīmēs vai

fonētiskajā rakstā, tas novedis pie jauna pasaules uzskata un dzīvesveida (Vargas, 1922: 26).

Tomēr, neskatoties uz visiem 20. gadsimta satricinājumiem, Ķīna pārsteidzošā veidā ir saglabājusi savu ārkārtīgi fleksiblo svešu civilizāciju un no ārpuses ienesto intelektuālo tradīciju absorbēšanas un asimilēšanas spēju, kas nav atkarīga no valdošo režīmu formālās ideoloģijas. Arī valodas mācīšanas metodoloģijā, literatūrā un filozofijā, tāpat kā citur Austrumāzijā (piem., Dienvidkorejā), vērojama zināma atgriešanās pie tradicionālo garīgo mācību (daoisma, konfuciānisma) interpretācijas. Sevišķi kultūras jomā dzīvotspējīgs izrādījies Senajā Ķīnā dzimušais daoisms, kas tradicionāli realitāti izprot kā nesaistītu ar cilvēka iedomām par to, kvalificējot centienus precīzi fiksēt visu esošo kā attālināšanos no patiesības (Xie, Xie, 2010: 7). Realitātes nedefinējamības izpratne, tās nemitīgās mainības (bezveidības) akceptēšana paredz arī vajadzības gadījumā viegli mainīt iepriekš paustos principus, kas konfuciāniski hierarhiskā un autoritārā sabiedrībā ļauj ātri pielāgoties visdažādākajām mācību metodoloģijām, tehnoloģijām utt. Šādu pasaules izpratni ir ļoti grūti apvienot ar Rietumos dominējošās domāšanas modeli gan zinātniskās, gan ikdienas apziņas līmenī. Mūsdienu korejiešu filozofs Bjungs-Čuls Hans (*Han*) to ļoti trāpīgi sauc par “neklātbūtnes kultūru” (Han, 2007).

Vienlaikus tas nemazina ne Rietumu kristiešu misionāru, ne Eiropas filozofijas, valodniecības un filoloģijas ietekmi Ķīnas un ķīniešu literatūras modernizācijā, iespaidojot arī valodu un izteiksmes veidu, ko turpināja Jaunās kultūras kustība, un aizsākot veselu Eiropas filozofijas un literatūrzinātnes interpretāciju straumi (Li, Cui, 2008: 67–68). Ļoti objektīvi britu un amerikāņu kristiešu misionāru ieguldījumu Rietumu literatūras tulkošanā vērtē Ji Žangs (*Zhang*), uzsverot, ka šie tulkojumi “pavēra jaunus apvēršņus un paplašināja ķīniešu realitātes redzējumu. Tie izšķirošajā vēstures brīdī ārkārtīgi ietekmēja ķīniešu mentalitāti, pārvērtēja tradicionālās vērtības un noderēja kā spogulis, kas lika ķīniešiem no jauna ieskatīties sevī un savas nācijas nākotnē” (Zhang, 2018: 274). Neskatoties uz ārkārtīgi bagāto, daudzšķautņaino lirisko terminoloģiju, pirms tulkojumu aizsāktās modernizācijas ķīniešu valodā, piemēram, nebija iespējams adekvāti nodot Žila Verna (*Verne*) zinātniskās fantastikas vēstījumu – tas savukārt izrietēja no jaunu, dabaszinātņu noteiktu konceptu neesamības ķīniešu klasiskās literatūras ierobežotajā tematikā un citas, Rietumu sabiedrības sociālekonomiskās transformācijas tempiem neatbilstošas realitātes (Liu, 2015). Līdzīgi varam vērtēt Rietumu filozofiskās, sociālpolitiskās un zinātniskās terminoloģijas adaptāciju Korejā, kas intensīvi sākās 20. gadsimta 20. gados, ieviešot korejiešu valodā tādus jaunus jēdzienus kā *indivīds*, *subjekts*, *racionālisms*, *zinātne* (Rietumu izpratnē), *empīrisms* u. c. (Kang, 2015: 64).

Latviešu lingvistiskās attieksmes izpratne tātad vispār nav iedomājama bez Austrumu recepcijas Eiropā, ņemot vērā, ka indoeiropēistika un salīdzināmā valodniecība ir cieši saistītas ar sanskrita recepciju, kam, neskatoties uz visiem pārpratumiem, bija milzu nozīme latviešu lingvistiskās identitātes interpretācijās. Kādas kultūras vai identitātes pētniecība vispār ir nopietna, no stereotipiem un vienpusībām brīva tikai tad, ja tā notiek starpkultūru kontekstā. Ne velti ievērojamākais modernās latviešu folkloristikas celmlauzis bija tieši Pēteris Šmits, vienlaikus būdams izcils sinologs un Āzijas kultūru pētnieks. Bet kultūru ietekmes nebija vērstas tikai vienā virzienā: Āzijas valstu modernās identitātes metamorfozes savukārt nav iedomājamas bez Eiropas idejām, piemēram, bez Johana Gotfrīda fon Herdera “tautas gara” vai lingvistiski pamatotās etnosa definīcijas konceptiem, kuriem folkloras pētniecībā kā Baltijā, tā arī Korejā un Japānā bija analoga nozīme. Un Latvija kā ģeogrāfiski, tā intelektuāli bija šīm idejām savdabīgas krustceles. Āzija un Eiropa nav izolētas, tieši otrādi – domājot par lingvistisko štatu izveidi Indijā, mēs atceramies Rīgu un Herderu; uzzinot par kristiešu misionāru nozīmi korejiešu nacionālās rakstības un tautas literatūras evolūcijā, paralēles ar hernhūtiešu darbību Baltijā kļūst nepārprotamas; redzot latīņu alfabēta adaptēšanas piemērus Indonēzijā un Vjetnamā, dziļāk izprotam arī latviešu ortogrāfijas likteņus.

Lai neradītu disharmoniju, daudzveidīgajā un sarežģītajā pasaulē acīmredzot nav pareizi sekot kādai vienai doktrīnai, ieskaitot valodas politikas jomu, tāpat citu valstu praksi nevar vērtēt ar vienas sabiedrības pieredzes mērauklu. Viss saistīts ar katras atsevišķās zemes vai reģiona vietējo specifiku. Tāpēc, runājot par Latvijas valodas situāciju, tās uztveri un valodas politiku, ir svarīgi apzināt gan globālos sociolingvistiskos procesus, gan Latvijas īpatnības, kas atspoguļojas valodas politikā.

LATVIEŠU VALODA PASAULES VALODU KOPAINĀ

Ina Druviete

Ikviens no apmēram 7000 pasaules valodām uztverama un aplūkojama gan kā daļa no pasaules lingvistiskās daudzveidības, gan kā unikālas kultūras nesēja, gan kā neatņemama valsts vai personības identitātes daļa. Šie aspekti ir savstarpēji saistīti, un pat tad, ja priekšplānā izvirzām vienu no tiem, pārējie iezīmē spilgtāku vai blāvāku fonu, kas var mainīt skatījumu uz pētījuma objektu. Tāpēc Latvijas valodas situācijas analīze un valodas politikas pamatvirzienu izvērtējums nebūtu pilnīgs bez ieskata pasaules valodu daudzveidības attīstības tendencēs, jo kopīgā objektīvi un subjektīvi motivētu norišu straumē iekļaujas visas valodas, un mums jāspēj izvērtēt, vai šī plūsma ir labvēlīga latviešu valodas noturībai un – vai un kā ir mūsu spēkos to ietekmēt.

Valodu monoģenēzes teorijas pamatā ir uzskats, ka visas pasaules valodas sākotnēji cēlušās no viena avota, vienas pirmvalodas, un valodu daudzveidība radusies diverģences jeb valodu atšķirību veidošanās procesā (Graffi, 2019). Lai cik atšķirīga mums pašlaik šķistu, piemēram, latviešu, korejiešu, gruzīnu, jorubas, basku valoda, tām visām ir kopīga sākotne. Kaut tiek rasts aizvien vairāk

pierādījumu, ka agrīnās hominīdu sugas (*Homo ergaster*, *Homo habilis*) migrējušas no Āfrikas uz Eirāziju jau pirms 1,7 miljoniem gadu (atradnes Gruzijā, Spānijā, Ķīnā), *Homo sapiens* sākotne, visticamāk, meklējama Āfrikas ziemeļdaļā pirms apmēram 300 000 gadiem, un šī suga saskaņā ar plašāku atbalstu guvušo Āfrikas sākotnes teoriju sākusi iekarot visu planētu. Vairākas desmitgades tika uzskatīts, ka šie priekšteči dzīvojuši apmēram pirms 200 000 gadu t. s. Afāras trijstūra rajonā (tagadējā Etiopijas, Kenijas, Tanzānijas teritorijā), anatomiski līdzinājušies mūsdienu cilvēkiem, un viņiem jau pastāvējis FOXP2 jeb valodas gēns (atklāts 1998. gadā). Tomēr jaunākie pētījumi liecina, ka valoda radusies daudz senāk, iespējams, pirms 300 000 gadu un tuvāk tagadējās Marokas teritorijai (Hublin, 2018). Plašais darbarīku lietojums, ģimenes un sabiedrības struktūra, primitīvas reliģijas un mākslas iezīmes liecina, ka pakāpeniski attīstījās spēja saistīt valodas skaņu ar tās simbolisko nozīmi. Tātad kopš tā laika varam runāt par īpašu papildu komunikācijas formu – verbālo valodu kā signāla un simbola vienību.

Alternatīvas teorijas – reģionālās kontinuitātes teorijas – skatījumā *Homo sapiens* radies no arhaiskajām hominīdu populācijām vairākās pasaules vietās. Cilvēka genoma pētījumi, kā arī arheoloģiskie atradumi runā par labu visu pasaules etnosu un valodu monogēnei. Tiek lēsts, ka sākotnējā *Homo sapiens* populācija bijusi relatīvi neliela – pat tikai līdz tūkstošiem indivīdu. Pieaugot cilvēku skaitam, dzīvestelpas un pārtikas meklējumos sākās grupu migrācija. Pirmās atradnes ārpus Āfrikas (tagadējās Izraēlas teritorijā) datētas ar laikposmu pirms apmēram 120 000 gadiem. Āzijā pirmie mūsdienu cilvēku priekšteči ieradās pirms 40–80 tūkstošiem gadu, Eiropā – pirms apmēram 40–45 tūkstošiem gadu, Amerikā – pirms 15 tūkstošiem gadu, Okeānijā – pirms 6000 gadu. Pirmās liecības par apmetnēm Eiropā atrastas tagadējās Turcijas teritorijā un Vidusjūras piekrastē, kā arī Rumānijā.

Agrīnā runājošo cilvēku kopiena, tās locekļu skaitam pieaugot, pārtikas un dzīvesvietas meklējumos devās prom no sākotnējās teritorijas. Pirmo paaudžu laikā ģeogrāfiski netālo runas kolektīvu saziņas veids vēl bija savstarpēji saprotams, kaut to runā jau parādījās specifiskas atšķirības visos valodas līmeņos; turpmāko gadu desmitu un simtu laikā, palielinoties laika un telpas distancei, saziņas veids kļuva arvien atšķirīgāks, līdz radās savstarpēji praktiski nesaprotamas universālās cilvēka valodas izpausmes formas – dažādās valodas, kuru skaits savulaik sasniedzis pat vairākus desmitus tūkstošu, bet 21. gadsimtā lēšams ap septiņiem tūkstošiem.

Valodu kopaina 21. gadsimta trešajā desmitgadē

Ņemot vērā metodoloģiskas grūtības valodu, valodu variantu un dialektu nošķiršanā, kā arī vēl joprojām etnoloģiski un lingvistiski pilnībā neizpētītos pasaules reģionus, precīzu pasaules valodu skaitu minēt nav iespējams, tomēr situācijas raksturošanai izmantojami vairāku organizāciju sniegtie dati. Vairums pētnieku, kas pievēršas valodu dokumentēšanas un aizsargāšanas jomai, izmanto nevalstiskās bezpeļņas organizācijas *SIL International* sniegto faktoloģisko informāciju, kaut statistikas dati, it īpaši valodu runātāju skaits, var būt nepilnīgi, jo vākti no atšķirīgiem avotiem – gan oficiāliem valstu tautskaites datiem, gan lingvistu pētījumiem, gan pat no misionāru ziņojumiem.¹⁷

No 1951. gada līdz 2021. gadam publicēti 24 *Ethnologue* ziņojumi, un tajos aptverto valodu skaits ir atšķirīgs. Piemēram, 1. izdevumā (1951) analizētas 46 valodas, 7. ziņojumā – jau 4493, 15. ziņojumā – 7299, 16. ziņojumā – 7296, 17. ziņojumā – 7479, 18. izdevumā – 7472 valodas. Beidzamajos piecos gados aptverto valodu skaits svārstās ap 7100: 19. izdevumā (2016) – 7097, 20. izdevumā (2017) – 7099, 21. izdevumā (2018) – 7097, 22. izdevumā (2019) – 7111, 23. izdevumā (2020) – 7117 valodas. Jaunākajā, 24. izdevumā, kas pēc tradīcijas publiskots UNESCO Dzimtās valodas dienā 2021. gada 21. februārī, minētas 7139 valodas – par 22 valodām vairāk nekā gadu iepriekš. Valodu klasifikācija saskaņota ar ISO 639-3 standartu (viena valoda atzīta par izzudušu, 4 valodas klasificētas par citu valodu dialektiem), 27 valodas pievienotas no jauna (viena no izzudušas valodas atzīta par “snaudošu”, 8 valodu varianti atzīti par atsevišķām valodām, 18 pievienotas ISO standartam kā iepriekš neidentificētas valodas).

Tātad nosacīti varam pieņemt, ka 2021. gadā pasaulē ir ap 7140 valodām. Daniels Everets (*Everett*) tās pielīdzina augsti attīstītiem kognitīviem darbarīkiem, kas raksturo cilvēkus kā sugu. Jebkura valoda nav tikai tās runātāju ierocis, bet potenciāls visu cilvēku darbarīks: “Valoda ir unikālas kultūras pieredzes bagātību repozitorijs. Ja valoda zūd, mēs visi zaudējam zināšanas, kas uzkrātas šīs valodas leksikā un gramatikā – zināšanas, kas nevar tikt atjaunotas, ja vien

¹⁷ *SIL International* (agrāk *Summer Linguistic Institute*) ir valodu izpētes un rakstības attīstības, savulaik Bībeles tulkošanas vajadzībām dibināta organizācija, kas kopš 1934. gada apkopo datus par pasaules valodām, un tās kopš 1951. gada veidotais enciklopēdiskais katalogs *Ethnologue* (www.ethnologue.com) tiek atzīts par plašāko informācijas avotu. Tajā gūstamas ziņas par pasaules valodām, to dažādajiem nosaukumiem, runātāju skaitu, ģeoloģisko un tipoloģisko piederību, izmantoto alfabētu, valodu sociolingvistiskajām funkcijām. Īpaši raksturota arī valodas situācija pasaules reģionos un konkrētās valstīs. Informāciju papildina kartes. *SIL International* uztur arī interneta vietni *ScriptSource* (www.scriptsource.org), kur apkopota informācija par pasaules alfabētiem, rakstības sistēmām un to lietojuma iespējām digitālajā telpā.

neesam paspējuši šo valodu izpētīt un pierakstīt. Ne vienmēr šīs zināšanas var sniegt tiešu praktisku labumu – varbūt tās šai brīdī nebūs izmantojamas jaunu zāļu vai tehnoloģiju izstrādei, kā arī nesniegs emocionālu gandarījumu. Tomēr tās padziļinās izpratni par dzīvi uz mūsu planētas.” (Everett, 2012: 349)

Tomēr šāds atzinums vien neļauj izteikt nekādus vērtējumus vai pieņēmumus par valodu daudzveidības ietekmi uz konkrētas sabiedrības attīstību, kā arī noteiktas valodas pozīcijām šajā kopumā. Kā ikvienas nozares pētnieki, arī valodnieki ir izstrādājuši dažādus valodu klasifikācijas principus. Valodas varam grupēt gan pēc to kopīgā pirmavota noteiktā vēstures posmā (ģeneoloģiskā klasifikācija), gan līdzīgām struktūras īpatnībām (tipoloģiskā klasifikācija), gan līdzīgu iezīmju izplatības principa (areālā klasifikācija). Bet vai varam noteikt valodu reālo situāciju, to noturības vai apdraudētības līmeni, šādi veidojot pamatu konkrētai valodas politikai valstī? Norises pasaules valodu telpā palīdz saprast valodu sociolingvistiskā klasifikācija, kas atspoguļo atšķirīgos valodu funkcionēšanas apstākļus un nākotnes prognozes.

Valodu sociolingvistiskā klasifikācija

Mēģinājumi izveidot ar objektīviem kritērijiem pamatotu valodas situācijas salīdzināšanas modeli sākušies jau pirms vairākām desmitgadēm (Einars Haugens (*Haugen*), Heincs Kloss (*Kloss*)). Populārākā vēl līdz šim ir 1991. gadā izstrādātā Džoša Fišmena (*Fishman*) Ranžētā paaudžu lingvistiskās pēctecības skala (*Graded Intergenerational Disruption Scale*, GIDS) (*Fishman*, 1991), kas ietver astoņus līmeņus. Ir izteikts viedoklis, ka Dž. Fišmena strukturāli funkcionālā pieeja valodu nomaiņas novērsšanai ir novecojusi un vairs neatbilst mūsdienu realitātei: “Jaunā sabiedrības un ar to saistīto sociālo procesu izpratne ir jāintegrē ar politikas mērķiem. Valodas plānošanā ir arī jāpārvērtē attiecības starp reģionālajām, oficiālajām valodām un *lingua franca*. Šai ziņā jābūt skaidrai izpratnei par attiecībām starp darba tirgu, valodu un izglītību, kā arī izpratnei par darba tirgus elastīguma nozīmi.” (*Williams*, 2010: 157) Tomēr tās pamatprincipi joprojām tiek plaši izmantoti, īpaši jaunākā Dž. Fišmena klasifikācijas versijā – Izvērstajā ranžētajā paaudžu lingvistiskās pēctecības skalā (*Expanded Graded Intergenerational Disruption Scale*, EGIDS), kas izstrādāta 2010. gadā (*Lewis et al.*, 2013). Tā izveidota saistībā ar t. s. etnolingvistiskās vitalitātes konceptu. Skala ietver 13 līmeņus, kam autori devuši raksturīgus apzīmējumus. Jaunās klasifikācijas autori divus tradicionālos līmeņus sadalījuši sīkāk un tos saskaņojuši ar citu valodu apdraudējuma klasifikāciju – UNESCO Pasaules apdraudēto valodu atlantā (*UNESCO Atlas of the World's Languages in Danger*) ietvertajiem valodu apdraudējuma līmeņiem (*Moseley*, 2010).

1. tabula. **Izvērstā ranžētā paaudžu lingvistiskās pēctecības skala**

Līmenis	Apzīmējums valodai	Raksturojums	UNESCO
0	Starptautiska (<i>International</i>)	Plaši lietota starpvalstu saziņā, tirdzniecībā, zināšanu apmaiņā un starptautiskajā politikā.	Neapdraudēta (<i>Safe</i>)
1	Nacionāla (<i>National</i>)	Valsts līmenī visā tās teritorijā lietota izglītībā, plašsaziņas līdzekļos, valsts pārvaldē.	Neapdraudēta
2	Provinces (<i>Provincial</i>)	Oficiāli administratīvi autonomās valsts daļās lietota izglītībā, plašsaziņas līdzekļos, valsts pārvaldē.	Neapdraudēta
3	Plašākas komunikācijas (<i>Wider communication</i>)	Nav oficiāla statusa; plaši lietota darba attiecībās un plašsaziņas līdzekļos, lai sazinātos lingvistiski daudzveidīgā reģionā.	Neapdraudēta
4	Izglītības (<i>Educational</i>)	Aktīvi lietota mutvārdu saziņā, noturīgs lietojums rakstpratības iemaņu un formālās izglītības apgūvē.	Neapdraudēta
5	Attīstības procesā (<i>Developing</i>)	Stabils mutvārdu lietojums, daļa runātāju lieto rakstu formu, kaut rakstpratība vēl neaptver visu sabiedrību.	Neapdraudēta
6a	Vitāla (<i>Vigorous</i>)	Mutvārdu formu lieto visas paaudzes, un situācija ir noturīga.	Neapdraudēta
6b	Apdraudēta (<i>Threatened</i>)	Visas paaudzes joprojām lieto mutvārdu formu, bet valodas ilgtspēja ir nopietni apdraudēta, jo trūkst vismaz viena nosacījuma stabilam mutvārdu lietojumam.	Pakļauta riskam (<i>Vulnerable</i>)
7	Nomainīgas stadijā (<i>Shifting</i>)	Reproduktīvā vecuma paaudze lieto savā starpā, bet parasti vairs nenodod bērniem.	Jūtami apdraudēta (<i>Definitely endangered</i>)
8a	Nāvei nolemta (<i>Moribund</i>)	Vienīgie atlikušie aktīvie valodas lietotāji pieder pie vecvecāku paaudzes.	Nopietni apdraudēta (<i>Severely endangered</i>)
8b	Gandrīz izzudusi (<i>Nearly extinct</i>)	Vienīgie atlikušie valodas lietotāji ir ļoti veci, un viņiem ir maz iespēju lietot valodu.	Kritiski apdraudēta (<i>Critically endangered</i>)

9	Snaudoša (<i>Dormant</i>)	Neviens valodu pilnībā vairs neprot, bet ir saglabājies zināms simbolisks lietojums saistībā ar etnosa vēsturisko identitāti.	Izzudusi (<i>Extinct</i>)
10	Izzudusi (<i>Extinct</i>)	Neviens valodu pat simboliski neizjūt kā etnosa identitātes elementu.	Izzudusi

Avots: Lewis, Simons, 2010.

Šāds valodu iedalījums atspoguļots arī *Ethnologue* materiālos, saistot valodas situāciju ar tās oficiālo statusu noteiktā valstiskā veidojumā.

2. tabula. Pasaules valodu iedalījums pēc EGIDS klasifikācijas

Līmenis	Valodas apzīmējums	Aptuvenis īpatsvars no valodu kopskaita (%)
0	Starptautiska	0,1
1	Nacionāla	1,3
2	Provinces	0,9
3	Plašākas komunikācijas	2,2
4	Izglītības	4,6
5	Attīstības stadijā	20,5
6a	Vitāla	33,5
6b	Apdraudēta	13,7
7	Nomaiņas stadijā	6,1
8a	Nāvei nolemta	3,8
8b	Gandrīz izzudusi	5,8
9	Praktiski izzudusi	2,5
10	Izzudusi	5,0
	Kopā	100, 0

Avots: *Ethnologue.com*

Vairums pasaules valodu atrodas 5., 6.a un 6.b līmenī. EGIDS autori pieļauj, ka Maikla Krausa (*Krauss*) 1992. gadā izteiktās prognozes par 50% valodu izzušanu bijušas pārāk pesimistiskas. Tomēr ir daži reģioni, kur valodu zudums ir daudz straujāks: 8.–10. stadijā atrodas ap 80% no Ziemeļamerikas indiāņu valodām, 85% no Austrālijas pamatiedzīvotāju valodām. Vēl trijos reģionos

valodu zudums tuvojas 50% līmenim – Dienvidamerikā (48%), Polinēzijā (47%) un Rietumāzijā (41%).

Šādi secinājumi mobilizēja pasaules lingvistu kopienu aktivitātēm apdraudēto valodu un kultūru aizsardzībai. Kā norāda Bernards Spolskis, “[valodu saglabāšana] ir īpaša valodas politikas problēma, kas pilnīgi atšķiras no multilingvisma izraisītajām komunikācijas problēmām [...] Ja runātāji redz, ka viņu valodai tiek veltīta uzmanība un tā tiek aprakstīta, paaugstinās runātāju pašapziņu un viņi sāk to lietot sarunās ar saviem bērniem. Tādējādi, kaut valodas glābējiem – zinātniekiem, fondiem un organizācijām – var būt tīri lingvistiski mērķi, viņu darbībai var būt arī sociāli labvēlīgs iespaids” Spolskis, 2011: 238–239).

Nu jau vismaz divus gadu desmitus valodas politikas teorijā tiek analizēti valodu noturības un zuduma faktori, izmantojot galvenokārt metaforiskus terminus (*valodas nāve* (Crystal, 2001), *valodu iznīcināšana*, *klusās valodas* u. tml.). Līdz ar Toves Skutnabas-Kangasas (*Skutnabb-Kangas*) un Roberta Filipsona (*Phillipson*) darbiem plaši izplatījās termins *lingvistiskais genocīds* jeb *lingvocīds* (Skutnabb-Kangas, 2000). Džons Edvardss (*Edwards*) atzīst: “Valodām tiešām ir noteikta dzīvildze. To nosaka nevis dabas likumi, bet pagrieziena punkti kultūrā. Valodu likteņi ir cieši savijušies ar to lietotāju likteņiem, un valodas funkciju zudums vai “nāve” atspoguļo pārmaiņas to runātāju sociālajā situācijā.” (Edwards, 2013: 72) Tomēr faktoloģisku pētījumu bija maz. 2010. gadā organizācijas *Terralingua* pārstāvji Deivids Hārmons (*Harmon*) un Džonatans Lohs (*Loh*), izmantojot kvantitatīvas metodes, izveidoja Valodu daudzveidības indeksu (*Index of Linguistic Diversity*). Salīdzinot pārmaiņas dzimtās valodas runātāju skaitā no 1970. gada līdz 2005. gadam, pētnieki mērīja valodu novirzi no hipotētiskās stabilitātes situācijas, kad runātāju skaits paliktu nemainīgs. Pētījums aptvēra 1500 valodas, kas pēc nejaušības principa tika izraudzītas no 7299 *Ethnologue* 15. izdevumā (2005) ietvertajām valodām.

D. Hārmons un Dž. Lohs, izmantojot ekoloģijā lietotās kvantitatīvās biodiversitātes apraksta metodes, izstrādāja pasaules lingvodiversitātes indeksu. Analizējot 1500 valodas, viņi konstatēja, ka no 1970. gada līdz 2005. gadam valodu daudzums sarucis par 20% (Harmon, Loh, 2010: 97). Tomēr kvantitatīvie aprēķini nav absolutizējami, bet izmantojami tikai kā papildinājums kompleksai sociolingvistiskai valodas situācijas analīzei.

Valodu noturības kritēriji

Pasaules septiņtūkstoš valodas jūtami atšķiras pēc to runātāju skaita. Pieejamie statistikas dati gan ir visai atšķirīgi izmantotās metodoloģijas dēļ – vai valodas

runātāju skaits tiek identificēts ar attiecīgās valsts vai valstu iedzīvotāju kopskaitu, vai tiek ņemti vērā arī šīs valodas kā otrās valodas vai svešvalodas runātāji, vai statistikā tiek vai netiek atsevišķi nodalīti valodas nacionālie varianti vai eksistences paveidi. 10 pasaules valodas ar lielāko runātāju skaitu 2021. gadā ir šādas (sk. 3. tabulu).

Vairums no šīm valodām ir plaši lietotas gan starptautisko, gan reģionālo sakaru funkcijā, tām ir augsta ekonomiskā vērtība, un šo valodu runātāju kolektīvi parasti bauda lingvistisko pašpietiekamību. Tomēr fakti arī liecina, ka nepastāv tieša korelācija starp valodu runātāju skaitu un to ekonomisko vērtību. Piemēram, vācu un japāņu valodas ekonomiskā vērtība, kaut tās pēc runātāju kopskaita ieņem 12. un 13. vietu, starptautiskā mērogā ir augstāka nekā hindi un bengāļu valodai.

Jau minētajā *Ethnologue* 24. izdevumā (2021) norādīts, ka vairāk par 45 miljoniem cilvēku runā tikai 38 no 7139 valodām. 2015. gada izdevumā sniegti dati par tolaik konstatēto 7102 valodu runātāju skaita sadalījumu. Pašlaik *Ethnologue* mājaslapa nav brīvi pieejama, līdz ar to jaunāku šāda tipa datu nav, bet būtiskas pārmaiņas, visticamāk, nav notikušas.

Tātad tikai aptuveni 6,8% no pasaules valodām runā vairāk par vienu miljonu cilvēku. Gandrīz pusē pasaules valodu runā tikai 1 līdz 100 000 cilvēku. Tomēr statistika nav vienīgais valodu noturības vai izplatības kritērijs. Valodu noturība nevirzās pa lejupejošu likni. Arī sociolingvistiskie procesi var notikt pēc svārsta principa, noteiktā laika posmā paātrinot kā asimilācijas, tā valodu noturības un atdzimšanas procesus. To ietekmē gan ekonomika, gan politiskās

3. tabula. Pasaules valodas ar lielāko runātāju skaitu

Valoda	L1 runātāji (miljoni)	L2 runātāji (miljoni)	Kopā
Angļu	369,9	978,2	1,348 miljardi
Ķīniešu (mandarīnu)	921,2	198,7	1,120 miljardi
Hindi	342,2	258,3	600 miljoni
Spāņu	471,4	71,5	543 miljoni
Arābu	Nav datu	Nav datu	274 miljoni
Bengāļu	228,7	39,0	268 miljoni
Franču	79,6	187,4	267 miljoni
Krievu	153,7	187,4	258 miljoni
Portugāļu	232,4	25,2	258 miljoni
Urdu	69,0	161,0	230 miljoni

Avots: The most spoken languages, 2021.

4. tabula. **Pasaules valodu runātāju skaits un procentuālais īpatsvars**

Runātāju skaits	Aptuvenis īpatsvars no pasaules valodu kopskaita (%)
100 miljoni > 1 miljards	0,1
10 miljoni < 100 miljoni	1,2
1 miljons < 10 miljoni	5,5
100 tūkstoši < 1 miljons	13,3
10 tūkstoši < 100 tūkstoši	25,7
1 tūkstotis < 10 tūkstoši	26,5
100 < 1 tūkstotis	15,0
10 < 99	4,8
1 < 10	2,0
0	2,9
Runātāju skaits nav zināms	3,0
Kopā	100,0

norises, gan prioritātes sabiedriskajā domā. Pašreiz visā pasaulē vērojamajai “glokalizācijas” tendencei varētu būt labvēlīga ietekme uz valodu noturību, tomēr arī pretējā virzienā darbojas ietekmīgi spēki.

Valodu kontakti un to ietekme mūsdienu pasaulē

Pasaules ekonomisko un politisko procesu globalizācijas rezultātā ir sākusies starptautiska, pārnacionāla un visaptveroša internacionalizācija. Starptautiskās ekonomikas, preču tirdzniecības un tūrisma straujā attīstība novedusi pie robežu šķērsošanas atvieglotiem. Savukārt milzīgās atšķirības starp dzīves līmeni dažādās valstīs, kari, starpnacionāli konflikti, ekoloģiskas katastrofas un nepieciešamība pēc efektīviem darbaspēka attīstības projektiem ir novedusi pie lielu bēgļu un ekonomisko migrantu masu pārvietošanās. Arī lingvistiskā vide līdz ar to pakļauta nebeidzamām pārmaiņām. Individuālā multilingvisma līmenis daudzos valodas kolektīvos vai kādās to grupās (parasti vismaz sociāli un ekonomiski aktīvāko iedzīvotāju vidū) ir sasniedzis tādu pakāpi, lai noteiktās sociolingvistiskajās jomās būtu iespējams paralēls valodu lietojums. Aizvien problemātiskāka kļūst valodas runātāju spēja un vēlme valodas kontaktu situācijā, it īpaši saskarē ar politiski dominējoša valodas kolektīva valodu, noteiktu laiku saglabāt savas valodas sociolingvistiskās funkcijas. Parasti tas iespējams

tikai tad, ja pastāv apzināta valsts politika sociālā bilingvisma uzturēšanai un subordinētais valodas kolektīvs savu valodu uztver kā simbolisku un neatņemamu identitātes iezīmi.

Valodu kontaktu situācijā valodas nomaiņa notiek tikai tad, ja subordinētajai grupai ir gan iespēja, gan motivācija apgūt otru valodu. Pastāv arī vēl citi motivācijas veidi, bet divi galvenie ir ekonomiskās priekšrocības, galvenokārt lielāki ienākumi, un valodas sociālais prestižs.

No 2014. līdz 2018. gadam 22 partnerinstitūcijas 16 valstīs īstenoja Eiropas Komisijas 7. ietvarprogrammas projektu “Mobilitāte un iekļaušana multilingvālajā Eiropā” (*Mobility and Inclusion in Multilingual Europe*; <http://www.mime-project.org>). Pazīstamais valodas un ekonomikas pētnieks Fransuā Grins (*Grin*) atzina: “Fragmentēta pieeja valodu daudzveidības pārvaldībai kļūst aizvien nepiemērotāka divu būtisku tendenču dēļ. Pirmā tendence ir globalizācija, kas palielina valodu kontaktu daudzumu. Valodu daudzveidība ir kļuvusi par neizbēgamu moderno sabiedrību iezīmi – gan darbā, gan mācībās, gan brīvajā laikā, un tā caurstrāvo ekonomisko dzīvi (ražošanu, patēriņu un apmaiņu). Otrā būtiskā tendence ir tehnoloģiju attīstība, galvenokārt informācijas un komunikāciju jomā, kas abas ir cieši saistītas ar valodu prasmi un valodu lietojumu.” (Grin, 2018: 16)

21. gadsimta globālās migrācijas ietekmē ir mainījies skatījums uz tradicionālo valodu kontaktu tipoloģiju. Plaši tiek izmantots Stīvena Vertoveka (*Vertovec*) iniciētais superdiversitātes jēdziens (Vertovec, 2007) jaunu un kompleksu sabiedrības dzīves parādību raksturošanā ne tikai socioloģijā, bet arī citās pētniecības jomās, tostarp sociolingvistikā (Blackledge, Creese, 2017; Blommaert, Rampton, 2016). Kā norāda Gunta Kļava, “Superdiversitātes izpratnē šī mūsdienās aktuālā cilvēku migrācijas radītā situācija tiek skatīta plašāk – ierastais fokuss no valodas un etniskās piederības saistības ar ģeogrāfiskās lokācijas vietu, kas pamato etnolingvistisku kopienu kā noslēgtu grupu skatījumu un daudzveidības, arī lingvistiskās, izpratni noslēgtu etnolingvistisku kopienu kontekstā, tiek pārvirzīts un paplašināts līdz sarežģītākiem savstarpējās mijiedarbības veidiem un mainīgajiem. Pamats ir ikdienas sabiedrības dzīves paradumi un nepieciešamība, kur tiek meklēti, atrasti un izmantoti dažādi starpkultūru saziņas veidi un sarežģītā sabiedrības integrācijas procesa iespējas kontekstā ar sabiedrības attīstību kopumā” (Kļava, 2018: 69–70). Šāda pieeja atspoguļojas arī skatījumā uz valodu ekonomisko vērtību, kas aplūkota atsevišķā apakšnodaļā.

Valodas situācijas izvērtēšanas principi

Neeksistē viens vienīgs kritērijs, pēc kura noteikt valodas pašreizējo stāvokli un prognozēt tās nākotni. Beidzamajās desmitgadēs ir bijuši vairāki mēģinājumi izveidot sistēmu valodu *status quo* raksturošanai. EGIDS un UNESCO dati ļauj gūt niansētu izpratni par valodas situāciju daudzveidību un zināšanas, kā katrā konkrētā situācijā pieņemt stratēģiski pareizus lēmumus. Sprotams, ka vairums starptautisko organizāciju – gan tās, kas cieši saista biodiversitāti un lingvodiversitāti, gan tās, kas galveno valodu saglabāšanas sūtību saskata cilvēces kultūras mantojuma un kognīcijas modeļu saglabāšanā, – velta uzmanību galvenokārt Dienvidamerikas, Āfrikas, Āzijas un citu multilingvālo reģionu mazo etnosu bezrakstu valodām, jo to saglabāšanai nepieciešams steidzami veikt kompleksus pasākumus. Tomēr, kā atzīst arī EGIDS autori Melvins Pols Lūiss (*Lewis*) un Gerijs F. Saimonss (*Simons*), šajā globalizācijas laikmetā pat oficiālas nacionālās valodas sāk izjust apdraudējumu no globalizācijas valodām (*Lewis et al., 2013*). Tāpēc tiek rūpīgi analizēta un vērtēta jebkuras valodas situācija neatkarīgi no tās oficiālā statusa valstī.

UNESCO ekspertu grupa dokumentā “Valodas vitalitāte un apdraudētība” 2003. gadā izstrādāja deviņu kritēriju sistēmu: sešus kritērijus valodas vitalitātes un apdraudējuma noteikšanai, divus – lingvistiskās attieksmes raksturošanai un vienu – neatliekamas dokumentēšanas nepieciešamībai (*Language Vitality and Endangerment, 2003*). Visiem kritērijiem, izņemot valodu runātāju skaitu, izstrādāta vairāku pakāpju vērtēšanas skala. *1. faktors – valodas lietotāju skaits* – ir grūti nosakāms, un tā nozīme nav absolutizējama, kā jau minēts iepriekš. Nenoliedzami, maziem runātāju kolektīviem ir lielākas iespējas tikt gan fiziski iznīcinātiem agresijas vai dabas katastrofu rezultātā, gan asimilēties lielākos valodas kolektīvos, tomēr vērā ņemami ir arī citi kritēriji.

5. tabula. 2. faktors. Valodas starppaudžu transmisija

Apdraudējuma līmenis	Pakāpe	Runātāji
Neapdraudēta (<i>Safe</i>)	5	Valodu lieto visas paaudzes.
Apdraudēta (<i>Unsafe</i>)	4	Visi bērni lieto dažās jomās, daži bērni visās jomās.
Jūtami apdraudēta (<i>Definitely endangered</i>)	3	Valodu galvenokārt lieto vecāki un vecvecāki.
Nopietni apdraudēta (<i>Severely endangered</i>)	2	Valodu galvenokārt lieto vecvecāki.
Kritiski apdraudēta (<i>Critically endangered</i>)	1	Valodu lieto daži vecvecvecāku paaudzes pārstāvji.
Izzudusi (<i>Extinct</i>)	0	Valodas lietotāju nav.

6. tabula. **3. faktors. Valodas lietotāju īpatsvars populācijā**

Apdraudējuma līmenis	Pakāpe	Runātāji
Neapdraudēta (<i>Safe</i>)	5	Valodu lieto visi iedzīvotāji.
Apdraudēta (<i>Unsafe</i>)	4	Valodu lieto gandrīz visi iedzīvotāji.
Jūtami apdraudēta (<i>Definitely endangered</i>)	3	Valodu lieto vairums iedzīvotāju.
Nopietni apdraudēta (<i>Severely endangered</i>)	2	Valodu lieto mazākā iedzīvotāju daļa.
Kritiski apdraudēta (<i>Critically endangered</i>)	1	Valodu lieto tikai daži iedzīvotāji.
Izzudusi (<i>Extinct</i>)	0	Valodas lietotāju nav.

7. tabula. **4. faktors. Valodas lietojums sociolingvistiskajās funkcijās un tematiskajās jomās**

Apdraudējuma līmenis	Pakāpe	Jomas un funkcijas
Vispārējs lietojums (<i>Universal use</i>)	5	Valoda tiek lietota visās jomās un funkcijās.
Paritāte ar citām valodām (<i>Multilingual parity</i>)	4	Vairumā jomu un funkciju tiek lietotas divas vai vairākas valodas.
Sārūkošs lietojums (<i>Dwindling domains</i>)	3	Valoda tiek lietota neformālā saziņā daudzās funkcijās, bet to jau sāk aizstāt dominējošā valoda.
Ierobežots lietojums (<i>Limited domains</i>)	2	Valoda tiek lietota ierobežotās jomās nedaudzās funkcijās.
Būtiski ierobežots lietojums (<i>Highly limited domains</i>)	1	Valoda tiek lietota ļoti ierobežotās jomās dažās funkcijās.
Izzudusi (<i>Extinct</i>)	0	Valoda netiek lietota nevienā jomā vai funkcijā.

8. tabula. **5. faktors. Valodas lietojums jaunās tematiskajās jomās un plašsaziņas līdzekļos**

Apdraudējuma līmenis	Pakāpe	Runātāji
Dinamiska (<i>Dynamic</i>)	5	Valodu lieto visās jaunajās jomās.
Aktīva, noturīga (<i>Robust, active</i>)	4	Valodu lieto gandrīz visās jaunajās jomās.
Receptīva (<i>Receptive</i>)	3	Valodu lieto daudzās jomās.
Puslīdz pielāgota (<i>Coping</i>)	2	Valodu lieto dažās jaunajās jomās.
Maz lietota (<i>Minimal</i>)	1	Valodu lieto tikai dažās jaunajās jomās.
Neaktīva (<i>Inactive</i>)	0	Valodu jaunās jomās nelieto.

9. tabula. **6. faktors. Materiāli valodas apguvei un rakstpratībai**

Pakāpe	Valodas rakstu formas izplatība un pieejamība
5	Stabila ortogrāfijas un rakstpratības tradīcija, ir gramatikas, vārdnīcas, daiļliteratūra, regulāri plašsaziņas līdzekļi. Valodas rakstu formu lieto valsts pārvaldē un izglītībā.
4	Pastāv iespiesti materiāli, skolās bērni apgūst rakstu prasmi. Valsts pārvaldē valodas rakstu forma netiek lietota.
3	Pastāv iespiesti materiāli, skolās bērni var apgūt rakstu prasmi. Regulāri plašsaziņas līdzekļi nepastāv.
2	Pastāv iespiesti materiāli, bet tos lieto tikai daži sabiedrības locekļi; citi tos var uztvert kā simbolisku vērtību. Rakstu prasmi skolās nemāca.
1	Rakstība pastāv, tiek veidoti nedaudzi materiāli.
0	Rakstība nepastāv.

10. tabula. **7. faktors. Oficiālā valodas politika valstī**

Atbalsta mērogs	Pakāpe	Oficiālā valodas politika
Vienlīdzīgs atbalsts	5	Visas valodas ir aizsargātas.
Diferencēts atbalsts	4	Minoritāšu valodas aizsargātas galvenokārt privātajā jomā. Valodai piemīt prestižs.
Pasīva asimilācija	3	Nav skaidras minoritāšu valodas politikas. Dominējošā valoda prevalē publiskajā sfērā.
Aktīva asimilācija	2	Valdība veicina asimilāciju dominējošajā valodā. Minoritāšu valodas nav aizsargātas.
Piespiedu asimilācija	1	Dominējošā valoda ir vienīgā oficiālā valoda; pārējās netiek atzītas un aizsargātas.
Lietošanas aizliegums	0	Minoritāšu valodas ir aizliegtas.

11. tabula. **8. faktors. Valodas lietotāju attieksme pret savu valodu**

Pakāpe	Attieksme pret savu valodu
5	<i>Visi</i> runātāji apzinās valodas vērtību un vēlas to saglabāt.
4	<i>Vairums</i> runātāju atbalsta valodas saglabāšanu.
3	<i>Daudzi</i> runātāji atbalsta valodas saglabāšanu; citi ir vienaldzīgi vai pat atbalsta valodas zudumu.
2	<i>Daži</i> runātāji atbalsta valodas saglabāšanu; citi ir vienaldzīgi vai pat atbalsta valodas zudumu.
1	Tikai nedaudzi runātāji atbalsta valodas saglabāšanu; citi ir vienaldzīgi vai pat atbalsta valodas zudumu.
0	Nevienu neuztrauc valodas zudums; visi dod priekšroku dominējošajai valodai.

12. tabula. **9. faktors. Valodas dokumentēšanas kvantitāte un kvalitāte**

Dokumentēšanas statuss	Pakāpe	Dokumentēšanas veids
Izcils	5	Pastāv apjomīgas vārdnīcas un gramatikas, tekstu korpusi, pieejami audioieraksti un videoieraksti.
Labs	4	Pastāv viena laba gramatika, ir vairākas citas gramatikas un vārdnīcas, literatūra, plašsaziņas līdzekļi, anotēti audioieraksti un videoieraksti.
Viduvējs	3	Var būt laba gramatika un vārdnīca, nav ikdienas plašsaziņas līdzekļu, maz anotētu ierakstu.
Fragmentārs	2	Ir daži gramatikas apraksti, vārdu saraksti un teksti ierobežotiem lingvistiskiem pētījumiem. Var būt dažādas kvalitātes audioieraksti un videoieraksti.
Nepietiekošs	1	Ir tikai daži vērojumi par gramatiku, īsi vārdu saraksti, tekstu fragmenti. Trūkst ierakstu, vai arī tie ir sliktā kvalitātē.
Valoda nav dokumentēta	0	Nav nekādas informācijas par valodu.

Paralēli centieniem izstrādāt salīdzinošu valodu noturības apraksta skalu, kas balstāma uz relatīvi izmērāmiem kritērijiem, populāri kļuva arī mēģinājumi apzināt subjektīvos faktorus, kā lingvistisko attieksmi, lingvistisko uzvedību, tradīcijas u. tml., lai iezīmētu valodu nākotnes perspektīvas. Tādējādi lielāku nozīmi gūst 8. faktors – attieksme pret valodu.

Etnolingvistiskā vitalitāte un lingvistiskā attieksme

Kopš 20. gadsimta 80. gadiem populārs kļuvis Hovarda Džailsa (*Giles*) un viņa līdzautoru izstrādātais etnolingvistiskās vitalitātes koncepts (*Giles et al.*, 1977), kas turpmāk aizvien papildināts, lai precīzāk aprakstītu lingvistisko, sociālo un psiholoģisko faktoru mijiedarbību valodu kontaktu situācijās. Etnolingvistiskā vitalitāte tiek definēta kā valodas kolektīva spēja saskarsmē ar citiem valodas kolektīviem uzvesties kā specifiskai un aktīvai vienībai. Jo valodas kolektīvs vitālāks, jo vairāk izredžu tam saglabāties pat asā valodu konkurences situācijā.

Marta Landvēra (*Landweer*), pamatojoties uz 300 valodas kolektīvu analīzi, starp būtiskiem faktoriem etnolingvistiskās vitalitātes noteikšanā ieteikusi ņemt vērā arī pakāpi, kādā valodas kolektīvs spēj pretoties dominējošās kultūras

ietekmei, koda maiņas tipu un biežumu, lingvistisko attieksmi dažādos sociālajos slāņos, imigrantu lingvistisko uzvedību, valodas relatīvo prestižu salīdzinājumā ar citām valodām, grupas unikalitātes pašvērtējumu un ārējo vērtējumu (Landweer, 2000). Popularitāti guvuši arī jēdzieni *vēsā (cold)* un *dedzīgā (hot) attieksme pret valodu*. “Vēso” grupu locekļi ar prātu apzinās savu piederību noteiktai etnolingvistiskajai kopienai, bet viņiem tas nav emocionāli nozīmīgi; šīs grupas etnolingvistisko vitalitāti garantē tās pašpietiekamība un labi funkcionējošas oficiālās institūcijas. Kā norāda igauņu sociolingvists Martins Ehala (*Ehala*), šādi funkcionē vairums Rietumu labklājības sabiedrību (Ehala, 2011: 192). Turpretim, ja kopiena nav politiski un ekonomiski pašpietiekama, ja tās valoda atrodas asā valodu konkurences situācijā un sabiedriskajā domā pastāv valodas izzušanas draudi, nepieciešama “dedzīgā” attieksme pret valodu, jo pretējā gadījumā lingvistiskā asimilācija notiktu pāris paaudžu laikā. Etnolingvistiskās vitalitātes koncepti tāpat joprojām atrodas attīstības stadijā, tomēr tā galvenie parametri vājas, mērenas vai spēcīgas vitalitātes noteikšanai jau ir skaidri iezīmēti.

Valodu daudzveidība, translingvisms un heteroglosija

Kaut arī beidzamajos gados atzīts, ka M. Krausa 1992. gadā izteiktās prognozes par 50% valodu izzušanu tuvākajās desmitgadēs (Krauss, 1992) bijušas pārāk pesimistiskas (Lewis et al., 2013), nākamajai paaudzei tomēr pašlaik netiek nodoti ap 20% valodu, īpaši dažos pasaules reģionos. Valodu zudums ne vienmēr virzās pa vienmērīgi lejupejošu likni. Arī sociolingvistiskie procesi var notikt pēc svārsta principa, noteiktā laika posmā paātrinot gan asimilācijas, gan valodu noturības un atdzimšanas procesus. To ietekmē gan ekonomika, gan politiskās norises, gan prioritātes sabiedriskajā domā. Pašreiz visā pasaulē vērojamajai “glokalizācijas” tendencei varētu būt labvēlīga ietekme uz valodu noturību, tomēr arī pretējā virzienā darbojas ietekmīgi spēki.

Futurologi ir minējuši arī pavisam atšķirīgu iespēju. Viena no *Kaspersky Lab* prognozēm skan šādi: “2047. gadā būs jauna, universāla valoda, kas pārņems vārdus un politiskās robežas. Pretstatā tradicionālajiem vārdiem – tie ir koncentrēti, bet dažkārt sagrozīti mūsu domu un jūtu izpausme – lebabs tieši atspoguļos mūsu smadzeņu elektroķīmiskos procesus un tādēļ nepastarpināti un tieši liecinās par mūsu domām un emocijām. Lebaba vārdu krājums tādējādi ir bezgalīgs un tajā nav vietas meliem un nepatiesībai. Tas būs intuīcijas laikmeta sākums, kad cilvēkiem būs raksturīga caurredzama kreativitāte un analītisko procesu veiks roboti.” (Mezavilla, 2018)

Šāda notikumu gaita gan ir maz ticama, bet ir skaidrs, ka nākotnē aizvien pieaugs gan individuālā, gan sociālā multilingvisma loma. Turklāt mainās

sabiedrības priekšstati par valodu robežām un, iespējams, arī pašas robežas. Tiek uzsvērts, ka superdiversitātes apstākļos pat it kā monolingvāla saziņa var atspoguļot multilingvālu kompetenci, kas var izpausties dažādos slēptos vai atklātos veidos – sākot ar koda maiņu un beidzot ar semantiskām niansēm. Daži autori pat uzskata, ka monolingvālas vai multilingvālas saziņas nošķiršana ir ērta, bet vienkāršota pieeja, kas ierobežo izpratni par reālu valodas funkcionēšanu. Tādēļ valodas faktu izvērtēšanā tiek ieteikts paturēt prātā, ka pat tad, ja saruna notiek tikai vienā valodā, šis monolingvisms ir virspusējs; aiz konkrēta izteikuma var slēpties “daudz mentālu izstrāžu stadiju, kas var tikt īstenotas citā vai citās valodās” (Berthoud et al., 2013: 431).

Jāņem vērā, ka aizvien izplatītākas kļūst tādas valodu kontaktu izraisītas parādības kā koda maiņa (*code-switching*), translingvisms (*translanguaging*) un heteroglosija. Koda maiņa ir termins, ar ko apzīmē divu vai vairāku valodu vai to variantu pamišus lietojumu vienā un tajā pašā izteikumā vai sarunas segmentā (Gardner-Chloros, 2009). Pētnieki, kas tendēti par normu atzīt valodu robežu noārdīšanos, lieto terminus *translingvisms* un *heteroglosija* (Blackledge, Creese, 2010; Garcia, 2009).

Translingvisma jēdziens tiek izmantots, ja uzmanības fokusā ir ne runātājs, bet valodu lietojums – “valodošana” (*languaging*). Ofēlija Garsija (*Garcia*) definē translingvismu kā “multiplu diskursīvu praksi, kuras laikā bilingvi apzinās viņu bilingvālo pasaulu lietderību” (Garcia, 2009: 45). Translingvisms nav tikai monolingvālu semiotisku sistēmu kombinācija, bet vienota hibrīdvalodas sistēma, kas var būt raksturīga gan individam, gan veseliem runas kolektīviem. Veidojas jauna valodas telpa, kas ļauj apvienot “dažādas multilingvu personiskās vēstures dimensijas, pieredzi un vidi, viņu attieksmi, pārliecību un ideoloģiju vienā koordinētā un jēgpilnā performancē” (Li, 2011: 1223).

Heteroglosijas fenomens izpausmēs ir līdzīgs koda maiņai un translingvismam. Tiek atzīts, ka vienā izteikumā ir iespējams kombinēt vairāku valodu elementus, bet starp tiem ir apzinātas konflikta iespējas dažādu vēsturisku un sociālu asociāciju dēļ. Heteroglosijas situācijās tādēļ liela nozīme ir runas situācijai un kontekstam. Heteroglosija var aptvert ne tikai atšķirīgas valodas, bet arī dažādus vienas un tās pašas valodas variantus, paveidus vai stilus. Tādējādi tā var būt ne tikai multilingvu, bet arī monolingvu prakse.

Vēl pirms dažiem gadiem minētie fenomeni tika atzīti par individuālas, primitīvas runas elementiem, kas nebūtu pētīšanas vērti. Pašreiz situācija ir mainījusies. Ar plašsaziņas līdzekļu un sociālo tīklu starpniecību koda maiņas, translingvisma un heteroglosijas epizodes ir kļuvušas publiski pieejamas, sociāli akceptētas un plaši sastopamas, tādējādi stimulējot to reproducēšanu. Līdz ar to tās nebūtu ignorējamas lingvistiskās attieksmes pētījumos un arī latviešu valodas nākotnes prognozēs.

Latviešu valodas noturība: objektīvie un subjektīvie faktori

Vai iespējams objektīvi novērtēt jebkuras valodas *status quo* un nākotnes perspektīvas? Ņemot vērā mainīgo pasauli un neparedzamo dažādu faktoru, tostarp arī sabiedriskās domas, iedarbību, ģeolingvisti, sociolingvisti vai pat futurologi ir visai atturīgi prognožu izteikšanā. Tomēr, lielā mērā pamatojoties uz iepriekš minētajiem valodas situācijas izvērtēšanas principiem, minēsim dažus faktus un apsvērumus, kā latviešu valoda pozicionējama uz globālās valodu daudzveidības fona.

Latviešu valodas runātāju skaits ir pietiekams valodas noturībai un transmisijai nākamajām paaudzēm. Konkrēti dati var būt atšķirīgi atkarībā no izmantotās metodoloģijas. Jāņem vērā, ka latviešu valodas runātāju skaits pilnībā nesakrīt ar Latvijas iedzīvotāju skaitu,¹⁸ nav pilnīgas informācijas ne par latviešu kā dzimtās valodas runātāju daudzumu ārpus Latvijas robežām, ne arī par latviešu kā otrās valodas un svešvalodas pratēju skaitu (latviešu valodas prasmi atzīst apmēram 90% minoritāšu pārstāvju (Valodas situācija, 2021). Saskaņā ar Centrālās statistikas pārvaldes datiem 2021. gada martā Latvijā bija 1 miljons 891 tūkstošis iedzīvotāju (Oficiālās statistikas portāls, 2021); tiek lēsts, ka aptuveni 370 000 latviešu mīt diasporas valstīs (Diasporas politika Latvijā, 2021).¹⁹ Tātad latviešu valodā runā vismaz divi miljoni cilvēku. Pēc *Ethnologue* datiem, pasaulē tikai aptuveni 400 valodās jeb 7% no 7139 dzīvajām valodām runā vairāk nekā miljoni cilvēku. Pēc runātāju skaita latviešu valoda tātad ieņem vietu pasaules valodu pirmajā divsimtniekā, kas ir ļoti augsts

¹⁸ “96% respondentu, kuri atbildējuši, ka viņu dzimtā valoda (vai viena no dzimtajām valodām) ir latviešu, norāda, ka arī viņu ģimenes galvenā sarunvaloda ir latviešu; 90% respondentu, kuru dzimtā valoda (vai viena no dzimtajām valodām) ir krievu, arī norādījuši, ka viņi ģimenē galvenokārt sazinās krieviski. Citu dzimto valodu respondentu kopa ir statistiski pārāk maza, tāpēc rezultāti nav iekļauti datu analizē.” (Valodas situācija, 2021)

¹⁹ Kā norāda LU Filozofijas un socioloģijas institūta pētniece I. Mieriņa, “patlaban Eiropas Savienības un Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas dalībvalstīs dzīvo aptuveni 392 000 Latvijas esošie un bijušie valstspiederīgie un Latvijā dzimušie. Bet, ja diasporas definīciju izvēlas plašāku, iekļaujot tajā arī Latvijas izcelsmes cilvēkus, tos, kas sevi identificē kā latviešus un viņu bērnus, neatkarīgi no pilsonības vai dzimšanas valsts, tad kopējais diasporas apjoms ir 506 000” (Mieriņa, 2020: 1). Pētījumos konstatēts, ka “2019. gadā 70% no “jaunās” diasporas pārstāvjiem ar dzimto latviešu valodu lietoja latviešu valodu mājās, t. sk. 38% kā vienīgo, 10% – kopā ar krievu un 22% – kopā ar angļu vai citu mītnes zemes valodu. Savukārt 27% mājās runā angļiski vai citā (lielākoties mītnes zemes) valodā. Starp tiem, kas pavadīja mītnes zemē vairāk nekā 10 (un it sevišķi vairāk nekā 15) gadu, latviešu valodas daļa ir mazāka, bet angļu (vai citas, izņemot krievu) valodas daļa – lielāka. Tātad līdzīgi kā ASV, Kanādā un Austrālijā pakāpeniski notiek latviešu valodas aizstāšana ar mītnes zemes valodu” (Hazans, 2020: 38).

rādītājs. Valodas, kuru runātāju skaits pārsniedz miljonu, vairums autoru ierindo absolūti drošo (*completely* vai *totally safe*) valodu grupā. Pēc Izvērstās ranžētās paaudžu lingvistiskās pēctecības skalas latviešu valoda raksturojama kā 1. līmeņa nacionālā valoda, tātad neapdraudēta valoda. Izņemot 0. līmeņa sešas starptautiskas nozīmes valodas (0,1% no valodu kopskaita), šāds statuss ir tikai 98 pasaules valodām (1,3% no valodu kopskaita). Vairums pasaules valodu atrodas 5., 6.a un 6.b līmenī. Tomēr nedrīkstētu aizmirst, ka latviešu valoda vienā lingvistiskajā telpā konkurē ar vismaz divām no sešām starptautiskajām megavalodām (krievu un angļu valodu), tāpēc tās runātāju absolūtais skaits ir tikai viens no valodu konkurences faktoriem.

Pēc minētajiem deviņiem UNESCO kritērijiem valodu noturības noteikšanai latviešu valodas pozīcijas 2021. gadā būtu vērtējamas šādi (sk. 13. tabulu).

Tātad uz pasaules valodu daudzveidības fona latviešu valodas objektīvās pozīcijas ir pat ļoti labas. Pēc runātāju skaita latviešu valoda pieder pie pasaules tikai 400 jeb 7% valodu, kuru runātāju skaits pārsniedz miljonu. Latviešu valodas konkurētspēju stiprina tās pozīcijas valsts un pašvaldību institūcijās, bruņotajos spēkos un izglītības, arī augstākās izglītības, sistēmā,

13. tabula. **UNESCO kritēriji valodu noturības noteikšanai**

Faktors	Pakāpe	Komentāri
1. (runātāju skaits)	-	Pietiekams, vairāk nekā 1 miljons runātāju.
2. (starppaaudžu transmisija)	5	Neapdraudēta, valodu lieto visas paaudzes.
3. (runātāju īpatsvars populācijā)	4	Iespējami apdraudēta, jo valodu nelieto visi iedzīvotāji.
4. (lietojums sociolingvistiskajās funkcijās)	4-5	Valoda tiek lietota visās jomās; dažās paralēli ar citām valodām.
5. (lietojums jaunajās tematiskajās jomās)	5	Dinamiska – valodu lieto visās jaunajās jomās; dažās paralēli ar citām valodām.
6. (rakstpratības līmenis)	5	Stabilas rakstpratības tradīcijas un izplatība.
7. (valodas oficiālais statuss)	5	Valsts valodas statuss; detalizēta lingvistiskā likumdošana.
8. (lingvistiskā attieksme)	4-3	<i>Vairums</i> runātāju atbalsta valodas saglabāšanu, bet citi ir vienaldzīgi vai pat atbalsta valodas zudumu.
9. (dokumentēšanas līmenis)	5	Apjomīgas un daudzveidīgas vārdnīcas un gramatikas.

kā arī aizvien pieaugošais latviešu valodas kā otrās valodas runātāju skaits un īpatsvars minoritāšu starpā.²⁰ Oficiālās valodas statuss Eiropas Savienībā ir būtisks stimuls latviešu terminoloģijas un valodas noturībai tik nozīmīgās valodas standartizētās (literārās valodas) formas attīstībai. Latviešu valodas konstitucionālais statuss, Valsts valodas likums un tā izpildes noteikumi ir nodrošinājuši nepieciešamo juridisko ietvaru valsts valodas lietošanai un attīstībai. Tomēr Latvijas etnodemogrāfiskajā un ģeopolitiskajā situācijā valodas situācijas izpratnei nepietiek tikai ar statistikas datiem un tiesību aktiem, jo tie nedod pilnīgu priekšstatu ne par valodu konkurences faktisko stāvokli, ne par tās turpmākās attīstības perspektīvām. Objektīvi izmērāmi un aprakstāmi valodas situācijas parametri jāanalizē plašā vēsturiskā un starptautiskā kontekstā un ciešā saistībā ar kvalitatīvos pētījumos konstatējamo valodas kolektīva lingvistisko attieksmi. Šī attieksme savukārt ir atkarīga ne tikai no paaudzēs nostiprinātiem naratīviem, kam Latvijā nereti piemīt valodas apdraudētības un nolemtības aura, bet arī no sabiedrības zināšanām par valodām un to konkurenci gan pasaulē, gan Latvijā. Latvijā pastāv normatīvs regulējums valsts valodas tiesību nodrošināšanai, ir izstrādāts jau trešais pēctecīgais programmatiskais dokuments valodas politikā (Valsts valodas politikas pamatnostādnes 2021.–2027. gadam). Tomēr ar juridiskiem mehānismiem valodas lietojums ietekmējams tikai valstiski regulējamās jomās; kā norādīts Valsts valodas likuma 2(3). daļā, “likums neattiecas uz valodu lietošanu Latvijas iedzīvotāju neoficiālajā saziņā”, un šī norma tradicionāli tiek traktēta maksimāli plaši. Tiek arī apšaubīts nevis latviešu valodas statuss, bet latviešu valodas monopolfunkcija sociāli nozīmīgās jomās (valsts pārvaldē, sabiedriskajos plašsaziņas līdzekļos, valsts amatpersonu komunikācijā). Līdz ar to iespējams izteikt pieļāvumu, ka tieši lingvistiskā attieksme latviešu etnolingvistisko vitalitāti neļauj atzīt par atbilstīgu valodu konkurences situācijai. B. Spolskis norāda: “Skaidrs, ka 21. gadsimtā nacionālās valstis nepazudīs; neskatoties uz globalizāciju un starptautisko uzņēmējdarbību, kā arī starptautiskām organizācijām, pastāv spiediens pēc simboliskās identitātes, kas kontrolē to valodas politiku, kā arī lingvistisko praksi un pārlicību.” (Spolskis, 2011: 299)

²⁰ Jaunākie dati par Latvijas iedzīvotāju valodu prasmi un valodu lietojumu sociolingvistiskajās funkcijās apkopoti Latviešu valodas aģentūras pētījumā “Valodas situācija Latvijā: 2016–2020” (Valodas situācija, 2021). Nodaļā par latviešu valodas lietojumu sniegti pamatdati par to, kuras valodas un cik bieži tiek lietotas dažādās sociolingvistiskajās jomās un saziņas situācijās, veikta datu analīze korelācijā ar respondentu ģimenēs lietoto sarunvalodu (ģimene kā izteikti privātas un neoficiālas komunikācijas vide).

Ja atbalstām uzskatu, ka latviešu valoda kā ikviena pasaules valoda ir jāsa-
glabā nākamajām paaudzēm kā pasaules valodu daudzveidības daļa un ja
pastāv objektīvi priekšnoteikumi, lai šāds scenārijs īstenotos, jācenšas noskaid-
rot, ciktāl to var ietekmēt subjektīvi faktori. Tāpēc turpmākajās nodaļās aplū-
kosim attieksmi pret valodu kā vērtību un lingvistiskās attieksmes izpausmes
konkrētās valodas lietojuma situācijās.

VALODA KĀ VĒRTĪBA

Ina Druviete, Vija Požarnova

Latvijā jau kopš jaunlatviešu laikiem iedibinājusies izglītības sistēmas veicināta tradīcija valodu atzīt par nozīmīgāko nacionālās identitātes elementu. Vai tas nozīmē, ka valoda ir arī starp nozīmīgākajām sabiedrības vērtībām?

Ja kāda parādība vai norise tiek atzīta par vērtību (vai arī tās pastāvēšana neatkarīgi no cilvēku apzinātas darbības maldīgi tiek atzīta par pašsaprotamu un ilglaičīgu), gan sabiedrības, gan indivīda līmenī tiek veltītas pienācīgas pūles tās uzturēšanā. Tāpēc jāmēģina noskaidrot, kā izprotams vērtības jēdziens, vai tas attiecināms uz valodu vispār un uz latviešu valodu konkrēti un kāda varētu būt saistība starp valodu kā vērtību un tās vietu identitātes kompleksā.

Kas ir vērtības?

Humanitāro un sociālo zinātņu pārstāvji – vēsturnieki, filozofi, antropologi, psihologi, sociologi – mēģinājuši ne tikai definēt vērtību jēdzienu, bet arī tās klasificēt un analizēt (Rokeach, 1968; Rokeach, 1973; Schwartz, 1992),

kā arī dažādus kultūrvēsturiskus, politiskus un socioloģiskus procesus saistīt un skaidrot ar vērtībām. Saskaņā ar šīm teorētiskajām nostādnēm vērtības ir motivācijas pamatā, tātad vērtības ir cēlonis konkrētām izvēlēm un rīcībai. Organizācija *World Values Survey* (Pasaules vērtību aptauja), analizējot veiktos pētījumus vairāku gadu garumā, piedāvā politologu Ronalda Ingleharta (*Inglehart*) un Kristiana Velcela (*Welzel*) izstrādāto pasaules kultūru dalījumu četrās lielās dimensijās: tradicionālās vērtības pretstatā sekulāri racionālām vērtībām un izdzīvošanas vērtības pretstatā pašizpaušmes vērtībām (sk. *World Values Survey*, 2020). Par tradicionālām vērtībām tiek uzskatīta reliģija, vecāku un bērnu attiecības, cieņa pret autoritātēm un tradicionālās ģimenes vērtības. Sabiedrībām, kurām raksturīgas šīs vērtības, tiek piedēvēts attīstīts nacionālais lepnums un tieksme saglabāt nacionālo savdabību. Turpretim sekulāri racionālas vērtības atbalstošās sabiedrībās tradicionālās vērtības netiek pārlieku augstu vērtētas. Par izdzīvošanai nozīmīgām vērtībām tiek uzskatīts viss, kas ir saistīts ar ekonomisku un fizisku drošību. Sabiedrībās, kurām raksturīgas pašizpaušmes vērtības, liela nozīme tiek piešķirta vides aizsardzībai, tolerancesi pret iebraucējiem, dzimumu līdztiesībai u. tml. Pēc šāda dalījuma valodas vietu varam rast gan tradicionālo vērtību ietvarā (valoda kā tradīcija un nacionālās identitātes marķieris), gan racionālo un izdzīvošanas vērtību ietvarā (valoda kā cilvēka prasme, kas nepieciešama konkurencei darba tirgū).

Sociālpsihologs Šaloms Švarcs (*Schwartz*) ir nodalījis desmit pamatvērtību grupas, kas nodrošina individu bioloģiskās vajadzības, sociālo mijiedarbību, kā arī grupu labklājību un izdzīvošanu. To atšķirības konkrētās kultūrās var palīdzēt izprast vērtību dažādību un to konfliktu: *universālisms* (gudrība u. c.), *labvēlība*, *tradīcijas*, *pielāgošanās* (paklausība, pieklājība u. c.), *drošība* (valsts drošība, piederības sajūta u. c.), *vara* (sociālā atzinība, bagātība u. c.), *sasniegumi* (spējas, panākumi u. c.), *hedonisms*, *stimulācija*, *pašrealizācija* (radošums, neatkarība u. c.). Pētnieks atzīst, ka vērtības ir cieši saistītas ar emocijām, tās noder par vēlamās rīcības kritērijiem, starp tām pastāv hierarhija, bet praktisko rīcību visbiežāk nosaka vairāku vērtību kopums (*Schwartz*, 1992; *Schwartz*, 2006).

“Latviešu literārās valodas vārdnīca” (LLVV) jēdzienu *vērtība* filozofijas un psiholoģijas kontekstā skaidro šādi: “Pieredzē izveidojies priekšstats, zināšanu kopums par priekšmetu un parādību pozitīvajām vai negatīvajām īpašībām, kas saistītas ar vajadzības, noderīguma izpratni.” (LLVV, 1996) Tātad tas, kas netiek uzskatīts par vērtību, var nebūt vajadzīgs vai noderīgs. Maija Kūle rakstā “Vērtības Latvijā (eiropesko un vispārcilvēcisko vērtību horizontā)” norāda uz atšķirību starp filozofu un sociologu skatījumu: “Filosofijā vērtības izprot kā nozīmīgus mērķus, uz kuriem jātiecas. Socioloģijā vairāk uzmanības velta sakarību atrašanai starp vērtībām un cilvēku uzvedību [...] Vērtības ir

kultūrvēsturiski noteiktas, objektīvas, jo ir saattiecināmas ar noteiktu laikmeta ievirzi, tās tiek apzīmētas ar sabiedriskajā domā saprotamiem jēdzieniem, tās rezonē ar kultūrvēsturisko paradigmu un atainojas nacionālajā identitātē.” (Kūle, 2018a: 394)

Vai arī valoda ir vērtība?

Gan R. Ingleharta un K. Velcela, gan Š. Švarca cilvēces vērtību kartējums ir veidots pēc principa, kas noteiktas cilvēku sabiedrības iezīmes (kultūru, reliģiju, arī valodu) pakārto virsvērtību sistēmai. Valoda teorētiski var būt nozīmīga kā tradicionālo, tā “sekulāri racionālo” vērtību apoloģētiem, tikai atšķirsies šīs vērtības pamatojums, uzsverot vai nu valodas simbolisko, vai instrumentālo (ekonomisko) vērtību. Valoda iederas vismaz pusē Š. Švarca nodalīto pamatvērtību grupu. Dažādu jomu speciālistu vērtību definīcijās un klasifikācijas sistēmās ir neiespējami atrast vienu īsto vietu valodai, jo valodas noderīgumu varam izprast gan filozofiskā, gan antropoloģiskā, gan socioloģiskā griezumā. Valoda ir cilvēku sabiedrības atšķirīgā iezīme, valoda ir komunikācijas līdzeklis, un valoda ir simbols.

Uz valodas kā vērtības traktējumu zināmu iespaidu var atstāt pašlaik populārās superdiversitātes teorijas (sk. Kļava, 2018), kas valodu skata kā dažādas cilmes komunikatīvu elementu kombināciju. Visai populārs ir arī apgalvojums, ka valoda ir tikai ideoloģiska vai sociokulturāla konstrukcija. “Pašlaik ir liels daudzums pētījumu par valodas ideoloģiju, kas neatzīst idejas par atšķirīgām valodām un to vienoto un strukturēto skaņu, gramatikas un leksikas sistēmu noteiktu jēdzienu apzīmēšanai (Joseph, Taylor, 1990; Woolard, Schieffelin, Kroskirty, 1998). Tā sauktās valodas – “angļu”, “vācu”, “bengāļu” – ir ideoloģiskas konstrukcijas, kas vēsturiski saistītas ar 19. gadsimta nācijvalstu rašanos, kad doma par autonomām valodām, kas būtu brīvas no ārējas iejaukšanās, sajaucās ar tautu atšķirību definēšanu garīgās savdabības terminos.” (Blommaert, Rampton, 2011: 4)

Valodas kā vērtības traktējumu ietekmē 21. gadsimtā saasinājušās pretrunas skatījumā uz valodas un etnosa saistību. 19. gadsimtā valoda tika uztverta kā viena no etnosa pamatiezīmēm un nācijvalsts identitātes elements. 20. gadsimtā valodu strukturālisti sāka uztvert kā zīmju sistēmu, poststrukturālisti īpaši uzsvēra valodas zīmes patvaļīgumu, nonākot pie idejas, ka ir vienalga, kurā valodā mēs šo patvaļību īstenojam. Gadsimta vidū valodu sāka analizēt kā instrumentu uzņēmējdarbībā, priekšplānā izvirzot valodas tirgus vērtību. Saukli “valoda ir identitāte” nomainīja sauklis “valoda ir komunikācija”, kaut, pieaugot pragmatiski orientēto pētnieku īpatsvaram, vienlaikus aktualizējās arī

lingvistikas humanitārā dimensija, uzsverot nepieciešamību saglabāt pasaules valodu daudzveidību. Māra Rubene atzīst: “Valodām nonākot valodiskās prakses riska un apdraudējuma zonā, no vienas puses, bet, no otras puses, paplašinoties un izvēršoties valodu izpētei un analīzei, valodu raksturojumā varam iezīmēt kā valodas instrumentalizācijas, tehnoloģizācijas aspektus, kas robežojas citastarp ar zinātņu vārdnīcu nošķiršanos, tā arī produktīvos poētiskos sakrālos aspektus.” (Rubene, 2020: 15) Tādēļ daudzi pētījumi tiek veltīti tieši valodas un domāšanas, kā arī valodas un pasaules skatījuma saistībai, stiprinot valodas kā vērtības apzināšanos.

Aplūkojot valodu kā vērtību dažādu vērtību teoriju kontekstā, to var saistīt arī ar B. Spolska valodas pārvaldības teoriju. Valodas pārlicību ietekmē gan valodas pārvaldība, gan prakse, taču sākotnēji indivīda priekšstati par valodu veidojas ģimenē un vidē, kurā attīstās viņa personība. Tātad tas, vai indivīds valodu uzskata par vērtību, ir atkarīgs no viņa valodas pārlicības, uzskatiem par valodu, attiecīgi indivīda pārlicība veido kolektīvo un tālāk arī sabiedrisko domu, un no valodas politikas viedokļa šis aspekts ir pētīts mazāk. Veicot aptaujas, lai noskaidrotu cilvēku stereotipus un pārlicību, tiek iegūta vispārīga informācija par sabiedrību, bet gūtie rezultāti dod iespēju arī izteikt minējumu par atsevišķu cilvēku rīcības motīviem.

Definējot valodu kā vērtību, vērā tātad jāņem visdažādākie aspekti. Nozīmīgākā dalījuma līnija šķir valodas ekonomisko (tirgus) vērtību un valodas kā nacionālās identitātes elementa vērtību. Turpmāk aplūkosim šos valodas vērtības aspektus saistībā ar Latvijai raksturīgo skatījumu.

Valoda kā vērtība Latvijas tradicionālajā diskursā

Andrejs Veisbergs valodas lomu latviešu vēsturē raksturojis šādi: “Kāpēc valoda ir bijusi tik svarīga latviešu tautas pašapziņā, vēsturē un liktenīgajos pagriezienos? Acīmredzot tāpēc, ka tā ir galvenais vienojošais elements daudzkrāsainajai, pretrunu plosītajai un individuāli ievirzītajai latviešu tautai. Līdzīgi dziesmai valoda ir vienojusi latviešus savā dažādībā. Tā ir pārdzīvojusi gan pārvācošanu, gan pārkrievošanu un savā kodā nes visu gribēto un negribēto kontaktu pēdas. Tā ir daudzu citu latviskās identitātes izpausmju, piemēram, tautasdziesmu, teātra, dzejas Gaismas pils kā latvisko tekstu krātuves pamatā.” (Veisbergs, 2013: 13) Pozitīva stereotipa nozīmē izplatīts ir uzskats, ka vēsturiski latviešu valoda tautai izšķirīgos brīžos ir iezīmējusies kā vērtība, kas nodrošina identitātes pamatu. Šādas pārlicības veidošanos vismaz līdz t. s. kompetenču pieejas ieviešanai Latvijas skolās lielā mērā ir stiprinājusi tradicionālā audzināšana ģimenē un izglītības sistēma. Atklāts ir jautājums,

cik ilgi šāda pieceja tiks nodota nākamajām paaudzēm. Māris Kūlis norāda, ka “.. cilvēki ir ne tik daudz racionāli un sociāli kompetenti, cik iesaistīti tradīcijās, kuras “objektīvo patiesību” tiem jau ir iedevušas, pirms vēl tā tikusi meklēta” (Kūlis, 2021: 17). Vai tas attiecas arī uz “valodas kā vērtības” uztveri?

Valodas vērtība folklorā un literatūrā

Tikai atslēgvārds *valoda* vien tiešā veidā par tās vietu tautas vērtību sistēmā praktiski nesignalizē. Tautasdziesmās ir daudz norāžu uz citu etnosu pārstāvju klātbūtni visai plašā attieksmju spektrā, bet kontaktvalodas apcerētas visai maz (plašāk zināmie piemēri ir *Igauniski strazdiņš dzied / Rīgas torņa galiņā, / Es ar gribu mācīties Igauniski gaviļēt vai Mūs' māsiņas panāksnieki / Kā mēreni muižinieki: / Citam bija vācu svārki, / Citam vācu valodiņa*). Leksēma *valoda* folklorā lietota galvenokārt ar nozīmi ‘runa’ Ferdināna de Sosīra (*Saussure*) dihomomiskajā *valoda – runa* izpratnē, arī, mūsdienu terminoloģijā runājot, “valodas reģionālie varianti” (piem., *Viena saule, viena zeme, / Nav vienāda valodiņa; / Pār upīti pāri gāju, / Jau savāda valodiņa vai Smejāt, ļaudis, manu dziesmu, / Valodiņu nesmejāt: / Dziesmu dziedu šādu tādu, / Valodiņa Dieva dota*). Janīna Kursīte norāda: “T[autas] dz[iesmu] vārdam ‘valoda, valodas’ ir gan verbālās zīmju sistēmas, gan tās realizācijas runā nozīme. Valodas un runas attiecības nosacīti līdzīgas tām, kas pastāv starp dziesmu vāceli un dziesmu kamolu. Vācele, tāpat kā valoda, ir tilpne, kas glabā vērtību – vienā gadījumā – dziesmu kamolu, otrā cilvēka runu. Runu vai runājamo valodu, cilvēks lietojot, iztin un visbeidzot satin kā dzīparus kamolā, lai saglabātu nākamajai reizei.” (Kursīte, 2018: 567)

Visbiežāk leksēma *valoda(s)* tautasdziesmās lietota ar nozīmi ‘runas’, ‘tenkas’ (piem., *Es saviju vainadziņu / No tām ļaužu valodām; / Sniegs apsnīga, vējš nopūta, / Es ļautiņu valodās; / Nav dieniņa uzaususi, / Jau valodas sētiņā*), kas, iespējams, būtu saistāms ar tradicionāli sadzīviskiem aspektiem, bet ne kolektīvo vai individuālo identitāti kā tādu. Dace Bula atzīmē, ka latviešu folklorā būtu jāapzina “domāšanas zemstraumes, kas tautas kultūru tā vai citādi piesaista nojēgumiem, ko mūsdienu zinātne apzīmējusi ar terminu *identitāte*” (Bula, 2011: 102).

Īpaša pētījuma temats būtu vācbaltiešu kultūras darbinieku (no 16. gadsimta līdz 19. gadsimta otrajai pusei) ietekme uz latviešu nacionālās identitātes lingvistisko aspektu veidošanos. Latviešu valodniecībā dziļi un detalizēti ir analizēta pirmo gramatiku un vārdnīcu, kā arī lietišķo un beletristisko tekstu valodas īpatnības (sk. Artura Ozola, Ainas Blinkenas, Pētera Vanaga, Trevora Fennela (*Fennel*) u. c. darbus), bet mazāk apzināta šo tekstu sabiedriskā

rezonanse latviešu valodas kolektīvā, ja tāda vispār bijusi (sākumposmā, iespējams, pastarpināti no vācbaltiešu lingvistiskās attieksmes izpausmēm). Kā zināms, jau 1644. gada Johana Georga Rēhehūzena (*Rehehusen*) gramatikā minēts latviešu etnonīms (*no tehms Lattwehschims*), 1649. gadā Pauls Einhorns (*Einhorn*) darbā *Historia Lettica* min tautas pašnosaukumu (*Latwjus, Latwju-wallodu*), vārdu savienojumu *Latwiska Walloda* lieto Georgs Mancelis 1654. gadā. Kopš 20. gadsimta 90. gadiem vispāratzīts ir uzskats, ka “latviešu literārās valodas veidošanās un izpētes sākumposmā liela loma bijusi tieši nelatviešiem [...]. Šo vāciešu raksti devuši mums vecākās pieminamās ziņas par mūsu valodu, arī pirmos tās aprakstus un vērtējumus” (Blinkena, 2017: 101). Turklāt vācbaltiešu veidotajos normu avotos skaidri parādās apzinātas valodas izkopšanas un standartizācijas iezīmes, kas liecina, ka latviešu valoda nebūt netiek uztverta tikai kā komunikācijas instruments (Druviete, 1991). Nozīme pietiekami izplatītu priekšstatu veidošanā par latviešu valodu varētu būt tieši latviešu lasītājam domātajiem darbiem, tādiem kā Gotfrīda Frīdriha Stendera (*Stender*) “Augstas gudrības grāmata” (1774), 18. gadsimta kalendāri un periodiskie izdevumi latviešu valodā, arī Aleksandra Johana Stendera (*Stender*) pārvācošanas ideoloģija un tās kritika Kārļa Gotharda Elferfelda (*Elverfeld*) darbos, Augusta Bīlenšteina (*Bielenstein*) pretrunīgā attieksme u. tml.

Īpaši attiecībā uz folkloru, pirmās atmodas darbinieku rakstiem un daiļdarbiem, sevišķi tiem, kas reāli ir vai teorētiski var tikt iekļauti tautas kultūras kanonā, jāņem vērā Latvijas pedagoģiskā tradīcija šo tekstu apguvei organizētā izglītības sistēmā, tātad komplektā ar šo tekstu satura didaktisku analīzi. Šādā aspektā īpaši populāri ir 19. gadsimta otrās puses akadēmiski izglītoto sabiedrisko darbinieku viedokļi. Jaunlatvieši gan kopa un attīstīja valodu, gan, mūsdienu terminoloģijā runājot, stiprināja pozitīvu lingvistisko attieksmi pret latviešu valodu pašu latviešu vidū.

M. Kūle raksta: “Paradoksāla situācija izvērās 19. gadsimta vidū, kad iestāšanās par latviskumu un tautas valodas nozīmīguma atzīšanu izauga no tiem filosofiskajiem strāvojumiem, pie kuriem piederēja paši apspiedēji – vācu baroni un Krievijas patvaldības varasvīri. Jaunlatvieši 19. gadsimta vidū radīja būtisku pavērsienu vērtību izpratnē, paaugstināja tautas pašapziņu, iedrošināja latviešu inteliģenci, meklēja ģeopolitisko attīstības ceļu, raugoties gan uz Austrumiem, gan Rietumiem.” (Kūle, 2016: 230)

Vācbaltiešu periodā gan retorika, gan praktiskā darbība latviešu valodas standartizācijā nenoliedzami veicināja latviešu valodas nostiprināšanos, tomēr “tēvzemes mīlestība” 18. gadsimtā un 19. gadsimta pirmajā pusē vairāk saistījās ar teritoriju duālajā Krievijas un Vācijas ietekmes situācijā. Kā norādījis Pauls Daija, “Ja uz latviešiem vispār tika attiecināts kāds lepnums, tad tas bija nevis nacionālais, bet gan etniski neitrālais kārtas lepnums” (Daija, 2010: 20–21).

19. gadsimta otrajā pusē akadēmiski izglītotie latviešu sabiedriskie darbinieki patriotisma izpratni pavērsa citā dimensijā, līdztekus valodas attīstīšanai un kopšanai aizvien vairāk iezīmējot latviešu valodas simbolisko lomu un vietu vērtību sistēmā. Jaunlatvieši ne tikai kopa valodu, bet arī jau darbojās virzienā, ko mēs tagad varētu nosaukt par valodas politisko aspektu. Kaut zemtekstā, kaut netieši, kaut paši īsti neapzinoties, viņi runāja par latviešu valodas pozīcijām vēl ne Latvijas valstī, bet vismaz latviešu apdzīvotā teritorijā. Šie pamati saimnieciskajai un tiesiskajai pašapziņai deva pamatus arī lingvistiskajai un nacionālajai pašapziņai. Juris Alunāns, Krišjānis Barons, Kaspars Biezbārdis, Jēkabs Zvaigznīte un citi antifeodālas ievirzes publicisti latviešus apzināja kā etnosu un valodu kā tā pamatu. J. Alunāns jau 1858. gadā rakstīja: “Caur valodu cilvēks nāk pie atziņas, caur valodu cilvēks savu prātu vairo, caur valodu cilvēks ar cilvēku sabiedrojas, caur valodu ceļas pilsētas un valstis, caur valodu tiesas, skolas un likumi. [...] Tāda svēta lieta valoda būdama arī arvien no tautas, kas to runā, godā un cieņā turēta. Gan ļaudīm visu var paņemt, ko paši iekrājušies, bet no Dieva dotu valodu neviens nespēj tiem atraut.” (Alunāns, [1858] 1995: 378) Vita Zelče atzīst, ka J. Alunāns, “izmantojot vācu romantiskā nacionālisma idejas, kā arī zināšanas pasaules kultūrā, mitoloģijā un folklorā, darināja latviešu nacionālisma pastāvēšanai akūti nepieciešamos resursus – dzimtās valodas apoloģētiku, nacionālā lepnuma avotus, nacionālās teritorijas apzīmējumu, vēstures stāstu un mītus. Tie bija vienlaikus gan mīti, gan zināšanas, kas individuālā un kolektīvā līmenī radīja emocionālus un racionālus argumentus par labu latvieša nacionālajai identitātei un savas citādības pozitīvai atskārsmei” (Zelče, 2018: 322).

Krišjāņa Valdemāra un jaunlatviešu simbolizētajā laikmetā tika likti pamati latviešu saimnieciskajai un tiesiskajai pašapziņai, tomēr Atis Kronvalds nacionālos centienus paceļ augstākā pakāpē, tuvinot tos, mūsdienu terminoloģijā izsakoties, nacionālās identitātes diskursam, un nonākot visai tuvu Vilhelma Humbolta (*Humboldt*) un Heimaņa Šteintāla (*Steinthal*) valodas filozofijai. Iespējams, Kronvalds ir iepazinies ar šo pētnieku idejām. Tikpat labi gan iespējams, ka Eiropas kultūras telpā, ar kuru tik labi bija pazīstami mūsu atmodas darbinieki, šīs progresīvās idejas virmoja gaisā un spēja nolaisties arī uz Latvijas zemes. Galvenais, par ko mēs varam būt pateicīgi Kronvaldam, ir attieksmes maiņa, valodas vērtības apziņa, ne tikai valodas kā instrumenta spodrināšana, bet valodas ideoloģija.

Baltijas vācu muižniecība acīmredzot nenovērtēja nacionālās apziņas lielo lomu, uzskatot, ka “Kronvalds kā ideālists nevarēja būt tik bīstams kā tie dzīves praktiskās puses vērotāji” (Kaudzīte, 1920: 225). 1937. gadā A. Kronvalda piemiņas svinībās Nacionālajā teātrī izglītības ministrs Augusts Tentelis zīmīgi norādīja uz Kronvalda devumu laikmeta kontekstā: “Vācieši vēl pilnām nebija

aptvēruši, ko nozīmē Kronvalda pieteiktais kultūras karš. Viņi vēl bija droši savās valdošās pozīcijās un jutās kā kungi Baltijā, kamēr krievu valdība neuzsāka savas reformas un kamēr Bismarks neizjauca šo jauko sapni, pasludinādam, ka Vācijai nav iemesla aizstāvēt šejienes vāciešus un ka viņai vienalga, vai šeit ir latviešu vai krievu province. Vācieši jutās it kā apgrēkojušies, ka līdz šim nebija pienācīgi ievērojuši latviešus. Atminēsimies bīskapa Valtera landtāga sprediķi, kurā tas pārmet vācu muižniecībai šo nolaidību un aicina sirsnīgi stāties pie latviešu pārvācošanas. Kronvaldu no tiešas vajāšanas sargāja tas, ka viņa darbībā nebija nekā politiska, saimnieciska vai sociāla – tā bija latviešu gara kultūras sludināšana un mācīšana. Tikai toreiz aizmirsa, ka gara attīstība jau ir materiālās kultūras pamats, nevis otrādi.” (Tentelis, 1937: 1) Jau pēc dažiem gadiem pirmie latviešu profesionālie filologi, kā Georgs Freibergs-Brivkalnieks, Jānis Kauliņš, Kārlis Milenbahs, tiešos vārdos uzsvēra latviešu valodas lomā tautas tiesību nodrošināšanā, stiprinot apziņu par latviešu valodu kā vērtību.

Sociolingvistiem pazīstama būs jau ilgi pirms šīs nozares izveides izteiktā A. Kronvalda doma: “To mēs sen zinām, ka nevienas tautas valodu nevar smalki un dziļi izprast, nosvērt un lietā likt, ja nepazīst tautas likteni, viņas zemi ar visiem Dieva radījumiem, viņas tā nosaukto pagānu un māņu ticību un t. pr.” (Kronvalds, 1937: 589) Ja mēs gribam izprast valodu, mums jāizprot tautas vēsture, kultūra, literatūra, ģeopolitiskā situācija. Vēlāk K. Milenbahs savus darbus jau vērsa tieši šādā virzienā – valodu skatīja kā vienu no sabiedrības dzīves elementiem.

Grūti būs atrast skolēnu, kas nebūs dzirdējis pieminam bieži citētos izteikumus, piemēram, “Turiet jūs, latvieši, savu valodu godā, un jums labi klāsies virs zemes” (Alunāns); “Man nav svētākas valodas par latviešu valodu” (Kronvalds); “Valoda ir tautas dzīvība, kas tautai mēli sien, pēc tautas dzīvības tīko” (Kauliņš); “Valoda ir tautas dzīvības serde un kodols” (Milenbahs). 19.–20. gadsimta mijas pamatnostādnes, kas izvijušās cauri gadsimtiem un tikai nedaudz mainītā formā ir populāras arī mūsu dienās, precīzi ir formulējis Aleksandrs Vēbers 1895. gadā: “Latviešu tautai, tiklīdz viņā sāka mosties pašapziņa, tiklīdz viņa sāka justies par tautu, bija jāvirzās uz priekšu pa tiem pašiem ceļiem, pa kuriem kultūrtautas jau priekš viņas gājušas. To prasīja tautas dabiskās attīstības likumi. Tādēļ arī pie latviešiem ievērojam līdz ar tautības apziņas mošanos parādāmie tās pašas cenšanās un to pašu darbību, ko pie citām tautām. Vispirms tautas labākie vīri un censoņi piegriez savu vērtību valodai kā jo gaišākai tautas gara liecībai, kā visspēcīgākam un visderīgākam līdzeklim ar tautu un uz tautu runāt, un kā acīs jo vairāk krītošai zīmei, kas tautiešus atšķir no citu tautu locekļiem. Valodas tīrīšana, skaidrošana, kopšana un kuplināšana stāv tautiskās darbības priekšgalā.” (Vēbers, 1895: 1)

“Katraš tautas literārajā mantojumā ir teksti, kuriem ir bijusi īpaša nozīme individuālās un kolektīvās identitātes veidošanas procesā,” uzsverot Andreja Pumpura “Lāčplēša” ietekmi, norādīja Ausma Cimdiņa (2010: 31). Valodas lietojuma jautājumi populārākajos latviešu literārajos darbos gan nav izvirzīti priekšplānā; lielāka ietekme uz sabiedriskās domas veidošanos varētu būt rakstnieku un kultūras darbinieku publicistikai (sākot ar brāļiem Kaudzītēm, Raini, Jāni Jaunsudrabiņu, Kārli Skalbi un beidzot ar Imantu Ziedoni, Albertu Belu, Māru Zālīti, Noru Ikstenu, Liānu Langu, Jāni Vādonu un citiem).

2010. gadā Latviešu valodas aģentūra aizsāka tā saukto Valodas vakaru ciklu, kurā vairāku gadu garumā risinājās sarunas ar rakstniekiem, dzejniekiem, tulkotājiem par latviešu valodu. Pēc diviem gadiem šīs sarunas tika apkopotas krājumā ““Un es tieši gāju vārdu meklēt” (O. Vācietis)” (2012). Gandrīz katrā sarunā valoda tika iezīmēta kā vērtība, īpaši uzsverot tās mainīgumu un dzīvīgumu, piemēram: “Valoda ir pabeigts mākslas darbs, kura papildināšana vai uzlabošana notiek tik garā laika posmā, ka mēs to neredzam, līdz ar to valoda ir pastāvīga vērtība, un tas ir ļoti skaisti.” (Raups, 2012: 44) Arī jau vairākus gadus rīkotajos Latviešu valodas aģentūras literāro darbu konkursos, kas veltīti valodu pasaulei, un it īpaši latviešu valodai, uzsvērtā valodas vērtība. Šo darbu autori pārstāv tikai mazu savas paaudzes daļu, tomēr konkursu darbu apkopojumos iezīmējas tendences, kas ir vērtīgas lingvistiskās attieksmes un valodas vērtības apziņas veidošanās izpratnei. Minēsim dažus izvilkumus no izdevuma “Mana valoda ir mans gods” (2009):

Es savu valodu godāju kā laukos ceptu rudzu maizi un svēteli uz skolas jumta, jo es izjūtu atbildību par savu senču gadsimtiem kopto, saudzēto dārgumu. Ja mani priekšgājēji savu valodu ir iznesuši cauri gadsimtiem kā sveci rokā, ar plaukstu cenšoties to nosargāt no vējiem, vai es drikstu nekopt, atstāt novārtā vai kājām mīdīt? (I. O.)

Valoda ir mana vislielākā bagātība, kuru atņemt nespēj neviens, izņemot mani pašu. Kā īstens latvietis jūtos lepns, ka man latviešu valoda tika dāvāta kā dzimtā. Tas, ka šīs valodas laimīgo runātāju ir maz, padara to cildenāku un godājamāku. Bez savas valodas es zaudētu pats sevi, savu būtību un tiesības būt cilvēkam ar cieņu un godu (J. L.)

Kā lai pastāv valsts, ja paši iznīcinām tās valodu? Protams, arī valodai ir jāmainās līdzī laikam, bet tai ir jāsavaglabā pirmatnējais skanējums. Valoda ir viens no mūsu brīvības simboliem, tāpēc tās saglabāšana, saudzēšana un izkopšana ir svarīga ne tikai katra individuālajā saskarsmē, bet arī valsts pastāvēšanā. (M. E.)

Līdzīgas atziņas paustas arī darbos, kas publicēti izdevumos “Mana valoda ir mans gods” (2009), “Iedezies par savu tautu, valsti un valodu” (2010), “Starp tevi un mani ir valoda” (2013), “Kā var mācīties citu valodu? Protot savu valodu” (2016), “Kas manu tautu dara stipru” (2018) u. c.

Bet vai latviešu valoda arī mūsdienās tiek atzīta par vērtību, kuras uzturēšanai vērts ieguldīt pūles un kura nav vērtējama tikai ekonomiskā izdevīguma kategorijās? Vai varam paļauties uz “kultūrvēsturiskās paradigmas” stabilitāti, vai jārod jauna pieeja valodas stiprināšanai vērtību sistēmas ietvaros? Varbūt jāpieņem pasaules sociālo zinātņu telpā dominējošais uzskats, ka valodu un to runātāju kolektīvu koncepts ir novecojis un jāpievēršas tikai indivīdu polilingvisma pētīšanai? Vai varbūt šim laikam piemērotāks ir šīs nodaļas rakstīšanas laikā pamanītais virsraksts ietekmīgajā preses izdevumā *Financial Times*: “Nost ar identitāti, nozīme ir tikai ekonomikai”?²¹

Lai to noskaidrotu, valodas kā vērtības koncepts jāskata plašākā vērtību kontekstā.

Valodu ekonomiskā vērtība

Valodas ekonomiskā jeb tirgus vērtība īsi definējama kā preču un pakalpojumu daudzums, ko var gūt ar šīs valodas starpniecību, kā arī izglītības, karjeras un labklājības perspektīvas, ko nodrošina konkrētas valodas prasme. Vārds *vērtība* attiecībā uz šīm iespējām gan zināmā mērā lietots metaforiski atšķirībā no iepriekš aplūkotajām valodas vērtību izpausmēm; to nevar izmērīt vai pierādīt empīriski. Ekonomiskā kontekstā *vērtības* nozīme drīzāk saistāma ar tādiem jēdzieniem kā *cena* vai *labums* (sal. Grin, 2002; Coulmas, 2020). Tāpēc aizvien vairāk pētnieku izvairās no termina *valodas ekonomiskā vērtība* un analizē konkrētus valodas ekonomiskos aspektus. Valodas ekonomika jeb lingvonomika pamazām sāk kļūt par relatīvi autonomu zinātnes nozari, kas apvieno dažādu nozaru atziņas (Gazzola et al., 2015; Hogan-Brun, 2017).

Valodas ekonomika kā īpaša starpnozaru pētniecības joma aizsākās 20. gadsimta 70. gados, analizējot galvenokārt valodu zināšanu ietekmi uz personu nodarbinātību un ienākumiem, kā arī aprēķinot valodas politikas īstenošanas pasākumu izmaksas. Vēlākie pētījumi skāra arī valodu lomu starptautiskajā tirdzniecībā un valodu lietojuma ietekmi dažādu līmeņu uzņēmējdarbībā. Vienā no pirmajām šai jomai veltītajām monogrāfijām “Valoda un ekonomika” (1992) Florians Kalmass (*Coulmas*) norāda, ka nepieciešams pētīt “daudzos

²¹ Forget identity politics: economics is what matters now. 15.05.2021. *Financial Times*. Pieejams: <https://www.ft.com/content/dcf76e59-8f8e-4445-b92a-b9fb77a89226> [skatīts 15.06.2021.].

valodas un ekonomikas mijiedarbības veidus; ekonomiskās attīstības ietekmi uz valodu rašanos, ekspansiju un zudumu; to, kā lingvistiski faktori var veicināt vai apgrūtināt ekonomiskos procesus; kāda ir multilingvisma un sociālās ietekmes saikne; kā un kāpēc modernajās sabiedrībās nauda un valoda veic līdzīgas funkcijas; kāpēc standartvalodas prasme ir ekonomiska priekšrocība ..” (Coulmas, 1992: 5).

Valodu tirgū mūsdienu pasaulē piedalās ne tikai attiecīgās valsts vai reģiona oficiālā valoda un minoritāšu valodas, bet arī t. s. starptautiskas nozīmes valodas. Pēc klasiskās Pola Burdjē definīcijas valodu tirgus ir “Varas attiecību sistēma, kas īstenojas kā specifisku sankciju un specifiskas (paš)cenzūras sistēma, šādi ietekmējot lingvistiskās produkcijas radīšanu un nosakot lingvistisko produktu cenu (vai vērtību)” (Bourdieu, Wacquant, 1992: 145).

Nav šaubu, ka mūsdienu pasaulē valoda ar augstāko ekonomisko vērtību ir angļu valoda, un vairums pētījumu saistībā ar valodu un ekonomiku saistās tieši ar angļu valodas lomas vērtēšanu (piem., Phillipson, 1992; Phillipson, 2018; Crystal, 2003; Blommaert, 2010; Seidlhofer, 2011; Wee et al., 2013). Samērā daudz pētījumu par angļu valodas vietu un lomu ir arī latviešu valodniecībā (piem., Druviete, 2014; Karapetjana, 2020; Veisbergs, 2020). Tomēr nav pamata uzskatīt, ka tuvākajā nākotnē varētu iestāties absolūts angļu valodas monopols. Pieaugoša interese par valodu un kultūru daudzveidību varētu nodrošināt līdzsvaru starptautiski dominējošo valodu un citām valodām, ja valstu izglītības sistēmās izdotos izvairīties no subtraktīvā bilingvisma tendencēm (Grenier, 2015). Aizvien biežāk tiek uzsvērts, ka pat tad, ja valodu vērtību iespējams izteikt ekonomiskās kategorijās, “tajā pašā laikā valodām piemīt arī nekomerciāla vērtība, kas saistāma ar kultūru, tradīcijām, pagātni un piederību noteiktai grupai. Šo simbolisko vērtību ir grūti izteikt kvantitatīvos rādītājos, bet tad, kad jāpieņem lēmumi valodas politikā, tā jāņem vērā tikpat lielā mērā kā valodas prasmes komerciālā vērtība valodu tirgū” (Coulmas, 2020: 25).

Viens no interesantākajiem mēģinājumiem noteikt valodu hierarhiju pasaulē ir ekonomista Kaja L. Čana (*Chan*) Valodu varas indekss (*The Power Language Index*), kurā, izmantojot 20 globālās valodu konkurences indikatorus, mērita 124 valodu ietekme. Analizētas tādas jomas kā ģeogrāfija (iespēja ceļot), ekonomika (iespēja iesaistīties globālajā darba tirgū), komunikācija (tieša dialoga iespējas), zināšanas un mediji (iespēja iegūt zināšanas un izmantot plašsaziņas līdzekļus), diplomātija (iespēja veidot starpvalstu attiecības). Pirmās 15 vietas šajā rangū tabulā ieņem šādas valodas: 1) angļu, 2) ķīniešu (mandarīnu), 3) franču, 4) spāņu, 5) arābu, 6) krievu, 7) vācu, 8) japāņu, 9) portugāļu, 10) hindi, 11) ķīniešu (Kantonas), 12) itāļu, 13) nīderlandiešu, 14) malajiešu, 15) poļu. Latviešu valoda starp 124 analizētajām valodām ir

50. vietā (igauņu valoda ieņem 56., bet lietuviešu valoda – 57 vietu). Tomēr pat ekonomikas pētnieks ir uzsvēris, ka “valoda ir daudz vairāk par vārdu krājumu. Tā savijas ar kultūru un veido cilvēka dabas emocionālo pusi” (Chan, 2016: 5).

Ir izteikti minējumi, kā valodu pozīcijas rangū tabulā varētu mainīties tuvākā vai tālākā nākotnē. Prognozes ir visai dažādas, tomēr vairums pētnieku sliecas domāt, ka vismaz līdz 2050. gadam jūtamas pārmaiņas valodu hierarhijā nenotiks. Angļu valoda, visticamāk, saglabās vadošo lomu, stiprākas kļūs ķīniešu un arābu valodas pozīcijas, bet varētu pieaugt arī franču, spāņu, indonēziešu, hindi un bengāļu valodas loma (sk., piem., Languages for the Future, 2013).

Multilingvisms neatkarīgi no tā ģenēzes ir pieņemts par realitāti, galvenokārt uzsverot tā pozitīvo ietekmi uz Eiropas Savienības integrāciju un indivīda intelektuālo attīstību un izredzēm darba tirgū. Vienlaikus it kā paralēlā telpā risinās nacionālo valodu attīstības procesi, kuros saduras jauna tipa multilingvisma modelis un valodu standartizācijas tradīcijas. Jau 2013. gadā veikta pētījuma autori norāda, ka “ES reģionā konstatējamo vērtību un konceptu mikslis būtu apkopojams vienā formulā: multilingvisms veicināms Eiropas mērogā, bet monolingvisms var izdzīvot nacionālajā kontekstā” (Moliner et al., 2013: 412).

Jautājumi, kurus aplūko valodas politika, vienmēr ir saistīti ar daudzveidību un plašu jomu un tos ietekmējošo faktoru kopumu. Ja skatām valodas politikas pārvaldības aspektu (Spolskis, 2011), saskaramies ar visplašāko dokumentu un normatīvo aktu dažādību; ja skatām reālo valodas praksi, kas pēc noklusējuma teju vienmēr atšķiras no pārvaldības centieniem, saskaramies ar vēl grūtāk tveramu materiālu – indivīda valodu runā vai rakstos (dažādība var izpausties gan bilingvālos, gan multilingvālos kolektīvos, gan atšķirīgu dialektu vai sociolektu iezīmēs u. tml.). Tāpat, ja skatām valodas politikas trešo komponentu – valodas pārlicību, nonākam pie secinājuma, ka to nav iespējams objektīvi konstatēt, jo indivīda unikalitātei nav robežu, tā neatkārtojas, gluži pretēji, ar katru jaunu pieredzi šī komponenta daudzveidība pieaug, un sociolingvistu darbs tiecas tvert vismaz valodas pārlicību noteicošas vai ietekmējošas tendences.

Mūsdienu straujajos pasaules izmaiņu procesos, kuros liela loma ir tehnoloģiju attīstībai un valodu konkurencei multilingvisma apstākļos, nu jau par ikdienu kļūst indivīdu prakse mājās lietot vienu valodu, bet ārpus mājām – darbavietā, izglītības iestādē vai kādā citā sabiedriskā vietā – citu valodu (Pošeiko, Požarnova, 2018). Piemēram, tādā postkoloniālā valstī kā Šrilanka, kur ir divas nacionālās valodas (singāļu un tamilu) un viena plašākas komunikācijas, bet *de facto* oficiālā valoda, kas ir angļu, tikai katra indivīda ziņā ir tas,

cik labi viņš pārvalda un cik daudz lieto šīs trīs valodas. Arī monitorējot valodas situāciju Latvijā, var novērot, ka citās valodās runājošie mājās lielākoties runā savā dzimtajā, nevis latviešu valodā. Situācijās, kurās apstākļi nenosaka konkrētas valodas lietojumu, indivīda valodas izvēle ir paša ziņā. Tādā gadījumā var runāt par valodas pārliecību, kuru veido bagātīgs pieredzes kopums, sākot no bērnības un ģimenes, līdz pat pieaugušā vecumam un ikdienas aktualitātēm, kas veido indivīdu uzskatu sistēmu, tostarp viedokli un attieksmi pret valodām (Pošeiko, Požarnova, 2018).

Valodas pārliecība kā šķietami individuāls rādītājs tomēr sniedzas daudz tālāk par ģimenes un mājas robežām, formējot makrolīmeni (valsts iedzīvotāju kolektīvo valodas pārliecību), un savstarpēji korelējošā veidā ietekmē gan kolektīvo valodas praksi, gan valodas pārvaldību (Pošeiko, Požarnova, 2018). Šī iemesla dēļ, domājot par valodu nacionālas valsts līmenī, valodas politika jāskata visos trīs aspektos, jo cits bez cita tie nepastāv. Tieši valodas pārliecība ir tā, kas primāri nosaka praksi un var kavēt prakses pakļaušanos pārvaldībai, tāpēc sociolingvisti meklē dažādas pieejas, kā pārliecību izpētīt, un tādējādi, sadarbojoties ar valsts valodas politikas veidotājiem, sekmēt tās veiksmīgāku realizēšanu. Turklāt jāņem vērā, ka uzskatu kopums, kuru apzīmē ar jēdzienu *valodas pārliecība*, ietver kā materiāli tendētas, tā arī nemateriāli pamatotas pārliecības. Tā ir izpratne par valodu kā identificējošu piederības marķieri, kas saistīts ar emocionāliem aspektiem, kā arī izpratne par valodu kā cilvēka prasmi, resursu un instrumentu dažādu mērķu sasniegšanai. Novērojot cilvēku ikdienas uzvedību, jāsecina, ka šī divējādā izpratne nereti arī praksē realizējas divējādi – vienos apstākļos pēc vieniem kritērijiem, bet citos – pēc citiem. 2017. gadā veiktā tiešsaistes aptaujā “Valoda darbā”, kurā kopā piedalījās 134 respondenti, tika uzdots jautājums *Vai Jūsu attieksme pret valodu atšķiras dažādās vidēs (darbā, mājās, citur)?*, un iegūtie rezultāti apstiprināja: zināma daļa cilvēku uzskata, ka valodas pārliecība var mainīties atkarībā no apstākļiem. No piedāvātajiem atbilžu variantiem 57 respondenti atbildēja *nē, valodas attieksme ir valodas attieksme, tā nevar atšķirties*, 29 aptaujātie – *reizēm, kad esmu patērētājs, varu kļūt principiāls*, 23 respondenti – *protams, katrā vidē attieksme ir cita – darbā primāra ir peļņa un apmierināts klients, bet ārpus darba pastāvu par valsts valodu*, taču 16 respondenti atbildēja *man nav nekādas attieksmes pret valodu* (Požarnova, 2019).

Ja runājam par plašāka mēroga sociāliem pētījumiem, Eiropas Savienības organizētajā aptaujā *Eurobarometer 386 (Europeans and their languages)*, kas veikta 2012. gadā un veltīta dažādiem ar valodām saistītiem jautājumiem, pētījuma III daļa veidota, lai noskaidrotu iedzīvotāju attieksmi pret valodu apguvi, bet IV daļa veltīta jautājumiem par Savienības iedzīvotāju attieksmi pret multilingvismu vispār. Tika noskaidrots, ka, izvēloties no dažādām

pieāvātām valodu apguves priekšrocībām, lielākā daļa respondentu norādīja: galvenās valodas apguves priekšrocības ir iespējas strādāt citā valstī (61%) vai arī valodas izmantošana darba vajadzībām vispār (53%). Tāpat lielākā daļa respondentu (67%) par nākamo nodēīgāko valodu pēc savas dzimtās valodas uzskata angļu. Līdzīga ir arī atbilde uz jautājumu, kuru valodu būtu lietderīgi apgūt respondentu bērniem. Tikai 2% aptaujāto atbildēja, ka nav tādas valodas, kuru bērniem būtu lietderīgi apgūt. Kas attiecas uz multilingvisma jautājumiem, 72% respondentu uzskata, ka Savienības iedzīvotājiem ir jāzina vairāk par vienu svešvalodu, un 81% aptaujāto uzskata, ka visas Savienībā runātās valodas vērtējamās vienādi.

Nevar noliegt, ka angļu valodas lietojums arvien pieaug, un ārpus lingvistiskiem aspektiem tas ir saistīts ar pasaules ekonomikas tirgus izplešanos, ar strauju jauno tehnoloģiju attīstību un citiem dažādu jomu faktoriem. Angļu valoda dominē vispirms kā lietotāja saskarnes valoda, un lietotājam nereti ir vieglāk apgūt un lietot jaunu darbību secību vienā valodā, nevis tulkot un apgūt terminus arī savā dzimtajā valodā. Tāpat līdz ar jaunajām tehnoloģijām ienāk jauni vārdi – jaunvārdi – un, par spīti valodnieku un terminologu centieniem tos lokalizēt katrā valodā, bieži šie termini angļu valodā jau paguvuši nostabilizēties indivīda apziņā, un viņi turpina tos lietot.

Eiropas Savienības valodu situācija spilgti demonstrē dažādās valodas vērtības – valoda ir vērtība, jo tā nodrošina starpnacionālu komunikāciju, un valoda ir vērtība, jo tā iemieso nacionālo kultūru un identitāti. Arī Deivids Kristals (*Crystal*) savā monogrāfijā minējis šos divus šķietami pretrunīgos lingvistiskos principus – pirmais paredz, ka multilingvisms (ar to domājot katru mazāko pasaules valodu) ir pamatvērtība, jo tas ir unikāls pasaules resurss, kas nodrošina daudz iespēju, tādējādi ļaujot indivīdiem gūt padziļinātu izpratni par cilvēka prāta un gara dabu, savukārt otrs princips paredz, ka kopīgā valoda (ar to domājot lielās pasaules valodas) ir pamatvērtība, jo arī tā ir unikāls pasaules resurss, kas nodrošina daudz iespēju, ļaujot indivīdiem veidot starptautisku sadarbību jebkādās jomās. D. Kristals ir pārliecināts – lai uzturētu miermīlīgu un tolerantu sabiedrību, abi šie principi ir jāņem vērā (*Crystal*, 2003).

Līdzīgus novērojumus monogrāfijā “Lingvanomika. Kāds ir multilingvisma tirgus potenciāls?” (*Linguanomics. What is the Market Potential of Multilingualism?*) pauž arī pētniece Gabriela Hogan-Bruna (*Hogan-Brun*). Lai gan monogrāfijas fokuss veltīts valodai kā ekonomiskai vērtībai tirgus izpratnē, sociolingviste uzsver, ka multilingvisma kontekstā nevar runāt tikai par valodas ekonomisko vērtību, jo šajā diskusijā vienmēr klātesošas būs arī emocijas – attieksme, aizspriedumi, stereotipi, tātad valodas pārlicība (*Hogan-Brun*, 2017). Pētniece veselu nodaļu veltījusi dažādu ar valodu saistītu

mītu un stereotipu iztirzāšanai un apstrīdēšanai, pieminēdama, piemēram, neseno bēgļu krīzi Eiropā, kas spilgti norādīja – lai cik populāra un dominējoša visā pasaulē nebūtu angļu valoda, ir kļūdaini domāt, ka to zina visi. G. Hoganas-Brunas galvenais novērojums un vēstījums pauž, ka globalizācijas procesus straujām tomēr piedzīvojam arī situācijas, kad valodas pārlicības dēļ esam zaudētāji ekonomiskā izpratnē (piem., zaudējam iespēju pretendēt uz vēlamu vakanci kādas valodas zināšanu trūkuma dēļ, un šo valodu neesam apguvuši kāda mīta, stereotipa vai aizsprieduma dēļ) (Požarnova, 2019; Pošeiko, Požarnova, 2018).

Sociolingvistiskie pētījumi apliecina, ka realitātē jūtama plaisa starp teorētiski pausto attieksmi pret latviešu valodu un praktisko rīcības apliecinājumu tieši latviešu valodas kolektīvā. Tas pirmām kārtām attiecas uz latviešu valodas lietojumu neformālajā komunikācijā, kā arī uz latviešu valodas konkurētspējas vērtējumu (sk. Valodas situācija, 2016; Valodas situācija, 2021). Iespējams, ka atslēga šīs parādības izpratnei meklējama sabiedrības mainīgajā vērtību sistēmā, kas veido arī lingvistisko attieksmi, kura savukārt ietekmē reālo lingvistisko praksi resp. uzvedību. Bez šaubām, mūsu laikmetā ir grūti rast līdzsvaru starp valodas vērtībām, kā arī arvien meklēt efektīvus risinājumus ne vien straujas komunikācijas nodrošināšanai, bet arī nacionālās identitātes kopšanai un saglabāšanai. Lai gan šīs divas tendences zināmos apstākļos var šķīst pretējās, tās ir cilvēku pašu radītas, tātad cilvēka dabā un spēkos ir turpināt domāt daudz plašāk – apgūt jaunas valodas, bet saglabāt un izkopt arī savu dzimto valodu. Bet cik liela ietekme uz vērtību sistēmas veidošanos ir sabiedrības priekšstatiem par valodu, tās lietojumu un kvalitāti? To analizēsim nākamajā nodaļā.

LATVIEŠU ETNOSA UN VALODAS PAŠRAKSTUROJUMS: PIEŅĒMUMI, MĪTI UN STEREOTIPI

Ina Druviete, Dite Liepa

Jebkurā sabiedrībā pastāv viedokļi par valstīm, tautām un valodām. Kā norāda Roberts Lorens Trask (*Trask*), “šādiem uzskatiem reti ir kaut jebkāda līdzība ar objektīvo realitāti, ja neņemam vērā faktu, ka tie *rada* šo realitāti” (Trask, 2007: 56). Kādu valodas situācijas realitāti rada Latvijas sabiedrība?

Gunta Kļava Latviešu valodas aģentūras veiktā sociolingvistiskā pētījuma “Valodas situācija Latvijā: 2010–2015” priekšvārdā atzīst: “Domājot par valodu un valodas jautājumu sensitīvo dabu, būtiska loma ir dažādiem sabiedrības viedokļiem un pat stereotipiem par valodu.” (Kļava, 2016: 6) Valoda attīstījusies līdz ar cilvēku pasaules uztveri, domāšanu un spriestspēju, tāpēc saprotams, ka priekšstati par to veidojušies ilgi pirms zinātniskas izpētes pirmsākumiem. Mīti un leģendas par valodu pasauli atrodamas vai visu tautu folklorā, tie nodoti no paaudzes paaudzē, tāpēc tik stabili ir iesakņojušies sabiedrības apziņā. Valoda ir ikviena cilvēka identitātes un ikdienas neatņemama daļa, tāpēc katram valodas runātājam gan audzināšanas, gan paša pieredzes ceļā ir

izveidojies noteikts valodu tēls, kas var gan atbilst patiesībai, gan no zinātniskā viedokļa būt nepamatots.

Galvenais iemesls, kāpēc beidzamajās desmitgadēs profesionāli lingvisti nopietni pievērsušies tā sauktajai tautas lingvistikai jeb folklingvistikai (ar lingvistiku nesaistītu cilvēku uzskatiem par valodām, valodu variantiem, valodas lietojumu), saistās ar daudz dziļāku mērķi – izprast sabiedrības un valodas mijiedarbību. Šis mērķis ietver arī aktuālu praktisku un valstisku uzdevumu vairumam etnosu – nodrošināt valodas ilgtspēju konkrētā laiktelpā. Sanita Martena (Lazdiņa) norāda, ka “folklingvistikas mērķis ir atklāt un analizēt viedokļus, uzskatus par valodu un attieksmi pret valodu, tās daudzveidību, lietojumu, kā arī izziņāt ar valodas būtību vai apguvi saistītu jautājumu percepciju jeb uztveri un indivīda kognitīvo spēju saglabāt atmiņā noteiktas valodas parādības. Dati pētniecībai tiek vākti, intervējot nevalodniekus un cenšoties atklāt nevis viņu iesīkstējušos vai stereotipiskos priekšstatus par noteiktiem ar valodu saistītiem jautājumiem, bet gan – izziņāt procesus, kas ietekmē viņu domāšanu un noteikta viedokļa rašanos” (Lazdiņa, 2015: 53).

Folklingvistikai tuvs pētījumu virziens ir tā sauktā amatierlingvistika (arī sabiedrības sociolingvistika, *citizen sociolinguistics*). Šī pieeja tiek uzskatīta par visai atšķirīgu no tradicionālās sociolingvistikas metodēm valodas variantu un lingvistiskās attieksmes pētīšanai, jo to veic nevis speciālisti, bet “parastie cilvēki, kas vāc piemērus un komentārus par sevis paša un citu valodas lietojumu” (Rymes, Leone, 2014). Roberts Mūrs (*Moore*) norāda, ka pilsoņu sociolingvistika ir kā represēto atgriešanās – uz skatuves parādās Runātājs, taču ne vairs kā naivs vai pasīvs aktieris, arī ne kā eksperimenta subjekts vai kultūras apreibināts īpatnis, bet kā pārliecināts sava viedokļa paudējs. Viņa uzskatos ir daudz vispārinājumu, tendenciozu apgalvojumu, pseidoeksperta pozas un aizspriedumu, tomēr šie “aizspriedumi” var kļūt par vērtību, ja mūs interesē nevis parasto cilvēku spriedumu pareizība, bet gan nosacījumi to producēšanai un uztverei, kā arī veids, kā tie tiek izteikti un izplatīti. Īpaša loma mūsdienās ir sociālajiem tīkliem (*Facebook, Twitter* u. c.), kas ļauj izteikt lasītāja attieksmi un dalīties ar informāciju. “Pilsoņu sociolingvistika atrodas saskares zonā starp ekspertu sociolingvistisko diskursu, kurā piedalās akadēmiski pētnieki (un kurš galvenokārt tiem arī domāts), un parastu pilsoņu diskusijām par valodas variantiem; tā mēģina saprast ceļus, kā termini, koncepti, diskursa žanri, teksti un pat cilvēki pārvietojas šurp un turp pāri šīs zonas robežām. [...] Citiem vārdiem sakot, pilsoņu sociolingvistika nopietni uztver un rūpīgi pēta tādus materiālus, ko modernā sociolingvistika atbīda sāņus, ignorē vai uzskata par sprādzienbīstamiem: tā cenšas attīstīt jaunas metodes, kā vākt un pētīt lielus internetā plaši pieejamu datu masīvus.” (Moore, 2015: 1)

Kā redzams, publiskajā telpā izteiktie viedokļi par valodu veido apjomīgu, līdz šim vēl neapzinātu informācijas masīvu, kas lielā mērā ietekmē runātāju lingvistisko attieksmi – iespējams, pat vairāk nekā oficiālos vai zinātniskos avotos paustā nostāja. Dace Strelēvica-Ošiņa secina, ka “.. lingvistiskā attieksme var ietvert ne tikai pārbaudītas faktu zināšanas, bet arī maldīgus pieņēmumus” (Strelēvica-Ošiņa, 2011: 198). Atzinumi par valodu, kas pašreizējā zinātnes attīstības posmā tiek uzskatīti par patiesībai atbilstošiem, tiek pamatoti zinātniskos pētījumos, ietverti skolu un augstskolu programmās, popularizēti plašsaziņas līdzekļos. Tā saukto “maldīgo pieņēmumu” apzīmēšanai tiek izmantoti galvenokārt divi jēdzieni, kas ir savstarpēji tuvi, bet tomēr būtu šķirami: *mīti* un *stereotipi*. Turpmāk aplūkosim populārākos pieņēmumus par latviešu valodu un tās lietojumu sabiedrībā kā lingvistiskās attieksmes veidošanās pamatu.

Samērā bieži saistībā ar etnosu un valodu uztveri tiek izmantots termins *mīts*. Tas sociālajās un humanitārajās zinātnēs tiek lietots galvenokārt divās pamatnozīmēs: 1) mutvārdu daiļrades forma, kas teiksmainā veidā vēsta par kādas svarīgas parādības vai objekta cilmi vai funkcionēšanu, 2) nepierādīts vai nepatīss kolektīvs uzskats. Mīti sakņojas dziļākā kolektīvā apziņā, saistās ar folklorizētu vēstures interpretāciju un praktiski nepakļaujas loģiskai argumentācijai. Termins *mīts* dominē Rietumu sociolingvistikā (piem., pazīstamākā grāmata par šai nodaļā aplūkoto problemātiku saucas “Valodas mīti” (Bauer, Trudgill, 1998). Šajā grāmatā vairāku valstu valodnieki identificējuši un aprakstījuši 21 anglofoniskajā valstī izplatītus “mītus” par valodām, no kuriem visbiežāk sastopami ir seši: 1) vārdu nozīmēm laika gaitā jāpaliek nemainīgām, 2) mūsdienu bērni vairs neprot ne lasīt, ne rakstīt, 3) amerikāņi maitā angļu valodu, 4) televīzijas ietekmē visi sāk runāt vienādi, 5) dažās valodās runā ātrāk nekā citās, 6) angļu valodā nedrīkst teikt *it's me*, jo *me* ir akuzatīvs.

2003. gadā Pīters Tradgils²² (*Trudgill*) savā “Sociolingvistikas glosārijā” devis šādu valodas mīta definīciju: “Valodas mīti ir tādi uzskati par valodu vai valodām, kuriem plaši tic cilvēki, kas nav lingvisti, bet kuri īstenībā nav patiesi, kā plaši izplatītā pārliecība, ka dažas valodas ir “primitīvākas” par citām, vai uzskats, ka valodas pārmaiņas var un vajag nobremzēt.” (Trudgill, 2003: 76) Ņemot vērā termina *mīts* semantiku latviešu valodā resp. tā saistību ar dziļi simbolisko apziņas slāni un ierobežotās iespējas tos atspēkot, jo mīti loģiskai atspēkošanai parasti nepakļaujas, par piemērotāku terminu lingvistiskās attieksmes aprakstā izmantojams termins *stereotipi*.

²² Šī britu sociolingvista uzvārds latviešu valodā tradicionāli atveidots arī kā *Tradžils*, bet forma *Tradgils* atbilst vārda izrunai angļu valodā.

Pozitīvie, negatīvie un neitrālie stereotipi par valodu

Vārda *stereotips* pamatā ir sengrieķu valodas vārdi στερεός un τύπος, tātad 'spēcīgs iespaids'. Tiek uzskatīts, ka terminu *stereotips* tipogrāfiska procesa apzīmēšanai pirmais lietojis franču iespiedējs Fransuā Dido (*Didot*) 1796. gadā. 20. gadsimta 30. gados šo terminu sāka attiecināt uz realitātes atspulgu prātā, bet pašlaik tas apzīmē sociāli reproducētus klišejiskus pieņēmumus par jebkuru parādību, sociālu grupu, tās darbību u. tml. No sociālās psiholoģijas viedokļa stereotipi ir kognitīvas struktūras, kas ietver noteiktas gaidas jeb ekspektācijas. Tās savukārt ietekmē veidu, kā mēs uztveram informāciju par sociālu grupu vai tai piederīgu personu, kā arī mūsu pašu reālo uzvedību.

Stereotipi veidojas socializācijas procesā iepriekšējo paaudžu, vienaudžu, plašsaziņas līdzekļu u. c. ietekmē. Stereotipi nebūt nav tikai noliedzama un izskaužama parādība. Tie var ietvert ne vien negatīvu, bet arī pozitīvu vai neitrālu vērtējumu. Tie balstās uz cilvēku universālu vēlmi iedalīt pasauli kategorijās, jo 1) tas ir kognitīvi ekonomiski – ja grupa kategorizēta, nav jāvāc informācija par katru tās locekli, 2) tas ļauj prognozēt indivīdu rīcību, 3) dihotomija *savs/svešs* rada drošības izjūtu un vairo pašapziņu, tātad ir arī zināms paš aizsardzības mehānisms. Cilvēki intuitīvi tiek klasificēti pēc to dzimuma, vecuma, ārējā izskata, apģērba un arī valodas vai runas veida. Protams, vienu un to pašu vērtējumu dažādi etnosi un sabiedrības grupas var izjust gan kā pozitīvu, gan negatīvu – atkarībā no plašāka konteksta.

Negatīvos stereotipus, kuru sekas var izpausties diskriminējošā, aizskarošā attieksmē vai praktiskā darbībā pret atsevišķiem cilvēkiem vai sociālu grupu, pamatojoties uz noteiktiem politiskiem, ekonomiskiem, kultūras vai lingvistiskiem kritērijiem, mēdz saukt par *aizspriedumiem*. Lingvistiskie aizspriedumi visbiežāk saistās ar sociāliem signāliem, kas tiek uztverti saistībā ar kādas personas vai personas grupas lietoto valodu vai runu (akcents, vārdu krājums, sintakse u. c.). Valoda vai runa apzināti vai neapzināti tiek saistīta ar tādām iezīmēm kā uzticamība, intelekts, godīgums, draudzīgums u. c.

Lingvistiskie stereotipi, kas var ietvert arī lingvistiskos aizspriedumus, ir vispārināti priekšstati vai pārliecība, ko viena valodas kolektīva vai runas kolektīva locekļi izjūt un atzīst par pareiziem un pamatotiem attiecībā gan pret sevi un savu valodu (autostereotipi), gan pret cita valodas kolektīva vai runas kolektīva locekļiem (heterostereotipi). Tie ir viens no galvenajiem faktoriem lingvistiskās attieksmes veidošanā, kas savukārt ietekmē valodu koeksistenci un valodu apguvi. Viedokļi par savu vai citu valodu ir cieši saistīti ar viedokli par attiecīgo etnosu un valsti.

Stereotipi un aizspriedumi par valodu un valodām pastāv visās valstīs, un tie lielā mērā ietekmē lingvistisko attieksmi, kas savukārt ir izšķirīgs faktors

valodas politikas īstenošanā. Tomēr līdztekus universālām iezīmēm daudzās valstīs atklājās arī zīmīgas atšķirības, kuru cēlonis un ietekme būtu dziļāku pētījumu objekts. Pētījumi tādēļ jāveic vairākos virzienos, nosakot attieksmi 1) pret valsti, kurā runā šo valodu, 2) pret attiecīgo nāciju vai etnosu, 3) pret valodu kā tādu, 4) pret valodas runātājiem, 5) pret valodas paveidiem (heterostereotipu vai autostereotipu aspektā), 6) pret variantiem visos valodas līmeņos (ietverot arī priekšstatus par “labu” vai “pareizu” valodu).

Eiropas Nacionālo valodas institūciju federācija (*European Federation of National Institutions for Language*, EFNIL), kurā apvienojušās Eiropas Savienības un Eiropas Ekonomiskās zonas dalībvalstu valstiskās institūcijas, kas nodrošina valodas zinātnisku izpēti un valodas politikas īstenošanu, 2016. gadā veica pētījumu par lingvistiskajiem stereotipiem dalībvalstīs. Plašajā aptaujas anketā bija trīs daļas:

- A. Empīriskā/zinātniskā daļa. Kādi stereotipi par valodu(-ām) funkcionē publiskajā telpā? Kā tie tiek formulēti? Vai eksistē kādi neoficiāli apzīmējumi citām tautām, īpaši kaimiņtautām, un to valodām? Vai ir kādi populāri sakāmvārdi un parunas par citu etnosu pārstāvjiem?
- B. Sociāli politiskā daļa. Vai stereotipi ietekmē sabiedrības integrāciju? Cik bieži tie atrodami plašsaziņas līdzekļos? Vai to izplatīšana tiek sodīta/nosodīta vai vismaz atzīta par politiski nekorektu? Vai valsts institūcijas un izglītības sistēmas ir izteikušas attieksmi pret negatīvajiem stereotipiem? Vai to lietojums sabiedrībā tādēļ ir mainījies arī neformālajā, ne tikai publiskajā vidē?
- C. Stereotipu saistība ar valodu apguvi un lietošanu. Vai tie ietekmē oficiālās valodas un svešvalodu apguvi? Vai attieksme pret valodu saistīta ar attieksmi pret valsti vai etnosu?

EFNIL dalībvalstu atbildes uz šiem jautājumiem tika apkopotas federācijas gada konferencē “Stereotipi un lingvistiskie aizspriedumi Eiropā”, kas notika Varšavā 2016. gada septembrī, un publicētas īpašā konferences materiālu krājumā (Dąbrowska et al., 2017).

Kā jau varēja paredzēt, apstiprinājās pieņēmums, ka attieksme pret valodām atspoguļo attieksmi pret šo valodu runātājiem, kā arī kontekstu un funkcijām, kas ar šīm valodām saistās.

Atklāts ir jautājums, vai vispār sabiedrības apziņā ir iespējams nodalīt valodu no tās runātāju kolektīva vai valsts, kurā tā tiek lietota. Tāpēc arī zinātniskā līmenī tiek apkopoti dažādās valstīs pastāvošie stereotipiskie priekšstati par citām tālākām vai tuvākām valstīm un to iedzīvotājiem. Beidzamajos gados visai populāra kļuvusi dažādu atlantu un vizuālu uzskates līdzekļu veidošana valstu un tautu īpatnību, arī stereotipisku priekšstatu ironiskai atspoguļošanai, piemēram, Martina Vargiča (*Vargic*) “Dažādas uzjautrinošas kartes” (*Vargic*,

2015) vai Janko Cvetkova (*Tsvetkov*) "Aizspriedumu atlants. Pilnīgs stereotipu karšu apkopojums" (Tsvetkov, 2016). Šādi materiāli, kas gan nebalstās uz nopietniem socioloģiskiem pētījumiem, tiešām ir uzjautriņoši, tomēr kā ikvienā jokā tajos ir daļa patiesības. Piemēram aplūkosim J. Cvetkova atlantos apkopotos citu valstu iedzīvotāju stereotipiskos priekšstatus par Latviju. Vāciešiem latvieši ir vecie kaimiņi, poļiem – agrākā kolonija, spāņiem – krievu Galisija, grieķiem – garlaicība, frančiem – baltu ciltis, turkiem – pārāk depresīvi, bulgāriem – "nekad neesmu te bijis", rumāņiem – hobiti u. tml. "Kulināro šausmu atlantā" Latviju pārstāv asinsdesa (Europe According to Culinary Horror, 2013), "Milestības kartē" – garlaicīga milēšanās (Love Map of Europe, 2015). "Aizspriedumu atlantā" (2016) apkopoti arī Latvijas iedzīvotāju šķietamie priekšstati par citām valstīm (piem., Lietuva – brālēni, Igaunija – gliemeži, Somija – Ziemeļu Igaunija, Norvēģija – sasodīti dārga, Islande – lava, Nīderlande – sekss, Beļģija – Eiropas Savienība, Rumānija – Drakula, Turcija – kebabs, Krievija – ragana, Apvienotā Karaliste – darbavieta), tie teorētiski varētu atbilst izplatītiem stereotipiem, kaut stipri apšaubāms, ka to pamatā ir plaša aptauja. Kā norādīts japāņu stereotipu kartes komentāros, "stereotipi ne vienmēr balstās uz realitāti, sākumā tas var būt tikai joks, bet vēlāk var kļūt par ierunātu tālāk reproducētu patiesību" (The Japanese stereotype map of Europe, 2016).

Stereotipi par valodu "skaistumu"

Latvijā vai katrs būs kaut reizi dzirdējis, ka, piemēram, franču valoda ir grūta, bet spāņu – viegla, itāļu – skanīga, bet dāņu – neglīta. Lai ilustrētu izteikto viedokli atšķirību par valodu iezīmēm, aplūkosim kaut vai vienu kritēriju – valodas "skaistumu".

Valodu "skaistuma" jeb labskanības vērtējums, kaut arī tajā var saskatīt zināmas eifoniskas likumsakarības, ir atkarīgs galvenokārt no subjektīviem faktoriem. Izplatīta ir dažādu rangu tabulu veidošana par it kā sliktākajām vai neglītākajām valodām. Valodu saraksti gan ir ļoti atšķirīgi. Piemēram, interneta vietnē *thetoptens.com*, kur mēģināts ranžēt dažādu jomu parādības vai notikumus, par nelabskanīgāko valodu atzīta amerikāņu angļu valoda, vietnē *zankrank.com* – vjetnamiešu, turku, ķīniešu, arābu, kazahu, vācu, volofu, somāliešu, zulu valoda, vietnē *youtube.com* – vācu, korejiešu, japāņu, ķīniešu, vjetnamiešu, tajū, ivrits, arābu, hindi, spāņu valoda. Tikpat atšķirīgi ir arī priekšstati par labskanīgākajām valodām. Vietnē *2polyglot.com* par skaistākajām atzītas igauņu, zviedru, turku, maķedoniešu, albāņu, franču, bulgāru, islandiešu, slovāku, rumāņu valoda, vietnē *theculturetrip.com* – itāļu, arābu,

čehu, volofu, somu, velsiešu, čeroku, ķīniešu, bengāļu, angļu valoda, vietnē *youtube.com* – igauņu, poļu, angļu, rumāņu, portugāļu, franču, ukraiņu, spāņu, zviedru, itāļu valoda. Par latviešu valodu ārējs vērtējums nav izteikts bieži, un tas ir visai pretrunīgs. Varam atrast arī negatīvus viedokļus, kuru ģenēze drīzāk saistāma ar politiskiem apsvērumiem:

Какой смешной латышский язык – просто тупо добавляешь “с” в конце слова и готово [Cik latviešu valoda ir smieklīga – vienkārši truli pievieno “s” vārda beigās, un darīts]. (Julia@, 05.06.2016.)

Вообще латышский язык похож на грубую искаверканную версию русского [Vispār latviešu valoda līdzinās rupji izkropļotai krievu valodas versijai]. (эрилайс, 17.06.2016.)

Sociolingvists Metjū Dženkins (*Jenkin*) norāda, ka līdz šim nav bijis iespējams atklāt kaut vienu neapšaubāmu kritēriju, kāpēc kāda valoda objektīvi būtu uzskatāma par skaistu vai neglītu, un ka nav neviena pētījuma par valodu pievilcību, kas neapstiprinātu tās ciešo saikni ar valodas runātāju sociālo novērtējumu, resp., to sociālo prestižu un valodas ekonomisko vērtību. Gluži otrādi, valodas pievilcību nosaka vērtētāju attieksme pret attiecīgo runātāju kolektīvu vai valsti, kurā valodu lieto. Protams, liela nozīme ir arī valodas atpazīstamībai. Krievu, lietuviešu vai igauņu valodas labskanības vērtējumu latvieši pauž samērā bieži (*Jenkin*, 2014).

Kā zināms, regulāri atkārtoti maldi vai viltusziņas spēj stabili iegulties sabiedrības apziņā visai isā laikā un nav viegli izskaužami. Tas attiecas arī uz autostereotipiem par latviešu valodu, kas cieši saistāmi ar populāriem uzskatiem par latviešiem kā etnosu un Latvijas valsti.

Latviešu (paš)raksturojuma lingvistiskās iezīmes

2018. gadā akadēmiskā izdevuma “Latvija un latvieši” ievadā Jānis Stradiņš min, ka “rakstu par latviešu mentalitāti šim krājumam izveidot neizdevās” (*Stradiņš*, 2018: 17), – ņemot vērā starptautisko akadēmisko aprindu piesardzību pret šo konceptu, tas ir saprotams. Tomēr daudzu sociāli psiholoģisku fenomenu, ne tikai lingvistiskās attieksmes izpratnei tas, traktēts kā “domāšanas veids, uztveres raksturs, apziņas tips, kas veidojas vienas sabiedrības indivīdiem līdzīgos audzināšanas un vides apstākļos, tautas tradīcijās” (*Terminu*, [2000] 2009), varētu izrādīties visai nozīmīgs. Tāpēc J. Stradiņš tomēr pievēršas dažām “mentalitātes” iezīmēm, atzīstot: “Latviešu sabiedrība pārsvarā ir noskaņota konservatīvi, iestājas par aprobežotām, stabilām vērtībām. 20. gadsimta sākumā sakāpinātais revolucionārais romantisms, kad ilgi apspiestā

tauta “sturmēja debesis”, ir pagaisis, mazākā vērtē ir opozicionāras, arī revolucionāras pieejas. Vērtējot latviešu mentalitātes raksturīgākās īpatnības, tiek minēta darba mīlestība, izturība (sīkstums), lepnums par savu tautu un patmīlība, nosvērtība, cieņa pret dabu, mīlestība uz lauku dzīvi, taču līdztekus tiek akcentēta skaudība, skopums [..], zems pašvērtējums, iesaiste konfliktsituācijās. Kāds ārzemju žurnālists atzinis, ka latvieši esot emocionālāki nekā igauņi, bet piesardzīgāki nekā lietuvieši. Latviešiem piemētot arī spēja vienlaikus ticēt gluži pretējām lietām, neesot nostiprinājusies konkrētu vērtību sistēma.” (Stradiņš, 2018: 19)

Liecību par latviešu mentalitāti vai nacionālo raksturu skaidri sniedz tā izteikšanai izmantotā valoda. Plašāks pētījums par valodiskajiem līdzekļiem latviešu pašraksturojumam veikts 2010.–2011. gadā (Liepa, 2011), bet novērojumi liecina, ka desmit gadu laikā šajā ziņā nav notikušas ievērojamas pārmaiņas. Kā norāda Linda Tomasa (*Thomas*) un līdzautori, “Emocionālā valoda, ko mediji izmanto, lai stāstītu par noteiktām sociālām un politiskām grupām un notikumiem, nosaka dominējošos veidus, kā mēs runājam par šīm grupām vai notikumiem” (Thomas et al., 2004: 56). Raksturotājevārdi, apzīmējumi, vārdu savienojumi un tēli sekmē nomināciju lomas pieaugumu. Piemērošanās sabiedrībā paustajām noskaņām un emocionālajam stāvoklim veic ietekmējošo jeb pārliecināšanas funkciju. Minēsim dažus piemērus, kas daiļrunīgi atspoguļo vadošo naratīvu saistībā ar valsti, etnosu un valodu.

Leksēmas:

savrupība; vienpatība (Doroņina-Lasmane, 2010: 42);

naivums (Hermanis, 2010: 34–39);

glēvulība; sulainiskums; nodevība (Skalbergs, 2010: 20);

stučīšana; intrigas; nicināšana (Āboliņš, 2011: 5);

sašķeltība (Pļaviņš, 2010: 41);

čīkstēšana (Soloveja, 2010c).

Vārdu savienojumi:

Latviešu dubļu mētāšana (Žīgure, 2010: 3);

norobežošanās savās viensētās (Doroņina-Lasmane, 2010: 41–45);

vienotības trūkums; latviešu “kalpu gars”; dzimtcilvēka domāšana (Zanders, 2010: 3);

glēvā mentalitāte (Reiniks, 2010: 28–32).

Teikumi:

latviešu inteliģence demisionēja 1993. gadā, atviegloti nopūšoties, aizgāja krūmos (Putniņš, 2010b);

tā ir latviešu mīzēju taktika – pakvešķēt internetā; problēma ir mūsos. Latvieši paši ir tādi... jāsaka: mīzēji; vienmēr esam bijuši bailīgi, tagad vēl krīze mūs ieminusi (Semjonovs, 2010: 13–17);

latvietim mīļākais ēdiens ir otrs latvietis. Dažkārt jāsanāk kopā, lai šo ēdienu izbaudītu (Kasparāns, 2010: 32–37);

a mēs tādi gaudeni (Reiniks, 2010: 28–32);

tev ir jāapzinās, ka esi latvietis, lai kur arī Tu dzīvo: Liepājā, Jelgavā, Rīgā, Pekinā vai Londonā (Soloveja, 2010c);

tautiešiem raksturīga pilnīgi neproduktīva vaimanāšana; stāja un ambīcijas – tie ir īstie raksturlielumi, kuru šobrīd pietrūkst latviešiem (Bojārs, 2010: 2);

mēs ejam lēnā labprātīgā pašnāvībā (Mežs, 2010a);

mūsu mentalitāti veido doma atstāt iespēju interpretācijai – es tā neesmu teicis, es tā neesmu domājis; latvieši varbūt ir tādi kā indiāņi. Un indiāņi parasti iet bojā; var gadīties, ka pienācis tāds brīdis, ka latvieši nav spējīgi piemēroties, lai saglabātu sevi un pārietu nākamajā līmenī; latvieši nemitīgi veic divas pilnīgi pretrunīgas darbības un ir pārlicināti par abām šīm darbībām; latvieši nesaprot, ka nevar runāt vienu un darīt citu (Hermanis, 2010: 34–39);

proteccionisms ir pareizais vārds (kas noderētu), jo mums ir bijis akmens laikmeta un lozungu nacionālisms (Mežs, 2010a);

tautā ir dzīvas vergu dvēseles (Skalbergs, 2010: 20);

daudziem latviešu politiķiem, ministriem, deputātiem nav nacionālās pašcieņas; mēs esam gaudeni; latvieši ir pacietīgi; latvieši katrs ir par sevi, grūti atrast vienojošo (Jansone, 2010: 2–3);

“stulbeņi” esam mēs paši, jo esam atbildīgi par to, kas noticis visapkārt (Bandiko, 2010: 50).

Izteicienos par Latviju un latviešiem ir atrodami gan stilistiski neitrāli spriedumi, gan emocionāli sakāpināta attieksme. Šim nolūkam bieži tiek izmantoti dažādi tropi – visbiežāk metaforas un metonīmijas. Tādējādi notiek adresāta apziņas metaforizācija, kas savukārt to mudina uz verbālu vai neverbālu rīcību, taču jebkurā gadījumā – rosina sabiedrisko domu un manipulē ar tās apziņu. Piemēram:

es esmu Latvija, uz kuru skatās (Skujenieks, 2010: 2–3);

paskatieties uz ielas cilvēku sejās – tajās ir ierakstīta nolemtība!
(Semjonovs, 2010: 13–17);

inteliģences lokanā mugura ir mūsu nācijas traģēdija (Līce, 2010: 3);

*Padomija dziļi ieēdusies latvieša ādā. Kā visiem sāp! (Gorjučko, 2010: 3);
Latvijas politiskais ķēķis (Žīgure, 2010: 3);
mēs slēpjam galvu smiltīs un negribam redzēt, kas būs pēc vienas vai
divām paaudzēm (Mežs, 2010a).*

Māra Zālīte norāda, ka valodas dzīvība ir katram latvietim uz paša mēles un Latvijas valsts ir latviešu griba. *Sapnis, asinis, upuri. Gan tā, kas acu priekšā pašlaik, gan kā simboliska realitāte dziļi zemapziņā. Tā ir identitātes lieta. To atņemot, tu tiec noslaučīts no vēstures skatuves (Zālīte, 2010: 19),* bet Anna Žīgure, vērtējot žurnālistu attieksmi pēc Saeimas vēlēšanām, saka: *Dezinformācijas krāšņā, bet indīgā puķe ir uzplaukusi pēkšņi un izplatījusies zibenīgā ātrumā (Žīgure, 2010: 3).*

Publikācijās plaši tiek izmantoti retoriskie jautājumi, piemēram:

Kur tu biji un ko tu darīji, kad tauta cīnījās par neatkarības atjaunošanu?; Vai Tu tikai pieprasīji brīvību un neatkarību “uz brokastu laiku uz šķīvīša ar zelta kantīti” un pankūkas ar aveņu ievārījumu uz tā vai “stāvēji uz barikādēm”? (Bojārs, 2010: 2)

Ko man šī valsts ir devusi?; Ko Tu esi devis Latvijai?; Kas mēs esam: cilvēki vai cits cita nīdēji?; Kā mums trūkst, ka mēs tā kliežam?; Vai mums vajag vairāk un vairāk, un vairāk? (Doroņina-Lasmane, 2010: 41–45)

Latvieši, kas ar mums notiek? Mēs taču nekad no tās sūdu bedres netiksim ārā! (Kučinska, 2010: 20–24)

Vai tiešām mums ir svarīgāka mūsu labklājība nekā latviska Latvija? (Mežs, 2010a)

Vai nevajadzētu skolās no 4. klases ieviest speckursu “Kā latvietim atbrīvoties no verga dvēseles?” (Skalbergs, 2010: 20)

Mēs esam lojāli un saprotoši, bet viņi? Varbūt mēs baidāmies, ka viņi ir vienoti, bet mēs... ne? (Muktupāvela, 2010: 2)

Ja latviešu patriotisms klibo, varbūt jāveicina Baltijas kopējais? (Jansone, 2010: 2–3)

Emocionālās noskaņas radīšanai tiek izmantots nozīmju pretstatījums – antonīmija:

Latviešu vēstures izpratnes paradokss ir – zināt, bet nesasiet galus [kontekstā: nerunāt – I. D., D. L.]; mūsu mentalitāti veido doma: zināt, bet klusēt (Krilovs, 2010: 2–3);

mazās latviešu nācijas lielās problēmas (Bojārs, 2010: 2).

Attieksme pret valodu pausta, piemēram, šādos teikumos:

nevienu valodas inspekcija nepiespiedīs lietot valodu; tā ir katra valodas lietotāja personiska atbildība mīlēt un kopt savu valodu ne tikai vārdos, bet arī darbos; vieglāk ir ar pirkstu rādīt citu virzienā, daudz grūtāk ir atzīt savas nepilnības un labot tās (Upleja, 2010: 2);

par latviešu valodas stāvokli atbild katrs latvietis pats!; kā krievu vēlē-tāju acīs izskatās tie mūsu valstsvīri, kas tur stostās krievu valodā? Pēc muļķīšiem! (Zālīte, 2010: 14–19);

pašiem latviešiem gribas slēpties aiz citu mugurām; lai politiķi rosās, lai inspekcija soda, bet mēs, tiekoties ar kaimiņiem vai klientiem, paši jopro-jām nevaram latviski parunāt un bez kavēšanās pārejam uz krievu mēli! (Mežs, 2010a).

Latviešu pašraksturojums valstij nozīmīgās gadskārtās un notikumos

Pievēršanās identitātes jautājumiem nereti notiek visai valstij nozīmīgos brī-žos. Beidzamajā laikā vērienīgākie no tiem bija Latvijas Republikas simtgades svinības, kā arī Baltijas ceļa trīsdesmitgade. Abi notikumi sniedza iespēju izvērtēt mūsdienu latviešu identitātes diskursu, kurā valodai un lingvistiskajai identitātei bija atvēlēta nozīmīga vieta.

Plašā Latvijas simtgades svinību programma aptvēra ar valsts veidoša-nos saistītos notikumus un personības, pilnvērtīgi izstāstot Latvijas stāstu 800 dažādās norisēs Latvijā un vēl 70 pasaules valstīs. Taču, vērtēdami pagātni, mēs raudzījāmies arī nākotnē un pārdomājām pašreizējās paaudzes vēstījumu nākamajām paaudzēm. Vai vairāk nekā 25 gadus pēc neatkarības atgūšanas globalizācijas un multikulturālisma apstākļos mūs vieno kopīgas identitātes apziņa? Un kāda loma tajā ir valodai? Vai tiešām ir tā, kā raksta Anda Līce: “Kaut gan par to runāt skaitās politnekorekti – globalizācija visā pasaulē iden-titātēm brauc pāri kā asfalta rullis, nojaucot nacionālās, valodas, dzimumu un visas iespējamās atšķirības, padarot mūs visus līdz nelabumam vienādus. Identitāte kļūst toksiska, ja to nevajadzīgi vicina kā kaujas cirvi vai Trojas zirgu, nevēlēdamies mainīt neko sevī pašā.” (Līce, 2018: 3)

Analizējot pārdomas par identitāti Latvijas simtgades gaisotnē, tika izman-totas apmēram 30 Latvijas simtgadei veltītās publikācijas 2018. gada nogalē – no oktobra līdz decembrim laikrakstos “Diena”, “Latvijas Avīze”, “Neatkarīgā Rīta Avīze”, interneta portālos, iknedēļas izdevumos “Ieva”, “Sestdiena”, “Ir”, kā arī atsevišķos žurnālos.

Literatūrzinātnieks Raimonds Briedis intervijā Egilam Zirnīm saka: “Latviešiem kā zemniekiem nav lielas vēsturiskas atmiņas, tā ir funkcionāla –

mana paaudze, vecāku paaudze, vecvecāku paaudze, pārējie ir veļi (no turienes arī tie septiņsimt “verdžības” jeb veļu gadi). [...] Tā kā latviešiem nav tik konkrētas vēsturiskās atmiņas, mums klibo arī tagadnes izjūta.” (Zirnis, 2018a: 24) Un tomēr pagātnes un tagadnes vērtējums bija, taču atšķirīgs. Jubilejas annālēs parādās arī cilvēka attieksme pret dzīvi. Un te ir divi iespējamie rīcības scenāriji: cilvēks pēc padarītā darba un bieži vien sūri nostrādātā mūža jūtas pelnījis ko labāku, tāpēc sarūgtinājumā saka – svētkus nesvinēšu! Taču tādā gadījumā, Monikas Zīles vārdiem runājot, ir jāpadomā: 100 gadi ir gana cienijams skaits, kura nievāšana nozīmē Latvijas pamatos ieguldīto cilvēku mūžu un ciešanu nicinājumu (Zīle, 2018: 3).

Luterāņu mācītājs Guntis Kalme uzdevis jautājumu: kuru ceļu iesim? “Vaimanātāju, pašapsūdzētāju, sevis noliedzēju vai cīnītāju un varoņu ceļu? Pirmā vēsts: absurda, slimīga un kaitīga. Mēs esam upuri, aizvien apspiesti, vēstures pabērni, bāreņu tauta, kas smakusi 700 gadu verdžības jūgā. Stukaču un nodevēju tauta. 13.–20. gs. nepārtraukts ciešanu laikmets. Otrā vēsts: esam gribējuši un cīnījušies par pamatvērtībām, ieguvuši un atjaunojuši valstiskumu. Tautas vēsture ir stāsts par tautas nemitīgo brīvības cīņu, par lieliem upuriem un slaveniem varoņdarbiem. Mēs svinam savas tautas valstsgribu. Jau veselu gs. mums ir griba un spēks par to iestāties. Mūsu vērtības: tauta, zeme, valoda, kultūra, suverenitāte, vēsture, varoņgars.” (Kalme, 2018: 3)

Pāridarījuma sajūta svētku sakarā bija dzirdama bieži. Līdz pat tādām absurdam: vai mums vispār ir tiesības svinēt savas valsts svētkus, ja Latvija vairāk nekā pusi no saviem 100 gadiem ir bijusi okupēta. “Vēsturiskā mantojuma aspekts un godīga refleksija par pagātnei, kurā viens no elementiem ir pamatota prasība pēc dziedinoši vēsturiska taisnīguma, būtu nepārprotami jānošķir no pagātnes ekspluatēšanas, attaisnojot šodienas realitāti, rīcību un izvēles. Latviskums, kultūra un valoda, ko aizstāv pāridarījumu vaimanu mūris, ir ne tikai muļķīgs, bet arī vārgs.” Jāpiekrīt šiem valodnieka, dzejnieka un publicista Jāņa Vādona vārdiem, turklāt tādējādi “mēs turpinām rakstīt kalpu un zaudētāju vēsturi. Turpinām būt bailīgi un aizdomīgi. To var saprast, bet tajā nevajadzētu palikt” (Vādons, 2019: 66).

Viens no biežāk lietotajiem latviešu pašraksturojuma elementiem beidzamajos gados ir introvertums (piemēram, arī kampaņā *I'm Introvert*). Ar virsrakstu *Latvia: Europe's Nation of Introverts* Lielbritānijas raidorganizācijas BBC ziņu vietnē 2018. gada vasarā savus iespaidus par Latvijas iedzīvotājiem izteikusi žurnāliste Kristīne Ro (*Ro*), piebilstot: “Ir būtiski paturēt prātā, ka Latvijas iedzīvotāji nav viendabīga masa. Latvijā ir apjomīgas krievu un citu etnisko minoritāšu grupas, kuru lingvistiskā un kultūras integrācijas pakāpe atšķiras. Pastāv arī paaudžu atšķirības starp cilvēkiem, kuri uzauga Padomju Savienībā ar tai raksturīgo uzraudzību un uztiesto komunālo dzīvesveidu,

un jaunāko paaudzi, kas izaudzināta kapitālisma un lielāka kosmopolitisma apstākļos. Tādēļ ir neiespējami runāt par vienu kultūras iezīmi, kas aptvertu pilnīgi visus – pat ja personisko telpu augstu vērtē dažādu paaudžu pārstāvji.” (Ro, 2018)

Tomēr latvieši sevi uzskata par izdzīvotājiem un avantūristiem, kas savas eksistences labā vienmēr kaut ko izdomās. To intervijā Andai Burvei-Rozītei atzīst arī animācijas filmu meistare Roze Stiebra: “Vai Antiņš nav avantūrists? Jāt ar zirgu stikla kalnā, nest zemē līgavu. Avantūrisms mums ļauj izdzīvot, sākt dažādas lietas. Zaudēt ar prieku. Uzvarēt ar skumjām. Jo vairāk mēs savu avantūrisma garu apzināsimies, jo būs skaistāka dzīve. Mēs neesam ne mazi, ne nabadziņi. Es nekad tā neesmu jutusies. Vienmēr esmu jutusies, ka mana dzīve, izvēles ir manis pašas jautājums.” (Burve-Rozīte, 2018: 43)

Arī Alvis Hermanis intervijā Dītai Derumai 2018. gada 18. novembrī iesaucas: “Piedzimt par latvieti Latvijā – tas ir kā vinnēt loterijā neticamu laimestu!” Režisors skaidro: “Jā, latvieši ir indiāņi. Latvieši ir čukčas. Latvieši ir maza tauta, kurai būs arvien grūtāk saglabāt sevi. [...] Esmu lepns saukt sevi par nacionālistu, ar ko es arī Rietumos visus kaitinu, jo tas ir vienīgais veids, kā mēs varam paturēt savu valodu, savu kultūru un savu identitāti. Jo īpaši tik maza tauta kā mēs.” (Deruma, 2018) Iespējams, jaunākajai paaudzei vārds *nacionālisms* saistās ar ko bīstamu, nosodāmu – tāds uzskats tika kultivēts daudzus gadu desmitus un sāk atkal atgriezties. Taču no vārda *nacionāls* nevajag kautrēties, mudina profesore Maija Kūle intervijā Jurim Lorencam: “Globalizācijas laikmetā veiksies tām nācijām, kam piemīt vitāla, dinamiska identitāte, ar spēcīgu iekšējo pašsaprātnes kodolu. Ar gaušanos un žēlošanos neko nevar panākt. Jo kuram gan vajag vājos un nelaimīgos? Nevienam. Mēs dzīvojam jauno, spēcīgo, veselīgo, smaidošo, veiksmīgo un uzvarošo laikmetā.” (Lorencs, 2018a: 4) Jānis Vādots šo nacionālās identitātes raksturojošo iezīmi aicina saukt par patriotismu. ““Es esmu savas zemes un valsts patriots,” saka daudzi latvieši un ne tikai latvieši. Savas valsts vērtības un kultūrvērtības pilnvērtīgākais, atvērtākais un dzīvotspējīgākais izpausmes veids ir patriotisms. Šis akcents var ievērojami mazināt visiem zināmos ar nacionālismu – tā sakāpinātajās formās – saistītos riska faktoros.” (Vādots, 2019: 68)

“Nedomāsim, ka patriotisms ir pārliecība par savas valsts perfektumu. Tajā mums ir daudz ko pilnveidot. Patriotisms ir pārliecība par savas valsts nepieciešamību un tādēļ gatavību to aizstāvēt.” (Kalme, 2018: 3) Mūziķis Egīls Šēfers atzīst: “Man patriotisms sākas ar jautājumu: kas es esmu? [...] Es aicinātu Latvijas simtgadē katru ģimeni padomāt, kā audzinām savus bērnus Latvijai.” (Lūsiņa, 2018: 39)

Šāda patriotisma izpratne paredz katra atbildību par latviešu valodas lietojumu: “Tomēr latviešu valodas vērtību un līdz ar to izredzes nosakām tikai

un vienīgi mēs. Katru dienu katrā lēmumā. [...] Latviešu valoda nevis kā garantija vai sankcija, bet tās izmantošana ar godīgu un nešaubīgu atziņu, ka tas ir efektīvākais veids, lai pievienotos, saliedētos un apvienotos. Un varbūt pat – lai justos labi.” (Vādons, 2019: 69–70) Alvis Hermanis uzskata, ka valoda ir vienīgais mūsu tautu vienojošais elements. “Vienīgais, kas latviešus vēl kaut kā vieno (latvieši jau arī tagad ir tik dažādi), ir tikai valoda. Jebkuru tautu jau pirmkārt vieno valoda, jo gan nabagie, gan bagātie, liberāļi un konservatīvie – mēs visi joprojām runājam latviešu valodā. Arī latviešu valoda, protams, kļūst aizvien plānāka. Lūk, vēl viens iemesls, kāpēc es studentu iepazīstināšanu ar skatuvī gribēju sākt ar “Kalpa zēna vasaru” – latviešu valodas dēļ,” skaidro Alvis Hermanis (Deruma, 2018).

Valodas lomu identitātē vismaz atklāti apšaubā tikai retais. “Mums jau pašiem vairs nav ko saglabāt, izņemot valodu,” saka komponists Jānis Lūsēns (Kļaviņa, 2019: 30–34). Neatkarīgi no pārmaiņām valodai nevajadzētu kļūt par pēdējo bastionu, kas aizsargā mūsu identitāti. To atzīst arī vēsturnieks Jānis Šiliņš: “Uz latviešu nākotni es raugos pozitīvi, jo mūsu nācijas pamatā ir kultūras identitāte – valoda, vēsture, tai skaitā dažādi vēsturiski mīti. Politiskajām nācijām nākotne rādās daudz sarežģītāka, jo, izzūdot robežām, attīstoties globalizācijas procesiem, tam, vai tev ir Francijas vai Vācijas pase, vairs nav nozīmes. Latvijā kultūras elements ir daudz svarīgāks par politisko.” (Šiliņš, 2018: 3)

Valodnieks Deivids Kristals raksta: “Patiesībā, kā apliecina daži pētījumi, ne visās kultūrās valoda tiek uztverta kā spēcīgs etniskās identitātes simbols. [...] Šādi pastāsti demonstrē to, ka kultūra ir daudzšķautņaina un sastāv no tūkstošiem elementu, un daudzi no tiem nav tieši saistīti ar valodu, bet gan ar tādām jomām kā apģērbs, matu sakārtojums, ēdiens, deja, amatniecība un vizuālā māksla. Ir pilnīgi normāli, ka cilvēki izmanto šos elementus kā “etniskās izcelsmes emblēmas” neatkarīgi no tā, vai viņi pārvalda ar attiecīgo etnisko grupu saistīto valodu. Viņi valodu uztver tikai kā vienu no šādām izmantojamām emblēmām. Protams, savas sarežģītības, kā arī vispārējās sabiedriskās klātesamības dēļ valoda ir plaši atzīta kā izpausme ar vislielāko emblēmas potenciālu [...], tomēr tas nav vienīgais veids, kā demonstrēt kultūru. Kultūra nebeidzas ar atsevišķa tās elementa mainīšanos vai bojāeju – pat tad, ja šis elements ir valoda. Valodas zaudējums pavisam noteikti visvairāk līdzinās smagai kultūras sirdslēkmei. Tomēr cilvēki var pārdzīvot sirdslēkmi, un to spēj arī kultūras.” (Crystal, 2002: 121–122)

Cerams, ka Latvijai šādu sirdslēkmi nekad nevajadzēs ne piedzīvot, ne pārdzīvot. Bet pārmaiņas būs. To, šķiet, saprot visi: gan tie, kas atklāti pauž savas bažas, gan tie, kas par to nevēlas runāt un noraugās pārmaiņu procesos no malas. “Nākotne nekad nav realizējusies tā, kā iepriekšējās paaudzes to ir iedomājušās,” brīdina literatūrzinātnieks Raimonds Briedis (Zirnis, 2018a: 24).

Mēs nevaram paredzēt, kāds jaunā gadsimta identitātes attīstības plāns būs nākamajām paaudzēm. Tāpēc diez vai mūsu spēkos ir paredzēt vēlamu tautas attīstības scenāriju, iekodējot tajā vēlamās identitātes sastāvdaļas, turklāt mūsu paaudzei vēlamajās proporcijās. “Tomēr latviešu valodas vērtību un līdz ar to izredzes nosakām tikai un vienīgi mēs. Katru dienu katrā lēmumā. [...] Latviešu valoda nevis kā garantija vai sankcija, bet tās izmantošana ar godīgu un nešaubīgu atziņu, ka tas ir efektīvākais veids, lai pievienotos, saliedētos un apvienotos. Un varbūt pat – lai justos labi. Lai kurā virzienā mēs aizietu, galvenais – neapzagt sevi,” brīdina Jānis Vādons (2019: 69–70).

2019. gada 23. augustā apritēja 30 gadi kopš vērienīgākā un masveidīgākā Atmodas gada notikuma, kas Baltijas valstu vēsturē tika saglabāts ar nosaukumu Baltijas ceļš. Pētot sabiedrības viedokļus un lingvistiskos stereotipus identitātes aspektā, tika noskaidrots, kā jaunā paaudze, kas Baltijā nozīmīgāko Atmodas gadu notikumu nav piedzīvojusi, to raksturo pasākuma jubilejas 30. gadā.²³ Uzmanība tika pievērsta arī rakstītā izpausmes veidam: kādiem valodas līdzekļiem (epitētiem, metaforām, retoriskiem jautājumiem vai stilistiski neitrālu leksiku) studenti raksturoja savu attieksmi šo notikumu, kādas ir viņu paaudzē ģimenē mantotās un vēstures stundās apgūtās zināšanas (Liepa, 2020: 249–255).

Atbildēs uz jautājumu *Kā jums liekas, vai Atmodas gadu notikumi ir ietekmējuši Jūsu nacionālo pašapziņu un identitāti?* pārsvarā tika izmantota ģimenes pieredze par (ne)pedalīšanos. Lielākā daļa studentu atzina, ka ģimene esot piedalījusies, un izteica nožēlu, ka paši nav piedalījušies, jo “par vēlu esot piedzimuši”. Atbildēs bija jūtams lepnums un prieks par savu ģimeni, kas atkal būtu gatava vienoties kopējai rīcībai Latvijas labā.

“Baltijas ceļš” mani motivē palikt Latvijā un neskriet prom meklēt laimi citur.

Neesmu dzimis un audzis Latvijā, bet cienu tās vēsturi un vērtības, kuru dēļ esmu veidojis savu personību un identitāti.

Man ir bijība pret šo notikumu un tās dalībniekiem, prieks par Latviju un latviešiem. Neatkarības atgūšana noteikti ir ietekmējusi manu identitāti.

Dažās atbildēs izteikta nožēla par nepietiekamajām vēstures zināšanām, tādēļ tiek vainotas skolas, arī ģimenes locekļi: *par Latvijas vēsturi tiek runāts*

²³ 105 studenti darbus veica, iepriekš nesagatavojoties (LU Sociālo zinātņu fakultātes Komunikācijas specialitātes I kursa studenti), savukārt pārējie darbu veica, iepriekš gatavojoties un darbu iesniedzot argumentētas esejas formā (70 Rīgas Stradiņa universitātes II kursa komunikācijas specialitātes studenti un 25 Latvijas Kultūras akadēmijas kultūras un mākslas teorijas studiju I kursa studenti).

nepietiekami, turklāt tikai skolās un teorētiski; vairāk jāstāsta, jārunā; mēs diemžēl maz zinām; nožēloju, ka tik maz zinu, mājās nekad neviens nav stāstījis, tikai tik, cik skolā, un arī tas bija nedaudz. Pausts arī bēdīgs secinājums, ka ir uzaugusi vesela paaudze, kurai Latvijas vēsture ir sveša.

Citas atbildes liecināja par neieinteresētību iedziļināties šajā jautājumā vai pat tematā.

Esmu dzimusi jau brīvā Latvijā, man nav atmiņu par padomju laiku vai par neatkarības atjaunošanu.

Man intereses par šo valsti nav; ne es, ne mana ģimene neesam patriotiski noskaņoti.

Ir laikmets, kurā dominē citas vērtības. Ir jauns, multijēdzienu gadsimts, vairs nav tīras nācijas un tīras identitātes, jo ātrāk latvieši to sapratīs, jo labāk.

Nav tīras identitātes, lai brauc iekšā ķīnieši un prec latviešu meitas!

Man – tipiskam 21. gadsimta cilvēkam, kas pārlietu daudz laika tērē, veroties telefona ekrānā, kas vairāk sapņo par pasaules apceļošanu, nevis sakņu nostiprināšanu dzimtenē, kas par tādām vērtībām kā patriotisms aizdomājas reti, būtu ļoti grūti atrast motivāciju kaut ko tādu darīt.

Dažu jauniešu apziņā Latvijas vēsturei un tradīcijām ir tikai pastarpināta vērtība. “Tradīcijas ir tas, kas iemieso un saglabā vērtības,” norāda Maija Kūle. “Mūsdienās nozīmīgākā funkcija ir tradīciju līdzdalība identitātes meklējumos, ne tikai estētisks prieks par kultūras formu turpināšanos, sadzīvīks apmierinājums par paaudžu kopā būšanu un dzīves stabilitāti. Tautas pastāvēšana ir saistīta ar saknēm, kas, citiem vārdiem sakot, ir tradīcijas. [...] No apzīmējuma saknes atvasināts raksturojums par cilvēka piederību tautai, zemei, valstij – iesakņotība. Tas nozīmē, ka identitātē svarīga ir piederības izjūta.” (Kūle, 2016: 243)

Eiki Bergs (*Berg*), Tartu Universitātes profesors, vērtējot Atmodas gadu ideālus un situāciju, jau 2002. gadā norāda: “Igaunu valoda un kultūra valsts izveidē ir kalpojušas kā būtiskas robežlinijas un elementi. Tā kā opozīcijai pret svešu varu ir liela nozīme, lai spētu cilvēkus saliedēt vienota identitātes jēdziena vārdā, nacionālās identitātes idejas ir daudz vieglāk apstrīdēt pēc tam, kad šāda opozīcija ir zaudējusi savu aktualitāti. Piemēram, kultūrai un valodai 90. gadu sākumā bija lielāka loma, turpretī pašlaik tās sāk zaudēt savu nozīmi ikdienas retorikā un identitātes politikā. Tomēr Igaunija joprojām tiek īpaši izcelta kā vienīgā vieta pasaulē, kur runā igauņu valodā, līdz ar to par valsti nepieciešams īpaši rūpēties un pasargāt to no svešu kultūru ietekmes.” (Berg, 2002: 112)

Divi minētie piemēri liecina, ka nav pamata ne pārlietam pesimismam, ne optimismam par vēsturisko notikumu ietekmi uz etniskās un valstiskās

identitātes nostiprināšanos. Varētu gan izteikt pieņēmumu, ka valoda ir spēcīgāks identitātes elements par vēsturi un etniskās izcelsmes apziņu. Bet vai ir pamats runāt par kādu īpašu latviešu identitātes saistību ar valodu, kas būtu atšķirīga no citām, galvenokārt kaimiņu tautām? Atbildi varētu sniegt divu baltu tautu salīdzinājums identitātes izpratnes un noturības aspektā.

Latviešu un lietuviešu valoda nacionālās identitātes kontekstā

Kāda nozīme mūsu tautu nacionālajā identitātē ir valodai? Cik droši par savu tautu, valsti un valodu jūtas latvieši, cik – lietuvieši? Kāds ir latviešu un lietuviešu valodas raksturojums, vērtējot to no pasaules, Eiropas un savstarpējām kaimiņvalstu pozīcijām? Kādi ir plašāk izplatītie mūsu pašu lingvistiskie stereotipi par mums un mūsu valodām?

Mūsu tautu kolektīvo apziņu veido vēsture – kopīga izcelsme, kopīgi senči un baltu pirmvaloda. Kopīga ir arī 20. gadsimta vēsture: pēc padomju okupācijas mūsu valstu neatkarība tika atjaunota 1991. gadā. Arī valsts valodas statuss latviešu un lietuviešu valodai tika atjaunots vienā laikā – 1988. gadā, Valodu likumi tika pieņemti 1989. un 1992. gadā. Pašreiz spēkā esošo Valsts valodas likumu pieņemšana abās kaimiņvalstīs jau apliecina atšķirības – Lietuvā tas notika 1995. gadā, Latvijā – pēc ilgstošām sarunām un kompromisa meklējumiem – tikai 1999. gadā. Tas vien liecina, ka Latvijā valodas politikas īstenošana bijusi grūtāka nekā Lietuvā. Šos jautājumus īpaši pētījis Lietuvas profesors Alvīds Butkus (*Butkus*), kura raksti sniedz dziļu ieskatu abu baltu tautu līdzībās un atšķirībās (Butkus, 2012a; Butkus, 2012b).

Dažādi ir bijuši 20. gadsimta vēstures likloči, taču pēckara emigrācijā mūsu tautas atkal ir kopā: gan pēc Otrā pasaules kara, meklējot glābiņu no padomju okupācijas visā plašajā pasaulē, gan patlaban – Anglijā un Īrijā, kur labākas dzīves meklējumos no savas dzimtās zemes emigrējuši desmitiem tūkstoši latviešu un lietuviešu. Mūsu valstis vieno arī negatīvs iedzīvotāju dabiskais pieaugums – zema dzimstība ir nopietns riska faktors mūsu nāciju dzīvotspējai. Par mūsu tautu vēsturi ir jārunā, tā ir jāskaidro, un to nedrīkst aizmirst. “Baltijas valstis ar savu valodas politiku uzskatāmi parāda, cik nozīmīga ir vēstures izpratne. [Tas ir svarīgi situācijā] .., kad tik bieži izskan mudinājumi aizmirst vēsturi vai nolikt to malā, lai panāktu etnisko harmoniju vai starptautisku atziņu.” (Hogan-Brun et al., 2009: 10)

Valsts valoda – latviešu valoda Latvijā un lietuviešu valoda Lietuvā – ir divu dzīvo baltu tautu nacionālās identitātes un kultūras pārmantojamības pamatelements un sabiedrības kopīgo vērtību simbols. Baltu tautām kā pasaules lingvistiskā un kultūras mantojuma daļai ir ne tikai nacionāla, bet arī globāla nozīme.

Vērtējot pēc lietotāju skaita, gan latviešu, gan lietuviešu valoda ir starp 7% pasaules lielāko valodu, jo to lietotāju skaits pārsniedz miljonu. Saskaņā ar Centrālo statistikas pārvalžu datiem 2021. gada martā Latvijā bija 1 miljons 891 tūkstošis iedzīvotāju (Oficiālās statistikas portāls, 2021), Lietuvā – 2 miljoni 797 tūkstoši iedzīvotāju (Oficialiosios statistikos portāls, b. g.). Alvīds Butkus uzskata: “[Lietuviešu valodas] situācija ir labāka ar to, ka lietuviešu valodas lietotāju ir par miljonu vairāk nekā latviešu.” (Butkus, 2012a)

Mūsu tautas var lepoties ar senām valodas kopšanas tradīcijām gan neatkarīgās brīvvalsts laikā, gan padomju gados un pēc neatkarības atjaunošanas, gan arī – piedzīvotās ekonomiskās krīzes un attiecīga ierobežota finansējuma apstākļos – pēdējo gadu laikā. Tas ir sekmējis stabilu un konkurētspējīgu abu dzīvo baltu valodu kvalitāti, par ko liecina šo valodu augsta literārās valodas standartizācijas pakāpe, attīstīta terminoloģija, vārdu krājuma modernizācija, kas atbilst attīstītas Eiropas valodas līmenim.

2020. gadā 85,9% Lietuvas iedzīvotāju bija lietuvieši (Gyventojų, 2021), latviešu īpatsvars starp Latvijas iedzīvotājiem bija 62,5% (Oficiālās statistikas portāls, 2021).

30 gadus pēc nacionālās neatkarības atjaunošanas Latvijā un Lietuvā attieksmē pret savas valsts valodu ir gan daudz kopēja, gan arī atšķirīga. Kā atzīst Baltijas ievērojamākie sociolingvisti, šajās valstīs joprojām ir neparasta situācija, jo tieši valsts valoda var tikt apdraudēta (Hogan-Brun et al., 2009).

Cīnoties par valsts valodas statusu Atmodas gados, valodas aizstāvēšanas vārdi aktuāli kļuva 2012. gada 19. februārī, kad latviešiem bija jāpiedzīvo paze-mojošais referendums par savas valsts valodu – 20 gadus pēc neatkarības atjau-nošanas Latvijas valstij un valodai lojālie pilsoņi bija spiesti iet un pierādīt, ka latviešu valoda ir vienīgā valsts valoda Latvijā. Vītauta Dižā Universitātes (VDU) profesors Alvīds Butkus par to izteicās: “Kaut kas tāds Lietuvā vispār nebūtu iedomājams!”

Referendumā par Satversmes grozījumiem Latvijā un ārvalstīs pret krievu valodu kā otru valsts valodu nobalsojuši 821 722 jeb 74,8% vēlētāju, bet par – 273 347 jeb 24,88% balsstiesīgo pilsoņu. 3,524 jeb 0,32% biļetenu bija bojāti un atzīti par nederīgiem (2012. gada tautas nobalsošanas, 2019). Tātad Latvijai ir jārēķinās ar ¼ daļu savas valsts pilsoņu, kas nevēlas atzīt latviešu valodu par vienīgo valsts valodu (Druvieta, Ozolins, 2016). “Referenduma patiesie cēloņi meklējami Latvijas vēsturē, mūsu iedzīvotāju etnolingvistiskajā struktūrā un Latvijas ģeopolitiskajā situācijā. Krievijas ārpolitikas “humanitārā dimensija” tautiešu politikas ietvarā jau no 80. gadu beigām aptvērusi Latvijas valodas politiku, regulāri reproducējot tēzes par Latvijas it kā kļūdaino integrāci-jas politiku un krievu valodas runātāju diskrimināciju. Nav taisnība arī tiem latviešiem, kas apgalvo, ka Latvijā integrācijas politika bijusi neveiksmīga.”

(Druviete, 2013: 20) Saskaņā ar sociolingvistu vērtējumu par Latvijas valodas politiku "Latvija ir to valstu vidū, kurai ir viena no ievērojamākajām un vislabāk formulētajām valodas politikām iekšējā politikā. Būtiski pieminēt, ka latviešu valodas politika ir izstrādāta, balstoties uz noteiktu sociolingvistisko teoriju, ņemot vērā plašu citu valstu pieredzi. Valodas politikas veidošanā tika iesaistīti citu valstu eksperti, kas ieguvuši starptautisku atzinību" (Hogan-Brun et al., 2009).

Par valodas referendumu aktīvi diskutēja arī Lietuvā: "Lietuvā tādi lindermaņi ienāk daudz brīvāk un biežāk, jo šeit ierodas ne tikai no Krievijas, bet arī no Polijas, un Viļņas un Šaļčininku rajonos "audzina" Lietuvas pilsoņus kā no baznīcu kancelēm, tā arī publiskās lekcijās." (Butkus, 2012b) Savas pārdomas par referendumu VDU profesors A. Butkus publicēja Latvijas lielākajā dienas izdevumā "Latvijas Avīze" 2012. gada 24. februārī – dažas dienas pēc Latvijā notikušā referenduma – un nosauca tās par "Latvijas mācībstundām Lietuvai". "Referendumam tuvojoties, Lietuvas politologi un politiķi ne reizi vien galvoja, ka tā esot Latvijas iekšēja lieta, kurā nepieklājas iejaukties. Tomēr pat ar neapbruņotu aci bija redzams, ka tā kļūst par visa Baltijas reģiona kopīgu lietu, Kremlim dzenot ķīli vājākajā reģiona daļā. Veiksmes gadījumā jaunu mudinājumu būtu saņēmuši Igaunijas Narvas un Lietuvas Šaļčininku slāviski runājošie radikāļi, kas aizvien tiecas pēc dezintegrācijas savās valstīs. Latvijas pilsoņu saliedētība un aktivitāte novērsa un vienlaikus apturēja mēģinājumu destabilizēt reģionu. Referendums sniedzis vērtīgas mācībstundas Latvijas kaimiņvalstīm, un tagad tikai no tām pašām ir atkarīgs, vai šīs mācības būs ņemtas vērā." (Butkus, 2012b)

No latvietes pozīcijām raugoties, šķiet, pat daļēji saprotama ir Lietuvas politologu nostāja. Te gan, kā minētajā rakstā norādījis profesors A. Butkus, arī Lietuvai būtu ko aizdomāties. "Lietuvas politologu komentārus par nepilnīgajiem Latvijas likumiem, kas ļāvuši šādai situācijai izveidoties, var piemērot arī pašai Lietuvai – mums joprojām nav likuma, kas ļautu atlaist valsts iestādes darbinieku, kas neievēro valsts valodas likumu, nevēlas vai nespēj īstenot Augstākās tiesas lēmumus." (Butkus, 2012b) Kā otru Latvijas mācībstundu A. Butkus norāda partijas "Par dzimto valodu" šķeltniecisko raksturu, proti, pēc valodas vai etniskā principa radītā partijā jau pašā par sevi ir ieprogrammēta sabiedrības un pat valsts sašķelšana, piesedzoties ar mazākumtautības tiesību aizstāvēšanu un etniskās savdabības aizsardzību. Tādējādi var secināt, ka referendums, kas daudziem Lietuvā šķita tikai Latvijas iekšējā lieta, tomēr ir devis iespēju arī Lietuvai un lietuviešiem pārdomāt ievainojamās vietas savas valodas politikā un valsts pamatvērtību aizsardzībā.

Plašsaziņas līdzekļi, runājot par valodas jautājumu, atgriezās pie Atmodas gadu publikācijām. Ar vēsturiskajiem saukļiem un simboliem tika atgādināts,

ka tieši sekmīgā cīņā par valsts valodas statusa piešķiršanu saliedēja latviešus un ļāva noticēt cīņai par tālāku mērķi – Latvijas neatkarību.

Aplicinājumu dzimtās valodas mīlestībai un lepnumu par lietuviešu valodu lasām arī lietuviešu plašsaziņas līdzekļos. Fiziķis un Lietuvas Seima deputāts Pauļus Saudargs (*Saudargas*): “Lepojamies ar savu valodu. Lietuviešu valoda – viena no senākajām un skaistākajām Eiropā. Jau kopš mazām dienām to iekāļ skolnieceņu galvā kopā ar dižo kunigaišu portretiem... Lamājamies krieviski. Raugāties uz eiropiešiem, bet domājam līdz sāpīgumam lietuviski.” (Saudargas, 2005)

Žurnāliste Gerda Zemenskaite (*Zemenskaitē*) prasa tieši: “Es tiešām mīlu lietuviešu valodu. Vai mīlat arī jūs?” Viņa savā rakstā atsaucas uz rakstnieka, dramaturga un tulkotāja Vīda Asta (*Astas*) teikto: “Ienaidnieki ļoti vēlējās lietuviešu valodu nogalināt, mēģināja to izdarīt gan ar spēku, gan ar viltu. Aizstāvējām, nosargājām, piecēlām. Lietuviešu valoda – mūsu valsts valoda, un tas ir viens no dižākajiem neatkarības sasniegumiem.” (Zemenskaitē, 2010)

Abas baltu valodas uz pasaules globalizācijas fona Eiropas vidienē nav lingvistiski izolētas: tās ir tiešā un ciešā t. s. lielo – angļu, krievu – valodu ietekmē un izjūt šo valodu ietekmi ikdienā visdažādākajā līmenī: sākot no mediju valodas un uzrakstiem ielās līdz ikdienas valodas lietojumam darbavietā un ģimenē. Latvieši un lietuvieši vienādi uztraucas par valodas noplicināšanos un aizguvumiem.

Intervijā ar Vītautu Butku laikrakstā *Ūkininko patarējas* (tulkojumā “Saimnieka padomdevējs”) žurnāliste norāda: “Rodas iespaids, ka angļu valodas dēļ lietuviešu valoda pašlaik cieš vairāk nekā visu 50 padomju okupācijas gadu laikā – izkārtnes, nosaukumi, ārzemju grāmatu vāki – agrāk vismaz tika rakstīti divās valodās, tagad – tikai angļiski. No otras puses raugoties – valoda ir dzīvs organisms, tai ir jāpiemērojas pie dzīves pārmaiņām. Kur ir robeža starp valodas izdzīvošanas briesmām un valodas atvērtību pret citām valodām?” (Prascevičienē, 2012)

Darja Tihomirova, krieviete, kas Latvijā dzīvo neilgu laiku, bet pilnībā apguvusi latviešu valodu, norāda: “Latviešiem stipri trūkst pašapziņas. Sāpīga vēsture, protams, ir iemesls aizvainojumam, bet nav attaisnojums pašapziņas zaudēšanai un melnai lentei kā karoga mūžīgai piedevai. Vēsture jālaiž vaļā. Jādzīvo šodienai un rītdienai. Latviešiem ir augsts iedzimtas inteliģences līmenis – saasināta sirdsapziņa. Būtu noziegums to zaudēt atreibības dēļ.” (Tihomirova, 2012: 10) Līdzīgu domu pauž arī VDU profesors A. Butkus: “Mūsu valodu ilgus gadsimtus dažas kaimiņtautas nicināja un pazemoja, sauca par pagānisku, mužikiem piemērotu, hamu valodu. Šie garie gadsimti daļai lietuviešu ir iedzinuši kompleksu, pat tādu, ka daļa atteicās no dzimtās valodas, bet vēlāk pat tautības. Nebrīnieties, ka šie kompleksi dažiem ir izteikti vēl tagad. Dažreiz tie mīt pat zemapziņā. [...] Lietuvieši slimo ar klaušu laika

provinciālismu un dzimtās valodas kompleksiem. Tāpēc arī rodas dažādas izkārtnes angļu, itāļu un citās valodās. Padomju laikā it kā bijām lielāki patrioti. Atceros, ka viesnīcas vai kafejnīcas centāmiem nosaukt lietuviešu vārdos... Tagad – angļiski, iznīcinot jebkādu Lietuvas īpatnību.” (Butkus, 2012a)

A. Butkus arī izdara secinājumus par baltu valodu nākotni: “Vai varētu apgalvot, ka baltu valodas ir īpaši dzīvīgas, veiksmīgi izturējušas ne vienu vien rusifikācijas, ģermanizācijas mēģinājumu, tādēļ izdzīvos arī nākotnē? Bet varbūt globālajā pasaulē tās nemaz nav vajadzīgas? Neskatoties uz visu, es tomēr esmu optimists. Ja šīs valodas noturējās tūkstošiem gadu, tās noturēsies arī turpmāk. Ja nu vienīgi kādiem kosmopolītiem izdosies pārliecināt visus lietuviešus un latviešus, ka viņi patiesībā ir poļi vai krievi.” (Butkus, 2012a) Viņam bijuši arī konkrēti priekšlikumi: “Vairs nav 19. gs., bet gan 21. gs. – ir cita realitāte, cita tautu pieredze, citi uzskati un standarti. Ir jāmēģina saskaņot arī vēsturisko uzskatu atšķirības, kas rada nesaskaņas un nevajadzīgas diskusijas. Lai arī kā būtu, nākotne ir mūsu rokās. Izmantosim to mūsu valstu un tautu labā!” (Butkus, 2007) Tātad identitātes izjūtā starp abām baltu tautām nav lielas atšķirības, tomēr lietuvieši, šķiet, spēj labāk mobilizēties savas valodas aizsardzībai.

Latviešu autostereotipi par valodu

Ja valodas kolektīvs ir lingvistiski pašpietiekams, citu valodu runātāju attieksme pret šo valodu neietekmē tās lietojumu un izplatību savā etnoģenētiskajā teritorijā. Subordinētu valodu runātāju asimilāciju negatīvs valodas tēls gan var veicināt. Valodas noturībai daudz bīstamāki ir negatīvi autostereotipi. Kaut autostereotipi par Latviju un latviešiem nav sistēmiski pētīti, gan no atsevišķiem pētījumiem (Beitnere, 2012; Kļaviņš, 2009; Liepa, 2012 u. c.), gan tīri intuitīvi zināms priekšstats ir gūstams.

Pie pozitīvajiem vai vismaz neitrāliem autostereotipiem varētu pieskaitīt bieži tīrātos apgalvojumus “Latvija ir zaļākā valsts pasaulē”, “latvieši ir dziedātāju tauta”, pie negatīvajiem – “Latvija ir nabadzīga valsts”, “latvieši ir skaudīgi un nesaticīgi”, “kur divi latvieši, tur trīs partijas”, “latvieši ir izēdāji”. Autostereotipu konotāts un vērtējums atkarībā no vēsturiskās situācijas var arī mainīties. Piemēram, savulaik apgalvojumi “Latvija ir maza valsts”, “latvieši ir sērdieņu tauta”, “latvieši pārcietuši 700 verdzības gadus” varbūt arī ietvēra pozitīvu pašvērtējumu, bet pašlaik šo patiesībai neatbilstošo stereotipu ietekme uz tautas pašapziņu drīzāk ir negatīva.

Publiskajā telpā saistībā ar latviešu valodu un tās attīstību nereti parādās populāri stereotipi, kurus varētu kvalificēt par maldīgiem. Piemēram minēsim autentiskus citātus no publicistikas, interneta vai tvitera komentāriem.

Latviešu valoda ir viena no senākajām pasaules valodām

Viks. Un neaizmirsīsim, ka mūsu un leišu valodas ir vissenākās Eiropas valodas, ka pamatā visai indoeiropiešu valodu saimei, vērtība pasaules mērogā. (http://www.tvnet.lv/zinas/latvija/633152-petijums_nav_pamata_uzskatit_ka_latviesu_valoda_butu_apdraudeta, 05.11.2016.)

Šis apgalvojums būtu pieskaitāms pie pozitīvajiem vai vismaz neitrālajiem autostereotipiem, jo tā lietojuma konteksts liecina par mērķi stiprināt lepnumu par latviešu valodu. Uz pasaules valodu fona latviešu valoda nav atzīstama par senu – toties par senisku jeb arhaisku gan, jo tā saglabājusi daudz indoeiropiešu pirmvalodas īpatnību. Pati par sevi šī iezīme nekādi nav saistāma ar valodas kvalitāti vai konkurētspēju, tomēr valodas runātāju acīs tā var celt valodas vērtību.

Latviešu valoda ir maza valoda

No mazas valodas pasaulē. (<http://www.la.lv/no-mazas-valodas-pasaule>, 21.04.2015.)

Pat tad, ja šo apgalvojumu izteiktu korektākā formā – “latviešu valoda ir mazas tautas valoda” – tas neatbilst patiesībai. Minētais apgalvojums nereti tiek izteikts ar konotātu “tātad apdraudēta valoda” vai, vēl sliktāk, “izzūdoša valoda”. Iespējams, ka daļa šī stereotipa uzturētāju to uztver kā pozitīvu zīmi (“maza, tātad sargājama”). Tomēr šķiet, ka pašreizējos globalizācijas un valodu konkurences apstākļos būtu jāvērtē tā iespējamā ietekme uz sabiedrisko domu, jo gribot negribot šādi varam panākt pilnīgi pretēju rezultātu.

Dzejnieks Knuts Skujenieks tendenci latviešu valodu tiešā un pārnestā nozīmē atzīt par “mazu” valodu skaidro vienkārši: “Tā ir kopīga nacionāla nelaime – pārāk maz pašapziņas un vēl mazāk pašapzināšanās. Mēs visu vērtējam negatīvi.” (Skujenieks, 2010: 2–3) Uz problēmu latviešu domāšanā norāda arī žurnālists Arno Jundze: “Ja mūsu cilvēkiem būtu viss kārtībā ar pašvērtību, ja valodā tiktu darbināti mehānismi, kas ļautu just, ka latviešu valoda tiešām strādā, kā tai būtu jāstrādā, lielākā daļa šādu debašu norimtu, vēl nemaz nesākušās. Esmu ievērojis, ka pat intelektuāļu aprindās visnotaļ noturīgs ir viedoklis, ka latviešu valoda nav īpaši stipra un garšīga. [...] liela daļa no mūsu ķermeņa jau sen ir svešvalodizējusies.” (Jundze, 2011).

Citas valodas ir bagātākas, latviski daudz ko nevar pateikt

Retajos, bet sarežģītajos gadījumos, kad bija nepieciešamība tulkot atsevišķus vārdus, jo krievu valoda – lai neapvainojas latvju tauta – ir

nedaudz bagātāka, Andrim palīdzēja mana mamma – ārkārtīgi inteliģents un izglītots cilvēks, kuru Andris augstu vērtēja. Viņai ir “pa plecam” niansēta latviešu valoda. (Kas Jauns, 01.–07.11.2016., Nr. 44 (563), 13. lpp.)

Man labāk patīk krievu valoda – tajā ir daudz vairāk pieejamas literatūras, un es daudz lasu. Reizēm nevaru atrast vārdus, lai izteiktos, ar latviešu vārdiem nepietiek. Tad vieglāk to izdarīt krieviski. Krievu mentalitāti iemīlēju jau bērnībā. Mums bija ļoti inteliģenti ģimenes draugi krievi, un man likās – nu, kā var būt tik labi cilvēki! No viņiem man mīlestība uz krievu kultūru, inteliģenci.

Speciāli savu meitu apmācu tikai krievu valodā. Viņa jau perfekti runā latviski, kam viņai to vēl mācīties? Kur tieši viņa ar to tiks? Jāzina krievu valoda, angļu, franču. Mans sešgadīgais bērns šobrīd brīvi runā sešās valodās. (“Piedzīvoju mīlestību, kādai vairs neticēju”. Ar Elinu Malignu sarunājas Agnese Meiere. Ieva, 03.01.2018., 18. lpp.)

Man jau no bērnības ir patikusi krievu valoda un rakstība. Latviski – nāve ir sūds tā neskan. Bet paklausies, kā skan – “na gore gorit mašina”. Krievu valoda ir nenormāli bagāta. Tajā ir daudz vairāk nianšu. (Smertij govno. Ar mākslinieku Kristianu Brekti sarunājas Vintra Vilcāne. Klubs, 2020, Nr. 1, 48. lpp.)

Minētie citāti paradoksālā kārtā skaidri parāda, ka nav pamata runāt par valodas “bagātību” vai “nabadzību”, bet par runātāja vai rakstītāja prasmi izmantot valodas sniegtās iespējas. Ja sabiedrības attīstās aptuveni vienlīdzīgos apstākļos un tempos, tad arī to valodas krājumam ir jābūt vienlīdz lielam. Nekādā gadījumā nevarētu teikt, ka latviešu valodas leksika ir nabadzīgāka par krievu, angļu, vācu vai kādas citas valodas leksiku. Vārdu apkopojums leksikogrāfiskos avotos vien nav izšķirīgs kritērijs. Jāatceras, ka valodas vārdu kopumā tiek iekļauti ne tikai literārās valodas vārdi, bet arī izlokšņu vārdi, vietvārdi, internacionālismi un jaunvārdi, kuri rodas, ieviešot jaunās tehnoloģijas. Šie vārdi, kamēr mūsu rīcībā nav pilnīga latviešu valodas vārdu krājuma jeb tezaura, var nebūt atrodamī vienuviet, bet valodā tie ir, un tikai no katra runātāja – un sabiedrības pieprasījuma – ir atkarīgs, vai tie tiks arī lietoti. Šī mīta atspēkojumu piedāvājis jau A. Kronvalds 1871. gadā: “Mēs turklāt mācīsimies atzīt, ka tā nav vienīgi mūsu valodas vaina, ja kādreiz to, ko domājam, nespējam latviešu vārdos izteikt, bet pa lielākai daļai mūsu pašu vaina, tādēļ ka valodas bagātību un veiklību pilnīgi vēl nepazīstam.” (Kronvalds, 1937: 562)

Latviešu valoda ir piesārņota, latviski neviens nerunā pareizi

Viks. Cik grāmatu latviešu valodā izdots gadā? Valsts vadošo personu runās un rakstos lietoto vārdu skaits, skolnieku un skolotāju vārdu krājums, visbeidzot katastrofāli nepareizā latviešu valoda šodienas plašsaziņas līdzekļos. (http://www.tvnet.lv/zinas/latvija/633152-petijums_nav_pamata_uzskatit_ka_latviesu_valoda_butu_apdraudeta, 05.11.2016.)

Latviešu valodā tik tiešām ir visdažādāko leksikas slāņu vārdi, kas lietojami atšķirīgu tipu tekstos, un atkal viss atkarīgs no runātāja izglītības un valodas izjūtas. Fakts, ka, runājot latviski, mēs varam izmantot aizguvumus, arī neliterārus aizguvumus no citām valodām, nenozīmē, ka nepastāv alternatīvas izteiksmes iespējas. Daces Strelēvicas-Ošiņas grāmatā “Kāpēc mēs gribam, lai valoda ir pareiza?” (2011) vispusīgi analizēta sabiedrības pretrunīgā attieksme pret valodas “pareizību”, kā arī koleģiālajām institūcijām, kas darbojas valodas standartizācijā. No vienas puses, publiskajā telpā var izcelties pat neadekvāti plaša diskusija par kāda vārda vai formas lietojumu, no otras puses, pastāv tieksme protestēt pret jebkādiem norādījumiem it kā “no augšas”. Piemēri:

Delna ļoti grib veikt “parlamentāro kontroli” (bet iemācīties rakstīt pareizā latviešu valodā gan nejūt vēlēšanos). (http://www.pietiek.com/raksti/mes_loti_gribam_veikt_parlamentaro_kontroli, 22.12.2014.)

Degoša kondicioniera dēļ šorīt no ēkas, kurā atrodas Valsts valodas centrs, evakuēti 60 cilvēki. Iedomājos, kāds čakars bija ugunsdzēsējiem pareizā valodā evakuēt šos strādīgos tautiešus. (<http://go.tvnet.lv/gebcok>, 06.10.2016.)

Secinājumi

Stereotipu un puspatiesību ietekme uz latviešu lingvistisko pašapziņu ir grūti pētāma, jo tā nav ne izmērāma, ne formulējama precīzos terminos. Intuitīvi resp. iepriekšējo zināšanu un pieredzes ietekmē radušies atzinumi vienmēr var atdurties pret viszinīgo “bet kur ir fakti un pierādījumi?”. Tomēr varētu izteikt pieņēmumu, ka pašreizējā valodas situācijā daži stereotipi neveic audzinošo funkciju, bet drīzāk mazina pārliecību par latviešu valodas spēku. Varbūt būs cilvēki, kas, diendienā dzirdot runas par it kā “mazu” un “piesārņotu” valodu, saņemsies, lai visiem spēkiem pierādītu pretējo. Bet ja nu kādam tas būs pamudinājums aizvien vairāk lietot kādu citu valodu, kuras runātāji paši to tik zemu nevērtēs?

Atteikšanās no negatīvajiem stereotipiem teorētiski ir iespējama. Kā norāda B. Spolskis, “Indivīdi un runātāju grupas, vadoties no savas pieredzes

un valodas situācijas, ir izstrādājuši veselu valodas prakses paņēmieni kopumu (izvēle starp valodām vai valodu variantiem), kā arī lingvistiskās pārliecības sistēmu (vērtības, kas, viņuprāt, piemīt valodām vai to variantiem). Laiku pa laikam viņi konstatē (vai viņus kāds pārliecina), ka šī prakse vai pārliecība jāmaina, lai komunikācija kļūtu efektīvāka. Dažkārt arī kādas noteiktas grupas locekļi vēlas mainīt savus runas paradumus vai arī valodu vai to variantu vērtības stereotipus, lai pārvarētu komunikācijas problēmas vai stiprinātu grupas pašapziņu, tēlu vai statusu” (Spolskis, 2011: 291–292; Spolsky, 2009: 249).

Stereotipi par valodas kvalitāti var būt arī neitrāli vai vismaz subjektīvi vērtējami. Daudz bīstamāki ir kļūdaini uzskati par valodu līdzāspastāvēšanu un konkurenci – gan vispārīgi, gan tieši uz Latvijas valodas situāciju attiecināmi. Starp tiem varētu minēt kaut vai šādus: “Nav svarīgi, kurā valodā runā, galvenais ir saprasties”; “Attīstīsim ekonomiku, gan valodas jautājumi paši atrisināsies”; “Lauki izmirst, cilvēki emigrē, valdība zog, ko jūs par to valodu”; “Paplašinot krievu valodas lietojumu publiskajā telpā (t. i., sašaurinot latviešu valodas lietojumu), veicināsim sabiedrības saliedētību”. Kā zināms, joprojām problemātiska ir valodas izvēle starp dažādu tautību Latvijas iedzīvotājiem arī situācijās, kur to nenosaka ne likumi, ne priekšraksti – latviešu valodas prioritārs lietojums ne sadzīves sarunās, ne apkalpojošajā sfērā vēl nav kļuvis par pašsaprotamu faktu. Pret tādiem stereotipiem, kas apdraud valsts un valodas politikas pamatus, tomēr ir jāvēršas skaidri un argumentēti. Ne velti Valsts valodas pamatnostādnes (2015–2020) uzsvērts: “Latvijas sabiedrībā joprojām pastāvošie emocionālie stereotipi traucē reāli uztvert valodas situāciju un rada nesakritību starp latviešu valodu kā valsts valodu un Latvijas iedzīvotāju lingvistisko uzvedību. Valsts valoda nepietiekamā mērā tiek izmantota par latviešu un Latvijas minoritāšu pārstāvju saziņas līdzekli neformālajā komunikācijā.” (Pamatnostādnes, 2014: 9)

Tradicionāli uzskati par valodu tātad ir nozīmīgs faktors lingvistiskās attieksmes veidošanā, un tā savukārt ietekmē valodas noturību. Mīti, stereotipi un aizspriedumi bija, ir un būs, bet mūsu spēkos ir tos apzināties un izvērtēt plašākā valodas situācijas kontekstā.

Ņemot vērā minēto, pašu latviešu priekšstatiem par valodu varētu būt daudz lielāka nozīmība valodas noturībā, nekā līdz šim uzskatīts. Tāpēc būtu nepieciešams veikt plašāku kompleksu pētījumu, apkopojot, analizējot un izvērtējot stereotipiskos uzskatus un, ja nepieciešams, tomēr mēģinot pakāpeniski mainīt sabiedrisko domu. Mūsu dienās sabiedriskās domas veidošanā joprojām nozīmīgi ir plašsaziņas līdzekļi, tomēr aizvien vairāk pieaug sociālo tīklu ietekme. Moderno tehnoloģiju iespējas mainījušas tradicionālo diskusiju formātu, nodrošinot plaša lasītāju un klausītāju loka iesaistīšanos reālā laika interaktīvās diskusijās. Turpmākajās nodaļās aplūkosim lingvistiskās attieksmes izpausmes plašsaziņas līdzekļos un interneta diskusijās.

VALODAS JAUTĀJUMU ATSPOGUĻOJUMS PLAŠSAZIŅAS LĪDZEKĻOS

Dite Liepa

Plašsaziņas līdzekļi ir pateicīgs pētījumu avots gan valodas, gan saturā ziņā, jo uzrakstītais ir lielisks laikmeta un sabiedrības domu un noskaņu liecinieks. Nozīmīgas pārmaiņas sabiedrības vērtību sistēmā vienmēr atspeguļojas valodā, savukārt ar valodas starpniecību sabiedrība skaidrāk apzinās un precīzāk formulē realitāti (sal. Liepa, 2011). Linda Tomasa un līdzautori, apcerot valodas lomu un varu sabiedrībā, norāda: “Plašsaziņas līdzekļi ir spēcīga vide, kurā tiek veidotas un izplatītas sociālās nozīmes, t. i., tie lielā mērā nosaka pasaulē notiekošā nozīmību attiecīgajai kultūrai, sabiedrībai vai sociālajai grupai. Valoda, ko plašsaziņas līdzekļi izmanto, lai stāstītu par noteiktām sociālām un politiskām grupām un notikumiem, nosaka dominējošos veidus, kā mēs par tiem runājam [...] Viens no vissvarīgākajiem un interesantākajiem plašsaziņas līdzekļu potenciāla varas aspektiem no lingvistiskā viedokļa ir veids, kā tiek rakstīts par cilvēkiem un notikumiem. Jau no 20. gadsimta 70. gadiem lingvisti ir interesējušies par saistību, kāda pastāv starp to, kā stāsts tiek stāstīts, pasniegts, un to, kāds būtu no stāstītā iegūtais viedoklis.” (Thomas et al., 2004: 56–58)

Mūsdienu vārda brīvības apstākļos plašsaziņas līdzekļos atspoguļojas visplašākais pārliecību spektrs visās jomās, un ikviens valodas runātājs zināmā mērā ir pakļauts atšķirīgu un pat pretrunīgu viedokļu ietekmei. Līdz ar to arī visa lingvistiskās attieksmes amplitūda būtu aptverama tikai ļoti plašā un apjomīgā pētījumā. Šajā monogrāfijā ieskatam aplūkota viena plašsaziņas līdzekļu grupa – reģionālie laikraksti –, viens plašākai auditorijai paredzēts radiatoraidījumu tips un vienas aktualitātes – 2020. un 2021. gada kovidkrīzes – atspoguļojums lingvistiskās attieksmes aspektā.

Valodas jautājumi reģionālajos laikrakstos

Jau gadu desmitiem Latvijas reģionālā prese ir stabila valsts plašsaziņas līdzekļu vides sastāvdaļa. Latvijā kopumā ir 37 reģionālie laikraksti (šajā skaitā nav iekļauti pašvaldību informatīvie izdevumi), kuru abonētu skaits 2020. gada oktobrī bija 53 230, taču tas nav galējais skaitlis, jo laikraksti – līdz pat 1/3 no minētā skaita – tiek tirgoti arī mazumtirdzniecībā. Pēc Latvijas Preses izdevēju asociācijas rīcībā esošās informācijas, vienreizējās laikrakstu izdošanas tirāžas svārstās no 1000 līdz 4500 eksemplāriem (Līcis, 2020). To lasītāju skaits gan katru gadu objektīvu iemeslu dēļ samazinās, jo starp uzticīgākajiem lasītājiem lauku reģionos ir daudz vecāka gadagājuma cilvēku (jaunā paaudze dodas labākas dzīves meklējumos uz rajonu centriem, galvaspilsētu vai pat emigrē ārpus valsts). Vecākās paaudzes lasītāji lielākoties nav turīgi cilvēki, šo iedzīvotāju pirktpēja ir zemāka nekā pilsētās, pārsvarā tie ir pensionāri, bieži vien bez interneta vai ar ierobežotu piekļuvi tam, tāpēc dažas reizes nedēļā vai reizi nedēļā iznākošā vietējā avīze ir tuvs draugs. Pētījumā “Latvijas mediju vides daudzveidība” tiek minēti gadījumi, kad cilvēki veido pat “lasīšanas ķēdi” – proti, kaimiņi vienojas, kurš attiecīgajā mēnesī abonēs reģionālo avīzi, un pēc tam, kad pats izlasījis, dod to tālāk lasīt kaimiņam, vai arī pensionāri veido lasīšanas rindu bibliotēkās, jo, nevarēdami atļauties abonēt, dodas uz tuvāko bibliotēku (Šulmane, Uzule, 2018: 130). Reģionos mītošā jaunā paaudze ziņas par Latvijas, Eiropas un pasaules notikumiem iegūst no citiem kanāliem (televīzijas, interneta portāliem), taču reģionālā prese stāsta par vietējiem notikumiem un iedzīvotājiem, tādā veidā tos popularizējot un veicinot arī lokālo patriotismu. Lasītāju uzticēšanās reģionālajiem medijiem ir augsta. Uz šo tik būtisko faktoru 2019. gada intervijā reģionālajam laikrakstam “Dzirkstele” norādījis Latvijas Radio žurnālists Aidis Tomsons: “Savulaik, pirms 15–20 gadiem, mediju vidi noteica tradicionālie mediji: radio, televīzija un prese. Tagad prese – nacionālā prese pilnīgi noteikti – ir zaudējusi savas pozīcijas, jo tiek subsidēta zināmu mediju īpašnieku interesēs, un reāli palikusi

ir tikai reģionālā prese. Informatīvo vidi pašlaik nosaka internets, kur viss darbojas pēc ātrās un virspusējās lasīšanas principa. Virspusējā darbošanās padara informācijas pieejamību seklāku, mazāk pārbaudāmu, nerunāsim nemaz par iespējām veidot viltus ziņas. Informācija, ko iegūstam, kļuvusi nedrošāka.” (Tomsons, 2019)

Reģionālā prese krīzes laikos ir ieguvusi īpašu lomu – tā ir ne tikai informētāja, bet pilda arī sociālās funkcijas. “Reģionālie laikraksti pilda kvalitatīvu mediju pamatfunkcijas – informē, izglīto, uzrauga, audzina un arī izklaidē, tikai tas viss tiek darīts maksimāli pietuvināti lokālajai videi (“reģionālajai prizmai”), cieši sadarbojoties ar auditoriju, radot piederību lokālajai videi.” (Uzule, 2018: 173) Un tieši šādi – ar mazākiem un lielākiem notikumiem tiek stiprināta novada identitāte, kļūstot par latviskās identitātes sastāvdaļu.

Kaut pētījumā lielāka uzmanība veltīta laikrakstos paustajām idejām,²⁴ jāpiemin arī reģionālajiem laikrakstiem raksturīgākās valodas īpatnības. Atbilstoši publicistikas stila funkcijām preses valoda ir vienkārša, plašiem lasītāju slāņiem saprotama, te nav sarežģītas izteiksmes, angļismu, citu svešu vārdu vai pārgudru spriedelējumu, temati izklāstīti vienkārši un saprotamā valodā. Reģionālās problēmas ik pa laikam atkārtojas, arī žurnālistiem tās ir zināmas, taču lasītājiem patīk – tiek stāstīts par savējiem! Žurnālisti teksta atsvaidzināšanai izmanto savdabīgus akcentus: apvidvārdus, kādu barbarismu (*gružkaste*, *iršoņi* (iršu un sirseņu vietā), *šmucspainis*, *vešūzis*). Laikraksts “Zemgale” (08.06.2018., 5. lpp.) stāsta, kā Alsungā ģērbjas suitenes – ar lindrukmiem, sviedru lupatu, cūksudrabu un trako drānu – izrādās, tās visas ir tērpa sastāvdaļas. Šie vārdi izjūtami kā novada valodas vai pagātnes liecinieki, atgādinot tos neaizmirst un palaikam arī izmantot. Godinātas tiek vēsturiskās vietas un senie vietvārdi, vietējo novadpētnieku piedāvātās tūrisma takas un velobraucēju maršruti, kas radušies likvidēto dzelzceļa līniju un pa pusei aizaugušo ceļu vietā. Protams, pētot kaimiņu un Eiropas valstu pieredzi, parādās pa kādam interesantam vārdam – tāds ir, piemēram, vārds *plogings* – ‘atkritumu savākšana skrienot’, vārds *glempings* (*glamorous + camping*), stāstot par krāšņu glempingu “Bārtas krasts” Rucavā, bet Līvānu skolēni izdomājuši jaunvārdu

²⁴ 2019.–2020. gadā veikta šādu reģionālo laikrakstu analīze: “Zemgale” (Dobele), “Zemgales Ziņas” (Zemgale), “Ventas Balss” (Ventspils), “Auseklis” (Alojas, Krimuldas, Limbažu, Salacgrīvas novads), “Kursas Laiks” (Lejaskurzeme), “Dzirkstele” (Gulbenes novads), “Alūksnes Ziņas” (Alūksnes un Apes novads), “Kursas Laiks” (Lejaskurzeme), “Kurzemes Vārds” (Liepājas pilsēta un novads), “Bauskas Dzīve” (Bauskas, Iecavas, Rundāles, Vecumnieku novads), “Rēzeknes Vēstis” (Rēzekne un Latgale), “Kurzemnieks” (Viduskurzeme), “Brīvā Daugava” (Jēkabpils pilsēta un novads), “Latgales Laiks” (Latgales novads).

zip smēriņi (mērcītes), savukārt paši smēriņi godalgoti konkursā “Mana biznesa ideja 2019”.

Vērtējot reģionālās preses valodu, Valsts valodas centra akcijā tika norādīts, ka dažkārt atsevišķos laikrakstos jūtama vienveidība, piemēram, virsrakstos, arī profesionāla korektora trūkums – jo redakcijās cilvēku ir maz un tie strādā daudz. Tāpēc arī sastopamas stila kļūdas – smalki slipēt izteiksmes stilu bieži vien nav laika. Piemēram, latviešu valodā eiro mazākā vienība ir centi, nevis eirocenti, taču daži laikraksti vēl 2018. gadā cenu norādīja eirocentos. “Liela daļa reģionālo mediju žurnālistu savu darbu uztver kā misiju, savas dzīves piepildījumu un tādēļ turpina strādāt, neraugoties uz saņemto atalgojuma apmēru; daļa žurnālistu strādā ļoti daudz un, sagatavojot regulāri lielu skaitu materiāla, spēj nopelnīt pietiekami lielu atalgojumu, apzinoties, kā tādējādi zūd darba kvalitāte, palielinās risks kļūdoties, rutinēties un saskarties ar izdegšanas sindromu.” (Šulmane, Uzule, 2018: 130)

Valodas temats reģionālajā presē nav svešs. Tā “Rēzeknes Vēstis” (25.10.2019., 6. lpp.) jautā kinorežisoram Jānim Streičam: “Vai godināsim savu vēsturi un tradīcijas?” Un režisors sarūgtināti atbild: “Mums nav vietu, kur var dzirdēt pareizu latviešu valodu. Saeimas deputāti, ministri, žurnālisti, aktieri, ierēdņi runā ar kļūdām. Starp citu, boļševiku laikos katrā teātrī bija latviešu valodas konsultants. Nu vairs ne.” Laikraksts “Brīvā Daugava” (25.10.2019., 1., 4. lpp.) lepojas ar Vietvārdu dienu Viesītē, kur Paula Stradiņa skolā tika savākti 150 vietējie vietvārdi.

Palaiķam laikrakstos pavīd teksti dialektā. Tā “Ventas Balss” libiskajā dialektā publicē autobusā noklausītas sarunas, bet laikrakstā “Rēzeknes Vēstis” “Baznīcas ziņas” tiek publicētas gan latviešu, gan latgalešu rakstu valodā. “Latgalešu rakstu valoda vietējos laikrakstos tiek izmantota periodiski, tiek sagatavoti pielikumi, tematiskās lappuses un publikācijas lielākajās reģiona un novada avīzēs un žurnālos. Ilglaicīgs ir laikraksta “Rēzeknes Vēstis” pielikums “Mōras Zeme” [...] Arvien retāk latgaliski tiek publicēts “Latgales Laika” reizi mēnesī izdots pielikums “Latgališu Gazeta”, tāpat neregulāras publikācijas ir laikrakstos “Ludzas Zeme” un “Vaduguns”. [...] Šīs publikācijas latgalešu [rakstu] valodā publisko tekstu lietotājiem parāda, ka latviešu valodai ir vairāki paveidi un ir divas latviešu valodas rakstu tradīcijas un dažādas runas formas.” (Valodas situācija, 2016: 186)

Pierobežas novadu laikraksti stāsta par draudzību ar kaimiņiem – piemēram, “Bauskas Dzīve” (24.09.2019., 8.–9. lpp.) publicē reportāžu no Skaistkalnes, kur, lepnī plīvojot Latvijas un Lietuvas karogiem, svin Baltu vienības dienu, kad piemin leģendām apvīto 1236. gada Saules kauju. Sanākušos šajos svētkos uzrunāja Lietuvas Seima deputāti Viktors Rinkevičs un Audris Šims, kuri dzīvo Biržu rajonā: “Latvieši un lietuvieši visu laiku bijuši vienotas tautas,

tāpēc šo svētku tradīcija jāturpina.” Pierobežā tautas ir sajaukušās, daudziem ir radi kaimiņvalstī. Baltu vienības dienu svin arī Biržos (“Bauskas Dzīve”, 24.09.2019., 16. lpp.), kur Biržu un Pasvales pašvaldības paraksta sadraudzības līgumus ar Bauskas novada pašvaldību. Sadarbības trūkums – pietrūkst lietuviešu vai latviešu valodas zināšanu. Kursus nevar noorganizēt, jo atsaucība ir neliela – tā arī latvieši un lietuvieši iztieks ar atsevišķiem tulkkiem.

Visai bieži reģionālie laikraksti stāsta par tiem, kas aizbraukuši, un par tiem, kas atgriežas. Vairāk rakstu ir par tiem, kas Latvijas laukos atgriežas, lai saglabātu latviešu valodu, savas dzimtas saknes, piederību un mājas sajūtu. Vajadzība pēc valodas vides uzsvērtā daudzos emigrantu un repatriantu stāstos. Minēsim dažus raksturīgus piemērus: “Ne visu var nopirkt par naudu!” – saka nīcēniece Lolita, kura ar ģimeni 12 gadus pavadījusi Īrijā. “Auzuciema “Auziņās” es jutos brīnišķīgi, kā pasakā. Šī ir vieta, kur man jābūt. Savukārt bērniem ir svarīgi būt kopā ar omēm un pārējiem radiem. Es atgriezpos pie savām saknēm. Te ir kopības sajūta!” (“Kursas Laiks” 04.07.2019., 11. lpp.)

Līdzīgs pozitīvs atgriešanās stāsts publicēts laikrakstā “Latgales Laiks” (29.11.2019., 6. lpp.) par Līgu un Artūru, kuri no Kanādas atgriezušies Bebrenes pagastā, atjauno dzimtas mājas un kopj aitas. ““Strazdiņu” mājās jūt dzimtas spēku,” atzīst Līga. Kanādā esot bijis piedāvājums kāpt pa karjeras kāpnēm, toties ģimene nolēmusi atgriezties: pietrūcis māju un latviešu valodas. Toties jaunieši no Ilūkstes Jānis un Lāsma, kas Lielbritānijā dzīvo kopš 2005. gada, pauž citu viedokli: “Man bērībā nebija, ko ēst, un nebija naudas. Liels paldies par to Latvijai,” ironiski un ar rūgtumu saka Jānis. Arī draugu dzimtenē vairs neesot. Maize gan neesot tik garšīga kā Latvijā, toties tagad tās pietiek un ir daudz. Savukārt, lai izkoptu angļu valodas zināšanas, abi vienojušies savā starpā vairs nesarunāties latviešu valodā pat mājās (“Latgales Laiks”, 29.11.2019., 5. lpp.). Šis ir citāds pieredzes stāsts, taču laikraksts publicējis arī to. Maija Kūle šo parādību raksturo šādi: “Ne tikai ekonomiska rakstura migrācija uz Īriju, Vāciju, Skandināvijas valstīm un citur latviešus ved prom no Latvijas. To pavada vēlme identificēties no jauna, kļūt citam(ai), nereti atspoguļojas interese būt īstam anglim vai amerikānim. [...] Latviešu valodā sāk skanēt tišuprāt uzsvērts angļu akcents, notikumu vērtējumos – jaunās mītnes zemes pozīcija, attiecībā pret Latviju – maksimāli kritiska un noraidoša attieksme.” (Kūle, 2016: 88)

Alojas, Krimuldas, Limbažu un Salacgrīvas novada laikraksts “Auseklis” (21.12.2018., 11. lpp.) izveidojis rubriku “Novadi gaida”, kurā zina stāstīt, ka Latvijas skolās mācības uzsāk arvien vairāk bērnu, kuri iepriekš dzīvojuši citā valstī – piemēram, Kurzemē 2018. gadā atgriezušās 60 ģimenes. Tieši vecāku vēlme, lai bērni apgūtu latviešu valodu, runātu un mācītos savā dzimtajā valodā, vairākos gadījumos ir bijis viens no galvenajiem iemesliem, kādēļ

ģimene atgriezusies Latvijā, tomēr jāņem vērā, ka latviešu nedēļas nogales skolas apmeklē tikai 9% Latvijas emigrantu bērnu un 12% latviešu tautības vecāku bērnu (Valodas situācija, 2016: 143–145).

Plašsaziņas līdzekļu pētnieks Rolands Tjarve 2018. gadā izteicis šādu vērtējumu: “Tas, kas pašlaik notiek, ir gana labi. Žurnālisti zina, ko auditorija grib, jo “mēra temperatūru” ikdienā – veikalā, sabiedriskajā transportā, privātās sarunās. Tieši tā ir reģionālo mediju stiprākā puse, ka redakcijas zina un pareizi izvērtē to, ko sabiedrībai vajag dot, un to arī dod. Nedomāju, ka ir tādas tēmas vai virzieni, kas būtu palikuši aiz kadra. Reģionālā prese ļoti labi tiek galā ar savu uzdevumu, tāpēc arī auditorija vēlas reģionālo presi, jo saņem to, kas tai vajadzīgs. Un reģionālos medijus noteikti vajag stiprināt. Vietējiem žurnālistiem ir daudz labāka vēsturiskā atmiņa, līdz ar to viņu veidotie materiāli var būt analītiskāki un gana kvalitatīvi. Turklāt arī vietējās kopienas iedzīvotāji pazīst savu reģionālo mediju veidotājus, un līdz ar to viņu attieksme pret informācijas sniegšanu ir daudz atvērtāka nekā pret lielajiem nacionālajiem medijiem, kuru žurnālistiem neuzticas tieši tā iemesla dēļ, ka uzskata – žurnālisti nestrādā pietiekami profesionāli vai neatspoguļo sniegto informāciju tādā veidā, kā informācijas sniedzējs ir teicis. Savukārt, ja tā darītu reģionālie žurnālisti, viņi pēc tam nekur nevarētu paslēpties. Visi dzīvo vienā pilsētā.” (Pētersone, 2018)

Un tieši tik ļoti īpašais šo mediju saturs ir to spēks, kas stiprina 21. gadsimta latvieša identitāti. “Kultūru migrācijas laikmetā, kad globalizācijas ietekmē mazinās nacionālās vērtības, [svarīgi] palikt uzticīgiem latviešu valodai (zināt, lietot, attīstīt), piederībai (būt Latvijā, būt ar Latviju), tradīcijām (turpināt tās un modernizēt) un neatteikties no valstsgribas.” (Kūle, 2016: 257) Laura Uzule norāda: “Reģionālo mediju nodrošinātais saturs ir unikāls un ļoti nozīmīgs informācijas avots ne vien lokālajā vidē dzīvojošajiem cilvēkiem, bet arī nācijai kopumā, – Latvija nebeidzas līdz ar Rīgas robežu.” (Uzule, 2018: 185)

Reģionālās preses dzīvotspēju sīvās konkurences apstākļos, tai skaitā konkurējot ar elektroniskajiem plašsaziņas līdzekļiem, Latvijā nosaka tās lasītāju uzticība. Lai gan lasītāju skaits objektīvu iemeslu dēļ sarūk, reģionālais laikraksts jeb “vietējā avīzīte” tiek uzskatīts par vērtīgu un gadiem ilgi pārbaudītu informatīvu avotu. Tas liecina arī par reģionālās preses funkciju maiņu, jo no kādreizējā galvenā informācijas nesēja, propagandista un aģitatora reģionālie laikraksti kļuvuši par Latvijas novadu iedzīvotāju uzticamu draugu un sabiedroto.

Par laikrakstu vērtību tiek uzskatīts to saturs, plašā un sazarotā tematika, arī vienkāršā un saprotamā valoda, tādējādi pretstatot reģionālo presi t. s. lielajiem izdevumiem un interneta portāliem. Rakstu temati stāsta par zināmiem cilvēkiem, aktuāliem novada notikumiem, sniedz padomus saimniekošanā,

piemērojoties vietējiem apstākļiem un rocībai. Turklāt arī paši rakstītāji ir zināmi žurnālisti, kas turpat novadā dzīvo un ilgstoši strādā.

Novadu laikraksti apliecina arī latviešu identitātes sīkstumu – tajos netrūkst rakstu par vērtībām, valodu, piederību savai zemei un tautai. Reģionālo laikrakstu saturs ir svarīgs valstij kopumā, un to devums vērtību sistēmas stiprināšanā ir nozīmīgs.

Diskusijas un domu apmaiņa par valodu radiatorajumos

Radio funkcijas mūsdienās ir krietni paplašinājušās – bez jau tradicionāli ierastajām funkcijām – informējošās, izglītošanas, izklaides u. c. – tas palīdz sociāli integrēties, apzināties un stiprināt identitāti, sniedz informatīvus pakalpojumus, kā arī piedāvā diskusijas un domu apmaiņu dažādos jautājumos. Šo uzdevumu vairākus gadus veic arī Latvijas Radio I programmas raidījums “Kā labāk dzīvot”, aicinot tiešraidē uz sarunu dažādu jomu un nozaru speciālistus, kuri sniedz atbildes uz klausītāju jautājumiem, izsaka savas domas un ieteikumus un tādējādi rosina nākamās diskusijas. Jau no 2013. gada raidījums pievēršas arī latviešu valodas lietojumam. Šo raidījumu analīze sniedz vērtīgus atzinumus par sabiedrības uzskatiem valodas jomā.

Sākotnēji (no 2013. gada) t. s. valodas raidījumi izskanēja reizi ceturksnī, tad, pieaugot klausītāju atsaucībai un interesei, katru otro mēnesi (no 2016. gada), bet kopš 2017. gada – jau reizi mēnesī. Visus gadus nemainīgs palicis raidījuma uzdevums – komentēt atsevišķu žurnālistu, politiķu, citu sabiedrībā zināmu personu izteikumus un valodas lietojumu, kā arī skaidrot sabiedrībā aktuālus valodas prakses jautājumus, atbildot uz klausītāju zvaniem un elektroniskajām vēstulēm. Pētījumā apkopoti aptuveni divu gadu laikā (2017–2019) 15 raidījumos uzdotie jautājumi. Tā kā vidēji vienā raidījumā tiek uzdots vismaz 20 jautājumu (atsevišķos raidījumos – pat 50), pētījumā izceltas visbiežāk skartās tēmas. Raidījumā “Kā labāk dzīvot” iekļautās “Latviešu valodas stundas” pašlaik ir vienīgais raidījums ne tikai Latvijas Radio, bet sabiedriskajos plašsaziņas līdzekļos kopumā, kas pievēršas mūsdienu latviešu valodas lietojumam un nodrošina klausītājiem atgriezenisko saiti, atbildot uz studijā uzdoto jautājumu raidījuma laikā vai sagatavojot raidījumā neatbildēto jautājumu atbildes nākamajā tikšanās reizē. Saskaņā ar socioloģisko un tirgus pētījumu firmas “Kantar TNS” 2019. gada ziemas un pavasara datiem (Kantar TNS, 2019) raidījumu “Kā labāk dzīvot” klausījās 97 tūkstoši klausītāju. Raidījuma atkārtojumus (darba dienu vakaros pēc astoņiem) klausījās vēl aptuveni 41 tūkstotis klausītāju.

Pirmkārt un galvenokārt klausītāji uztraucas, vai dzirdētais vārds (frāze) patiešām ir kļūda. Vai tas atbilst normatīvajām prasībām, vispārpieņemtajām

normām un nosacījumiem; vai tas atrodams vārdnīcā un kā vārdnīca to skaidro. Šajā aspektā visbiežāk saduras dažādu paaudžu valodas lietojuma atšķirības. Visbeidzot – tiek pārņemts arī pašiem žurnālistiem: kā viņi runā, kā izsakās, kā atbild uz jautājumiem, kā uzdod tos, kā aizpilda tukšuma pauzes ēterā.

Minēsim dažus visbiežāk pārrunātos jautājumus (Liepa, Veisbergs, 2020).

Viņš zin vai zina?

Daudz jautājumu saistīts ar gramatikas normu ievērošanu un neizpratni, vai normas ir mainījušās. Piemēram, kādreiz lietotās paralēlformas nostiprinājušās vienā, kā tas ir noticis ar vārdu *zināt*. Vēl 20. gadsimta 80. gados (tas fiksēts arī elektroniski pieejamajā “Latviešu literārās valodas vārdnīcā”; sk. <https://tezaurs.lv/llvv/>) darbības vārdam *zināt* vienskaitļa 3. personā pieļautas divas paralēlformas: *zina* un ar piebildi “retāk” *zin*, savukārt elektroniski pieejamajā “Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā” (MLVV; sk. <https://tezaurs.lv/mlvv/#/sv/zin%C4%81t>) locīšanas paradigmā iepretim 3. personai ir vairs tikai darbības vārda forma – *zina*.

Zemgus – Zemgum

Klausītājus interesē personvārdu locīšana, tai skaitā pareizas uzrunas (vokatīva) lietojums. Tā atsevišķi valodas lietotāji aplami uzskata, ka 3. deklinācijas lietvārdi latviešu valodā nav lokāmi, savukārt citi to dara nepareizi. Šajos jautājumos grēko arī žurnālisti, piemēram, nepareizi lokot ievērojamā hokejista Zemgus Girgenzona vārdu – pareizo locījuma formu vietā datīvā (kam?) *Zemgum* un akuzatīvā (ko?) *Zemgu* lietojot nepareizas formas *Zemgusam* un *Zemgusu*. Līdzīgi arī neskaidrības rodas, lokot dziedātāja Ingus Pētersona vārdu. Jautājot par locījumiem, jūtamas bažas, vai tiešām latviešu gramatikā pazudis vokatīvs. Vokatīvs joprojām ir spēkā, tāpēc, uzrunājot konkrētu personu, tas ir jādara pareizi: *Mārtiņ, Kārlī, Zemgu!*, nevis *Mārtiņš, Kārlis, Zemgus!* Jāatgādina, ka lokāmi ir arī uzvārdi, kas beidzas ar galotni *-us*, turklāt datīvā norādāms dzimtes šķīrums: *Jānim Balčum, Annai Balčui* (LVG, 2013: 362).

Vecāks?

Patlaban gramatikas norma nav tik stabila vārdam *vecāki*, jo tradicionālo daudzskaitlinieku *vecāki* mūsdienās arvien biežāk lieto vienskaitļa formā *vecāks*. “Vienskaitļa formas motivācija meklējama dzīves realitātē – daudzās ģimenēs bērnu audzina tikai viens no vecākiem, tāpēc vispārinātās daudzskaitļa formas lietojums kļūst nelogisks.” (LVG, 2013: 342) Uz šo jauninājumu norāda arī Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisija: “Pamatotas nepieciešamības gadījumā iespējams lietvārda *vecāki* vienskaitļa formas *vecāks* lietojums.” (VVC LVEK, 2013) Jaunākajā avotā – “Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā” – vārda *vecāki* iespējamais vienskaitļa lietojums pagaidām nav norādīts.

Baža, baile, debate

Pie gramatikas kļūdām minams vienskaitļa un daudzskaitļa nepareizs lietojums, piemēram, *man ir liela baža* (pareizi: *man ir lielas bažas*), *tas izraisa lielu baili* (pareizi: *tas izraisa lielas bailes*). Te gan jāpiebilst, ka “grēko” ne tikai plašsaziņas līdzekļu žurnālisti un raidījuma viesi, bet arī augstas valsts amatpersonas, stāstot, ka *par šo jautājumu ir jāriko debate* (pareizi: *debates*), vai norādot, ka *attiecīgais jautājums ir pašvaldību rūpe* (pareizi: *rūpes*).

Dzīvība vai dzīvības?

Līdzīgi pārdomas par atbilstoša – tātad pareiza – skaitļa lietojumu rosina jēdzieni *dzīve* un *dzīvība*, piemēram, 2016. gada aprīļa žurnāla “Santa” vāku rotā uzraksts “Dzīvojiet savas dzīves skaisti!”. Daudzskaitļa forma tiek lietota, jo semantiski izriet no aicinājuma satura daudzām žurnāla lasītājām, taču, tā kā gan *dzīve*, gan *dzīvība* katram ir tikai viena, gramatiski šāds lietvārda *dzīve* lietojums neatbilst latviešu valodas tradicionālajai normai un vairāk piemērots būtu sauklis “Dzīvojiet savu dzīvi skaisti!”. Līdzīgi pārmetumi izskanējuši saistībā ar vārdu *dzīvība*: *Vilcienu sadursmē dzīvības zaudējuši 70 cilvēki*, kur loģiskāk būtu: *Vilcienu sadursmē dzīvību zaudējuši 70 cilvēki*. Kā norāda “Latviešu valodas vārdnīca” (LVV, 2006: 269), *dzīvība* *vsk.* – ‘cilvēku, dzīvnieku un augu bioloģiskā eksistēšana (no to rašanās līdz nāvei)’. Piemēram, *izglābt, apdraudēt dzīvību. Riskēt ar dzīvību. Atdot dzīvību par dzimteni. Dzīvības apdrošināšana.*

Apdraudējumi, stratēģijas, temperatūras

Citos gadījumos skaitļa kategorija netiek vērtēta tik stingri. Abstraktu nojēgumu nosaukumi, kas apzīmē darbības, procesus, stāvokļus, parādības, pazīmes vai vispārīgus jēdzienus un kas cilvēka uztverē ir vienība, veselums (*prāts, laime, naid, patīka, dzīve, tumsa, tagadne, nāve, slava, miers* u. tml.), kopš 21. gadsimta sākuma pieredzējuši būtiskas izmaiņas skaitļa formu lietojumā. “Daudzi atvasinājumi ar *-ība, -ums, -šana, -ija*, kā arī citi abstraktu nojēgumu apzīmējumi, kuri latviešu valodā tika uzskatīti par tradicionāliem vienskaitliniekiem un kuru lietojums daudzskaitlī tika kvalificēts kā novirze no literārās valodas normas, mūsdienās zaudē vienskaitlinieka pozīcijas un tiek lietoti daudzskaitlī vai pat tikai daudzskaitlī, piemēram, *apdraudējumi, izaicinājumi, neatkarības, draudzības, izglītības, atbildības, pieredzes, riski, politikas.*” (LVG, 2013: 339–340)

Vārdnīcas par šīm pārmaiņām pagaidām nogaidoši klusē: gan LLVV, gan MLVV vārds *risks* ir dots tikai vienskaitlī divās nozīmēs, līdzīgi arī *aktivitāte, stratēģija, inteliģence, politika, ekonomika, ātrums, daudzums, apjoms*.

Bieži dzirdams vārda *temperatūra* lietojums daudzskaitlī, kas, visticamāk, ienācis angļu valodas ietekmē, bet varbūt runātāji ir pārliecināti, ka atšķirīgie grādi ir *daudzas temperatūras*, kaut arī vārdnīcās (gan LLVV, gan MLVV) *temperatūra* minēta tikai vienskaitlī. Laika ziņās (gan radio, gan televīzijā) tiek

stāstīts par dažādām *temperatūrām*, *temperatūru svārstībām*, *ūdens un gaisa temperatūrām*, tādējādi pārkāpjot literārās valodas normu.

Simt, simtu

Ir bijušas neskaidrības ar skaitļa vārdu *simt* (*divdesmit*) un *simtu* (*divdesmit*). “Latviešu literārās valodas vārdnīcā” minēta forma *simtu* ar nozīmi ‘simt’. Lai gan vārdnīcā norādīts (LLVV, 1989: 457), ka šī nelokāmā (ģenitīva) pamata skaitļa vārda forma ir novecojusi, latviešu valodā to joprojām lieto – par to liecina valodas lietotāju izvēle.

Ulda vai Ulža?

Daudz neskaidrību klausītājiem izraisījusi *j* noteiktā mija 2., 5. un 6. deklinācijas lietvārdu locījumos. Lietvārdiem ar galotni *-is* līdzskaņu mija vai līdzskaņu grupu mija ir galotnes priekšā vienskaitļa ģenitīvā (*alnis – aļņa*, *vilnis – viļņa*; mikstināmi abi līdzskaņi *-ļņ-*) un visos daudzskaitļa locījumos (*aļņi*, *aļņu*, *aļņiem* utt.), savukārt divzīlbu personvārdos, kuros galotnes priekšā ir līdzskaņi *t*, *d*, līdzskaņu mijas nav (*Valdis – Valda*, *Rūdis – Rūda*, *Atis – Ata*). Līdz 20. gadsimta 30. gadu beigām mija tika lietota arī divzīlbu priekšvārdos, par ko liecina gan atsevišķu valodas lietotāju apzināti izmantotā mija savu priekšvārdu ģenitīvā locījumā (*Ulža Brieža atdzejojumi*, *Valža Kupra izstāde*), gan *Ulža* (nevis *Ulda*) ielas nosaukums Rīgas pievārtē Bergos. Savukārt trīszīlbu personvārdos mija ir saglabājusies, piemēram, *Gunvalža*, *Miervalža*, par to liecina arī vēsturiskie urbanonīmi Rīgā: *Visvalža iela* un *Tālivalža iela*. Atsevišķiem lietvārdiem labskaņas un pārpratumu dēļ bieži minētajos lietvārdu locījumos mijas nav, piemēram, vārdos, kur šņaceņu blīvējumu dēļ zūd labskaņa (*planšetu*, nevis *planšēšu*; *čipsu*, nevis *čipšu*; *gaišmatu*, nevis *gaišmašu*) vai vārds zaudē it kā kopsakaru ar pamatformu un var rasties pārpratumi (*pasu*, nevis *pašu*; *mutu*, nevis *mušu*), taču jāatzīst, ka labskaņa valodas lietotājiem bieži vien ir subjektīva. Daudziem šķiet neierasti, taču vārdiem *defises*, *klades*, *simtgades*, *pultis* daudzskaitļa ģenitīvā ir mija: *defišu*, *klažu*, *simtgažu*, *pulšu*. Ja tiek runāts par balli kā sarīkojumu, saka *ballu mūzika* (līdzīgi arī *šallu raksti*), savukārt, stāstot par balli kā mērvienību, līdzskaņu mijas nav – piemēram, vērtējums *10 ballu sistēmā*. “Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā” var atrast papildinājumu, ka vārdiem *žirafe* un *karafe* daudzskaitļa ģenitīvā fiksēti locījuma paralēlvarianti – *žirafu* un *žirafju* (sk. <https://tezauris.lv/mlvv/#/sv/%C5%BEirafe>).

Vienošanās, tikšanās

No gramatikas jautājumiem ir bijis jāatgādina par atgriezenisko lietvārdu locīšanas paradigmu (*vienošanās dokumenta*, *vienošanās dokumentam*; *tikšanās reizes*, *tikšanās reizei*), paplašinātās galotnes lietošanu īpašības vārdos ar noteikto galotni (piemēram, *atbildīgajai amatpersonai Centrālajā stacijā*). Šie paši nosacījumi attiecas arī uz tādu uzvārdu locīšanu, kuru pamatā ir īpašības vārds ar noteikto galotni (*Dacei Lielajai, Mārim Platajam*).

Tulce un klaune

Noteikti minams daudzo, t. sk. neierasto un mazāk lietoto, profesiju un nodarbošanos lietojums atbilstoši personas dzimtei. Tas tikai liecina, ka valodas praksē dzimšu šķīrums, nosaucot profesiju vai specialitāti, bieži netiek izmantots (*advokāts – advokāte, notārs – notāre, ģenerālis – ģenerāle, tulks – tulce, tulkotājs – tulkotāja, klauns – klaune, mērs – mēre*). Vēl nav ierasts sieviešu dzimtes lietojums, nosaucot atsevišķu sporta veidu pārstāves: *tekvondiste, džudiste, karatiste*. Izņēmumi, kas lietojami tikai sieviešu dzimtē, saglabājušies: *vecmāte, (medicīnas) māsa*; savukārt sievietes profesija, sākot dienestu armijā, ir vīriešu dzimtē – *karavīrs*.

Vārdu daudznozīmība

Visvairāk neskaidrību radioklausītājiem ir par leksikas lietojumu – pārsvārā tie ir jautājumi, kas saistīti ar vārdu nozīmju skaidrojumu. Lielākoties vārdiem ir daudz nozīmju; ir arī tiešas un pārnestas nozīmes, taču klausītāji uzsver tikai vienu, tādējādi kļūdas tiek meklētas tur, kur to nav! Tā, piemēram, (tikai) vienu vārda *panākt* nozīmi uztvēra kāds radioklausītājs, vaicājot: “Vai tad vienošanos ir iespējams *panākt*? Vai tad tā bēg prom?” Vārdam *panākt* ir vairākas nozīmes: viena no tām – ‘sekojot kādam, kas pārvietojas, sasniegt (to)’, savukārt cita – ‘ar darbību, rīcību sasniegt (ko)’ (sk. MLVV: <https://tezaurs.lv/mlvv/#/sv/pan%C4%81kt>). Tātad, sekojot fiziski, *panākt* vienošanos patiešām nav iespējams, taču, veicot zināmu darbību vai rikojoties, vienošanos *panāksim*. Vārdnīcā minēti piemēri: *panākt vienošanos, panākt skaidrību, panākt iecerēto, panākt savu*, ar to saprotot savu mērķu, ieceru, savas gribas piepildījumu.

Tā šajā sadaļā iespējams izveidot “kļūdu” sarakstu: *likties* (ar nozīmi ‘šķīst’) nedrīkst, jo *likties* var tikai gar zemi; *pakārt* mēteli nedrīkst, jo *pakārt* nozīmē ‘nonāvēt’; pie teiktā neko *piemētināt* nedrīkst, jo *metināt* var tikai tehniski; *pasniedzējs* pasniedz mēteli, tāpēc šādi augstskolas docētāju uzrunāt nedrīkst; strādāt *caurām naktīm* nedrīkst, jo *cauras* var būt tikai zeķes; *piekrist* nevienam nedrīkst, jo *piekrist* var tikai suns pie kājām; *pasūtīt* laikrakstu vai kleitu nedrīkst, jo tas ir rupji, tāpēc laikraksts vai kleita ir *jāpasūtina*; *piedot* nedrīkst, jo *piedot* var tikai gāzi; politiska *izšķiršanās* nedrīkst būt, jo iepriekš nav notikušas politiskas laulības; *lielos vilcienu* (ar nozīmi ‘linijās’) nedrīkst teikt, jo tad pretī jāliek *mazi autobusi*; zvērestu *nodot* nedrīkst, jo tā ir nodevība; *griezties* pēc palīdzības nedrīkst, jo *griezties* var tikai ap savu asi; rekordi nedrīkst *krist*; valodu nav iespējams *zināt*, tikai prast; raidījuma beigās *likt punktu* nedrīkst utt. Ja atzīstam *vilcienu* tikai par transporta līdzekli, kur palicis *otas vilciens* un *elpas vilciens*? Ja valodu nedrīkst *zināt*, kāpēc runājam par *valodas(u) zināšanām*? Un arī raidījuma beigās drīkst *likt gan punktu, gan punktu uz i* – kā liecina vārdnīcas, *likt punktu* nozīmē ‘pilnīgi pabeigt, izbeigt ko’ (LLVV), bet

likt punktu uz *i* nozīmē ‘izdarīt pēdējos precizējumus’ (LLVV, MLVV) (plašāks šīs problēmas skaidrojums “Latvijas Avīzes” rakstā “Vai nodot zvērestu ir nodevība?” (Liepa, 2019)).

Šādos gadījumos talkā jāņem vispārlietojamās leksikas vārdnīcas: gan vecākā un, iespējams, tāpēc, ka literārā, tātad attieksmē pret valodas normām stingrākā – “Latviešu literārās valodas vārdnīca”, gan jaunākā – “Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca”, kas palīdz orientēties vārdu daudznozīmībā un vārdu krājuma pārmaiņās kopumā. Piemēram, vārdam *krist* MLVV ir 18 (!) nozīmju, 14 no tām – literārajā valodā, tāpēc nevajadzētu uzsvērt tikai pirmo kā vienīgo pareizo. Turklāt valodas izjūta katram lietotājam ir tik atšķirīga!

“Latvijas Avīze”, pamatojoties uz lasītāju iebildumiem, laikraksta slejās pēc kārtējām Saeimas vēlēšanām raksta, ka zvērestu tikai *dod*. Taču vārdam *nodot* ir vairākas nozīmes. Viena no tām ir – ‘sadarbojoties ar pretinieku (parasti sniedzot ziņas), apdraudēt, piemēram, valsts, organizācijas, atsevišķu personu drošību, intereses’, piemēram, *nodot dzimteni*. Tādos gadījumos var runāt par nodevību. Taču *nodot* var arī informāciju – ‘paziņot (parasti mutvārdiem, piemēram, rīkojumu, ziņu)’. *Nodot* var arī savu pieredzi, sardzi, pilnvaras, sveicinius u. tml. (LLVV, 1984: 522)

Simtgades svētku sakarā (Liepa, Veisbergs, 2020) bija manāms satraukums par to, kas notiek 11. novembra krastmalā – salūts vai ugunošana. Var droši lietot abus vārdus: gan *salūts*, gan *ugunošana*. Vārds *salūts* ir aizgūts vārds, bet *ugunošana* – latvisks. Vārda *salūts* nozīme ir ‘svinīga sveikšana (piem., ar zalvēm, raķetēm); ugunošana’, piemēram, *svētku salūts, gadu mijas salūts*. Tā pamatā ir latīņu vārds *salūs*, ģenitīvā *salutis* ar nozīmi ‘veselība; veselības novēlējums’. Savukārt *ugunošana* ir ‘gaismas efektu radīšana, izmantojot pirotehniskus līdzekļus (piem., šaujot raķetes)’, piemēram, *svētku ugunošana krastmalā, ugunošana uz skatuves dziesmas izpildījuma laikā*. Padomju laikā vairāk ierasts bija vārda *salūts* lietojums, visticamāk, krievu valodas iespaidā (krievu val. *салют*), kā arī obligātās lielgabalu klātbūtnes dēļ, taču mūsdienu vārdnīcās minēti abi vārdi bez lietojuma ierobežojuma. Katrs valodas lietotājs var izvēlēties un lietot sev tīkamāko (skaidrojums pieejams Latvīšu valodas aģentūras konsultāciju datubāzē).

Nozīmes, kas kādreiz tikušas šķirtas, nu kļuvušas sinonīmiskas vairākiem adjektīviem. Piemēram, *dabīgs* un *dabisks*, *kopīgs* un *kopējs*, *personīgs* un *personisks*, *nākošais* un *nākamais* u. tml. “Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca” šķirkli *dabisks* papildinājusi ar skaidrojumu: “Lai gan ir mēģināts nošķirt īpašības vārdus *dabīgs* un *dabisks*, norādot, ka adjektīvi ar *-īgs*, *-īga* vairāk lietojami īpašības, līdzīguma nozīmē, bet atvasinājumi ar *-isks*, *-iska* atbilstības, piemērotības nozīmē, tomēr praktiskajā lietojumā šīs gramatiski semantiskās nianšes netiek ievērotas. Atšķiras vienīgi lietojuma biežums – adjektīvus *dabisks*,

dabiska un to formas latviešu valodā lieto biežāk.” (Sk. <http://tezaurs.lv/mlvv/#/sv/dabisks>) Līdzīga neizpratne ir par vārdiem *atpazīt*, *viennozīmīgi*, *apmācība*, *apmaksā*, kas vēl 20. gadsimta 90. gados tika uzskatīti par “nevēlamām rusismu pēdām” un “burtiskiem tulkojumiem no krievu valodas” (Skujiņa, 1999: 71–72), taču patlaban ieguvuši neitrālu vispārlietojamu leksēmu statusu (sk. MLVV, piem., <http://tezaurs.lv/mlvv/#/sv/apmaksā>). Taču jāpiebilst – ja kādam valodas izjūta protestē, nelietojiet! Katram ir iespēja kopt savu valodas gaumi un runāt saskaņā ar to.

Atsevišķās situācijās runātājus var mulsināt vārdi ar pretējām nozīmēm. Piemēram, vārdam *drastisks* svešvārdu vārdnīcā norādītas divas nozīmes – 1. ‘radikāls, krass’; 2. ‘tāds, kurā izpaužas nebēdnība, pārgalvība, arī draiskulība’ (ISV, 2005: 175). Arī vārdam *uzteikt* MLVV norādītas divas nozīmes: 1. oficiāli paziņot par darba līguma, īres līguma pārtraukšanu’; 2. ‘uzslavēt’. Lai nerastos pārpratumi šādu leksēmu lietojumā, būtu nepieciešams plašāks lietojuma konteksts, piemēram, nav skaidrs, par kādiem grozījumiem ir runa virsrakstā “Gaidāmi drastiski algu grozījumi”. Tajā pašā laikā vārdu dažādās nozīmes nedrīkst kļūt par pamatu to lietojuma ierobežojumam.

Par valodas bagātību liecina ne tikai vārdu daudznozīmība, bet arī vairāku darbības vārdu joprojām spēkā esošās paralēlas personu formas: *auj* un *aun*, *ciena* un *cienī*, *dienē* un *dien*, *izbrīna* un *izbrīnī*, *mēra* un *mērī* utt. Nav jāstrīdas arī par sinonīmiem: *koferi*, *čomodānu* un *ceļa somu*, *divriteni* un *velosipēdu*, *beidzamo* un *galējo*. Taču par sinonīmiem nav uzskatāmi jēdzieni *likumdošana* un *normatīvais regulējums*, jo pirmais attiecināms uz likumu pieņemšanas procesu Saeimā, savukārt, domājot par nepieciešamajiem likuma grozījumiem vai tiesisko regulējumu, jārunā par normatīvajiem aktiem jeb likumvidi.

Klausītājus interesē jaunu, retāk dzirdētu vai pavisam nezināmu vārdu nozīmes un terminu skaidrojums: kāpēc *galā*, nevis *gala* koncerts, kāpēc *procentpunkti*, nevis ierastie *procenti*, kāpēc *magnitūdas*, nevis *balles*? Ja informācija nav rodama vārdnīcā, šādos gadījumos skaidrojums jāmeklē pie nozares speciālistiem vai terminu datubāzēs.

Pie *lenča*, *branča*, *skaipa*, *instagrama* un *tvitera* jau esam pieraduši, taču sinoptiķa Toma Briča plašsaziņas līdzekļos izskanējušais *apvelings* (angļu *upwelling*) 2018. gada vasaras laika ziņās izraisīja īstu neizpratni (apvelings – ‘okeāna dziļu aukstā, ar barības vielām bagātā ūdens pacelšanās augšpusē (silto, vēja aizpūsto virsējo ūdens slāņu vietā)’ (SV, 1999: 67). Pateicoties leksiskai daudzveidīgajām laika ziņām, Toms Bricis licis latviešu valodā atcerēties tādus retāk lietotus un piemirstus vārdus kā *atziema*, *gāle*, *sniegvilksnis* (*vilksnis*) u. tml. un noskaidrot to nozīmi vārdnīcā. Taču tikpat lielu izbrīnu kā aizmirstie vārdi izraisa arī jaunās MLVV norādītās vārdu nozīmes, piemēram, vārdi *ievēlēties* (vēlēšanos) un *atrūna* (tekstā veikta atrūna). Tas liecina, ka liela

daļa sabiedrības ir visai konservatīva valodas lietojumā un ieinteresēti reaģē uz jebkurām mazāk dzirdētām vai neierastām leksēmām.

Pa lielam uz dotu brīdi aktuāli ir sekojoši stila jautājumi

Ar šādu nedaudz ironisku apakšvirsrakstu varētu raksturot populārākās stila kļūdas, kas pārsvarā radušās krievu valodas ietekmē. Bez apakšvirsrakstā minētajām tādi ir vārdi un konstrukcijas: *neko sev, kā reiz, nest atbildību, veikals atveras, lai jums labi strādājas, Vislatvijas (zirgu, dravnieku u. c.) dienas, truba, noapaļosim sarunu, dzīvo uz Lāčplēša ielas, bulka (bulciņa, ēstuves ar nosaukumiem bulkotava, bulķerija), atlaide visai precei, septembra mēnesis, pasākuma ietvaros* u. tml.

Vecāko paaudzi traucē padomju laika mantojums (jaunākā paaudze bieži to neizjūt tieši ierobežoto krievu valodas zināšanu dēļ), kancelejšismi, štampi, arī publiskajā telpā dzirdētā ierēdņu valoda ar neveiklām konstrukcijām – lietojot ierastās standartfrāzes, šķiet, ka tiek runāts smalki un precīzi. Taču reizēm vērojama arī pārspīlēta tendence saskatīt sovetismus tur, kur to nav: tā publiski izskanēja iebildumi pret vārdkopas *deju kolektīvs* lietojumu Dziesmu un deju svētku laikā, jo kādam televīzijas skatītājam vārds *kolektīvs* saistās tikai un vienīgi ar padomju kolektīvo saimniecību – kolhozu.

Klausītāji ir prasīgi pret žurnālistu runu: vērīgākajiem traucē nepārdomātu, nozīmes ziņā pretrunīgu vārdu lietojums atsevišķās konstrukcijās un teikumos, piemēram, *dažs labs negadījums, pazudušajā lidmašīnā atradās simt pasažieru, pateicoties nelaimes gadījumam*; traucē parazītvārdi un modes vārdi: piemēram, nomācošs novecojušās partikulas *arīdzan* lietojums (*arī* vietā), apstākļa vārds *teju* (*gandrīz* vietā); žurnālisti sola visu tikai *lūkot* un *noskaidrot* (vai tad neesot citu darbības vārdu?); traucē *maķenīt, cita starpā, gala beigās* un *beigu galā*. Vai sava stila oriģinalitātes meklējumos galam ir beigas un beigām – gals?

Angļu valoda – draugs un/vai drauds?

Ļoti daudz jautājumu ir gan par angļu valodas ietekmi, gan atsevišķu angļismu lietojumu. Bažu ir daudz, un tās ir pamatotas. Angļu valoda (kas tiešā kontaktā ar latviešu valodu ir bijusi nu jau aptuveni 100 gadus (Baldunčiks, 1989)) mūsdienās ietekmē dažādus latviešu valodas līmeņus, gramatiskās struktūras, morfoloģiju, fonētiku u. c. Latviešu valodas pareizības jautājumus saistībā ar angļu valodas ietekmi detalizēti aprakstījis Andrejs Veisbergs (Liepa, Veisbergs, 2020).

Apkopojot uzdoto jautājumu desmitus un pat simtus, jācer, ka atbildes uz valodas jautājumiem klausītājiem palīdz – ja ne gluži dzīvot, pārfrāzējot raidījuma nosaukumu, tad izprast mūsdienu valodas lietojuma kopsakarības, kopt savu valodu un bagātināt to – noteikti. Latviešu valoda attīstās: vārdu nozīmes mainās un paplašinās, ienāk jauni vārdi un aizguvumi, izzūd leksiskie

viendieni, un to vietā stājas jauni modes vārdi, ik pa laikam kāds publiski runātais emocionālas ekspresijas vai oriģinalitātes nolūkos aktualizē kādu vecvārdu vai kāda vārda novecojušu formu. Savulaik rūpīgi un plaši izstrādātā "Latviešu literārās valodas vārdnīca" joprojām kalpo kā plašākais (taču attiecīgā laika (1972–1996)) latviešu valodas leksikogrāfijas avots.

Uztraukums par anglismu un angļu valodas ekspansiju latviešu valodā rada satraukumu gan tiem, kas angļu valodu labi zina un lieto ikdienā paralēli latviešu valodai, gan tiem, kuru angļu valodas zināšanas nav pietiekamas, lai izprastu vārdu, frāžu, idiomu vai sintaktisku konstrukciju lietojumu mūsdienu latviešu valodā un spētu no tā izvairīties. Šie cilvēki savos izteikumos un konstrukcijās vienkārši seko vairākumam – pārņem attiecīgo stilu.

Visvairāk sabiedrību uztrauc leksikas pārmaiņas. Lai pārmaiņas atspoguļotu vārdnīcās un datubāzēs, tās nepārtraukti jāpapildina un jāatjauno atbilstoši 21. gadsimta latviešu valodas vārdu krājumam. To pārdomāti un apdomīgi cenšas darīt jaunākais elektroniski pieejamais avots "Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca", atsevišķu leksēmu un terminu skaidrojumi rodami arī Latviešu valodas aģentūras elektroniski piedāvātajā konsultāciju datubāzē, Latvijas Zinātņu akadēmijas un Valsts valodas centra terminu datubāzē. Pēc radiatoraidījumos uzdotajiem un skaidrotajiem jautājumiem secināms, ka liela daļa klausītāju vārdnīcas neizmanto, par tām nav informēti, tāpēc ar zināmu azartu klausās valodas jautājumiem veltītos radiatoraidījumus kā līdzekli un arī iespēju savu interešu un lingvistiskās labsajūtas apmierināšanai, taču jaušama arī vēlme mācīties, apgūt ko jaunu, uzlabot savas valodas meistarības līmeni, izvairīties no neprecīzas vai stilam neatbilstošas izteiksmes. Lai gan pašu valodas attīstību demokrātiskā valstī vārda brīvības apstākļos nopietni kontrolēt nav iespējams, katrs runātājs tomēr var dot savu artavu gan valodas tīrības uzturēšanā, gan tās bagātināšanā un jaunveidē.

Kovidkrīze un valoda

Covid-19 pandēmijas laikā valsts iedzīvotāji aktīvi reaģējuši uz pārmaiņām sabiedrības dzīvē. Ierasto dzīves apstākļu maiņa, laika ziņā ierobežotā vai pat aizliegtā uzturēšanās darbavietā, sabiedriskajos un kultūras pasākumos, nu jau ierastā mājāsēde (vārds, par kura eksistenci pirms 2020. gada neviens pat nevarēja iedomāties) mudinājusi iedzīvotājus savas domas un pārdomas paust plašsaziņas līdzekļos, sociālajos medijos, arī publicistikā un daiļliteratūrā. Valoda ir dzīvs organisms, tā reaģē uz visām norisēm apkārtējā vidē, un šī tā sauktā kovidleksika būtībā ir tikai ārēja izpausme tiem procesiem, kas notiek daudzos valodas līmeņos un ir notikuši vienmēr.

Tādēļ šajā pētījumā iekļauts arī pārskats par pandēmijas laika posmu (no 2020. gada marta, kad sākās oficiālie pandēmijas laika ierobežojumi, līdz 2021. gada aprīlim, kad Latvijā beidzās ārkārtējā situācija) no valodas jaunrades viedokļa: jaunvārdiem un okazionāliem jaundarinājumiem, tēlainās izteiksmes līdzekļiem, valodas spēli un anekdotēm. Šajā nodaļā izmantoti plašsaziņas līdzekļu (preses, elektronisko plašsaziņas līdzekļu, sociālo saziņas platformu *Twitter*, *Facebook*), grafiti, reklāmu materiāli, kuru pamatā ir sabiedrības diskusijas par pandēmijas laika aktualitātēm.

Valodniece Evija Liparte jau 2020. gada vasarā pēc pandēmijas pirmā viļņa bija apkopojusi savas piezīmes par pandēmijas laika raksturotājevārdiem, kas darināti ar saknēm *kovid-*, *koron-*, *korona-*, *kron-*, *vainag-*. Šis raksts publicēts lietuviešu valodā, lai iepazīstinātu tuvākos kaimiņus ar latviešu lingvistisko jaunradi (Liparte, 2020). Pirmais apzīmējums *kovidioti* – turklāt tā raksturojot gan tos, kas pārspīlēti ievēro distancēšanās noteikumus, gan tos, kas tos klaji ignorē, – Latvijā parādījās jau dažas dienas pēc tam, kad 2020. gada 13. martā stājās spēkā pirmie pulcēšanās aizliegumi, tika slēgti teātri un citas pulcēšanās vietas. Jau marta sākumā ar šo vārdu Lielbritānijā, ASV un citur apzīmēja panikas pārņemtos pircējus, kuri veikalos izpirka tualetes papīru un makaronus. Pēc ārkārtējās situācijas izsludināšanas ar šo vārdu sāka apzīmēt arī tos, kuri ignorēja brīdinājumu palikt mājās, vēlāk – arī savvērestības teoriju (par vīrusa izcelsmi) cienītājus un tos, kuri aicināja nākotnē nevakcinēties pret Covid-19 (kad vakcīna būs pieejama) (Do you speak corona?, 2020). Vārdi *kovidioti* un *kovidiotisms* ļoti ātri kļuva populāri arī Latvijā. “Tā sarunvalodā tiek apzīmēti cilvēki, kuri tišuprāt ignorē drošības pasākumus, izplata viltus ziņas un panikā tukšo veikalu sadzīves preču plauktus.” (Rakickis, 2020) Pandēmijas sākumu piedzīvojušie atceras, ka masveidā tika pirkti griķi un tualetes papīrs – kā to paredzēja raksta autors Edvīns Rakickis, tas pēc pandēmijas kļuva par “mūsu nācijas vēsturisko mini-kaunu”. Griķi valsts mēroga ziņu virsrakstos un sociālajos medijos ātri kļuva par izsmiekla simbolu, kas iemieso ar Covid-19 saistīto paniku un bailes; griķi arī tika salīdzināti ar ķiplokiem, ko Latvijā plaši izmanto kā dabisku ārstniecības līdzekli pret saaukstēšanos un klepu.

Latviešu *Twitter* lietotāji ātri vien radīja frāzi “griķi ir jaunie ķiploki”, un tviterī ar humora piedevu tika izteikts pieņēmums, ka tad, ja latvieši nokaisīs valsts robežu ar griķiem, varbūt pat izdosies atvairīt “jauno vīrusu” (Meistere, 2020). Turklāt šķita, ka pēc drudžainās iepirkšanās daži latviešiem ir tik lieli griķu krājumi, lai to paveiktu. Uz jautājumu, kāpēc griķi, bet ne rīsi, tvītāja Martas tante norāda: “Rudzi apdziedāti tautasdziesmās, tāpat griķi – tāpat tie pieder pie latviskā koda, pie latviskās dzīvesziņas. Citādi tas ir ar rīsiem. Jau pats vārds ir vulgārs, latvieša ausij netīkams. Tos jau arī ēd tikai cilvēki ar

sadrumstalotu identitāti vai pavisam bez tās. Tik vienkārši.” (Meistere, 2020) Griķi kļuva par panikas ēdienu, un tādējādi neatņemama latviešu virtuves sastāvdaļa tapa par izsmiekla simbolu.

Kad pārtikas krājumi bija sagādāti, sabiedrībai bija jāsāk pierast pie pandēmijas noteiktajiem ierobežojumiem un vārdu krājuma papildinājumiem. Vispirms jau pārmaiņas izpaudās svešvārdu lietojumā. Arvien biežāk tika lietoti vārdi *vīruss, karantīna, pandēmija, izolācija* un *pašizolācija, (sociālā) distancēšanās, dezinfekcija, kontaktpersona, infekcija/inficēšanās, dezinfekcija, vakcīna, imunitāte, komandantstunda, lokdauns* u. c. Aktuāli kļuva arī latviski vārdi un vārdu savienojumi *pārvietošanās un tirdzniecības ierobežojumi, attālinātās mācības (studijas), mājsēde, sejas maska, dīkstāve, antivielas*, bet sakarā ar skaistumkopšanas nozares dīkstāvi mājas apstākļos tika veidotas koronafrižūras. Parādījās iepriekš retāk dzirdētā *infodēmija* (informācija + pandēmija), ko mediju pētniece Solvita Denisa skaidro šādi: “Infodēmija jeb *infodemic* ir vārds, ko izmanto, lai aprakstītu nepatiesas informācijas plūsmu, kas tiek izplatīta par vīrusu Covid-19. Šo jēdzienu lieto Pasaules Veselības organizācijas ģenerāldirektors, sakot: “Mēs cīnāmies ne tikai pret epidēmiju, mēs cīnāmies pret infodēmiju.”” (Denisa, 2020)

Savulaik aizgūtā vārda *breksīts* ietekme izpaužas tādos jaundarinājumos kā *koveksīts, loksīts*; savukārt, atsaucoties uz saziņas platformām *zoom* un *Teams*, sarunvalodā parādās verbi *zūmot* (arī *zūmēt*) un *tīmot*. Anglisms *lokdauns* “nozīmē gandrīz pilnīgu dzīves ierobežošanu, atļaujot vien aiziet līdz tuvākajam pārtikas veikalam un uz darbu” (Barkāns, 2020). Valsts valodas centra tīmekļvietne piedāvā stilistiski neitrālu risinājumu: *jāievēro drošības pasākumi, ierobežojumi, stingra izolācija mājoklī vai daļēja izolācija mājoklī* (https://twitter.com/_vvc/status/1334413162771329024/photo/1). Taču šis piedāvājums neapmierina lasītājus, un sākas tvitotāju piedāvātais okazionālismu birums: *aizkritnis, noslēdzenis, noslēdze, slēgtenis, aizslēdznis, aizveris, apture, mājsēde, mājtupe, majsēdis, pieture, aizklapis, cietstāvis, nebrīvis*.

Par to dzejniece Liāna Langa 15.12.2020. sociālās tīklošanās vietnē *Twitter* raksta:

Lockdown -piedāvāju vārdu “cietis”. Mums uz mēnesi ir cietis. Viss ir ciet, mums ir cietis. Cietī ciešam, neko darīt. Satiksimies cietīti! (Liāna Langa Bokša @liana_langa, Twitter, 15.12.2020.)

Varbūt *ciešis*? Bet dzejniecei tas asociējas ar apskaušanos. Tviterī visvairāk balso par *slēgti* (Barkāns, 2020). Pēc raksta komentāros tiek piedāvāta *viņķelizācija* (citos rakstos sastopama arī *viņķelācija*), kur izmantots bijušās veselības ministres Ilzes Viņķeles uzvārds, *savrupe, slēgtstāve, ieslēgtuve, dižpauze* (Barkāns, 2020).

Lingvistiskā jaunrade nerima, un tvītotāji piedāvāja savus jaundarinājumus, jau sargrupētus atbilstoši vairākām visbiežāk lietotām kategorijām: ierobežotu pārvietošanos saucim *aizklape*, *dižliedze*, *mājtupe*, *tišmājis*, *iepauze*, *slēgonis*, *sērgiespunde*, *slēdzene*, *cietstāve*, *vietpratība*, *mājguļa*, *dižslēgtenis*, *mājsēde*; panikendēta iepirkšanās būtu dēvējama par *veikalštopi*, *patēriņņeprātu*, *grābtsteidzi*, *makslauci*, *superpirktkāri*, *dižvaidzi*, *plaukttīri*, *pirktsteidzi*, savukārt sēdēšana bez darba būtu dēvējama par *pilnnestrādi*, *visnestrādi*, *tukšsēdi*, *apturi*, *nedarbi* un *diktupi*. Noteikumu neievērotāji – *brīvklīži*. Šos darinājumus apkopojusi Iveta Daine (2020). Liāna Langa pieliek punktu šai diskusijai:

Komandantstundas raksturīgas kariem, politiskām krīzēm; mājsēde lai ir pandēmijas jaunvārds. (Liāna Langa Bokša @liana_langa, Twitter, 29.12.2020.)

Kovidkrīzes laikā ir paplašinājušās jau zināmo un ierasto vārdu nozīmes. Šķietami vienkāršais *burbulis*, ko “Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca” skaidro: ‘gaisa (gāzes) pūslītis, ko aptver ūdens vai cita šķidrums kārtiņa’ (<https://tezaurs.lv/mlvv/#/sv/burbulis>), pandēmijas apstākļos ir ieguvis citu nozīmi, ko atbilstoši jaunajam lietojumam vārdnīca pagaidām vēl nav iekļāvusi. Taču vārds jaunajā nozīmē jau tiek lietots. Piemēram, Veselības ministrija ir noteikusi, ka “potenciāli ir iespējama daudz lielāka vīrusa pārnese no cilvēka uz cilvēku ārpus viņu sociālā burbuļa” (Uz laiku, 2020). Ierastajam vārdam *mājsaimniecība* paralēli tiek lietota mazāk dzirdētā *mājsaime*, kuru patlaban nevar atrast vārdnīcu serverī *tezaurs.lv*.

Pandēmijas laikā populāri kļuva joki, kuros izmantoti sabiedrībā zināmu personu uzvārdi, piemēram, Uga Dumpis (valsts galvenais infektologs), Krišjānis Kariņš (Ministru prezidents), Ilze Viņķele (veselības ministre). Izmantojot apelatīvāciju jeb eponimizāciju (kur īpašvārds ar nozīmes pārnesumu tiek pārveidots par sugasvārdu), personvārdi tiek iekļauti valodas spēlē. Tā mājsēdes laikā top aicinājums: *Dumpis aicina sēdēt mājās, Kariņš saglabāt mieru, bet Viņķele – neaizrauties ar vīniem*. Šādas transformācijas ir neizsīkstošs valodas mākslinieciskās tēlainības avots. Svarīga ir arī uztvērēja subjektīvā izjūta, izpratne, metaforiskā tēlainība, kas jāuztver kontrastējošā tiešamībā – starp tradicionāli lietoto un atvasināto leksisko vienību (Liepa, 2011: 218).

Lingvistiskas dabas joki kovidkrīzes laikā bija populāri visā pasaulē, un šai parādībai pievērsās arī valodnieki: “Manuprāt, humors mums noteikti nāk par labu; tā ir pasmiešanās ienaidniekam tieši sejā. Tomēr es jūtu līdzīgu mūsu nabaga leksikogrāfiem, jo nekādi nav iespējams paredzēt, vai šie jaundarinājumi valodā paliks arī turpmāk, vai arī pēc krīzes neuzkrītoši nozudīs. Tomēr, kā mums tagad vēsta PVO, vīruss, iespējams, mums līdzās pastāvēs vienmēr,

un varbūt līdz ar to saglabāsies arī ar to saistītais vārdu krājums – kā rotaļīgais, tā nopietnais. Lai kā arī būtu, vārdnīcu darboņiem būs darba pilnas rokas, sekojot līdzī šai negaidītajai leksikas eksplozijai,” atzina pazīstamais valodnieks Deivids Kristals (Crystal, 2021).

Interesants pētījuma objekts ir arī uzraksti, reklāmas un saukļi, kuros pārfrāzēti oficiālie teksti, piemēram:

Striķis, ziepes, divi metri.

Ienākt pa vienam; pārliecinies, ka esi viens.

Ienākt pēc pieraksta.

Nenākam agrāk.

Mazgājam rokas un nebāžam pirkstus mutē.

Atmodai – Dainis Īvāns, mums – dīvāns.

Nekad nav bijis vieglāk kļūt par varoni. Paliec mājās!

Arī varoņi nēsā maskas! Esi varonis!

Izglāb kādu! Paliec mājās!

Tā kā dezinfekcijas līdzekļi kļuvuši par deficīta precī, alkohola tirdzniecības uzņēmums jautā:

Nevari nopirkt dezinfekcijas līdzekli? Nāc uz AlkOutlet! Pērc degvīnu ar palielinātu spirta saturu, sajauc to ar glicerīnu, izveidojot roku dezinfekcijas līdzekli!

Cīnoties par pircējiem un izdzīvošanu, asprātīgi sevi reklamē pārtikas tirdzniecības uzņēmumi:

Koronas šeit nav, bet ir silti pīrādziņi.

Piedāvājam īpašas Covid atlaides utt.

Kamēr gaidāt burgerīti, ievērojiet distancīti! Citādi jūs korons ķers, nepalīdzēs hamburgers!

Ievērojiet distanci! Nerīkojiet ekskursijas un tusiņus veikalā!

Lūdzu, ievērojiet 2 m distanci no sevis (?! – D. L.) un apkārtējiem! Sargāsim sevi!

Ievēro vienas lamas distanci starp sevi un citiem! (zīmējumā redzamās lamas platums norādīts – 2 m)

Ļoti forši, ka mazgā rokas! Turpini mazgāt!

Kāds uzņēmums nepacietīgākajiem pircējiem paskaidro: *Cienīsim viens otru, un, ja redzi, ka veikalā jau ir klients, lūdzu, uzgaidi tepat! Apsolām, ka*

mūsu klientu apkalpošanas feja neizlidos pa logu un jūs apkalpos! (uzraksts *inhalators.lv* skatlogā). Mulsinošs paziņojums parādījās kāda restorāna skatlogā: *Restorānā vienlaicīgi drīkst atrasties viena persona.*

Vērtējot un analizējot latviešu vēlēšanos ironizēt par visu apkārtnotiekošo un, protams, pirmām kārtām pašiem par sevi, jāatzīst, ka smieklu un asprātības psihoģenēze vai, vienkāršāk sakot, smieklu fenomens mūsdienu kultūrā ir stabils un patiešām ar plašām lingvistiskajām iespējām. “Smiekli ir [...] komplicēts kompensējošs mehānisms, kas veido savdabīgu aizsargsienu starp personību un apkārtējo pasauli, ļaujot pieņemt esošo kā esošu, jo viss taču ir tā vērts, lai par to pasmietos, tātad viss ir vērtība. [...] Smejošs cilvēks ir sociumā un kultūrā pieprasīta parādība, patērētāju sabiedrības daļa un reizē – tās vērtību dekonstruētājs.” (Sokolova, 2007: 136) Tomēr jāreķinās, ka valodas spēli var izmantot tikai tad, ja tās radītājs ir pārliecināts, ka adresāts viņu sapratis. Ekspresivitātes pakāpe ir saistīta ar autora radošajiem uzdevumiem katrā konkrētā situācijā un tādējādi tiek variēta ar dažādu leksikas slāņu iesaistījumu leksiskajās struktūrās. Pārveidotie elementi un negaidītais konteksts noārda leksikas vienību tradicionālo nozīmi. Tradicionālā un jaunā nozīmes sadūrā var parādīties paradokšāls domas pavērsiens (sal. Liepa, 2011: 218).

Minētās pārmaiņas valodā nav nekas ārkārtējs. “Pieredzei, kas mūsu dzīvē ir vienreizēja, bieži vien vēsturē ir atrodamas paralēles – angļu valoda ir papildīga ar vārdiem, kas tajā ienākuši agrāk piedzīvotu sērgu un pandēmiju, kā arī masu sociālu satricinājumu laikā, un netrūkst arī izteicienu, kas piepilda cilvēces nerimtīgos centienus aprakstīt pasauli, kas bieži vien ir skarba. Taču šajā gadā patiesi nepieredzēts aspekts bija neticamais ātrums, kādā angļu valodā tapa jauns, kopējs ar koronavīrusu saistīts vārdu krājums, kā arī tas, cik ātri šie vārdi daudzos gadījumos kļuva par būtisku valodas sastāvdaļu. 2020. gads leksikogrāfu darbā ienesa vēl nebijušu neatliekamību un steidzamību. Leksikogrāfi turpat vai reāllaikā spēja sekot līdzi krasām valodas datu izmaiņām, kā arī straujam jaunvārdu lietojuma pieaugumam un analizēt to.” (Words of an Unprecedented Year, 2020)

Covid laiks valodā ir atspoguļojies jūtami, un tas parāda, ka valodas gars joprojām ir dzīvs. “Un tas ir vērtējams pozitīvi, jo parāda, ka valodas sistēma joprojām ir elastīga, cilvēki spēj reaģēt uz aktuāliem notikumiem, veidojot jaunus vārdus un konstrukcijas pēc jau esošiem modeļiem. Pats galvenais – nav zudis valodas spēles un jaunrades elements. Tas, ka valodā pastāv jaunrade, ir viens no rādītājiem, ka valoda ir dzīvotspējīga, ka tās runātāji valodu uztver kā sev piederīgu, kā vērtību. Tas, ko redzam pašreiz, ir apliecinājums tam, ka latviešu valoda ir spējīga pielāgoties jebkādiem apstākļiem.” (Druvieta, 2021)

Ne jau visi piedāvātie leksiskie jaundarinājumi būs dzīvotspējīgi. Lielākā daļa kovīdvārdu, visticamāk, pēc pandēmijas laika gan izzudīs. Šādu vārdu

liktenis tikai retajam un veiksmīgākajam paredz valodā ilgdzīvotāja mūžu. Ne visi arī šādu ilglietojumu būtu pelnījuši – kā redzams no sabiedrības lingvistiskās jaunrades, piedāvātie risinājumi paūž dažādu attieksmi un ir atšķirīgi vērtējami – no patiešām veiksmīgiem un asprātīgiem jaundarinājumiem līdz apšaubāmas kvalitātes savārstījumiem, taču ir lepnums un prieks par nācijas spēju pasmieties grūtajos laikos gan par sevi, gan citiem.

Lingvistiskā pandēmijas pieredze ir tikai viena pieredzes daļa. “Vīruss un ekonomiskā krīze piespiedīs mainīt attieksmi, ieradumus, dzīves ritmu un kārtību,” brīdina publiciste Anda Līce: “[.] ir cerība, ka mēs sāksim daudz vairāk laika veltīt savai iekšējai dzīvei – izvērtēt līdzšinējo ceļu, ieklausīties sevī un viens otrā, vairāk lasīt, ieraudzīt un domāt. Vārdu sakot, atkal mācīsimies dzīvot” (Līce, 2020b). Un, neapšaubāmi, tas atspoguļosies mūsu valodā. Pandēmija vēl nav beigusies, un valodas jaunrade turpinās, sniedzot arī vērtīgas atziņas par latviešu attieksmi pret valodu.

LINGVISTISKĀS ATTIEKSMES IZPAUSMES INTERNETA DISKUSIJĀS

Vija Požarnova

Arī Latvijas bilingvālajā sabiedrībā, pamazām tai veidojoties jau par multilingvālu sabiedrību, dažādās sociolingvistiskajās jomās strauji turpina ienākt angļu valoda. Saskaņā ar Eiropas Savienības organizēto aptauju 2012. gadā (*Special Eurobarometer 386*) Latvija ir viena no astoņām Savienības dalībvalstīm, kurā vairums iedzīvotāju (54%) pārvalda vismaz divas svešvalodas. Tāpat arī vidējās izglītības iestādēs arvien tiek veidotas starptautiskas programmas (Starptautiskā Bakalaurāta programma), kas paredz noteikta studiju apjoma apguvi angļu valodā, tādējādi solot Latvijas skolēniem kvalitatīvāku izglītību un tālāku studiju iespējas ārpus Latvijas.

Pirms gadiem desmit bērni un jaunieši tika motivēti lasīt daudz grāmatu, lai sasniegtu valodas izkopšanas mērķi, taču šobrīd gan vecākiem, gan pedagogiem, gan valsts valodas politikas veidotājiem jāsaprot, ka arvien vairāk satura tiek patērēts (ne tikai lasīts, bet arī klausīts un skatīts) digitālajā vidē, tāpēc saturs tīmeklī sniedz plašu izpētes materiālu arī sociolingvistiskiem pētījumiem. Tradicionāli ar saturu tīmeklī mēs saprotam dažādas informatīvas

vietnes, kuru saturs ir vienkārši izlasāms, tādēļ šajā nodaļā aplūkots saturs, kas tiek veidots individuāli un tādējādi netiek pakļauts nosacījumiem, ar to domājot blogeru un influenceru veidoto materiālu, kas ir ne tikai blogi atsevišķās vietnēs, bet arī īpaši veidots saturs sociālo tīklu platformās, *YouTube* kanālos, kā arī podraidēs. Jaunākie dati rāda, ka 84% Latvijas iedzīvotāju lieto internetu regulāri vai vismaz reizi nedēļā, taču vecuma grupā no 16 līdz 24 gadiem un no 25 līdz 34 gadiem regulāru interneta lietotāju ir 99%. Šo vecuma grupu lietotāji veido galveno auditoriju, kas “patērē” blogeru un influenceru veidoto saturu, nevis, piemēram, televīzijas vai radio pārraižu saturu.

Ja runājam par to, kāpēc konkrēta valoda tīmeklī ir tik būtiska, atgriežamies pie identitātes un piederības jautājumiem, tāpēc jāsaprot, ka diskusija par valodu tīmeklī nav tikai diskusija par trūkstošiem komatiem vai kļūdaini uzrakstītiem vārdiem, lai arī valodas pareizība, protams, ir nozīmīgs aspekts. Tikai 5% no pasaules valodām vispār ir tīmeklī (Vannini, Crosnier, 2012), un latviešu valoda ir viena no tām – šo svarīgo faktu ir vērts atcerēties un novērtēt. Tīmeklis jau sen nav tikai kibertelpa, kur apkopota formāla informācija vai tiek pārdots kāds produkts vai pakalpojums, tīmeklis ir vesela sabiedrības dzīve, kuru veido tiešsaistes kolektīvi. Nenoliedzami, tīmeklī dominē lielās pasaules valodas, taču arī kibertelpā, tieši tāpat kā reālajā dzīvē, ir situācijas, kurās dzimtā valoda vienmēr būs pirmā izvēle, un, kamēr tīmeklī lietos cilvēki, kuriem latviešu valoda ir dzimtā valoda, tikmēr tajā tiks veidots arī saturs. Bez šaubām, Latvijas sabiedrība ir izglītota un pārvalda vairākas valodas, taču par sev svarīgām tēmām cilvēks visbiežāk izvēlas runāt savā dzimtajā valodā. Kādā tiešsaistes diskusijā latviešu blogere (anon.), atbildot uz jautājumu, kāpēc cilvēki izvēlas publicēt tīmeklī savas personīgās dzīvēs detaļas, sacīja: “Varbūt tas, ka mūsdienu sabiedrībai nav saimes? Mēs nedzīvojam ciltis, kopienās. Bet cilvēkam vajag cilvēku. Normāla mūsdienu parādība, manuprāt.” Satura veidotāja uzsver, ka indivīdam ir nepieciešama piederības izjūta, tāpēc mūsdienu kolektīvs ir kolektīvs tiešsaistē, un līdzīgi uzskata arī žurnālistikas profesors Roberts V. Kozinetss (*Kozinets*), kas ir izstrādājis pieeju interneta etnogrāfijas jeb netnogrāfijas pētniecībai. Profesors uzsver, ka sabiedrības dzīve kļūst digitāla, taču tas nenozīmē, ka tā ir iedomāta, – tā ir reāla, bet realizēta tiek kibertelpā (Kozinets, 2010).

Valoda vienmēr bijusi piederības un identitātes atslēgvārds un pamatvērtība, arī kibertelpā. Sākot ar to, ka indivīdam ir svarīgi spēt gan vienkārši sazināties, gan diskutēt par sev nozīmīgiem jautājumiem savā dzimtajā valodā, beidzot ar to, ka valoda tiek izmantota dažādiem novatoriskiem risinājumiem, kas eksistē tikai tīmeklī, piemēram, tēmturi. Un tikpat svarīgi valsts valodas aspekti, kādi ir reālajā dzīvē, tie ir arī digitālajā – ir būtiski, lai saturs tiek veidots latviski, lai tas tiek patērēts latviski, lai tiek veidots kvalitatīvs saturs (gan

valodas, gan satura kvalitātes ziņā). Ir svarīgi, lai dažādos tehnoloģiskos risinājumos būtu izmantojama latviešu valoda un lai būtu pieejami efektīvi lingvistiski rīki (piem., tādi, kādus regulāri izstrādā Latviešu valodas aģentūra). Tikpat nozīmīgi ir veicināt informācijas izplatīšanos, proti, nodrošināt, lai cilvēki vispār uzzinātu par kvalitatīvu saturu latviešu valodā, kā arī par dažādām iespējām un rīkiem, kurus sekmīgi izmantot ikdienā. Kvalitatīvs saturs latviešu valodā vai novatorisks lingvistiskais rīks nav lietderīgs, ja par tā eksistenci neviens nezina. Svarīgi, lai tīmeklī būtu vairāk pozitīvu, izglītojošu un informatīvu diskusiju par latviešu valodu, bet mazāk negatīvu diskusiju, piemēram, par konkrētiem jaunvārdiem vai latviskojumiem, kas lietotājiem nav šķituši pieņemami. Latviešu valodas lietotāju viedoklis ir svarīgs gan sociolingvistisku pētījumu, gan valodas politikas kontekstā, jo tas pauž kolektīvo valodas pārlicību.

Lai noskaidrotu tīmekļa satura patērētāju viedokli par dažādiem ar valodu saistītiem jautājumiem, 2019. gada janvārī tika īstenota anonīma tiešsaistes aptauja, kurā ietverti arī izvērtie jautājumi ar mērķi – noskaidrot valodas lietotāju pārlicību. Aptaujā piedalījās 28 respondenti, no kuriem 21 norādīja, ka viņu dzimtā valoda ir latviešu, 3 – krievu, 3 – latviešu un krievu, bet 1 – poļu. 26 respondenti norādīja, ka ikdienā visvairāk satura patērē dažādās sociālo tīklu platformās (*Facebook, Twitter, Instagram, YouTube* u. tml.) Gandrīz visi (27) aptaujātie norādīja, ka informāciju tīmeklī visbiežāk iegūst sociālo tīklu platformās, no kurām visbiežāk izmantotās ir *YouTube* (21 respondents), *Facebook* (20 respondenti), *Instagram* (15 respondenti).

Respondentiem tika jautāts, kādās valodās un kāpēc viņi patērē saturu tīmeklī. Lai arī atbildes atšķirās, lielākoties iegūtie rezultāti rādīja, ka lietotāji apzināti saturu tīmeklī patērē vairākās valodās. Vairāki respondenti norādīja, ka ikdienā saturu tīmeklī patērē trīs dažādās valodās, piemēram: *Ikdienas saziņa gan darba, gan privātām vajadzībām ir latviski, krieviski un angļiski. Tāpat arī lasu informāciju dažādās vietnēs iepriekš minētajās valodās.* (Sieviete, 30–39 g., 14.01.2019.) Daži aptaujātie precīzi skaidro un motivē valodas izvēli ikdienas paradumos, meklējot konkrētu saturu, piemēram: *Latv. val. – ziņas par notikumiem Latvijā; angļu val. – sev interesējošo informāciju, alternatīvie ziņu avoti, iepirkšanās; krievu val. – interesējošā informācija. Youtube – angļu un krievu val.* (Sieviete, 30–39 g., 15.01.2019.) Vairāki respondenti minēja, ka *YouTube* vlogus izvēlas klausīties tieši angļu valodā, jo, bez šaubām, satura klāsts angļu valodā ir nesalīdzināmi plašāks:

Lasu ziņas gan latviski, gan angļu valodā. Skatos video Youtube angļu valodā, jo tur ir plašāks klāsts info. (Sieviete, 22–29 g., 15.01.2019.)

Pārsvārā lasu blogus latviešu un angļu valodā, skatos video Youtube angļu valodā, pirkumus veicu vietnēs, kuras atrodas visā pasaulē, pakalpojums pieejams pārsvārā angļu valodā. Ziņas nelasu nevienā valodā. (Sieviete, 22–29 g., 15.01.2019.)

Ir gadījumi, kad valodas izvēlei nav nozīmes, jo visas tiek pārvaldītas pietiekami labi: *Latviešu, krievu, angļu. Jo nav starpības kurā valodā lasīt. (Sieviete, 30–39 g., 15.01.2019.)* Respondenti uzsver arī to, ka saturu ērtāk ir patērēt tieši tīmeklī, nevis skatoties televīziju: *Ikdienā lasu latviešu valodā, bet nav problēmu lasīt arī angļu valodā. Ērtāk ir izlasīt ziņas i-netā nekā skatīties TV. (Sieviete, 22–29 g., 15.01.2019.)*

Uz jautājumu *Vai esat novērojuši, ka Jums interesējošais saturs tīmeklī nav pieejams latviešu valodā? Ja esat, vai tas Jums ir sagādājis neērtības vai izraisījis Jūsu neapmierinātību?* lielākā daļa respondentu (20) atbildēja – pat ja to ir novērojuši, tas nav traucējis vai sagādājis neērtības, piemēram:

Protams, ļoti daudz kas nav latviešu valodā, bet gandrīz jebkas ir pieejams angļu valodā, tāpēc neērtības nejūtu. Tikai šad tad aizdomājos, ka žēl, ka mani vecāki nezina angļu valodu, jo citreiz nav iespējams viņiem parādīt to, ko gribētos. (Sieviete, 22–29 g., 15.01.2019.)

Kā min aptaujātā sieviete, viņas angļu valodas zināšanas ir pietiekami labas, lai jebkuru sev interesējošu informāciju atrastu tīmeklī angļu valodā, taču uzsver, ka labprāt šo saturu kopīgotu arī ar saviem vecākiem, kuriem tik labu angļu valodas zināšanu nav. Valodu zināšanu un tehnoloģiju pārvaldības prasmju dēļ vecuma atšķirības iezīmē arī to, ka cilvēki atrodas atšķirīgās informācijas telpās, proti, jaunākiem cilvēkiem ir savs kolektīvs kibertelpā, bet vecāka gadagājuma cilvēki informāciju gūst televīzijas vai radio pārraidēs. Kāds aptaujātais vīrietis atbild, ka satura trūkums latviešu valodā nesagādā problēmas, uzsvērdams, ka bērni jau no mazotnes dzīvo angļu valodas informācijas telpā: *Nav pieejams, bet nesagādā neērtības. Bērni jau kopš 6 gadu vecuma patērē informāciju angļu valodā. (Vīrietis, 30–39 g., 15.01.2019.)*

Tomēr vairāki respondenti izteicās, ka reizēm saturs latviešu valodā būtu noderīgs un situācijas, kad tāds nav pieejams, sagādā neapmierinātību vai neērtības. Tāpat vairāki respondenti minēja, ka, viņuprāt, latviešu valodā pieejamā informācija mēdz būt nepilnīga, piemēram: *Pārsvārā visu informāciju meklēju angļu valodā, krievu valodā praktiski nemeklēju informāciju; latviešu valodā arī praktiski nemeklēju informāciju, jo parasti informācija ir pārāk niecīgā daudzumā, vai no neuzticamiem avotiem. (Sieviete, 22–29 g., 15.01.2019.)* Kāds aptaujātais vīrietis uzsver, ka informācija, kas interesē viņu, pieejama tikai angļu vai krievu valodā: *Man interesējošās ziņas (pasaules finansēs, tehnoloģijā, pētījumos u. c. sfērās) ir pieejam[a]s tikai šajās valodās. Tas nesagādā*

man neērtības, jo brīvi pārvaldu krievu un angļu valodas. (Vīrietis, 30–39 g., 15.01.2019.) Arī viena aptaujātā sieviete citā vecuma grupā izsaka savu viedokli, ka latviski pieejamā informācija tīmeklī mēdz būt nepilnīga: *Bieži ir pieejama informācija latviešu valodā, bet nepilnīga vai ļoti maz par meklēto tēmu.* (Sieviete, 50–59 g., 15.01.2019.)

Lai arī lielākajai daļai respondentu nesagādā grūtības patērēt saturu tīmeklī, kas nav latviski, un varētu domāt, ka saturam latviešu valodā nav pieprasījuma, uz jautājumu *Vai Jūs gribētu, lai latviešu valodā būtu vairāk pieejama satura tīmeklī?* lielākā daļa respondentu (14) tomēr atbildēja apstiprinoši. Aptaujātie gan uzsvēra, ka saturam ir jābūt kvalitatīvam:

Tā īpaši mani tas nesatrauc, bet, ja tā konkrēti pajautā – jā, kāpēc ne. Tikai, ja saturs ir kvalitatīvs, protams. (Sieviete, 22–29 g., 15.01.2019.)

Jā, bet tikai ja tā ir kvalitatīva un padziļināta. Virspusējā un seklā līmenī jau tagad ir nevajadzīgi daudz info latv. valodā. (Sieviete, 30–39 g., 15.01.2019.)

Jā, bet manās interesēs kvalitatīvs saturs ir augstākā prioritātē nekā valoda, kurā to klausos/lasu. (Vīrietis, 22–29 g., 15.01.2019.)

Respondentiem tika uzdoti arī vairāki izvērstie jautājumi, mudinot viņus novērtēt satura veidotāju darbu – kā viņi vērtē praksi saturu neveidot dzimtajā valodā vai veidot to vairākās valodās paralēli. Iegūtie rezultāti atklāj gana atšķirīgas valodas pārlicības iezīmes, taču lielākoties satura patērētāji ir saprotoši, jo apzinās, ka veidotā satura valoda tiek izvēlēta ar mērķi uzrunāt konkrētu auditoriju:

Protams! Un tas ir arī saprotams. Lai citi cilvēki varētu izlasīt šīs ziņas, piemēram, angļu valodā. (Sieviete, 22–29 g., 15.01.2019.)

Esmu ievērojusi, lai gan neskatos latviešu vlogus vai nelasu latviešu blogus, iespējams saturs netiek veidots dzimtajā valodā, ar mērķi iegūt plašāku lasītāju/skatītāju publiku un augstāku popularitāti pasaules mērogā. (Sieviete, 22–29 g., 15.01.2019.)

Patiesi, komunikācija vienā no lielajām pasaules valodām sasniedz plašāku auditoriju, piemēram, platformā *Instagram*, izvēloties tēmturi #riga ar īso *i*, tiek atvērts logs ar 3,5 miljoniem ierakstu, savukārt, izvēloties tēmturi #riga ar garo *ī*, tiek atvērts logs ar 328 tūkstošiem ierakstu. *Ir dažādi piemēri un viens no tiem ir veidot saturu vairākās valodās. Šādu ierakstu mērķauditorija ir noteikti plašāka kā latviski runājošie.* (Sieviete, 22–29 g., 15.01.2019.) Taču vai tiešām vienmēr vienīgais mērķis ir kvantitāte? Sociālo mediju speciālisti apgalvo, ka pirmais veiksmīga blogera nosacījums ir zināt savu auditoriju,

nevis aptvert miljoniem lasītāju. Īpaši tas attiecas uz satura veidotājiem, kuri ir arī uzņēmēji un ar bloga palīdzību pārdod savus produktus vai pakalpojumus. Turklāt speciālisti uzsver, ka satura veidošana vairākās valodās paralēli ir savas auditorijas nezināšana, bet alkatīga vēlme uzrunāt visus, lai gan tas nav nedz iespējams, nedz vajadzīgs. Līdzīgi domā arī daži aptaujātie, piemēram: *Reizēm tas ir lieki... kāpēc gan latvietim jāpasaka, ka viņš jūtas cool?* (Sieviete, 50–59 g., 15.01.2019.)

Aptaujas noslēgumā respondentiem tika jautāts: *Kas, Jūsaprāt, notiek ar personas identitāti tīmeklī?* Atbildes uz šo jautājumu norādīja, cik dažādi cilvēki izprot identitātes jēdzienu. Vairāki respondenti par kibertelpas ietekmi uz identitāti izteicās ar bažām, piemēram:

Satura veidotājs vai nu ir pieņēmis citādu identitāti nekā reālajā dzīvē, vai arī ir redzama cita negatīvā izpausme – satura veidotājs apzinās savu ietekmi uz lasītājiem un māk to izmantot. Savukārt lasītājs pavisam noteikti maina savu identitāti, jo ietekmējas no lasītā, iespējams, pašam to pat nemanot. (Sieviete, 22–29 g., 15.01.2019.)

Taču lielākoties respondentu atbildes pauda viedokli, ka tīmekļa vide veicina dažādas identitātes izmaiņas, identitāšu saplūšanu vai zaudēšanu:

Identitātes sajaucas, saplūst. Mēs visi pieņemam sava veida jaunu, globālu, kolektīvu identitāti. Kaut kas arī zūd, tiek pazaudēts. (Sieviete, 30–39 g., 14.01.2019.)

Viss saplūst kopā un mēs viens no otra ļoti ietekmējamies. (Sieviete, 22–29 g., 15.01.2019.)

Identitāte var mainīties un pielāgoties jebkurai videi, arī tīmekļa videi. Protams, ka tā mainās (gan kontrolēti, gan nekontrolēti). Tas ir slikti vai labi – katrs gadījums ir individuāls. (Sieviete, 22–29 g., 15.01.2019.)

Lai noskaidrotu arī satura veidotāju valodas pārlicības iezīmes, tika veikta otra anonīma tiešsaistes aptauja, kurā piedalījās 114 respondenti, no tiem 98 norādīja latviešu valodu kā dzimto, 10 aptaujātie – krievu, bet 4 – abas. Lielākā daļa aptaujāto (36) atbildēja, ka viņu veidotais saturs tīmeklī ir tieši blogs kādā sociālo tīklu platformā vai vairākās (pārējie respondenti visbiežāk norādīja vairākas satura formas, piemēram, gan savs privāts blogs, gan uzņēmuma tīmekļa vietnes pārvaldīšana u. tml.). Tāpat lielākā daļa respondentu (44) norādīja, ka saturu veido tikai latviešu valodā. 40 aptaujātie saturu veido paralēli gan latviešu, gan angļu valodā, 11 – trīs valodās – latviešu, angļu un krievu. No visiem respondentiem astoņi norādīja, ka saturu veido tikai angļu valodā. Lai arī nelielā pārsvarā ir satura veidotāji, kuru saturs ir tikai latviski,

gandrīz tikpat daudzi paralēli sniegto informāciju nodrošina arī angļiski – tas parāda autoru vēlmi uzrunāt visu pasauli, nevis tikai Latviju.

Satura veidotājiem tika uzdoti vairāki izvērstie jautājumi par valodas izvēli, veidojot saturu tīmeklī. Pirmkārt, viņiem tika lūgts pamatot, kāpēc saturu veido norādītajā valodā (vai valodās), uz ko visbiežāk respondenti atbildēja, ka valodas izvēli nosaka vēlamā auditorija, taču vairāki pamatoja, ka saturu veido savā dzimtajā valodā, jo to pārvalda vislabāk. Piemēram: *Latviešu, jo tā ir mana dzimtā valoda, angļu, jo to zina gandrīz visi.* (Sieviete, 30–39 g., 19.01.2019.) Bez šaubām, pasaulē angļu valodu zina daudzi, tomēr atbildē paustā valodas pārlicība ilustrē kādu populāru valodas mītu, to apskatījusi un arī atspēkojusi sociolingviste G. Hogana-Bruna. Atsevišķā savas monogrāfijas nodaļā zinātniece aplūko vairākus lingvistiskos mītus, tostarp mītu, ka nav jēgas apgūt citas valodas, jo tāpat visi runā angļiski. G. Hogana-Bruna pievērš uzmanību aktuālajiem datiem, kas statistiski parāda, ka tomēr pietiekami liela daļa pasaules iedzīvotāju angļu valodu nezina (Hogan-Brun, 2017). Kāda gados jaunāka satura veidotāja skaidro, ka veidotais saturs ir dzimtajā valodā, bet reizēm tiek izmantoti izteicieni angļu valodā: *Latviešu, jo dzimtā valoda. Angļu, jo dažreiz izteicieni, citāti labāk saprotami un skaidrojami tajā pašā (angļu) valodā.* (Sieviete, 16–21 g., 20.01.2019.) Jauniešu valodā tiešām var novērot daudz teicienu angļu valodā, kas skaidrojams ar populāru seriālu un filmu ietekmi. Vairāki aptaujātie nenoliedz, ka dzimtajā valodā spēj izteikties brīvāk: *Jo dzimtajā valodā varu izteikties visbrīvāk.* (Vīrietis, 22–29 g., 21.01.2019.) Savukārt kāda cita respondente atklāj, ka veic savas auditorijas izpēti un, veidojot saturu, ņem vērā arī to: *Jo tā ir mana dzimtā valoda un pēc statistikas datiem redzu, ka 90% lasītāju ir latvieši un/vai saprot latviešu valodu.* (Sieviete, 22–29 g., 22.01.2019.) Daži satura veidotāji neslēpj sašutumu un pārlicību, ka, esot latvietim, arī saturs jāveido latviešu valodā, jo neviens cits mūsu vietā to nedarīs: *Kurš gan vēl veidos kvalitatīvu saturu latviešu valodā interneta vidē, ja ne paši latvieši.* (Sieviete, 40–49 g., 22.01.2019.)

Respondentiem tika jautāts *Vai Jums ir svarīga Jūsu veidotā satura valodas kvalitāte?*, uz kuru 100 aptaujātie atbildēja, ka tā ir svarīga. Tāpat uz jautājumu *Vai uzskatāt, ka valoda, kurā veidojat saturu, ietekmē Jūsu lasītājus/klausītājus?* 80 satura veidotāji atbildēja apstiprinoši. Lielākā daļa respondentu (90) atbildēja arī, ka, veidojot saturu tīmeklī, izjūt atbildību par savu valodu. Daži piemēri, kas motivē atbildību par veidoto saturu:

Jā, jo kļūdas rada neprofesionālu iespaidu. (Sieviete, 22–29 g., 19.01.2019.)

Jā, tas parāda manu intelīģences līmeni. (Sieviete, 16–21 g., 22.01.2019.)

Noteikti, mana valoda tīmeklī ir mana pašreprezentācija. (Sieviete, 30–39 g., 22.01.2019.)

*Jā, tā kā dzīvojam Latvijā, valsts valoda ir jāciena un to nedrīkst izkrop-
lot. (Sieviete, 22–29 g., 24.01.2019.)*

Aptaujāto atbildes liecina, ka tīmekļa satura veidotājiem nav vienaldzīga arī valodas kvalitāte, un viņi labi apzinās, ka veidotais saturs ietekmē tā patērētājus, ne velti viņus sauc par influenceriem. Dažas atbildes par veidotā satura patērētāja ietekmēšanu:

*Jā, vēlos piedāvāt kvalitatīvu saturu, kas pasniegts gramatiski un stilis-
tiski pareizi. (Sieviete, 40–49 g., 18.01.2019.)*

*Jā, jo, pirmkārt, tas ilustrē mani kā personu. Otrkārt, ir svarīgi reproducēt
un veicināt pareizas valodas lietošanu. (Sieviete, 40–49 g., 20.01.2019.)*

Tika uzdots arī izvērsta jautājums par identitāti: *Vai Jums ir svarīgi, lai Jūsu auditorija zina Jūsu piederību noteiktam etnosam, nacionalitātei, valstij vai valodas runātājiem? Ja tas ir svarīgi, kā Jūs veidojat savu identitāti tīmeklī?* Respondentu atbildes atklāja gan dažādās identitātes jēdziena izpratnes šķautnes, gan dažādas pārlicības. Daļa satura veidotāju pauž latvisku garu, lepojas ar to un grib to paust arī saviem lasītājiem/klausītājiem. Daži piemēri:

*Jā, tas ir svarīgi. Manuprāt, ir svarīgi justies piederīgam latviešu valodai,
to lietojot pareizi. (Sieviete, 40–49 g., 20.01.2019.)*

*Jā, man tas ir svarīgi. Es stāstu par to, ka esmu lībiete un ko tas nozīmē.
(Sieviete, 22–29 g., 21.01.2019.)*

*Grūti pateikt. Ja es izrādu, ka lepojos ar savu valsti, apzināti nedomāju
par to, ka daru to auditorijas dēļ. (Sieviete, 16–21 g., 20.01.2019.)*

*Piederība tautībai nešķiet tik būtiska, jo manā ģimenē rit dažādu
tautu asinis, bet man ir svarīgi, lai citi zina, ka esmu šīs valsts patriots.
Piederība Latvijai ietekmē daudzas lietas, ko daru, un pieļauju, ka lielākā
vai mazākā mērā arī tekstus, ko radu. (Vīrietis, 22–29 g., 21.01.2019.)*

Vairāki respondenti atzina, ka identitātes jautājums ir daļēji svarīgs, uzsve-
rot, ka viņu veidotajam saturam nav tieša sakara ar šādiem jautājumiem.
Atbilžu piemēri:

*Tas ir svarīgi, taču nekad par to neesmu domājusi soctīklu kontekstā.
(Sieviete, 22–29 g., 21.01.2019.)*

*Nedomāju, ka man ir svarīgi pierādīt savu identitāti. Bet tīra un skaidra
latviešu valoda par to noteikti liecina. (Sieviete, 22–29 g., 22.01.2019.)*

*Savu nacionalitāti neslēpju, taču pārāk būtiski manā gadījumā tas nav.
(Sieviete, 30–39 g., 22.01.2019.)*

Ir svarīgi. Taču to īpaši neuzsveram komunicējot tīklos. Šķiet, ka ir pašsaprotami visiem mūsu sekotājiem, ka pārstāvam LV kultūras vērtības. (Sieviete, 30–39 g., 23.01.2019.)

Citu satura veidotāju sniegtās atbildes savukārt norādīja uz drīzāk negatīvu attieksmi pret identitātes jautājumiem, tas, iespējams, saistīts ar mūsdienu vienlīdzības tendencēm, kad pārspīlētos gadījumos identitātes izcelšana var tikt tulkota kā tai nepiederīgu indivīdu aizskaroša. Daži atbilžu piemēri:

Nav svarīgi, cienu visas nacionalitātes. (Sieviete, 30–39 g., 19.01.2019.)

Man nav svarīgi, lai auditorija zina piederību nacionalitātei vai valstīm, jo uzskatu, ka tam nav un nevajadzētu būt saistībai ar manis publicēto saturu vai komunikāciju kopumā. Valodas tīrība ir laba lieta, bet ļoti neatbalstu pārspīlēti nacionālistiskus uzskatus. (Sieviete, 22–29 g., 22.01.2019.)

Nē, es nepiederu vienai konkrētai nacionalitātei un neuzskatu ka tas maina mani kā cilvēku. (Sieviete, 16–21 g., 22.01.2019.)

Nē, lūdzu, nelieciet mani šādās kategoriskās kastītēs, pirmām kārtām Es esmu Es – Latvijā dzimusi latviešu valodas lietotāja. (Sieviete, 30–39 g., 22.01.2019.)

Tas nav svarīgi, jo sevi uzskatu par pasaules, ne konkrētas valsts iedzīvotāju, taču apzinos, ka veidot saturu valodā, kas saprotama valsts iedzīvotājiem, kurā dzīvo, ir svarīgi un prātīgi. (Sieviete, 22–29 g., 29.01.2019.)

Ja runājam par tendencēm, kas vērojamas tīmekļa satura veidotāju sniegtajos datos, pirmkārt, nošķirami ir tie, kuri saturu veido tiešas uzņēmējdarbības vajadzībām, jo viņu primārie mērķi ir atšķirīgi, tie ir saistīti ar valodas ekonomisko vērtību. Citādi ir ar blogeriem un influenceriem, kuri visbiežāk sākotnēji veidojuši saturu savam priekam, bet, iegūstot arvien lielāku sekotāju skaitu, tagad tiek saukti par influenceriem. Šiem satura veidotājiem neviens norādījumus nedod, viņi paši izvēlas, ko un kā rakstīt vai nerakstīt. Līdz ar to viņu sniegtajās atbildēs atklājas individuāla pieeja, viedoklis un attieksme, arī lingvistiskā attieksme, valodas pārlicība. Visbiežāk tie, kas sākotnēji saturu tīmeklī veidojuši latviski, turpina tā darīt. Taču arī influenceru starpā ir tādi, kas vēlas sasniegt plašāku auditoriju vai, piemēram, nopelnīt, izvietojot saturu tādā platformā kā *You Tube*.

Mūsdienās, kad liela daļa sociālās dzīves notiek tieši kibertelpā, arī diskusijas par aktuāliem jautājumiem, sabiedrības uzmanības pievēršana un ietekmēšana ir tādas tēmas, kuras vienmēr tiks pārrunātas tikai dzimtajā valodā jeb latviski. Interesanti, ka aptaujas rezultāti rāda – satura patērētājiem ir svarīgs kvalitatīvs saturs, to saprot arī satura veidotāji, taču patērētājiem tik un tā šķiet,

ka tīmeklī latviešu valodā tāda trūkst. Tāpēc būtu vērts domāt par iespējām, kā veicināt tīmeklī kvalitatīvu saturu tieši latviešu valodā. Nu jau vairākus gadus tiek pievērsta uzmanība uzņēmumiem, kas novērtēti kā latviešu valodai draudzīga vide, tāpat tiek novērtēta latviešu valodas kvalitāte periodiskajā presē. Iespējams, līdzīgas akcijas būtu vērtīgi rīkot arī attiecībā uz saturu tīmeklī, piemēram, “Latviešu valodai draudzīgākais blogs vai blogeris”, “Gada latviskākais influenceris” vai “Latviešu valodai draudzīgākā aplāde”, ņemot vērā, ka pēdējo gadu laikā raidieraksti jeb aplādes ir jauna tendence – vēl nesen jaunieši stāstīja, ka ikdienā klausās ārzemju “podkāstus”, bet nu jau tādu ir daudz tieši latviešu valodā.

Jaunās saziņas formas ļauj plašāk paskatīties uz līdzšinējiem pieņēmumiem par svarīgākajām lingvistiskās attieksmes izpausmes pozīcijām. Viena no tām noteikti ir uzruna – “sociālo attiecību lubrikants”. Tieši uzrunas izpēte sociolingvistikā ir spogulis, kas kopumā ar praktiskā materiāla analīzi atklāj daudzpusīgu ainu par lingvistisko attieksmi vispār. Tāpēc aplūkosim lingvistiskās attieksmes izpausmes uzrunas lietojumā.

LINGVISTISKĀS ATTIEKSMES IZPAUSMES UZRUNAS LIETOJUMĀ

Linda Lauze

Lingvistiskā attieksme sociolingvistiskajos pētījumos ir nozīmīgs rādītājs, kura pamatā kā atslēgvārds ir *subjektīvo faktoru komplekss*, kas ietver dažādu etnosu, sociālo grupu un indivīdu valodas uztveres īpatnības, attieksmi pret dažādām valodām un valodas situācijas regulēšanas mehānismiem (VPSV, 2007: 218–219). No valodas lietotāja lingvistiskās attieksmes izriet viņa lingvistiskā uzvedība, kas ir saistīta ar noteikta uzrunas varianta izvēli konkrētajā runas situācijā. Tādējādi, no vienas puses, to nosaka paša indivīda lēmums vai atbildes reakcija, akcentējot lingvistiskās attieksmes individuālo raksturu, bet, no otras puses, tā “gan balstās uz sabiedrības vai tās daļas viedokļiem, gan arī veido kolektīva priekšstatus” (Kibermane, Kļava, 2016: 110). Analizējot lingvistisko attieksmi saistībā arī ar uzrunas lietojumu, ir jāņem vērā, ka tā iesniedzas mūsu ikdienas dzīvē. Tā ne vienmēr ir publiski formulēta, un mēs ne vienmēr to apzināmies (Garret, 2011: 1).

Uzruna tiek izmantota visās valodas lietojuma sociolingvistiskajās jomās no vislielākajā mērā oficiālām runas situācijām līdz neoficiālām, tā atspoguļo

varas un solidaritātes izpausmes, demokratizācijas tendences, sarunvalodas kā neformāla latviešu valodas paveida pieaugumu sabiedrībā (par pārmaiņām sarunvalodā sk. arī Ernstson, 2006). Ralfs Feisolds (*Fasold*) pieļauj iespēju, ka sociālie faktori valodas lietojumu visspēcīgāk ietekmē tieši uzrunas formu lietojumā (Fasold, 1992). Nav šaubu, ka “uzrunas formu pētījumi mums pasaka diezgan daudz par to, kā noteiktas valodas runātāji noteiktā kopienā veido savas sociālās attiecības” (Fasold, 1992: 39).

Uzrunas lietojums mūsdienu latviešu valodā, īpaši saziņas partnera izvēle dot priekšroku personas vietniekvārdam *tu* vai *jūs*, vēršoties pie viena cilvēka, sociolingvistiskā aspektā ir raisījis Latvijas pētnieku interesi vismaz 20 gadus (piem., Blūmane, 2009; Lauze, 2001; Lauze, 2002a; Lauze, 2002b). Tā kā, pēc tiešajiem novērojumiem, plašsaziņas līdzekļu analīzes un salīdzinošiem aptauju rezultātiem, sabiedrībā nedaudz ir paplašinājusies neformālā uzrunas sfēra, bet formālā – mazliet sašaurinājusies, par ko liecina pozitīvo rādītāju pieaugums valodas lietotāju lingvistiskajā attieksmē pret vietniekvārda *tu* izmantojumu, ir nepieciešams pievērst uzmanību pārmaiņām, kas notiek dažādās valodas lietojuma jomās sabiedrībā un kas ir saistītas ar vairākiem sociolingvistiskiem aspektiem.

Sociolingvistiskā skatījumā termins *uzruna* tiek traktēts plašā nozīmē, tajā iekļaujot ne tikai tradicionālo izpratni par to, ka uzruna ir lietvārds vokatīvā vai tā savienojums ar apzīmējamo vārdu (sk. VPSV, 2007: 414), bet arī analizējot opozīcijas *familiāra–pieklājīga uzrunas forma, personas vārds–uzvārds, neoficiāls–oficiāls 2. personas vietniekvārds* (latviešu valodā – *tu–jūs*), kas attiecas uz vēršanos pie viena cilvēka atkarībā no runas situācijas un savstarpējo attiecību oficiāluma pakāpes (sal. Brown, Gilmen, 1982; Ervina-Tripa, 2003; Matthews, 1997: 134; Meyerhoff, 2011: 66; Spolsky, 2003: 20–23; Lauze, 2019; Lauze, 2020a).

Pētījuma metodoloģija ietver gan aptaujas rezultātus, gan tiešos novērojumus, kā arī līdzdalīgo novērojumu atšķirīgās runas situācijās dažādās valodas lietojuma jomās, to vidū arī plašsaziņas līdzekļos. Vairāk uzmanības veltīts uzrunas izmantojumam mutvārdu formā. 2018. gadā organizēta atkārtota iedzīvotāju aptauja par uzrunas lietojumu latviešu valodā, lai noskaidrotu, vai ir mainījušies uzrunas lietojuma paradumi. Izmantoti identiski anketas jautājumi un tā pati metodoloģija, kas 1999.–2000. gadā, – aptaujāti 200 respondenti piecās vecuma grupās, sākot no 15 gadu vecuma un beidzot ar vecākā gadagājuma cilvēkiem, kam ir 65 un vairāk gadu. Katrā vecuma grupā uz anketas jautājumiem ir atbildējuši 20 vīrieši un 20 sievietes. Tādējādi katrā vecuma grupā ir 40 respondentu un rezultātu analīzē tiek ņemts vērā vecuma un dzimtes aspekts.

Lingvistiskā attieksme pret svešinieku uzrunas lietojumā

Ikdienas dzīvē ir iespējamās runas situācijas, kurās norisinās īsāka vai garāka saruna ar svešinieku un kurās tiek izmantota uzruna. Analizējot lingvistisko attieksmi pret svešinieku uzrunas lietojumā, var noskaidrot, vai, vērsoties pie svešinieka, joprojām dominē latviešu kultūrai un valodas etiķetei atbilstošais oficiālais uzrunas veids.

Šajā pētījumā ar jēdzienu *svešinieks* atbilstoši šī vārda leksiskajai nozīmei tiek saprasts ‘svešs, nepazīstams cilvēks’, kā arī ‘tāds, kas nekad vēl nav redzēts, sastapts, tāds, kas nav pazīstams (par cilvēkiem); tāds, kas nav tuvāk iepazīts, par kuru maz kas zināms (par cilvēkiem, cilvēku grupām)’ (*www.tezaurs.lv*) samērā neitrālā nozīmē, kas pilnībā nepārklājas ar kultūras teorijā pazīstamo terminu *svešais*. Krisa Bārķera (*Barker*) kultūras studiju vārdnīcā ir skaidrots, ka jēdziena *svešais* izpratne ir cieši saistīta ar identitāti, kuras definējumā tiek akcentēts atšķirīgais: “Es esmu vīrietis, tāpēc ka es neesmu sieviete. Es esmu heteroseksuāls, tāpēc ka es neesmu homoseksuāls. Es esmu baltais, tāpēc ka es neesmu melnais utt.” (Barker, 2004: 139) Tas sasaucas ar Jirģena Hābermāsa (*Habermas*) esejā “Postnacionālā konstelācija un demokrātijas nākotne” pausto viedokli: “Mūsu labklājības sabiedrībās vairojas vietējo iedzīvotāju etnocentris- kas reakcijas pret visu svešo – naidis un vardarbība pret ārzemniekiem, pret citas ticības un citas ādas krāsas ļaudīm, arī pret marginālajām grupām un cilvēkiem ar īpašām vajadzībām, joprojām pret ebrejiem.” (Hābermāss, 2012: 47) Apsverot iepriekš minētās nostādnes un 2. personas vietniekvārdu *tu* un *jūs* opozīcijas stabilitāti uzrunas sistēmā, ir radusies hipotēze, ka lingvistiskā attieksme pret svešinieku uzrunas lietojumā stiprina vietniekvārda *jūs* pozīcijas latviešu valodā.

Saskaņā ar latviešu kultūras tradīcijām un valodas etiķeti, vērsoties pie svešinieka, izmanto pieklājības formu *jūs*, kas atspoguļojas darbības vārda formā pat tad, ja pats vietniekvārds teikumā tiek izlaists. Sociologs Ērvings Gofmanis (*Goffman*), kurš ir analizējis simbolisko saskarsmi ikdienas dzīvē, izmantojot līdzību ar saziņas dalībnieku piedalīšanos teātra izrādē un tās vērošanu, atzīst, ka sabiedrībā pieņemtos etiķetes standartus ir grūti pētīt “tāpēc, ka ziņu sniedzēji un pētnieki bieži vien daudzus no šiem standartiem tiecas uztvert kā pašsaprotamus, neapzinoties, ka viņi tā darījuši tikmēr, iekams nenotiek kāds negadījums, nerodas krīze vai kādi neparedzēti apstākļi” (Gofmanis, 2001: 92). Latviešu valodas lietojumā, it īpaši tās mutvārdu formā, ir pastiprinājušies sarunvalodas ietekme, kas izpaužas plašsaziņas līdzekļos, reklāmās, izglītībā un tādējādi veicina vietniekvārda *tu* izmantojumu. Ar to saistās lielāka demokrātijā valodas līdzekļu izvēlē, nepiespiesta atmosfēra, draudzīga attieksme, neceremoniāla izturēšanās (Lauze, 2018). Ilustrācijai šeit varētu minēt vairākus piemērus, kas fiksēti 2018. gadā.

- Radio “Skonto” rīko atslēgvārdu spēli, kuras laikā ētera personība zvina uz nezināmu telefona numuru un uzsāk sarunu ar jebkuru svešinieku neatkarīgi no viņa vecuma, lietojot vietniekvārdu *tu*. Ja sazvanītais cilvēks uz telefona zvanu atbild ar frāzi *Mans mīļākais radio ir radio “Skonto”*, viņam rodas iespēja piedalīties spēles finālā un laimēt automašīnu.
- Runas situācija vasaras kafejnīcā, kad pētījuma autore lūdz vīrieti (aptuveni 60 gadus vecu) atbildēt uz anketas jautājumiem, viņš atsakās atbildēt par latviešu valodu, jo esot par krievu valodu. Kad autore iebilst, ka nav no partijas, bet ir no universitātes, potenciālais respondents jautā: *Kurā kursā tu mācies?*

Kad 1999.–2000. gadā respondentiem tika vaicāts, vai latviešu valodā vajadzētu atteikties no vietniekvārda *jūs*, uzrunājot vienu personu, 3% respondentu apstiprināja šādu varbūtību, 85,5% – noliedza, bet 11,5% aptaujāto nebija sava viedokļa. Atbildēs uz šo jautājumu pēc 18 gadiem vietniekvārda *jūs* pozīcijas ir stabilas – pozitīvo atbilžu skaits pat ir samazinājies par vienu procentpunktu un negatīvo atbilžu skaits pat nedaudz palielinājies – līdz 87%. Tomēr nelielas šaubas ir parādījušās. Pašas vecākās grupas respondenti, kam ir 65 un vairāk gadu, pirms 18 gadiem bija vienīgie, kuriem 100% atbilžu bija negatīvas, kas apliecināja vietniekvārda *jūs* nepieciešamību. 2018. gadā arī vecākās paaudzes pārstāvju vidū parādās šaubas, proti, atbilžu variants *es nezinu*. Nevienā vecuma un dzimuma grupā nav sniegta simtprocentīga pārliecība par to, ka nav nepieciešams atteikties no vietniekvārda *jūs*, uzrunājot vienu personu.

To, ka ir notikušas nelielas pārmaiņas vietniekvārdu *tu* un *jūs* lietojumā, anketas salīdzinājuma rezultātos vairāk atspeguļo korelācija ar citu jautājumu, vai respondentam ir nepatīkami, ja kāda sveša persona viņu uzrunā ar *tu* bez iepriekšējas vienošanās (sk. tabulu). Psiholoģiskā ziņā par 10 procentpunktiem ir palielinājies to atbilžu skaits – vairāk vīriešu, nevis sieviešu vidū –, kas apliecina, ka respondentam nav nepatīkami, ja svešinieks pie viņa vērsas, izmantojot vietniekvārdu *tu*.

Tabula. **Vai Jums ir nepatīkami, ja kāda sveša persona Jūs uzrunā ar *tu* bez iepriekšējas vienošanās?**

Iespējamās atbildes	Atbilžu īpatsvars (%)	
Jā	42	28,5
Dažreiz	41,5	45
Nē	16,5	26,5

Avots: Lauze, 1999–2000; Lauze, 2018.

Pētījuma anketā par uzrunas lietojumu ir iekļauti trīs jautājumi par to, vai tiek piedāvāts pāriet uz *tu* un kādās situācijās tas notiek. Sociolingvistikas teorijā ir minēts, ka amerikāņiem pietiek ar pirmajām piecām minūtēm, lai ar svešinieku pārietu uz neformālām attiecībām saskarsmē. Lai noskaidrotu, vai šāda lingvistiskā uzvedība ir raksturīga arī latviešu valodas vidē, anketā tika iekļauts jautājums, vai respondents piedāvā svešai personai uzrunāt vienam otru ar *tu* pirmajās piecās minūtēs pēc iepazīšanās. Apstiprinājumu šādai iespējai ir devusi mazāk nekā ceturtdaļa respondentu, atzīmējami atbilžu variantu *jā* (6% respondentu) un *bieži* (15% aptaujāto). Atbilžu variantu *reti* (43,5% respondentu) un *nē* (35,5% aptaujāto) apvienojums pārliecinoši parāda negatīvo atbilžu pārsvaru.

Lai noskaidrotu, kādās runas situācijās tiek parādīta saziņas partnera iniciatīva pāriet uz *tu* ar svešinieku, anketā tika iekļauts vairākatbilžu jautājums, piedāvājot septiņus atbilžu variantus: *transportlīdzeklī, ēstuvē, viesībās, darba vietā, valsts iestādē, uz ielas, citur* (ar lūgumu konkretizēt atbildi). Respondenti ir izveidojuši 26 atbilžu kombinācijas, no kurām visvairāk aptaujāto ir norādījuši *viesībās un darba vietā* (45 respondenti) un *viesībās* (30 respondentu). Trešajā un ceturtajā vietā ierindoja tādas runas situācijas norises vietas kā *darba vietā* (16 respondentu) un *viesībās, darba vietā, uz ielas* (6 respondenti). Dažām no izvēlētajām atbildēm ir individuāls raksturs. Zināms pārsteigums ir fakts, ka valsts iestāde, kur saruna parasti notiek oficiālā gaisotnē un kur darbinieks un klients, ja tie nav savā starpā pazīstami, vērsas viens pie otra, izmantojot vietniekvārdu *jūs*, ir atzīmēta kā runas situācijas norises vieta, kur būtu iespējama iepriekš aprakstītā lingvistiskā uzvedība. Šo atbildi kā vienīgo ir izvēlējušies divi vīrieši vecuma grupā 15–24 gadi, kuri strādā policijā, un sieviete, kuras nodarbošanās ir viesnīcas direktore. Detalizētu skaidrojumu par šo respondentu uzskatiem būtu varējusi sniegt intervija, kas pēc anonīmas anketēšanas diemžēl vairs nav iespējama. Domājams, ka uzreiz notiek nepazīstama saziņas partnera uzrunāšana uz *tu* bez īpašas vienošanās, vai viņam tas ir pieņemami, vai arī valsts iestāde ir domāta šo respondentu darba vieta, kaut arī tāds atbilžu variants tiek piedāvāts. Saistībā ar viesnīcas direktores viedokli jāņem vērā, ka mācību iestāžu kopmītnes ir pārdēvētas par dienesta viesnīcām, kuras kā mācību iestādes struktūrvienību zināmā mērā var uzskatīt par valsts iestādi. Analizējot atbilžu variantu *citur*, var konstatēt, ka ir nosauktas arī citas situācijas, kuras ir saistītas ar ilgāka laika pavadīšanu, kā arī ir akcentēts psiholoģiskais komforts. Ilustrācijai daži piemēri:

mācību iestādē (vīrietis, 15–24 g.);

kursos (sieviete, 35–49 g.);

pasākumos, kur kopā tiek pavadīts ilgāks laiks, piem., vairākas dienas (sieviete, 35–49 g.);

atkarībā no situācijas, ja enerģētiski jūtu, ka varu to atļauties (sieviete, 50–64 g.).

Trešajā anketas jautājumā tika noskaidrota aptaujāto lingvistiskās uzvedības pieredze par to, kurš no saziņas partneriem pirmais piedāvā uzrunu ar *tu*. Respondentiem bija iespēja atzīmēt vienu vai vairākus no šādiem atbilžu variantiem: *sieviete – vīrietim; vīrietis – sievietei; vecākais – jaunākajam; jaunākais – vecākajam; augstāka sociālā statusa persona – personai ar zemāku sociālo statusu; sabiedriski aktīvāka persona – sabiedriski pasīvākai personai*. No valodas etiķetes viedokļa ir svarīgi trīs sociālie rādītāji – priekšroka ir dzimumam resp. sievietei, lielākam vecumam un augstākam sociālajam statusam. Vairākus faktorus, kas ir nozīmīgi lietišķajā etiķetē, ir minējusi Iveta Ķestere, norādot, ka “uzaicinājumu pāriet no “jūs” uz “tu” lietišķā saskarsmē izsaka augstākā amatpersona. Ja amata pozīcija ir līdzīga, tad ierosinājums pāriet uz “tu” parasti ir sievietes privilēģija, taču mūsdienās šis noteikums vairs netiek stingri ievērots” (Ķestere, 2007: 189). Jāuzsver, ka anketas jautājums attiecas uz dažādām runas situācijām – gan oficiālām, gan neoficiālām –, un aptaujas rezultātus pilnībā nevar uzskatīt par atbilstošiem pieklājības normām.

Saprotams, ka konkrētās situācijas, kad piedāvā pāriet uz *tu*, ir daudzveidīgas, un var būt, ka saziņas partnerim, kurš vēlas uzņemties iniciatīvu šādā gadījumā, ir jāapsver vairāki faktori. 10 respondenti nav atbildējuši uz šo jautājumu, bet pārējie aptaujātie kopumā ir izveidojuši 25 atbilžu variantus. Aptuveni trešdaļa respondentu (65) uzskata, ka vecākais saziņas partneris pirmais piedāvā jaunākajam uzrunu ar *tu*. Lielāks vecums kā viens no ietekmētājfaktoriem ir ietverts vēl 12 atbilžu kombinācijās. Tomēr neliela daļa aptaujāto domā pretēji: jaunākais ierosina vecākajam pāriet uz *tu*. Otrajā vietā ierindoja atbilžu variants *vecākais – jaunākajam, augstāka sociālā statusa persona – personai ar zemāku sociālo statusu* (22 respondenti), bet trešajā – *sieviete – vīrietim, vecākais – jaunākajam* (15 respondenti). Nākamā biežāk minētā (14 respondenti) ir kompleksa atbilde, kas sastāv no trīs rādītājiem: *sieviete – vīrietim, vecākais – jaunākajam, augstāka sociālā statusa persona – personai ar zemāku sociālo statusu*. Šis variants kopumā atbilst sabiedrībā pieņemtajām pieklājības normām.

Sociolingvistiskajā literatūrā lingvistiskā attieksme pret svešinieku vairāk ir analizēta tādu saziņas partneru komunikācijā, no kuriem vienam saziņas valoda ir svešvaloda, uzsverot, ka dzimtās valodas pārstāvim nav pieņemama pārlika familiaritāte, kas raksturīga sarunā ar tuviem draugiem un darba kolēģiem. Tomēr ir norādīts, ka šāda neatbilstība var būt vērojama arī vienas valodas lietotāju vidū, ja tie pārstāv atšķirīgas vecuma grupas (sk. Garrett, 2011: 112–113). Lai arī aptuveni ceturtajai daļai respondentu nav nepatīkami, ja sveša persona viņus uzrunā ar *tu*, saziņa ar svešinieku būtu jāuzsāk, izrādot cieņu, ievērojot pieklājību un atbilstoši latviešu kultūras tradīcijām izmantojot

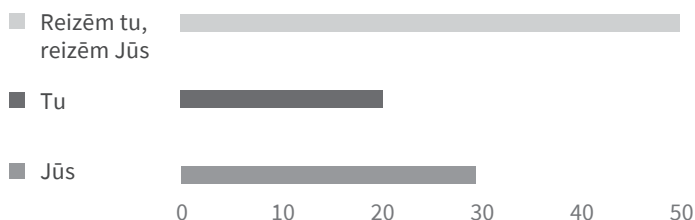
vietniekvārdu *jūs*, kas vairumā gadījumu arī notiek. Pētījuma rezultāti liecina, ka izvirzītā hipotēze ir apstiprinājusies – lingvistiskā attieksme pret svešinieku uzrunas lietojumā stiprina vietniekvārda *jūs* pozīcijas latviešu valodā.

2. personas vietniekvārdu lietojums interneta ierakstos un komentāros

Līdz šim valodnieku izpētes lokā ir bijusi sarunvaloda tās dabiskajā izpausmes veidā – samērā spontānā runā, kas norisinās noteiktā runas situācijā. Līdz ar to, ka mūsdienās internets ir kļuvis par ikdienas dzīves sastāvdaļu, ir paplašinājusies sarunvalodas kā neoficiālas mutvārdu saziņas formas atveide rakstos. Ar ierakstiem un komentāriem dažādās sociālajās vietnēs, kā *Facebook*, *Twitter*, *Instagram*, tā parādās arī publiskajā saziņā. Iepriekš vairākās autores publikācijās ir pievērsta uzmanība 2. personas vietniekvārdu opozīcijai *tu* un *jūs* vienskaitļa nozīmē, kas attiecas uz vēršanos pie viena cilvēka neoficiālā veidā vai pieklājības formā atkarībā no saziņas partneru savstarpējām attiecībām un dažādiem citiem faktoriem, kas jau ir raksturoti (piem., sk. Lauze, 2002b; Lauze, 2018; Lauze, 2019).

Pētījumā ir analizēts 2. personas vietniekvārdu lietojums interneta ierakstos un komentāros, kas ir publicēti sociālās tīklošanās vietnēs *Facebook* un *Twitter*. Pētījuma praktiskais materiāls ir ap 400 piemēru, kas ekscerpēti no interneta ierakstiem un komentāriem minētajās sociālajās vietnēs laika posmā no 2018. gada oktobra līdz 2020. gada martam. Viens no faktoriem, kas ietekmē vietniekvārdu *tu* un *jūs* izvēli, vēršoties pie vienas personas, ir tas, vai saziņas partneri ir pazīstami reālajā dzīvē, kādas ir viņu sociālās lomas un savstarpējās attiecības, vai tie ir sveši cilvēki. Pie katra piemēra ar simboliem IP, NP, NZ²⁵ ir norādīts, vai pētījumā ir izdevies noskaidrot šo faktoru. Jāņem vērā arī interneta saziņas iespējas: *Facebook* draugi un *Twitter* sekotāji var būt kā cilvēki ar īsto vārdu un uzvārdu – gan pazīstami, gan sveši –, tā personas ar izdomātu identitāti, kuru tikai retumis izdodas noskaidrot. To darbošanās sociālās tīklošanās vietnēs arī var būt atšķirīga – samērā pasīva, kas izpaužas tikai gatava, citu radīta materiāla apskatīšanā, lasīšanā, pozitīvas attieksmes izrādīšanā un padošanā tālāk, vai arī aktīva, ko apliecina savu ierakstu veidošana, piedalīšanās diskusijās un komentāru rakstīšana (sal. Migla, 2018: 251; Brice, 2019: 69). Bez tam izmantota ekspresaptauja, kura norisinājās sociālajā vietnē *Twitter* 2020. gada 3. janvārī un kurā piedalījās 780 dalībnieku. Analizēti arī tvitera

²⁵ IP – saziņas partneri ir pazīstami; NP – saziņas partneri nav pazīstami; NZ – nav zināms, vai saziņas partneri ir pazīstami.

Attēls. **2. personas vietniekvārda izvēle, vēršoties pie tviterbiedra, kurš reālajā dzīvē nav pazīstams (%)**

Avots: <https://twitter.com/LindaLauzeL/status/1213049397916950534>

lietotāju metalingvistiskie komentāri par 2. personas vietniekvārdu izmantojumu latviešu valodā.

Sociālās tīklošanās vietnē *Twitter* veiktajā ekspresaptaujā atbildē uz jautājumu *Kuru vietniekvārdu lietojat, vēršoties pie tviterbiedra, ar kuru reālajā dzīvē neesat pazīstams?* tika piedāvāti trīs varianti: *Jūs, Tu* un *reizēm Tu, reizēm Jūs*. Vairums respondentu (50,1%) ir norādījuši atbildi *reizēm Tu, reizēm Jūs* (sk. attēlu).

Šādos gadījumos 29,6% ekspresaptaujas dalībnieku izmanto vietniekvārdu *Jūs*, bet 20,3% – *Tu*. Kopumā tviterī veiktās aptaujas rezultāti ir līdzīgi tiem, kas iegūti 2018. gada aptaujā par 2. personas vietniekvārdu lietojumu reālajā dzīvē, nevis internetā. Tajā piedalījās 200 respondentu, kas pārstāvēja piecas vecuma grupas, sākot no 15 līdz 65 un vairāk gadu vecumam. Ja respondentam ir nepatīkami, ja kāds svešs cilvēks viņu uzrunā ar *tu* bez iepriekšējas vienošanās, kas ir konstatēts 28,5% gadījumu, tad, visticamāk, respondents arī internetā, vēršoties pie nepazīstama cilvēka, lieto vietniekvārdu *jūs*, kas tviterī veiktajā aptaujā atbilst 29,6% gadījumu. Līdzīgus rezultātus atspoguļo arī visvairāk izvēlētais atbilžu variants. 2018. gadā 45% respondentu atzīst, ka viņiem dažreiz ir nepatīkami, ja svešinieks uzreiz uzsāk saziņu neformāli. 2020. gadā aptaujas dalībnieki (50,1%) tviterī reizēm lieto *tu*, reizēm – *jūs*, kas parāda nekoncekvenci minētā vietniekvārda izvēlē. To respondentu īpatsvars (26,5%), kam nav nepatīkami, ja svešinieks pie viņiem vēršas neformāli, ir samērā tuvs arī ekspresaptaujas rādītājam – 20,3% dalībnieku tviterī lieto vietniekvārdu *tu*, vēršoties pie nepazīstama tviterbiedra.

Nepieciešams atzīmēt, ka 2018. gada aptaujas rezultāti ir iegūti Latvijā, bet ekspresaptaujas respondentu un metalingvistisko komentāru autoru loks ir plašāks, to vidū ir arī tādi tvitera lietotāji, kuri, ilgstoši dzīvodami kādā citā valstī ārpus Latvijas, izmanto latviešu valodu internetā. Metalingvistiskajos

komentāros, kas sniegti saistībā ar piedāvāto ekspresaptaujas jautājumu, ir pamatota 2. personas vietniekvārdu izvēle. Ilustrācijai dažī piemēri.²⁶

Pret cienījamu cilvēku, kurš raksta ar savu īsto vārdu un uzvārdu, vienmēr lietoju Jūs. Anonīmie un rupjie neko vairāk par Tu nav pelnījuši. (Ivars Lipskis @IvarsLipskis, Twitter, 03.01.2020.)

Ja @IvarsLipskis mani uzrunā uz Tu... es tur neko pazemojošu nesaskatu [emocijzīme] Un visi var mani uzrunāt uz Tu!!!! (Richijs @Richijs13, Twitter, 03.01.2020.)

Es jūsoju. Uzskatu – ja cūkas kopā neganījām, tad – Jūs. Draugiem vienaudžiem – Tu. Un tikai pēc atļaujas vai lūguma – Tutoju (Dii @diana_DinDin, Twitter, 05.01.2020.)

Man, gluzi otradi, pēc 12 gadiem UK, gruti atkal pierast pie latviesu jusosanas. Kad mani kads ta uzruna, pirma instinktīva doma ir: “ko gan tadu atkal esmu ievarijusi”. (Andra Kaupe @AndraKaupe, Twitter, 05.01.2020.)

Kā galvenais faktors pieklājības formas *jūs* izmantojumam metalingvistiskajos komentāros ir cieņas izrādīšana pret saziņas partneri tviterī, it īpaši gadījumos, kad ir atpazīstama viņa identitāte ar īsto vārdu un uzvārdu. Vietniekvārda *tu* lietojums pamatots, nosaucot vairākus iemeslus. Tie ir vienāds vecums, piederība pie viena draugu loka, pieradums ārpus Latvijas angļu valodā lietot vienu vietniekvārdu *you*, kas ir radījis nepamatotu stereotipu to automātiski pieņemt par *tu*, neievērojot, ka arī angļu valodā pastāv dažādi izteiksmes līdzekļi, ko piemēro formālās un neformālās runas situācijās (sk. Lauze, 2018). Analizētajā materiālā atklājas vēl viena opozīcijas *tu* un *jūs* semantiskā pazīme, proti, noteiktos saziņas apstākļos pastāv galējība ar *tu* izteikt nicinājumu un nievājumu kā pretstatu cieņas apliecinājumam. Rodžers Brauns (*Brown*) un Alberts Gilmens (*Gilman*), kas ir pētījuši 2. personas vietniekvārdu lietojumu un semantiku vairākās Eiropas valodās un izstrādājuši teoriju par solidaritātes un varas vietniekvārdiem, norāda: “Vissenākās T un V lietojuma normas pārsvarā pauž nicinājumu vai dusmas ar T, bet apbrīnu un cieņu ar V.” (Brown, Gilman, 1982: 277)²⁷

Šajā pētījumā pievērsta uzmanība arī 2. personas vietniekvārdu rakstībai. Nekonsekvence lielā un mazā sākumburta lietojumā ir konstatēta jau daudzu gadu garumā, ekscerpējot dažāda veida tekstus (Laugale, Šulce, 2012: 20).

²⁶ Lai saglabātu tekstu autentiskumu, tie nav rediģēti.

²⁷ Pētījumos par 2. personas vietniekvārdu opozīciju dažādās valodās tiek lietoti simboli T un V neformālā un formālā vietniekvārda apzīmēšanai (no latīņu val. *tu* un *vos*).

Rakstīt 2. personas vietniekvārdus *tu*, *jūs* un to formas atkarīgajos locījumos ar lielo sākumburtu ir pieņemts vēstulēs (Ķestere, 2007: 205). Šis pareizrakstības noteikums skar arī piederības vietniekvārda *tavs* lietojumu vēstulēs. Tā ir vēsturiska tradīcija. Anna Bergmane un Aina Blinkena pētījumā par latviešu rakstības attīstību atzīst: “Šis pieņēmums ir plaši iesakņojies vairāku valodu rakstībā un pauž cieņu pret uzrunāto personu, t. i., pret vēstules adresātu. Tāds lielā burta lietojums latviešu rakstos atrodams jau 18. gs. tekstos..” (Bergmane, Blinkena, 1986: 192) Jānorāda, ka vietniekvārdu *jūs* nominatīvā un citās locījumu formās ar lielo sākumburtu raksta tad, ja to attiecina uz vienu personu (Guļevska u. c., 2002: 122–123).

Mūsdienās saziņas rakstveida formas ir kļuvušas daudzveidīgas. Kā atzīmē Vineta Ernstsone, “e-pasta sarakste un īsziņas reizē ar interneta izmantojuma paplašināšanos lielā mērā nojaukušas ierastās pieklājības normas rakstveida saziņas paveidā.. Šobrīd nereti pastāv grūtības izvēlēties starp *Tu*, *Jūs* un *tu*, ja sarakstei ar e-pasta vai īsziņu starpniecību ir samērā oficiāls raksturs” (Ernstsone, 2005: 29). Tādējādi varētu ieteikt pārskatīt lielo sākumburtu funkcijas un tās piemērot kopumā personīgajā saskarsmē, bet publiskajā saskarsmē izmantot mazo sākumburtu. Bez tam lielā un mazā sākumburta šķīrums palīdzētu nošķirt 2. personas vietniekvārda *jūs* lietojumu vienskaitļa vai daudzskaitļa nozīmē:

- *Tu*, *Tavs* – personīgajā saskarsmē vēstulēs, īsziņās,
- *tu*, *tavs* – publiskajā saskarsmē intervijās, reklāmā,
- *Jūs*, *Jūsu* – vienskaitļa nozīmē,
- *jūs*, *jūsu* – daudzskaitļa nozīmē.

Valodas praksē, analizējot interneta ierakstus un komentārus pētītajās sociālās tīklošanās vietnēs, nodalāmi vairāki 2. personas vietniekvārdu rakstības gadījumi.

1) *Tu* ar lielo sākumburtu:

Es brīnos, ka Tu par to brīnies. (Inese Ejugbo @IneseEjugbo, Twitter, 10.12.2019.) NP

Mana reakcija protamsnevar but simpatiju vai antipatiju limenī, bet tikai empatijas vai dispatijas limeni, jo vel Tevi isti nepazīstu. (Jaanis Savickis @jaanis888, Twitter, 01.12.2019.) NP

Paldies Tev par darbu! (Mārtiņš Bergmanis, Facebook, 12.01.2020.) IP

2) *tu* ar mazo sākumburtu:

Jānis Rieksting jā tur tev taisnība. (Māris Grasmanis, Facebook, 10.01.2020.) IP

Malacis, milzīgs prieks par tevi! (Iveta Stepena@IvetaFreibergera, Twitter, 10.01.2020.) NZ

Kur tu šo garadarbu noskatījies? (Evija@_evija, Twitter, 02.01.2020.)
NZ

- 3) *Jūs* ar lielo sākumburtu vienskaitļa nozīmē:

*Atbildes tvīts Dvīņu mammai: Pateicoties **Jūsu** ierakstiem, bij' sajūta, ka savējo gaidu. (Igors Kasjanovs @Miesnieks_LV, Twitter, 20.01.2020.)*

*Cien. Rita! Redzēju **Jūs** TV. (Andis Zommers @AndisAndiszo, Twitter, 08.01.2020.)*

*Es **Jūs** nepazīstu un manis teiktais vairāk attiecas uz maniem draugiem, kuri ar šo ierakstu dalījās un, no kuriem patiešām neko tādu negaidīju. (Didzis Sedlenieks, Facebook, 07.01.2020.)*

- 4) *jūs* ar mazo sākumburtu vienskaitļa nozīmē:

*Atbildes tvīts Ivaram Neideram: Vai **jums** ir labvēlīgs vai nelabvēlīgs viedoklis par sociālismu? (armands @armands_, Twitter, 19.01.2020.)*

*Komentārs zem Krišjāņa Kariņa ieraksta par valsts labklājību: Vai **jūs** zināt cik nodokļos aiziet uz algām?!!! (Iveta Skujiņa, Facebook, 25.01.2020.)*

- 5) *jūs* ar mazo sākumburtu daudzskaitļa nozīmē:

*Kāpēc **jūs** man visi nākat bojāt prieciņu par sevi pasmieties un atcerēties Indijā piedzīvoto? (Inga Knipinska @knipinska, Twitter, 10.01.2020.)*

*Es pēc **jums** skumšu, mani jaukie Latvijas iedzīvotāji! (Meta Sniedze @meta_sniedze, Twitter, 10.01.2020.)*

*Komentārs zem fotogrāfijas, kurā redzama viegla sniega kārtiņa: Kas tas baltais tur **jums** izkaisīts pa zemi? (Aigars Červinskis, Facebook, 23.01.2020.)*

- 6) *Jūs* ar lielo sākumburtu daudzskaitļa nozīmē.

*Čau visiem! Man ir jālūdž **Jūsu** palīdzība. (Māris Jānis Stars, Facebook, 09.01.2020.)*

*Meitenes, **Jums** ir tikai 13. (Ilze Zariņa @z_ilze, Twitter, 24.01.2020.)*

*Jaukie facebook draugi! [...] Mani interesē viens konkrēts vārds, kura dēļ **Jūs** man ietaupītu laiku vienam braucienam uz Gaismas pili [emocij-zīme] (Elīna Peina, Facebook, 11.01.2020.)*

4. un 6. gadījumā lielā sākumburta neievērošana rakstībā var radīt pārpratumus, jo lasītājam ir nepieciešams izvērtēt kontekstu, lai saprastu, vai vietniekvārds *jūs* ir lietots vienskaitļa vai daudzskaitļa nozīmē.

Nav šaubu, ka saziņa sociālās tīklošanās vietnēs ir joma, kur nav iespējams vienmēr sagaidīt, ka pilnībā tiek ievērotas literārās valodas normas. Pirmkārt, “rakstītāja individualitāte, temats, adresāts un citi faktori nosaka to, kuru valodas paveidu – literāro valodu, sarunvalodu, reģionālo variantu vai sociolektu – izvēlēties” (Baltiņš, Druviete, 2017: 147). Otrkārt, internetā ir būtisks saziņas ātrums, kura dēļ var atteikties no tā, kas palēnina saziņu un rakstītājam nav tik svarīgs. Deivids Kristals ir uzsvēris, ka saziņas ātrumu respektē arī izglītoti interneta lietotāji, kas citos gadījumos ievēro standartvalodas normas, bet lieto arī elektroniskai saziņai piemērotu rakstu formu, t. i., “nešķiež laiku, spiežot liekus taustiņus. Ja lietotu lielos burtus vai pieturzīmes, rakstīšanas ātrums palēninātos” (Kristals, 2019: 206).

Viena no tviterlietotājām, Marta Kukarane, ir raisījusi diskusiju par vienskaitļa 2. personas vietniekvārda *tu* rakstību:

Vai jūs tiešām jūtaties aizskarti, ja čatā, ikdienas e-pastā vai lasot mājas lapās produktu aprakstus jūs tiek uzrunāti uz “tu” ar mazo burtu? Jo es nekādi nespēju saprast, pa kuru laiku par normu kļuvis visur izrādīt kaut kādu pārpasaulīgu cieņu ar “Tu”. (Marta Kukarane @Kukarane, Twitter, 05.01.2020.)

Diskusijas dalībnieku metalingvistiskajos komentāros dominē viedoklis, ka lielais sākumburts minētā vietniekvārda rakstībā ir lieks un ka tā neesamība sarakstē netiek uztverta kā necieņas izrādīšana. Tikai atsevišķos tvītos tiek atzīmēts, ka rakstība ar lielo sākumburtu ir jāievēro vēstulēs.

Epastā ievēroju, bet čatā parasti nē, jo tas tomēr ir neformālāks komunikācijas veids. Bet aizvainots noteikti nejūtos, ja man raksta ar mazo t burtu. (Mārtiņš Lūsis @MartinsLusis, Twitter, 05.01.2020.)

Gramatikā tas nav un neaizskar, ja nelieto. Taču realitātē valodas lietojums mainās, ja paskatāmies uz to, kā bija pirms 100 gadiem. Līdz ar ko tagad Tu, nevis tu, uzrunājot konkrētu cilvēku, šķiet norma. (Annija Apsīte @AnnijaApsīte, Twitter, 05.01.2020.)

Ar lielo tikai vēstulēs. (Neviens tāpat neraksta draugiem vēstules!) Visās pārējās vietās lieki. (Laimīgais @BlueLaimigais, Twitter, 06.01.2020.)

Analizējot praktisko materiālu, reizēm var konstatēt, ka saziņas partneriem ir pretējs uzskats par to, kurš no diviem vietniekvārdiem būtu lietojams: viens ir izvēlēties *tu*, bet otrs – *jūs*. 2. personas vienskaitļa vietniekvārda izmantojums, šķiet, vēl vairāk pastiprina asu viedokļu apmaiņu un rada iespaidu par necieņu pret otru saziņas partneri. Ilustrācijai trīs diskusiju fragmenti:

- 1) *Dzejdare sailgojusies pēc jaunības.* (Rudīte Martišauska @AlksneR, Twitter, 19.01.2020.)
Bet varbūt Jūs nostalgiski padomju jaunībā un izpratnē? Kāda gan te iespējama padomju tauta, attopieties! (liana_langa @liana_langa, Twitter, 19.01.2020.)
Attopies pati, padomju pilsonē! Nezinu, kas Tavā galvā darās. (Rudīte Martišauska @AlksneR, Twitter, 19.01.2020.)
- 2) *Jūs, laikam, neko nesapratāt. Pilnīgi neko...* (NK @NeilaKrave, Twitter, 27.01.2020.)
Runa ir par «Like» nospiešanu. Pārlasi vēlreiz. (Tvirtāks @tvirter, Twitter, 27.01.2020.)
Esam uz «tu»? (NK @NeilaKrave, Twitter, 27.01.2020.)
- 3) *Jeb Jūs reaģējat tikai uz karaļnamu un prominentu teikto?* (Alkatībai-nē @alkatibai, Twitter, 30.03.2020.)
Ja es tagad tev kko pateikšu, tad tu to darīsi? (Selma Levrence @selmuushh, Twitter, 30.03.2020.)

Interesanti, ka pat šādos konfliktu gadījumos lielais sākumburts abu vietniekvārdu rakstībā lielākoties tiek saglabāts.

Regulāra komunikācija par dažādām, tai skaitā ikdienišķām un privātām, tēmām, dalība interešu grupā, sarunvalodas vai pat slenga izmantojums rakstveida formā šķietami tuvina sociālo vietņu lietotājus un veicina neformālā vietniekvārda *tu* izvēli saziņā ar nepazīstamu cilvēku. Nobeigumā var secināt, ka pētījums par 2. personas vietniekvārdu lietojumu interneta ierakstos un komentāros apliecina līdzīgas tendences minēto vietniekvārdu izmantojumam citās valodas lietojuma jomās. Kopumā nedaudz pastiprinās vietniekvārda *tu* funkcionēšana, tādējādi vietniekvārda *jūs* pozīcijas sašaurinās, tomēr pieklājības forma *jūs*, vēršoties pie viena cilvēka, latviešu valodā joprojām pastāv – pat tik demokrātiskā vidē kā dažādas sociālās tīklošanās vietnes internetā.

Uzrunas lietojums latviešu valodā politkorektuma aspektā

Uzruna pieder pie tiem valodas līdzekļiem, kas saziņā veic fātisko jeb kontaktveidošanas funkciju, tāpēc ir svarīgi izvēlēties adresātam piemērotu uzrunu. Lai šī izvēle izdotos veiksmīga, ir jāņem vērā tādi faktori kā uzrunas adresāta vai adresātu dzimums, vecums, sociālais statuss, runas situācijas oficiāluma pakāpe, savstarpējo attiecību veids, kā arī pragmatiskais aspekts, kas ietver pieklājību un tai atbilstošu runas uzvedību. Mūsdienās, kad latviešu

valodas lietojumu īpaši skar globalizācija un norises anglofonajā pasaulē, minētajai faktoru virknei ir pievienojams politikorektums. Pie tam angļu valodas ietekme ne tikai palielinās, bet ir vērojama arī bīstama tendence, ka tā ir kļuvusi agresīva (Lauze, 2020a: 137).

Politikorektums (*political correctness*) ir izvairīšanās no dzimuma, rasu, netradicionālas seksuālās orientācijas, cilvēku ar īpašām vajadzībām un citu minoritāšu diskriminācijas vārdos un darbos (sk. www.tezaurs.lv). Ideālā gadījumā neviena uzruna, kas adresēta kādam cilvēkam individuāli vai sabiedrības grupai, nedrīkstētu būt aizskaroša. Tiešsaistes enciklopēdijā *Encyclopaedia Britannica* ir norādīts, ka “šis termins bieži tiek izmantots nicinoši, lai izsmietu priekšstatu, ka valodas lietošanas maiņa var mainīt sabiedrības uztveri un uzskatus, kā arī ietekmēt rezultātus” (Roper, 2020). Tādējādi ir svarīgs ne tikai pats uzrunas variants, bet arī runātāja un adresāta lingvistiskā attieksme pret sociālo identitāti, ko tas ietver. Ne velti “dažādu valodas līmeņu elementi – no fonēmām līdz vārdiem – tiek pārslēgti, mainās un rodas atkarībā no indivīdu un kopienu tiekšanās pēc diferenciācijas” (De Fina, 2020: 163).

Līdz šim latviešu valodniecībā politikorektuma izpausmes ir raksturotas sastatījumā ar angļu valodu. Andrejs Veisbergs ir analizējis dzimtes kategoriju latviešu vārdnīcās, norādot, ka ārzemju leksikogrāfijā norisinās diskusijas par valodas lietojuma piemēru atlasī, lai veicinātu dzimumu līdztiesību (Veisbergs, 1999: 51). Plašāk gramatisko dzimti ir pētījusi Dace Strelēvica-Ošiņa, pievēršot uzmanību tendencei veidot dzimumneitrālas izteiksmes iespējas, piemēram, angļu valodas vietniekvārdu un profesijas nosaukumu lietojumā, un apskatot politikorektuma saistību ar preskriptīvismu (Strelēvica, 2004; Strelēvica-Ošiņa, 2011: 43–45).

Uzrunas lietojums sabiedrībā dažādos aspektos tiek analizēts jau vairākus gadu desmitus, tas latviešu valodniecībā ir aizsācies ar Jāņa Siļa pētījumiem vispirms kontrastīvā aspektā (Силис, 1980; Silis, 2009 u. c.). Līdzšinējās publikācijās par uzrunu termins *politikorektums* nav izmantots, tomēr jāpiemin, ka rakstā “Dzimuma atšķirības uzrunas lietojumā” ir teikts, ka atsevišķus uzrunas variantus amerikāņu sievietes uztver kā diskriminācijas zīmi, un pētīts, kā Latvijā sievietes vērtē tādus deminutīvus kā *saulīt*, *sirsniņ*, *dārgumiņ*, ja tos viņu uzrunāšanai izmanto pazīstami vai sveši vīrieši (sk. Lauze, 2001: 287–288). Piemērota uzrunas varianta izvēlei kā veiksmīgas saziņas sastāvdaļai ir pievērsta uzmanība lingvodidaktikas aspektā (Lauze, 2011: 25–26), apskatot divus latviešu valodas mācību grāmatā (Bikše, Laiveniece, 2009: 195) piedāvātos diskusijas jautājumus, kuri citiem vārdiem netieši atspoguļo politikorektuma būtību ciešā saiknē ar pieklājības normām saziņā:

1. Vai uzruna var būt cilvēka cieņu aizskaroša? Kādus piemērus tu varētu minēt?

2. Kāpēc ar tādām uzrunām kā *Kundzīt!, Tantiņ!, Tēvocīt! (Onkulīt!)* jābūt piesardzīgiem?

Latvijas sabiedrība pārsvarā pieņem politikorektumu saistībā ar atsevišķu tautību nosaukumu maiņu (piem., *ebreji*, nevis *žīdi*; *romi*, nevis *čigāni*). 2020. gada vasarā asas diskusijas sociālajos tīklos un citos plašsaziņas līdzekļos radīja partijas “Attīstībai/Par!” biedres Aijas Ingrīdas Abenes aizrādījums par politnekorektu saldējuma nosaukuma tulkojumu angļu valodā un arī pašu nosaukumu “Melnītis” (Šteinfelde, 2020), tādējādi bija vērojama politikorektuma tēmas aktualizēšanās. Uzņēmuma pārstāve Kitija Liepa saistībā ar minēto sabiedrības reakciju un skandālu uzsver: “Mēs nevēlējāmies nevienu aizskart, jo nesaistījām saldējuma krāsu ar rasi. Nosaukums ir attiecināms tikai uz saldējuma krāsu. Žēl, ka daudzi to uztvēra sakāpināti.” (Apollo, 2020) Var pievienoties Andreja Veisberga viedoklim, ka “latviešu valodā tiek pārņemtas citas valodas problēmas un risinājumi. Tipisks piemērs būtu “nēģeris”, bet tas attiecas arī uz “žīdu”, “čigānu” u. c. “Baltais”, “melns” tiek aizstāts ar “baltādainais”, “melnādainais”” (Veisbergs, 2021: 72).

Džona Ē. Džozefa grāmatā “Valoda un politika” ir sniegts izvērsts pārskats par angļu valodas vārda *black* kā aizskaroša lamuvārda lietojumu noteiktas cilvēku grupas apzīmēšanai kopš 20. gadsimta 60. gadiem un mēģinājumiem nākamajos gadu desmitos to aizstāt ar citiem vārdiem (un arī par vārda *black* kā neitrāla termina atgriešanos) (Džozefs, 2008: 129–132). Grāmatas autors skaidri parāda strupceļu politikorektuma jautājumā – jauni apzīmējumi “atkal nebūs ilglaicīgi, jo apzīmē sensitīvus objektus” (Džozefs, 2008: 131).

Otrs notikums, kura ietekmē aktualizējās uzrunas lietojums politikorektuma aspektā, bija mākslas un fotogrāfijas vēsturnieces *Dr. Art. Alises Tifentāles* metalingvistiskais komentārs par kolēģa atvadu frāzi sanāksmes noslēgumā, kas tika izteikts žurnāla “Domuzīme” redakcijas vadītājā apaļā galda sarunā “Latvijas konference”, kurā tika apspriesti šādi jautājumi: Kā mainās mūsdienu pasaule un kāpēc? Kā to redzam vērtējam Latvijā? Vai lietas saucam īstajos vārdos? (Diskusija, 2020). Ir svarīgi piebilst, ka metalingvistiskā komentāra autore ilgu laiku ir dzīvojusi ASV un minētās sarunas laikā uzsvērusi – “visi procesi, kas notiek ASV, lielā mērā ietekmē arī mūs” (Diskusija, 2020: 64).

Runas situācija projekta sanāksmē. Projekta dalībnieks atvadās: *Paldies, meitenes par darbu!*

Projekta vadītājas A. Tifentāles metalingvistiskais komentārs: *Esmu zinātņu doktore, vadu šo projektu un nosaukt mani par meiteni nozīmē automātiski atņemt jebkādu autoritāti manis teiktajam; pateikt, ka esmu nepieaugusi, nesvarīga, manam viedoklim nav nozīmes, un es vispār neeksistēju.* (Diskusija, 2020: 66)

Pēc projekta vadītājas, mākslas zinātņu doktores, domām, šāda uzruna ir bijusi nepiemērota samērā oficiālajai runas situācijai un aizskaroša, jo liecinājusi par patriarhālu mikroagresiju. Citāts, kas atspoguļo uzrunas saņēmējas metalingvistisko komentāru, ir izmantots arī tviterī, žurnāla “Domuzīme” tviterkontā; 2020. gada 26. septembrī tam ir bijuši 107 komentāri.

Lai analizētu uzrunas lietojumu latviešu valodā politikorektuma aspektā, 2020. gada otrajā pusē tika apkopoti gan ekspresinterviju rezultāti ar atbildēm uz jautājumu: *Vai varat minēt kādu uzrunas lietojuma gadījumu, kas jūs ir aizvainojis?*, minot iespējamās uzrunas variantus (*meitene, meitenīt, tante* – sievietēm, bet *puisīt, onkuli, veci* – vīriešiem), gan tvīti ar komentāru par šo jautājumu, gan tiešie novērojumi par uzrunas izmantojumu, kas fiksēti televīzijā, radio, ikdienas dzīvē arī iepriekšējā uzrunas izpētes posmā.

Pētot metalingvistiskos komentārus par uzrunu *meitenes* dažāda vecuma grupu sievietēm, var secināt, ka lielākoties adresātu lingvistiskā attieksme ir pozitīva. Ilustrācijai daži piemēri:

Par meitenēm viņa sauca pārējās pārdevējas. Viss viens. Jaunas vai vecas. (Radioteātris. P. Bankovskis. Lielveikalu jaunavas. 2020)

.. apzīmējums “meitenes”, ja to attiecina uz dažāda vecuma sievietēm, Latvijā tiek reti domāts kā noniecinošs, drīzāk tas ir draudzīgi, protams, ne jau vidē, kur pieņemts lietot formālas uzrunas. (Sieviete, 59 g., 29.09.2020.)

Šodien parunājām ar kolēģēm par uzrunu “meitenes”, jo es bieži nu šo uzrunu lietoju. Kolēģes neiebilst un nejūtas aizvainotas. (Sieviete, 38 g., 29.09.2020.)

Ir jānošķir divas runas situācijas atkarībā no runātāja dzimuma. Pirmkārt, kad kāda sieviete adresē uzrunu *meitenes* dažāda vecuma sieviešu grupai, pie kuras pati pieder un kuru vieno (vai agrāk ir vienojis) darbs, studijas, sports, hobijs vai cits brīvā laika pavadīšanas veids, tiek akcentēta solidaritāte. Tā kā sarunvalodas izmantojuma robežas ir paplašinājušās un neformālu valodas līdzekļu lietojums izplatās arī samērā oficiālās jomās, kā izglītībā, plašsaziņas līdzekļos, reklāmā, minētais uzrunas variants ir novērots arī tādos gadījumos, kur saziņas dalībnieku vidū ir atšķirības sociālā statusa ziņā un parādās varas attiecības. Piemēram, augstskolas pasniedzējas tā dažkārt vērsas pie studentu grupas. Kaut arī akadēmisko grupu veido dažāda vecuma sievietes, iebildumu pret šādu uzrunas veidu parasti nav. Otrkārt, kad vīrietis lieto uzrunu *meitenes*, vērstoties pie pieaugušām sievietēm, bieži vien tā izskan kā apliecinājums draudzīgām attiecībām un neformālai atmosfērai savstarpējā komunikācijā. Ilustrācijai piemēri, kuros pēc iepriekš minētā A. Tifentāles metalingvistiskā

komentāra izlasīšanas tviterī izteikts izbrīns, ka pret uzrunu *meitenes* kādai sievietei var būt iebildumi:

80-gadnieces salidojumos arī cita citu sauc par meitenēm – vai tad tas ir slikti?! (Ilze Priedniece @Vilcenite, Twitter, 27.09.2020.)

Manas grāmatvedes ap 60. Mega labas speciālistes. Vienmēr sveicinu ar “labrīt, meitenes”. Pretī: čau, garais. Jēziņ, cilvēki, kas notiek? (zvejnieka_dels @zvejnieka_dels, Twitter, 27.09.2020.)

Šāds runas situāciju dalījums pēc runātāja dzimuma attiecas arī uz uzrunas variantu *puikas, zēni, puīši* izmantojumu: vai runātājs ir tā paša vai pretējā dzimuma pārstāvis.

Uzrunas varianti ar lietvārdu *puika* vai *zēns* pieaugušu vīriešu vidū ir radījuši gan pozitīvu, gan izbrīnītu adresāta reakciju:

Darbavietā: Sveiki, puiki! (Vīrietis, 52 g., 20.11.2020.)

Neteikšu, ka stingri aizvaino, bet iekšēji pasmaidījis esmu par “Zēn, zēniņ”, ja uzrunāts teju 40gadnieks. (Didzis Bērziņš @DidzisBerzins, Twitter, 21.11.2020.)

Pie rimi kaut kad, alkāns man prasīja: eu puika, iedo eiro! Tas nekas, ka tā nodzertā seja bija uz kadiem 25gadiem un man vispār manāmi vairāk, kā tam sienāzim. (Janis Briedis @jansb, Twitter, 21.11.2020.)

Leksiskā ziņā kā vārdam *meitenes*, tā *zēns* piemīt nozīme, kas ietver bērniību un arī nākamo dzīves posmu – jaunību, kura atspoguļota atvasinātajā nozīmē vārdos *jaunietis, jaunieta* (www.tezaurs.lv). Vēlreiz jāuzsver, ka no sociolingvistiskā viedokļa minēto uzrunas variantu lietojums, īpaši daudzskaitļa formā, neformālās runas situācijās apliecina solidaritāti, piederību pie vienas sociālas grupas, kuru vieno studijas, darbs, sports, hobijs u. tml. neatkarīgi no vecuma. Vecākās paaudzes vidū tas var radīt pozitīvu, jauneklīgu, humora pilnu noskaņu.

Kaut arī deminutīvi ir latviešu valodas un kultūras piederums un uzrunas izmantojums deminutīva formā ir samērā izplatīts gan šaurākā ģimenes locekļu, gan citu cilvēku lokā, ar kuriem ir tuvas, sirsnīgas attiecības (sk. Lauze, 2001: 289–292), uzrunas varianti pamazināmā vārda formā pieaugušam cilvēkam var šķist aizskaroši, sevišķi lietišķā vidē, ārpus tuvinieku un draugu loka:

Ja vīrietim pēc 40 saka “puikiņ”, tad diez vai tas nav bijis aizskaroši domāts. (Čiuļū Pussala @ChiuljuPussala, Twitter, 22.11.2020.)

Mums darbā ironiskā uzruna ir čalīt. (Vīrietis, 52 g., 20.11.2020.)

.. darba vietā vadība regulāri uzrunā deminutīvā. Tas, manuprāt, ļoti demonstrē varas pozīciju un nostāda mani tādā nekompetenta cilvēka lomā. (Sieviete, 24 g., 28.09.2020.)

Aizvainoja deminutīviņi un iesaukas līdz vidusskolai. Pēc tam tas viss vairāk kaitināja, nekā aizvainoja. Šobrīd uzjautrinās par deminutīviņiem, kuri nav izteikti kā joks. (42 gadi 193 cm) (Ivars Veisbuks @Veisbuks, Twitter, 22.11.2020.)

Pret uzrunas variantiem *tante*, *tantiņ*, *onkul*, *onkulīt* dominē negatīva lingvistiskā attieksme, un ir daudz iebildumu, arī nepamatoti, jo vārdus *tante* un *onkulis* izmanto ne tikai radniecības nozīmē, bet arī sievietes vai vīrieša apzīmēšanai attiecībā pret bērnu vai ievērojami jaunāku cilvēku (www.tezaurs.lv). Piemēram:

“Tante”, ja nav attiecināts uz kādu radnieci utt un tiek lietots pirmajā personā. Mana mamma, ļoti inteliģenta sieviete, ārste un mācību spēks, pēc insulta nonāca Stradiņos. Knapi bija atguvusies, redzu, ka mēģina man ko pateikt. Sākumā pat nesapratu. Bija lūgums pateikt sanitārei, lai neuzrunā viņu par tanti. “Tante, pagriezies, tante, kusties utt”. (Sieviete, 59 g. (mammai 70 g.), 29.09.2020.)

Kad biju jaunāks, nepatika, kad sauca par onkuli. (Vīrietis, 72 g., 21.11.2020.)

Vienīgā uzruna, kas satrauca un ko joprojām atceros, bija jauniņās veikala kasieres “Onkulīt, jums naudiņas pietiks?” Onkulītis... (Jānis Tančers @JeteBurkanciema, Twitter, 21.11.2020.)

Vārds *vecene* ir sarunvalodas vārds, pretējā dzimuma vārds apzīmējumam *vecis*. Tomēr sieviešu dzimtes vārda semantika ietver ne tikai vecumu, bet arī izskatu ‘veca sieviete; arī neglīta, ļauna sieviete’ (www.tezaurs.lv). Uzruna *vecenes* dažāda vecuma grupu sievietēm nav izplatīta. Vienu piemēru izdevies atrast daiļliteratūrā:

PAIJA: Ūhu! Sievas! Meitas! Vecenes! (Brigadere, A. Maija un Paija. Rīga: Liesma, 1978, 13. lpp.)

Kaitina, kad sievietes vīriešus uzrunā par večiem. Ta ir necienīgi. Nespēju iedomāties, ka es varētu sievietes uzrunāt par vecenēm... (Ilmārs Mednis @ilmaars, Twitter, 21.11.2020.)

Ikdienas saziņā vīriešu savstarpējā sarunā sieviešu identifikācijai, pie tam ne tikai vecākās paaudzes sieviešu identifikācijai, mēdz izmantot vārdu *vecenes*. Anda Meistere, kas ir pētījusi sievietes nosaukumus publicistikas tekstos, raksta: “Gados vecas sievietes var saukt par večām, vecenēm, tantām, māmiņām, kundzēm. Jāteic, ka latviešu valodā ir maz vārdu, kurus var attiecināt uz vecāku sievieti, to neaizvainojot. Varbūt tā ir tāpēc, ka sabiedrībā nav pieņemts uzsvērt sievietes vecumu.” (Meistere, 2009: 56)

Vārdam *vecis* ir sarunvalodas nokrāsa ar nozīmi ‘vecs vīrietis’. Ja tam ir semantika ‘vīrietis, puisis, zēns’, latviešu valodas skaidrojošajā un sinonīmu vārdnīcā *tezaurs.lv* ir norādīta vienkāršrunas stilistiskā nokrāsa (*www.tezaurs.lv*). Aptaujātie vīrieši un sociālās tīklošanās vietnē *Twitter* analizētie piemēri apliecina, ka uzruna *veči* nav aizvainojoša. Kā atbildē uz pētījuma jautājumu par aizskarošas uzrunas lietojuma gadījumiem saka vīrietis (23 gadi): *Nē, tāda ir dzīve*. Tā tiek izmantota arī elektroniskajos plašsaziņas līdzekļos, izklaidējoša rakstura raidījumos. Citi piemēri:

.. “veči” un “puīši” taču nav aizvainojoši. Bet, domāju, te viss atkarīgs no uztveres. (Imants Kore @dzimmijs13, *Twitter*, 21.11.2020.)

Veči, puīši, zēni – viss šķiet ok. Galvenais, lai apakšā nav nolūka aizskart. (Dainis Gžibovskis @DgFelton, *Twitter*, 21.11.2020.)

Raidījuma vadītājs (aptuveni 25 g.) uzrunā A. Puči (aptuveni 30 g.) un H. Vītoliņu (aptuveni 35 g.): *Veči, kāds tagad ir rezultāts?* (TV3, Pasaules meistarsacīkstes hokejā, 03.05.2003.)

Raidījuma vadītājs nolasa ēterā ziņu, kuru kāds klausītājs ir adresējis viņa dēlam (10 gadi), kurš arī piedalās vakara vadīšanā: *Čau, vecīt!* (*LustīgsRadio*, 21.12.2020.)

Ņemot vērā dzimumu atšķirības valodas lietojumā, kopumā vīriešiem ir mazāk iebildumu pret kādu uzrunas variantu nekā sievietēm. Tomēr kā aizvainojoša tiek norādīta uzruna jaukta dzimuma cilvēku grupai, kura neieklāuj vienīgo vīrieti vai vairākus vīriešus, minot samērā oficiālas runas situācijas izglītības iestāžu organizētajās vecāku sapulcēs, lekcijās, darba kolektīvos u. c.

Meitenes! Zinu vairākus vīriešus, kas ir vienīgie starp sievietēm kursā vai darba kolektīvā. Un tad nu jāsadzīvo ar skaisto uzrunu “Meitenes!” (Tumšs putns @Melnirbe, *Twitter*, 21.11.2020.)

“Paldies/labdien, mammās!” (Reinis Lazda @ReinisLazda, *Twitter*, 21.11.2020.)

Konsekventi visos bērnudārza svinīgajos pasākumos. Neatkarīgi no sanākušo tēvu skaita. (Reinis Lazda @ReinisLazda, *Twitter*, 21.11.2020.)

Valodas praksē, veidojot vārdu savienojumus ar uzrunas formu daudzskaitlī, ir ierasts divus vai vairākus vārdus lietot vienā skaitlī, kā *līgava un līgavaini, dāmas un kungī, cienījamās lektores un kursabiedres*. Iespējams, ka vārdu savienojums, kur viens komponents ir daudzskaitlī, bet otrs – vienskaitlī, runātājam šķiet neveikls un neērts, tāpēc vērojama subjektīva izvairīšanās no tādu uzrunas formu virknējuma kā *meitenes un puīši* vai *mammās un tēt* izmantojuma. Tomēr šādi gadījumi ir traktējami kā politkorektuma pārkāpums saziņā.

Latviešu valodā lietvārdiem vīriešu dzimtē ir arī “vispārinājuma nozīme, tos lieto, ja runā par cilvēku kolektīvu, kurā ir abu dzimumu personas” (Smiltnece, 2013: 331). Šī gramatiskās kategorijas pazīme attiecas arī uz uzrunas lietojumu vīriešu dzimtē, ko adresē jaukta dzimuma cilvēku grupai, piemēram, *kolēģi, kursabiedri, cienījamie klausītāji*. Analizētajā praktiskajā materiālā tikai vienā gadījumā šāda uzruna uzskatīta par aizvainojošu (sieviešu dzimtes aspektā):

Mani kā sievieti kaitina, ja visus (sievietes + vīrieši) uzrunā “kolēģi”.
(Cārmyukša @Caarmyuksha, Twitter, 21.11.2020.)

Tas ir saistīts ar komentāra autores darba pieredzi starptautiskā uzņēmumā. Kaut arī tradīcija izmantot uzrunu jaukta dzimuma cilvēku grupai vīriešu dzimtes formā latviešu valodā ir stabila, mūsdienās pastiprinās tendence veidot tādu vārdu savienojumu, kur uzrunas formā ir atsevišķi izcelti abu dzimumu pārstāvji. Piemēram:

Runas situācija starptautiskas zinātniskās konferences atklāšanā (tiešsaistē). Administrācijas pārstāve: *Labdien, cienījamās konferences dalībnieces un godājamie dalībnieki!* (LL,²⁸ 26.11.2020.)

Nodaļas nobeigumā izdarāmi daži secinājumi. No vienas puses, mūsdienā latviešu valoda nav izolēta no norisēm anglofonajā pasaulē, tāpēc nav iespējams pilnībā ignorēt politikorektuma aspektu valodas līdzekļu izvēlē. No otras puses, ir jāsauglabā veselais saprāts, un politikorektuma nozīme nav jāpārspīlē, no kā D. Kristals jau ir brīdinājis, teikdams, ka “politikorektums ir jāievēro. Bet nelaimīgā kārtā ļaudis pārprata tā jēgu un sāka uzskatīt par aizskarošiem arī tādus vārdus un izteicienus, kas tādi nemaz nebija” (Kristals, 2019: 243).

Latviešu valodā uzrunas lietojuma vērtējumā no politikorektuma viedokļa ir nozīmīgs arī vecuma faktors, kurš nav izcelts politikorektuma definīcijās angļu valodā. Latviešu valodā izmantotie uzrunas varianti, kas ietver norādi uz adresāta dzimumu un neatbilstošu, respektīvi, jaunāku, vecumu, neformālās runas situācijās pārsvarā rada pozitīvu lingvistisko attieksmi, bet jāņem vērā, ka atsevišķos gadījumos to lietojums pārkāpj politikorektuma un pieklājības robežas un var aizvainot adresātu.

²⁸ Lindas Lauzes mutvārdu piemēru kartotēka.

LINGVISTISKĀ ATTIEKSME LATVIEŠU SABIEDRĪBĀ: PŪRISMS, DZIMTE UN CITI ASPEKTI

Dace Strelēvica-Ošiņa

Pagājuši 10 gadi, kopš tika publicēts pirmais apjomīgākais mēģinājums raksturot attieksmi pret valodas pareizību Latvijā (Strelēvica-Ošiņa, 2011). Pētījums aplūkoja preskriptīvisma un pūrisma cēloņus, sekas un izpausmes latviešu valodas vidē. Tolaik Latvijā vēl reti lietotais jēdziens un termins *preskriptīvisms* pa šiem gadiem nenoliedzami ir kļuvis plašāk pazīstams arī ārpus profesionālās valodniecības vides, tomēr objektivitātes labad ir vērts vēlreiz pieminēt tā definīciju.

Ievadkomentāri par terminoloģiju

2011. gadā, izdarot kopsavilkumu no vairāku britu valodnieku sniegtajiem aprakstiem, preskriptīvisms tika definēts šādi: “Tas ir uzskatu kopums, kas: 1) tiecas sasniegt vai saglabāt valodas pareizību (un/vai “tīrību”); apstāties, nokļūt vai atgriezties kādā šķietami ideālā valodas attīstības posmā; 2) nereti

izmantojot kādu ideoloģisku pamatojumu, šī mērķa sasniegšanai atbalsta apziņātū iekļaušanos valodas procesos, iesakot vai aizliedzot kādus valodas elementus.” (Strelēvica-Ošiņa, 2011: 12) Kā rāda šī termina etimoloģija, preskriptīvisms ir pārliecība, ka jāseko priekšrakstam (lat. *praescriptio*). Neatrujams no preskriptīvisma ir arī *pūrisma* jēdziens, kas ir salīdzinoši plašāk pazīstams un arī krietni senāks. Valodas tīrības kopējus par pūristiem sāka saukt 17. gadsimta Francijā (par šo tēmu sk., piem., Seguin, 1999 u. c.), un franču termins *puriste* ir atvasināts no īpašības vārda *pur* ‘tīrs’, kura pirmsākumi meklējami, protams, tādas pašas nozīmes latīņu vārdā *purus*), savukārt preskriptīvisms kā parādība pirmoreiz tika nosaukts vārdā tikai 20. gadsimtā. Pūrisms šodien visvairāk asociējas ar vienu no tā paveidiem pēc valodnieka Džordža Tomasa (*Thomas*) izstrādātās klasifikācijas (1991) – ar t. s. ksenofobisko pūrismu, kas nosoda un cenšas novērst citvalodu aizgūjumus. Taču *pūrisms* tiek lietots arī plašākā nozīmē kā *preskriptīvisma* sinonīms.

Valodas pareizību ir vēl grūtāk definēt, jo tas nav valodniecisks jēdziens, bet drīzāk ētiska kategorija, turklāt diezgan subjektīva. Pītera Tradgila “Sociolingvistikas terminu vārdnīca” (*A Glossary of Sociolinguistics*) gan ietver šķirkli *correctness* ‘pareizība’, bet nedefinē šo jēdzienu, tikai apraksta tā izmantošanu – uzsverot, ka daļā lingvistisko kopienu runātājiem mēdz būt stingri priekšstati par to, kas valodā ir pareizs un kas nav (Trudgill, 2003). Jāpiebilst, ka *pareizība* pēc izcelsmes nav latvisks vārds (tātad teorētiski tas varētu būt pūristu nežēlastībā) – saskaņā ar Konstantīna Karuļa “Etimoloģijas vārdnīcu”, tas atvasināts no frāzes *pa reizei*, bet *reize* savukārt ir aizgūvums no vācu vārda *reisen* ‘ceļot’ (Karulis, 1992: 21, 113). Savukārt *valodas tīrība* ir vēl pretrunīgāks jēdziens, kuru (lai gan *tīrība* ir pašcilmes vārds) radikālākie latviešu pūristi teorētiski varētu nepieņemt divu iemeslu dēļ: pirmkārt, šī jēdziena pamatā ir metafora (bet vārdi un frāzes, kas lietoti pārnēstā nozīmē, mūsdienās bieži krīt nežēlastībā – vēlāk pie šīs tēmas vēl atgriezīsimies), un, otrkārt, šis jēdziens līdz ar visu nozīmes pārnēsumu taču savulaik ir aizgūts, visdrīzāk no vācu *Sprachreinheit* ‘valodas tīrība’, līdzīgi kā ir aizgūti daudzi citi seni Rietumu kultūrā pazīstami jēdzieni un tradīcijas.

Valoda un tās normas, kā pieņemts uzskatīt, lielā mērā balstās uz konvenciju resp. vienošanos. Tās pamatā ir daudzu lietotāju savstarpēja sapratne un spēja vienoties par to, ko attiecīgās valodas vienības un konstrukcijas nozīmē (vai varētu nozīmēt) noteiktos kontekstos. Taču daudzi valodas pareizības entuziasti, lai gan vārdos atbalsta pakļaušanos normām un vienošanos kopīgam mērķim (valodas “attīrīšanai”), ar savu darbību būtībā tiecas uz tādu valodu, kas veicinātu nevis vienošanos, bet šķelšanos. Pūrisma atbalstītāji nereti iet pret straumi, pret vairākumu – taču nevis radoši rotaļīgā vai šokējošā nolūkā (kā to mēdz darīt, piemēram, jaunieši ar savu slengu vai dzejnieki ar

oriģināliem stilistikajiem līdzekļiem), bet gan nolūkā citus pārmācīt un padarīt tos “pareizus”.

Savulaik tika piedāvāts preskriptīvismu klasificēt trīs galvenajos paveidos – uz cilvēku orientētais, uz valodu orientētais un uz kļūdu orientētais preskriptīvisms –, no kuriem Latvijas situāciju tradicionāli vairāk ir raksturojuši abi pēdējie, kamēr pirmais vairāk attiecas uz tām valstīm, kur ir izteiktāka sabiedrības noslāņošanās un “pareiza” valoda vēsturiski saistās ar sabiedrības bagāto, izglītoto augšslāni (Strelēvica-Ošiņa, 2011). Minētais pētījums, kura iecere bija pēc iespējas objektīvi un kritiski aprakstīt preskriptīvisma un pūrisma likumskarīgos iemeslus, kā arī bieži vien pārspīlētās izpausmes, noslēdzās ar optimistisku apgalvojumu, ka “tieksmās pēc valodas pareizības rāda cilvēku intuitīvo vēlmi tiekties ne vien pēc praktiskā labuma, bet iedziļināties arī garīgās, intelektuālās pasaules norisēs” (Strelēvica-Ošiņa, 2011: 284), un apoloģētisku domu: lai gan preskriptīvisms bieži “pauž nezinātnisku, neloģisku, neracionālu viedokli” (Strelēvica-Ošiņa, 2011: 284), tomēr tieksme pēc valodas pareizības var stiprināt piederības apziņu savai grupai, turklāt koncentrēšanās uz valodas jautājumiem, iespējams, ļauj nekaitīgā veidā sublimēt negatīvu attieksmi pret citiem cilvēkiem vai grupām. Vai optimismam arī tagad ir pamats? Un vai no mūsdienu skatpunkta ir iespējams atbalstīt hipotēzi, ka tieksme pēc valodas pareizības varētu mazināt sociālo, politisko vai psiholoģisko spriedzi?

Vērojot šodien notiekošo, rodas iespaids, ka neiecietības līmenis sabiedrībā pēdējā laikā ir pieaudzis, turklāt lingvistiskajās attieksmēs ir izšķirama tāda kā divvirzienu vai divlīmeņu neiecietība – pret *valodu cilvēkos* (to, kādā veidā un kvalitātē citi cilvēki lieto valodu) un pret *cilvēkiem valodā* (to, kā citi cilvēki tiek nosaukti – te varam minēt gan plaši izplatīto sašutumu par citu cilvēku bērnu “nelatviskajiem” personvārdiem,²⁹ gan domstarpības par dažādiem etnonīmiem un citiem nosaukumiem, ar kuriem sevi apzīmē citas cilvēku grupas, gan neskaidrības par to, kādā veidā citi cilvēki uz sevi vai citiem attiecina dzimtes kategoriju). Protams, valodiskā neiecietība ir tik ietilpīga tēma, ka šai nodaļā nebūtu iespējams izvērsti aplūkot visas minētās parādības – tādēļ uzmanības lokā būs tikai dažas izpausmes.

²⁹ Tipiskie aizspriedumi, pārpratumi un neiecietības izpausmes, kas Latvijas sabiedrībā vērojamas personvārdu kontekstā – gan internetā klīstošie “neparasto vārdu saraksti” (kuru komentētāji, paužot savas emocijas, bieži vien pārkāpj jebkuras ētikas normas), gan nepamatoti atšķirīgā attieksme pret sen adaptētajiem citvalodu personvārdiem (kurus daudzi uzskata par “īstiem latviešu vārdiem”) pretstatā tiem (reizēm pat tās pašas izcelsmes) citvalodu personvārdiem, kas Latvijā ienākuši nesēn, – plašāk tika aplūkotas citā pētījumā (Strelēvica-Ošiņa, 2018b).

***Ka un kad* diskurss kā lingvistiskās attieksmes paušanas rituāls**

Latviešu lingvistiskās diskusijas, it īpaši mūsdienās, visvairāk raksturo neiecie- tīga attieksme pret jaunievedumiem – neatkarīgi no tā, vai tie būtu transkri- bēti un adaptēti aizguvumi, kalki, no pašcilmes elementiem veidoti jaunvārdi vai arī jaunas sintaktiskas parādības. Reizēm gan attiecīgā vārda vai lieto- juma jaunums ir tikai iluzors – patiesībā tas latviešu valodā pastāv jau diez- gan sen, taču kaut kāda iemesla dēļ kolektīvajā zemapziņā par to ir nofiksējies iespaids kā par “nupat parādījušos”, “pēdējā laikā izplatījušos”, “jaunu sērgu” utt. Slavenākais piemērs te laikam ir *kad* lietošana *ka* vietā – parādība, kura reizēm ir novērojama ātrā mutvārdu runā un kurai veltītās kritikas un mito- loģijas apjoms, iespējams, jau sen pārspēj pašas parādības izplatības biežumu. Jau pirms 10 gadiem, aplūkojot *ka* un *kad* veltīto preskriptīvo diskursu, seci- nāju, ka šis fenomens ir “kļūvis par tādu kā latviešu preskriptīvisma ikonu; par “visu kļūdu kļūdu”” (Strelēvica-Ošiņa, 2011: 112). *Ka* un *kad* jaukšana bieži ir tikusi kritizēta gan plašsaziņas līdzekļos publicētajās lasītāju vēstulēs, kad šāda vēstuļu tradīcija vēl bija aktuāla, gan pašu preses pārstāvju rakstos, kā arī interneta diskusijās. Reiz kādā komentārā lasīts pat šāds pesimistisks jautā- jums: “Ko gan var gaidīt no tautas, kura neatšķir “kā” no “kad”?” (31.03.2011., *www.delfi.lv*) Iespējams, jo vairāk un emocionālāk par *ka* un *kad* problēmu tiek runāts un rakstīts, jo vairāk cilvēkiem liekas, ka arī viņi, šo parādību pama- not, izjūt lielu aizkaitinājumu – līdzīgi kā medicīnas enciklopēdijas lasītājs sāk sevī izjust aprakstīto slimību simptomus. Neprofesionāli par *ka* un *kad* tēmu mēdz spriest (un paust izbrīnu), analizējot abu vārdu nozīmes – piemēram, šāds lasītāja komentārs laikraksta “Diena” internetversijā: “Nesaprotu, kāpēc nevar atšķirt *ka* un *kad* lietošanu, jo pēdējais vienmēr saistās ar laika jēdzienu.” (30.05.2008., *www.diena.lv*) Taču maz ticams, ka kāds varētu nezināt vārdu *ka* un *kad* nozīmi un tos jaukt tieši tādēļ. (Nav taču novērota pretēja parā- dība – piemēram, *Kad tu atbrauksi?* vietā neviens nejautā: *Ka tu atbrauksi?*) Profesionālie valodnieki *kad* lietošanu *ka* vietā interpretē citādi. Piemēram, Andrejs Veisbergs to savulaik skaidrojis kā fonētisku parādību: “Iespējams, tie saistīti ar vēlmi noslēgt zilbi” (Veisbergs, 2006b: 127), bet Aina Blinkena – kā hiperkorekcijas jeb hipernormālisma izpausmi: “Tā kā nerūpīgā izrunā laika saikli *kad* mēdz atnest *d* skaņu (k a nevar, t a nevar ‘kad nevar, tad nevar’), tad, cenzdamies runāt “pareizāk”, runātāji pievieno *d* skaņu arī saiklim *ka* [...]” (Blinkena, 1979: 162–163)

Katrā ziņā pretēji daudzu viedoklim, ka šī parādība esot jauna, par to ir runāts jau sen. Piemēram, 1969. gadā “Latviešu valodas kultūras jautāju- mos” ir publicēts Ainas Miķelsones raksts “Saiklis *ka* un apstākļa vārds *kad*”, kur minēts, ka tos “daļa runātāju nešķir” (Miķelsone, 1969: 70). 1943. gadā

tautskolu inspektors Artūrs Sērsna, aplūkojot latviešu valodas prasmes līmeni vidusskolu iestājeksāmenos, citstarp secina: “Ļoti bieži atgadās, ka papildinātāja palīgteikumu piesaista virsteikumam ar saikli *kad*. Piemēram: *Es ceru, kad šai skolā varēšu smelties gudrības.*” (Sērsna, 1943: 260), savukārt 1936. gadā kāds J. Šķērstiņš rakstā “Aistētika policijas darbā” uzsver, ka “pareiza izruna un pareiza rakstība ir daiļums, pēc kuŗa jācēnšas. [...] [Taču] daudzi savos rakstos un runā [...] pakārtojuma saikli “ka” neatšķir no laika saikļa “kad”: “biju tā sasists, kad (-ka) nevarēju piecēlties”” (Šķērstiņš, 1936: 282). (Pēdējā citātā, kā nojaušams, policista estētiskās jūtas aizskārusi gramatiskā kļūda cietušās personas rakstītā iesniegumā. Šo amizanto piemēru var uzskatīt par spilgtu ilustrāciju latviešu pūrisma būtībai, kur valodas pareizība ir svarīgāka par visu – arī par empātiju pret līdzcilvēkiem.)

21. gadsimta otrajā desmitgadē, kad Latvijā vēl bija populāra sociālo tiklu vietne *draugiem.lv*, kurā darbojās dažādas tematiskas domubiedru grupas, *ka* un *kad* bija bieži piesaukta parādība grupas “Latviešu valoda” diskusijās. Kāda 2013. gadā norisinājusies viedokļu apmaiņa ir spilgts piemērs:³⁰

- A: *Visām valsts amatpersonām pirms pielaišanas pie augstiem amatiem derētu likt izpildīt IQ un valodas testu, atbirums būtu liels. Pirmkārt jau visi, kas KA vietā saka KAD*
- B: *Ooo, jaaa! “Ka” un “kad”, ta nu ir tema pati par sevi. Ausis griezh palīgteikuma nepareizi iesakumi. Tas tacu nemaz nav tik sarežģiti.*
- C: *[..] Tomēr [man] laikam par daudz dziļi iekalti likumi un patiesības, lai sev ļautu teikt: ‘Runa iet par likumprojektu. Es ticu, kad viss mainīsies.’*
- D: *Es ticu, ka (Jūsu kļūda) viss mainīsies. (draugiem.lv, 2013)*

Šajā īsajā sarunā atspoguļojas vairākas iezīmes, kas palaikam ir raksturīgas radikālākajiem pūrisma pārstāvjiem. Pirmkārt – pārliecība par autoritāšu (šai gadījumā valsts amatpersonu) neizglītību un vēlme redzēt valodas “pareizību” kā faktoru, pēc kura šķirot cilvēkus. Otrkārt – sašutums par citu cilvēku valodu tiek pausts ne tuvu ne ideālā valodiskā formā. (Loģiski būtu, ja cilvēks, kam rūp latviešu valodas pareizība, būtu parūpējies arī par iespēju savā datorā izmantot latviešu alfabētu...) Treškārt – lepošanās ar savu nekļūdīgumu un izcilību uz citu fona. Ceturtkārt – citu pārprašana un konteksta neuztveršana. Aplūkotajā piemērā *ka* vietā lietotais *kad* ir bijis tik spēcīgs triggeris jeb palaidējmehānisms (ja lietojam psiholoģijas terminu), ka straujajā

³⁰ Citātos šeit un turpmāk saglabāta oriģinālā ortogrāfija un interpunkcija, savukārt komentāru autori, ja citēta saruna ar diviem vai vairākiem dalībniekiem, apzīmēti ar burtiem alfabēta secībā.

reakcijā uz to komentāra autors nepamana – sarunbiedrs šo frāzi tikai citē, nevis pats kļūdaini lieto.

Savukārt šis fragments ir no kādas diskusijas vietnē Facebook (FB):

A: *“Es domāju, kad” masveidā sāka izplatīties kaut kad 90. gados. [..]*

B: *[..] tagad par iesīkstējušiem pūristiem ATKAL dēvē cilvēkus, kam rūp tā bēdīgā valoda, & viņi runā par būtisku valodisku nevīžību – nepareizu dažādas nozīmes vārdu lietojumu – & tieši tā noārdās valoda – pasludīnot, ka būtiskā valodas aspekts neesot svarīgs kaut tāpēc vien, ka tas būtu visiem sen apnicis.*

C: *Un “ka” un “kad” būtu tas “būtiskais aspekts”? [..]*

B: *Jūsu attieksme, cienītā, ir klajš atbalsts valodas nīkšanai. Ja mēs zinām, ko nozīmē “ka”, kā tā atšķiras no “kad” nozīmes, bet atbalstām to jaukšanu, vairāk jau nevajag. (Facebook, 2017)*

Šeit pūrista pārstāvim par labu liecina tas, ka viņa paša valodas īpatnības (vismaz attiecībā uz ortogrāfiju un grafēmu lietojumu) ir apzināta stilizācija un rotaļa, nevis nezināšanas sekas. Savukārt viņa vājais punkts ir ne tik daudz neveiklā sintakse, cik pārspīlētā loma, ko viņš piešķir šai fonētiskajai parādībai (resp., *kad* lietošanai *ka* vietā), saistot to ar valodas iznīkšanu, bet cilvēkus, kas viņa viedoklim nepievienojas, nosaucot par iznīkšanas atbalstītājiem.

Taču vispār fenomens, ka kritika par citu cilvēku nepareizo valodu bieži vien tiek izteikta kļūdainā vai neveiklā tekstā, mūsdienās ir ļoti izplatīts. Piemēram, šādi komentāri FB:

Domāsim un rakstīsim mūsu skaistajā – pārejošiem modernismiem, kroplām gramatiskām formām un bezgaumīgi darinātiem “jaunvārdiem” .nepiesārņotā latviešu valoda (Facebook, 20.01.2021.)

Prāts apmulsis, trūkst elpas. KONSTATĒJAM Ļoti lielu PIESĀRŅOJIMA LĪMENI latviešu valodā .. INTERESANTI , VAI CITAS VALODAS ARI CIEŠ NO ŠĪS TENDENCES ? (Facebook, 13.04.2021.)

To lasot, rodas filozofiskas pārdomas – vai tiešām cilvēki, kas acīmredzami nespēj kontrolēt *Caps Lock* un citus taustiņus uz sava datora klaviatūras, uzskata, ka viņi var kontrolēt citu cilvēku valodas lietojumu?... Vēl kāds tipisks piemērs:

“Ka” vietā bieži lieto “kad” (Zinu, ka Tu nāksi/Zinu, kad tu nāksi) – pavisam cita nozīme, bet tas “Kad” skan pat medijos” (Facebook, 04.03.2021.)

Iespējams, kāds to varētu uztvert kā apstiprinājumu sensenajam uzskatam, ka valoda degradējas un tieši tagad (neatkarīgi no tā, kurā laikmetā ir šis “tagad” atskaites punkts) ir tik slikta kā vēl nekad – sak, ja jau pat tie, kam valoda rūp,

vairs neprot ideāli pareizi rakstīt... Taču te drīzāk slēpjas kas cits. Nosodīt *ka* un *kad* jaukšanu – daudziem latviešu sabiedrībā, kā šķiet, tas ir tāds kā ticības apliecinājums; kā rituāls, ar kura palīdzību iekļauties vēlamajā saprātīgo un pareizi runājošo cilvēku kopienā. Un, ja vien šis rituāls izpildīts, attiecīgajam cilvēkam varbūt pat vairs nešķiet būtiski piepūlēties un ievērot pareizības normas arī visās pārējās valodas lietojuma situācijās. Izmantojot socioloģijas terminu, varētu teikt, ka šim rituālam ir saliedējoša (*bonding*) funkcija. Šajā fenomenā būtu iespējams iedziļināties arī no pragmatikas un etnopragmatikas viedokļa – piemēram, aplūkojot to kā kultūrskripta (*cultural script*) izpausmi un sastāvdaļu. Kultūrskriptu teoriju ir attīstījuši valodnieki Klifs Godards (*Goddard*) un Anna Vežbicka (*Wierzbicka*), un kultūrskripts tiek definēts kā “kādas konkrētas un, kā var uzskatīt, attiecīgajā runas kopienā plaši izplatītas un atbalstītas attieksmes, vērtējuma vai pieņēmuma deklarācija”³¹ (Goddard, 2006: 5). Angliskajā (*Anglo*) kultūrā, piemēram, tipiski kultūrskripti ir “personiskā autonomija” (*personal autonomy*) un “izvairīšanās no “tiešām” pavēlēm” (*avoiding “strong” directives*); angloamerikāniskajā – “pozitīvā domāšana” (*positive thinking*) u. tml. (Goddard, 2006). Latviešu kultūrtelpā, iespējams, kā vienu no tipiskajiem kultūrskriptiem varētu formulēt “nepareizas valodas nosodišanu”.

Katrā ziņā pašapliecinošā, ritualizētā iesaiste valodas jautājumos pēdējā laikā latviešu sabiedrībā, kā šķiet, kļūst arvien emocionālāka un plašāk izplatīta. 2021. gada aprīļa sākumā kāda FB lietotāja publicēja ierakstu, kurā apceŗēja dažus, viņasprāt, neveiklus vai neprecīzi lietotus terminus, kurus bija novērojusi plašsaziņas līdzekļos. Išā laikā pie šī ieraksta parādījās daudz komentāru, kuru autori dalījās ar līdzīgām pārdomām un piemēriem un bieži lietoja tādas frāzes kā *pārņem šausmas, māc skumjas, trūkst elpas, vemt gribas* utt. Vai pandēmijas nogurdinātie cilvēki tur aprakstīja Covid-19 simptomus vai bailes ar to saslimt?... Nebūt ne. Šādas reakcijas viņiem bija izraisījuši tādi vārdi kā *ilgtspēja, jēgpilns* u. tml., kā arī domas par bēdīgo latviešu valodas likteni, par ko šie, viņuprāt, nepieņemamie jaunvārdi liecināja. Līdzīgā veidā pausts sašutums un izmisums par gluži nevainīgām (pat ja reizēm arī strīdīgām un dažādi vērtējamām) valodas parādībām FB novērojams bieži – gan ierakstos un to komentāros lietotāju profilos, gan diskusijās dažādās domubiedru grupās. Jādomā, ka tas atspoguļo ne tik daudz kādu reālu valodas pasliktināšanos, cik sabiedrībā valdošo noskaņojumu (kuru, bez šaubām, nomācošais pandēmijas laiks ir iespaidojis diezgan spēcīgi). Taču jau pirms pandēmijas, kā šķiet, daudziem bija radies iespaids, ka starp valodu un viņiem notiek piespiedu “sociālā distancēšanās”; ka valodas attīstība un pārmaiņas (jaundarinātie termini, birokrātu

³¹ Citātus šeit un turpmāk šai nodaļā tulkojusi Dace Strelēvica-Ošiņa, ja nav norādīts citādi.

žargons, jauniešu “pārangliskošanās” u. c.) notiek ārpus viņu ietekmes jomas. Acīmredzot tādēļ, lai šo atsvešinātības sajūtu pārvarētu, daudzi cilvēki iesaistās darbībās (tostarp interneta diskusijās), ar kurām cer apliecināt savu klātbūtni un aktīvu piedalīšanos valodas procesos. Taču novērojumi sociālo tīklu vietnēs un citur liecina, ka daudzi nav pārliecināti, kā to darīt – un te nav runa tikai par to, ka neprofesionāli bieži nezina attiecīgo terminoloģiju (piem., ar gramatiku³² šādās diskusijās nereti domā valodas lietojumu plašākā nozīmē, apvidvārdus reizēm nosauc par vietvārdiem, divskani *o* par *plato o*, *apaļo o* u. tml., bet personvārdu u. c. transkribēšanu par *vārdu tulkošanu*). Reizēm šķiet, ka cilvēki vēlas vienkārši parunāt par kādu valodas niansi, kas viņus interesē, taču sarunu neprot uzsākt citādi kā vien ar nosodījumu – vai nu par to, ka citi “nepareizi runā”, vai arī par to, ka valodā ir kāda “galīgi nelōģiska” frāze vai vārda nozīme. Daudziem savukārt šķiet drošāk nevis pašiem uzsākt sarunu, bet pievienoties, kad to jau uzsācis kāds cits. Taču tad bieži nākas pārliecināties, ka radikālākie pūrisma pārstāvji ne vienmēr uztver kontekstu – ne tikai viņu kritizētā vārda vai konstrukcijas lietojuma kontekstu, bet arī to, vai attiecīgajā situācijā vispār ir vietā par to paust sašutumu. Sociālo tīklu vietnēs daudziem ierakstiem, kuros skarts kāds valodas jautājums, komentāru sadaļa ir pilna ar dažādu cilvēku izteikumiem par to, kas viņiem nepatīk valodā un valodas lietojumā, bet bieži vien tiem ir maz saistības ar attiecīgā ieraksta konkrēto tēmu.

Piemēram, FB pie kāda ieraksta par citvalodu personvārdu atveidi norisinājās šāda saruna:

A: *Jau ilgāku laiku bezcerīgi cenšos visiem laicīgā laika rakstītājiem ieskaidrot, ka jāraksta LAIKUS. Neizdodas. Bezceris. Idiotisms ir mūžīgs.*

B: *Tāpat kā “pilnībā”. Pilnībā piekrītu utt. Un nepilnībā nepiekrīti? :) Tā to saprast?*

A: *Tā pilnība ir vienlīdz balsa. [..]*

B: *[..] Laicīgs ir pretstats garīgam un pilnība ir pilnība. Priekš tam ir vārds pilnīgi. Un arī priekšstats nav labs vārds, labāks ir ieskats. (Facebook, 2016. gada maijs)*

Vārds *priekšstats*, kurš, pēkšņi mainot sarunas tēmu, pieminēts pēdējā komentārā, iepriekš diskusijas gaitā netika minēts. Netika arī paskaidrots, kādēļ lai viens vācu valodas kalks (no vārda *Einblick* ‘ieskats’) būtu labāks par citu (no vārda *Vorstellung* ‘priekšstats’).

³² Līdzīga situācija ir arī angļu valodas vidē. Kā raksta sociolingviste Anna Kērzana (*Curzan*): “Publiskajā diskursā ar “gramatiku” bieži apzīmē preskriptīvo pieeju valodas lietojumam, kur “lietojums” ietver pareizrakstību, izrunu, interpunkciju, vārdu nozīmes un stila izvēli [..]” (*Curzan*, 2014: 22)

Tiesa gan, šis valodas diskusiju tematiskās sadrumstalotības fenomens ir raksturīgs arī citviet pasaulē. Kā novērojis Stīvens Pinkers (*Pinker*): “Cilvēkiem ir visai kategoriski viedokļi par mūsdienu rakstības kvalitāti, un gandrīz katrs uzskata to par nožēlojamu/nosodāmu (*deplorable*). Esmu arī konstatējis, ka cilvēkiem nav īsti skaidrs, ko tieši nosodīt. Sašutums par nepareizu interpunkciju sajaucas ar sūdzībām par birokrātisko un akadēmisko žargonu, kuras saplūst kopā ar riebumu pret politiku nekonkrēto izteiksmes veidu, un šim riebumam savukārt pievienojas niknums par neskaitāmām kļūdām, kļūmēm un citām vainām.” (Pinker, 2015)

Attieksme pret autoritātēm valodas jomā

Par valodas autoritātēm loģiski būtu uzskatīt valodniekus – lai gan ir vēl vairākas profesionālās grupas (pedagogi, izdevniecību darbinieki, žurnālisti u. c.), kuru darbība ir saistīta ar valodu un kuras sabiedrība redz kā valodas “pareizības” pārstāvjus un sargus (ši tēma aplūkota arī: Strelēvica-Ošiņa, 2014a; Strelēvica-Ošiņa, 2016 u. c.). Valodnieka tēls sabiedrības acīs gan mēdz būt visai izplūdis. To apliecina arī komentāri un diskusijas par ikgadējo akciju “Gada vārds, nevārds un spārnotais teiciens”, ko rīko valodas entuziastu grupa – Rīgas Latviešu biedrības Latviešu valodas attīstības kopa. Pirmkārt, šo akciju daudzi uztver kā ar akadēmisko valodniecību saistītu pasākumu; otrkārt, sabiedrības iesūtītos “gada vārda” un “gada nevārda” kandidātus, kad tie publicēti presē, daudzi ar sašutumu notur par valodnieku darinātiem un “uzspiestiem” jaunvārdiem. Tipiska reakcija ir, piemēram, šis lasītāja komentārs pie ziņas, ka par 2019. gada vārdu izraudzīts vārds *notumse*: “tiem valodniekiem iestājusies “notumse” smadzenēs” (NRA, 27.01.2020.). Būtībā šī akcija rada tādu kā apburto loku – tā reizē it kā ļauj sabiedrībai iesaistīties valodas procesos, bet vienlaikus vēl vairāk no tiem atsvešina.

Palaikam novērots arī, ka sabiedrība un preses pārstāvji par valodniekiem uzskata gandrīz visus, kas ir publiski izteikušies par valodas jautājumiem. Reiz Janīna Kursīte uz žurnālista lūgumu komentēt kādu notikumu “valodnieka skatījumā” atbildēja: “Neatbildēšu, kā ir valodnieku skatījumā, jo neesmu valodniece, bet gan literatūrzinātniece un folkloriste.” (Kursīte-Pakule, 2011: 21) Taču velti. Laikam gan būtu grūti atrast Latvijā kādu preses pārstāvi, kurš, intervējams vai pieminējams J. Kursīti, nebūtu nosaucis viņu par valodnieci. (Arī sabiedrības vairums, kā šķiet, ir pārliecināti, ka viņas specialitāte ir šāda.)

Daudzās latviešu diskusijās par “valodas pareizību” parādās pretruna – no vienas puses, pareizība un kārtības nodrošināšana taču loģiski saistās ar noteikumu ievērošanu un paklausību autoritātēm; no otras puses, īstena pūrista

skatījumā reti kura autoritāte ir patiesi autoritatīva. (Piemēram, iepriekš citētajā FB diskusijā par vārdu *laicīgi* kāds sarunas dalībnieks uz iebildumu, ka šim vārdam arī vārdnīcās ir minēta otra nozīme *laikus*, atbildēja: “digitālās viduvējības laikā plakanizējas arī valoda, valodnieki un vārdnīcas” (Facebook, 2016. gada maijs).) Jāpiebilst, ka neuzticēšanās autoritātēm (vēl jo vairāk valodas jautājumos) latviešu sabiedrībā gadsimtu gaitā ir kļuvusi gandrīz vai par nosacījuma refleksu nebūt ne bez iemesla – galu galā lielākā daļa no apzinātās un pierakstītās vēstures Latvijas teritorijā ir noritējusi tādos apstākļos, kad tie, kam pieder vara, neprot vai nepilnīgi prot to cilvēku valodu, pār kuriem viņi valda. Tā nu šī neuzticēšanās ir saglabājusies līdz pat šodienai, turklāt izpaužas ne tikai tad, kad varas pārstāvji patiešām ir kaut ko izdarījuši vai pieņēmuši kādu lēmumu, bet arī tad, ja tas noticis tikai kāda iztēlē. Kā ilustrācija varētu kalpot šī savdabīgā epizode, kur uz FB lietotāja ierakstā izmantotu burtu *o* kāda komentāra autore reaģē šādi: “Na ja... atkal jaunatklājumi gramatikaa... kura filozofka izdomaajusi, ka “o” raksta ar garumziimi????” (Facebook, 2021. gada marts) Lai gan attiecīgajam FB lietotājam parasti ir raksturīga pašapzinīga, antikonformistiska nostāja, citētā komentāra autorei, ieraugot nestandarta rakstību un satraucoties par valodas pareizību, paradoksālā kārtā pirmā doma ir nevis: *X pārkāpj normu*, bet gan *Autoritātes ieviešus mulķīgu normu, un X to ievēro*.

Iespējams, ka te darbojas tas pats psiholoģiskais fenomens, kas rosina arī populārāko sazvērēstības teoriju rašanos – pārliecība, ka tad, ja notiek kas slikts (t. i., vērtētajam nepieņemams), tā nevar būt nejaušība, bet pie tā noteikti ir vainojami kādi, kam attiecīgajā jomā pieder vara. Interesants piemērs šim domu gājienam 2020. gada nogalē bija vērojams FB komentāros pie publicētas mediju ziņas par ieviesto komandantstundu jeb mājsēdi. Vienlaikus šī saruna kļuva par ilustrāciju tam, kā rodas baumas, kā arī atgādināja dažādām tautām pazīstamo arhetipisko pasaku par dzīvniekiem, kas izbīstas no pašu izdomātās un tālāk pārstāstītās ziņas, ka debesis gāžas vai arī draud cita katastrofa (ATU jeb Ārnes–Tompsona–Utera pasaku tipu rādītājā (*Aarne-Thompson-Uther Index*) šis sižets apzīmēts ar numuriem 20C un 2033):

A: *kas tas par vārdu smieklīgu, – mājsēdi...? [..]*

B: *Mani arī šis jaunvārds sasmīdināja. Nez ko saka valodnieki?*

A: *Valodnieki aizrijās, ka neko pat pateikt vairs nevar... :)*

C: *valodnieki tieši ir tie, kas ievieš tos stulbos vārdus*

D: *valodnieki ir jādelītē³³! Stulbāka dienesta LV nav! (Facebook, 2020)*

³³ No angļu vārda *delete* ‘izdzēst, likvidēt’ (it īpaši datorlietošanas kontekstā).

Taču līdz ierosinājumiem valodniekus likvidēt (turklāt nevis nupat aprakstītā, bet gluži pretēja iemesla dēļ) mēdz nonākt arī tādi cilvēki, kuru rakstītprasme un valodas izjūta ir krietni labāka nekā iepriekš citētajos piemēros. Piemēram, šajā FB diskusijā par kādu sarunvalodas frazeoloģismu:

- A: *[..] Vai tad kaut kur ir jānovelk līnija, pēc kuras vairs nedrīkst ienest valodā jaunas metaforas, kas balstītas reālās dzīves tehnoloģijās?...*
- B: *tas nav gaumes jautājums. Mums taču it kā ir valodnieki, kas tās lietas pieskata. [..]*
- A: *Valodniekiem nekas nav "jāpieskata"! :(Valodnieks nav aukle un policists arī nē. [..]*
- B: *[..] Varbūt tad valodniekus vajag likvidēt kā dzīvās valodas ienaidniekus? Jo – kam tad viņi vajadzīgi, ja nedrīkst rūpēties par valodu? (Facebook, 2021. gada marts)*

Stereotips par valodniekiem kā valodas pareizības pārstāvjiem un aizstāvjiem Latvijas sabiedrībā nūdien nav nekas jauns. Tas mēdz izpausties ne tikai konfliktsituācijās, kuru pamatā ir neapmierinātība ar kādu valodas procesu vai parādību, bet arī labvēlīgā, pozitīvā noskaņā. (Piemēram, reiz 2013. gadā kāds draugs, uzzinot, ka es dodos uz konferenci lasīt referātu par valodnieka tēlu sabiedrībā, pajokoja: *Piemini arī to, ka man neērti ar Tevi sarakstīties neli-terārā valodā. Tevis dēļ es svīstu par komatiem vairāk nekā skolas laikos jebkura latviešu valodas skolotāja dēļ.*) Populārs ir arī aizspriedums, kas valodniekus asociē galvenokārt ar sabiedrībai nepieņemamo jaunvārdu darināšanu. 2020. gadā kāds ziņu portāla "Delfi" lasītājs raksta:

to valodnieku komisiju vajag likvidēt. Tā vietā lai akceptētu nozares pieņemtus terminus šitā endzelīnu banda izdomā jaunvārdus. Kā rezultātā latviešu valodai tiek nodarīts REĀLS kaitējums, jo termini dzīvā valodā nav lietojami (delfi.lv, 23.01.2020.)

Savukārt kāda Twitter lietotāja 2020. gada decembrī raksta:

Ja Jums darbs būtu valodu locīt, Jūs arī visādi censtos savu lietderību attaisnot un uzspiest visiem lietot latviešu nāciju stiprinošus vārdus. :)) Sen neredzu jēgu valsts valodas institūcijām. Diez vai vēl kādā valstī tiek tik bezjēdzīgi laiks un nodokļu maksātāju nauda tērēta. (Twitter, 2020. gada decembris)

Savulaik gan secināju, ka neatkarīgi no valodnieku rīcības "sabiedrības vairākums laikam tik un tā būs neapmierināti. [..] Ja daļa valodnieku pārstāv (vai vismaz sabiedrībai ir radies priekšstats, ka pārstāv) vairāk preskriptīvu pozīciju – slikti, jo tad viņi "ierobežo dzīvās valodas attīstību". Ja valodnieki

pauž antipreskriptīvu nostāju (kā tas ir Rietumvalstīs) – atkal slikti, jo tad viņi “valodu laiž pašplūsmā un ļauj degradēties” (Strelēvica-Ošiņa, 2012: 426–427). Reizēm šķiet, ka sabiedrība grib valodnieku redzēt kā pūristu un stingro valodas kontrolētāju gan tāpēc, lai tas apstiprinātu viņu aizspriedumus, gan tāpēc, lai tas piepildītu viņu vēlmes un gaidas.

2021. gada martā kādā no FB grupām izraisījās kārtējā diskusija par valodu, un vairāki tās dalībnieki pieminēja savulaik Latvijas Radio 1 bieži dzirdamo raidījumu “Mūsu valoda” (vēlāk sauktu arī “Mūsu valodas birojs”). Šis raidījums bija teatrālu etižu virkne, kur darbojās tādi tēli kā reportieris Mārcis un elektroniskā skaidrojošā vārdnīca Silvija. Katrā etiģē kāds sarunas gaitā izteica vārdu vai frāzi, ko pārtrauca elektroniskās Silvijas uzkliedzieni: *Kļūda, kļūda, kļūda!* un skaidrojums, ka *nav tāda vārda* vai arī ka tas patiesībā nozīmē kaut ko citu (t. i., ka vārda vai frāzes burtiskā nozīme atšķiras no pārnestās un tādējādi “nepareizās” nozīmes). Jau tolaik, kad šis raidījums vēl bija LR1 ikdienas programmā, tas sabiedrībā izraisīja dalītas jūtas – vieni to slavēja par latviešu valodas kopšanu, kamēr citi kritizēja par vēlmi izravēt no valodas visu tēlaino un radošo. Raidījums vērsās arī pret žargonu un sarunvalodu, pret citvalodu aizguvumiem utt. un tādējādi bija spilgts pūrista kultūras paraugs. Kā savulaik atzinis A. Veisbergs, oponējot šī raidījuma veidotāju un arī citu pūristu neiecietībai: “[I]zskaužot no latviešu valodas kaut vai tikai tos frazeoloģismus, kam ir vācu un krievu paralēles, mēs droši vien samazinātu latviešu frazeoloģijas korpusu vismaz trīskārt.” (Veisbergs, 2006a: 31)

Tomēr, kā liecināja nesenā diskusija FB un arī citas situācijas, raidījumu “Mūsu valoda” daudzi atceras ar nostalgiju un apgalvo, ka tas esot bijis ļoti noderīgs un ka viņi no tā daudz iemācījušies. Taču pat pēc atkārtotiem lūgumiem nosaukt kādu konkrētu piemēru, kas no šī raidījuma uzzināts un iegūts, reti kurš spēja atsaukt atmiņā ko vairāk par to pašu *ka* un *kad* vai arī otru gandrīz tikpat klasisko piemēru – frāzi *runa iet*. (Turklāt jādomā, ka šie cilvēki visdrīzāk bija par tiem dzirdējuši jau sen pirms raidījuma klausīšanās – jo nav iedomājama dzīve latviešu sabiedrībā un kultūrtelpā, regulāri nedzirdot vai nelasot kritiku par *ka* un *kad* jaukšanu vai *runa iet*.) Līdzīgu situāciju apraksta britu valodnieks Deivids Kristals, kurš reiz aptaujājis vairākus cilvēkus, izziņot viņu iespaidus par žurnālistes Linnas Trusas (*Truss*) sarakstīto preskriptīvi orientēto, bet ļoti populāro interpunkcijas rokasgrāmatu (Truss, 2003): “Es jautāju tiem, kas jau bija izlasījuši, ko viņi par to domā. Visiem tā bija patikusī. [...] Es jautāju, vai, viņuprāt, tā devusi viņiem kādu labumu no interpunkcijas viedokļa. Tā patiešām esot viņiem palīdzējusi labāk saprast tās lietas. Kādas lietas? Kļūdas, ko daudzi pieļauj. Bet vai tā bija mainījusi viņu pašu interpunkcijas paradumus? Viņi sāka nervozi mīņāties no vienas kājas uz otru.” (Crystal, [2006] 2007: 143) Tas ļauj secināt, ka šī parādība – kad preskriptīvisma

atbalstītāji “valodas padomu” diskursā labāk uztver nevis konkrēto saturu, bet tīkamo ideju un noskaņu – ir diezgan izplatīta.

Visbeidzot jāpiemin, ka daudzi valodas diskusiju dalībnieki redz sevi kā pašieceltas autoritātes, kuru viedoklis valodas pareizības jautājumos ir būtiskāks par citu viedokļiem. Tas attiecas uz cilvēkiem, kas pauž nosodījumu ne tikai par kādu teorētisku valodas “nepareizību”, ko novērojuši citur, bet aizrāda arī saviem sarunbiedriem par viņu valodas niansēm sarunas laikā. Piemēram, šāda diskusija:

A: *Endzelīns bija pret visa veida ģermānismiem.*

B: *Visa veida ģermānismi.. ehm :)*

A: *Jā?...*

C: *[..] “vsyakovo vida” vietā latvieši vēl samērā nesen lietoja “visdažādākais” dažādās formās.*

A: *[..] Kāpēc valodas krāšņuma dēļ nevarētu teikt “visdažādākie”, “visāda veida”, dažādu veidu”, “dažnedažādi”, “dažādas zortes” utt.?... (Starp citu, Ojāram Vācietim bija “Visāda garuma stundas”. Tas ar’ neder?) (Facebook, 2016. gada maijs)*

Aizrādītāji te ignorē gan faktu, ka krievu valodas konstrukcijai *всякого рода* identiska konstrukcija ar tādu pašu nozīmi ir arī vācu valodā (*aller Art*) un latīņu valodā (*omnis generis*) un acīmredzot tieši no latīņu tekstu tulkojumiem tā ir izplatījusies pa Eiropu un caur starpniekvalodām nonākusi gan krievu, gan latviešu valodā, gan arī to, ka neformāla saruna (kur visi dalībnieki ir izglītoti cilvēki un arī profesionālā ziņā saistīti ar valodu) varbūt nav piemērota situācija, kur uzņemties vērtētāja un labotāja lomu.

Preskriptīvisms un valodas vienvērdības ideāls

Preskriptīvismam un pūrismam ir dažādi paveidi un izpausmes, taču mērķis bieži ir viens – lai valodu un tās lietojumu varētu raksturot ar vārdiem, kas atvasināti no jēdziena “viens” (*vienots, vienvalodīgs, vienveidīgs, viendabīgs, viennozīmīgs* utt.). Taču šādi motivēts mērķis – ne tikai valodas kontekstā, bet vispār – var arī būt diezgan pretrunīgs. (Laba ilustrācija tam savulaik bija britu popgrupas *Queen* dziesma *One Vision* (1985) un tās ironiskā kaverversija *Geburt einer Nation*³⁴ (1987) Slovēnijas industriālā metāla grupas *Laibach* izpīl-

³⁴ Dziesmas angļiskās versijas nosaukums nozīmē “Viena vīzija” vai “Viens redzējums”, bet vāciskās – “Nācijas dzimšana”. Atskaitot nosaukuma maiņu, pārējais dziesmas teksts vācu tulkojumā gandrīz pilnībā atbilst angļu oriģinālam.

dījumā. Pozitīvisma caurstrāvotās dziesmas vārdi *There's only one direction / One world and one nation*³⁵ utt., pārtulkoti vācu valodā un izdziedāti agresīvā, militārā stilā, klausītājos raisīja jau pavisam citas asociācijas un caur *Laibach* raksturīgo melno humoru lika atskārst, cik ambivalenti reizēm var izskatīties vai izrādīties pat vislabākie nodomi un ideāli.) Tas reizēm attiecas arī uz valodas pareizības ideāliem. Par “vienotības” un “vienveidības” izpausmēm valodas ideoloģijā un lingvistiskajās attieksmēs ir rakstījuši vairāki autori. D. Kristals šādi ir raksturojis angļu preskriptīvisma tradīciju: “Preskriptīvajiem gramātiķiem [...] likās, ka cilvēkiem vajadzīgs tikai viens valodas variants visiem dzīves gadījumiem. “Vienmēr dari X, un viss būs kārtībā.” “Nekad nedari X, un viss būs kārtībā.” [...]” (Crystal, [2006] 2007: 104) Arī Dž. Tomass uzsver, ka valodas tīrības (*purity*) jēdziens bieži saistās ar viendabības jeb homogenitātes (*homogeneity*), veseluma (*wholeness*), vienes[am]ības (*oneness*) jēdzienu, taču vienlaikus: “Pūrista’ duālajā skatījumā referents/denotāts satur gan vēlamus, gan nevēlamus elementus; pūrists uzskata sevi par spējīgu šos elementus atšķirt un [...] tiecas likvidēt tos, kurus uzskata par nevēlamiem.” (Thomas, 1991: 31) Tātad pūrists vienotības un veseluma vārdā var nodarboties arī ar šķirošanu, dališanu un likvidēšanu.

Šķietami nekaitīgākajā līmenī šāda šķirošana un atmešana attiecas uz valodas vienībām un konstrukcijām. Latviešu valodas pareizības kopšanai veltītā literatūra (tostarp Jāņa Endzelīna publikācija “Dažādas valodas kļūdas” (1932) un citi līdzīgi darbi, kā arī jau minētais radio raidījums u. c.) kā nevēlamu raksturoja to leksikas un frazeoloģijas daļu, kas radusies citvalodu interferences ceļā vai arī sakrīt ar līdzīgām frāzēm, konstrukcijām vai vārdu nozīmes pārnesumiem citās valodās. Saskaņā ar Dž. Tomasa piedāvāto gradāciju, kur vieglais (*mild*) pūrisms vēršas pret aizguvumiem no neradniecīgām valodām, mērenais (*moderate*) pret aizguvumiem no radniecīgām valodām un pret internacionālismiem, bet ekstrēmais (*extreme*) – arī pret kalkiem (Thomas, 1991: 172), šī prakse atbilst ekstrēmajam pūrismam. Interesanti, ka J. Endzelīns, komentējot, viņaprāt, nevēlamos vārdus un frāzes, aprobežojās ar vācu vai krievu izcelsmes fakta konstatēšanu un vēlamā latviskā ekvivalenta ieteikumu, taču mūsdienu pūristi reizēm iet vēl soli tālāk un ironizē par aizgūto metaforu burtiskajām nozīmēm, it kā nosodāms būtu arī nozīmes pārnesums kā tāds. (Piemēram, bieži tiek pausts, ka *runa iet* nevarot ne vien tāpēc, ka tāda pati frāze ir arī krievu valodā, bet galvenokārt tāpēc, ka runai neesot kāju.)

Vērts pieminēt arī tulkošanas biroja un valodu mācību centra *Skrivanek Baltija* 2014. gadā publicēto labi domāto, bet pretrunīgi uztveramo plakātu, kurā bija lasāms dažu “tipisko kļūdu” uzskaitījums (un arī netrūka

³⁵ Burtiski: “Ir tikai viens virziens / Viena pasaule un viena nācija.”

atgādinājuma, ka iet varot tikai dzīvas būtnes, nevis runa) un saukļi “NĒ! liekvārdībai un parazītvārdiem”, “NĒ! Internacionālismiem”, “NĒ! “Briseles slengam””, “NĒ! “ķēķa valodai”” un “JĀ! viegli uztveramai valodai”. Gan tie, gan arī sauklis “Kas valda valodu, valda prātu”, kas 2007. gadā bija izmantots Latvijas okupācijas muzeja izdota konferences materiālu krājuma nosaukumā, atsaucas atmiņā Džordža Orvela (*Orwell*) romāna *Nineteen Eighty-Four* (latviešu izdevums Valdemāra Kārklīņa tulkojumā ar nosaukumu “1984”) noskaņu un arī autora pēcvārdā sniegto aprakstu par to, kā totalitāra vara cenšas no valodas izravēt visu lieko, lai paliktu tikai viena pareizā nozīme un viens pareizais izteiksmes veids, kas romānā nosaukts par Jaunrunu (*Newspeak*): “Tās leksika bija veidota tā, lai piešķirtu precīzu [...] izteiksmi katrai nozīmei, kuru Partijas biedrs varētu vēlēties izteikt, vienlaikus izslēdzot visas citas nozīmes un arī iespējas nonākt pie tām netiešā ceļā. Tas tika daļēji panākts, ieviešot jaunus vārdus, bet galvenokārt likvidējot nevēlamos vārdus un atlikušajiem atņemot nepareizās/ķecerīgās (*unorthodox*) nozīmes.” (Orwell, [1949] 1984: 257–258) Preskriptivisma aizstāvju izteikumos un centienos panākt, lai katram vārdam un frāzei būtu tikai viens pareizais rakstības variants bez paralēlām formām un viena precīza nozīme, kas nekad nemainās, reizēm patiešām ieskanas orveliskas notis.

Kā atgādina britu sociolingvists Džons Džozefs, Dž. Orvela aprakstītā Jaunruna radās arī kā satīra par *Basic English*³⁶ projektu, ko 20. gadsimta 20. un 30. gados attīstīja Čārlzs Ogdens (*Ogden*) un Aivors Ričardss (*Richards*), kas pirms tam publicējuši arī dažus apcerējumus par valodu. Kā uzsver Dž. Džozefs, viņus “iedvesmoja pārliecība, ka Pirmais pasaules karš bija nepareizi, ļaunprātīgi lietotu sarežģītu abstraktu vārdu rezultāts” (Džozefs, 2008, 154–158).³⁷ *Basic English* bija angļu valodas vienkāršots variants ar nelielu vārdu krājumu un paredzēts tam, lai to būtu viegli apgūt kā svešvalodu un lai tā sekmētu “domas un izteiksmes skaidrību” (Džozefs, 2008: 154). Matemātiķis Klods Šenons (*Shannon*), kurš savulaik mēģināja aprēķināt informācijas nodošanas efektivitāti, secināja: “Divas redundances (*redundancy*)³⁸ galējības angļu valodas prozā pārstāv *Basic English* un Džeimsa Džoisa grāmata “*Finegana vāķis*” (*Finnegans Wake*). *Basic English*

³⁶ Romāras Valdmanes tulkotajā Dž. Džozefa grāmatas *Language and Politics* latviešu izdevumā jēdziens *Basic English* atveidots kā “vienkāršota angļu valoda” (Džozefs, 2008, 154–158). Viens no iespējamiem latviešu ekvivalentiem varētu būt arī “angļu valodas pamati” (it īpaši valodas apguves kontekstā).

³⁷ Ērtības labad te citēts Dž. Džozefa grāmatas latviešu izdevums.

³⁸ Termins *redundance*, ko lieto arī komunikācijas zinātnē (sk., piem., Skulte, 2021 u. c.), apzīmē informācijas pārmērību, iepriekšparedzamību, lieku atkārtotošanos u. tml.

vārdu krājums nepārsniedz 850 vārdus, un redundances līmenis tajā ir ļoti augsts. [...] Džoiss turpretī paplašina vārdu krājumu un, kā tiek uzskatīts, panāk semantiskā satura kompresiju/sablīvējumu (*compression of semantic content*).” (Shannon, 1949) Un laikam gan nav nejaušība, ka par *Basic English* pretpolu tika izvēlēts tieši šis Džeimsa Džoisa (*Joyce*) darbs, kurš savukārt droši vien ir viens no leksiski, etimoloģiski un semantiski daudzveidīgākajiem un daudzslāņainākajiem tekstiem, kas angļu valodā jebkad radīti, pārspējot pat tā paša autora pasauleslaveno romānu “*Uliss*” (*Ulysses*). (Interesanti, ka šie abi pretstati – maksimāli vienkāršotā un viennozīmīgā *Basic English* un sarežģītā, daudznozīmīgā valoda Dž. Džoisa un citu modernisma literātu tekstos – ir radušies vienā laikmetā un tieši vai netieši ir vienu un to pašu vēsturisko notikumu (Pirmā pasaules kara un tā izraisīto politisko un sociālo pārmaiņu) auglis.)

Pūrisma atbalstītāji cenšas ne tikai pēc iespējas noturēt katru valodas elementu vienas nozīmes robežās, bet arī novilkt stingras robežas starp dažādiem valodas paveidiem (gan funkcionālajiem stiliem, gan reģionālajiem vai sociālajiem variantiem). Reizēm radikālāko pūristu izteikumi rada iespaidu, ka viņi labprāt vēlētos, lai stilu, reģistru un variantu dažādības valodā nemaz nebūtu vai vismaz lai “zemāk” vērtētie no tiem (sarunvaloda, vienkāršruna u. c.) neskartu un neapdraudētu literārās valodas tīrību. Taču šāda situācija diez vai ir iespējama, gluži tāpat kā nav iespējams arī Noema Čomska (*Chomsky*) savulaik iztēlotais “ideālais runātājs/klausītājs” (*ideal-speaker-listener*), kurš dzīvo “pilnīgi viendabīgā/homogēnā runas kopienā” (*Chomsky*, 1965). Turklāt jāatceras, ka dažādība ir dzīvības pazīme – jo, kā uzsvēris austriešu valodnieks Volfgangs Dresslers (*Dressler*) un citi pētnieki, stilistiska sarukšana (*stylistic shrinkage*) un monostilisms jeb “vienstilība” (*monostylism*) ir raksturīgi mirstošām valodām (sk., piem., *Dressler*, 1996). Valodas variantu tradicionālo norobežošanu lietuviešu valodā interesanti ir raksturojis šobrīd Lietuvā strādājošais Serbijas sociolingvists Vuks Vukotičs (*Vukotić*): “Nestandarta valodas varianti ir “atļauti”, bet ar zināmiem nosacījumiem – [ja tie ir] izolēti no standartvalodas fiziski ([tiek lietoti tikai] privātos apstākļos) un lingvistiski (nejaucot abus kodus/variantus). [...] Arī pret dialektiem izturas iecietīgi, ja tos nejauc ar standartvalodu” (*Vukotić*, 2019: 85), un te, iespējams, varam saskatīt zināmas līdzības arī ar Latvijas situāciju. Vēl izteiktāk par valodas variantu robežām parasti tiek sargātas robežas starp dažādām valodām. Britu sociolingvists Mārtins Gills (*Gill*) runā par “vienvalodības jeb monolingvisma, lingvistiskās vienveidības (*linguistic uniformity*) un pašcilmes/vietējības (*nativeness*) ideoloģiju, kas neizbēgami liek domāt par divvalodīgā/bilingvālā, jauktā (*hybrid*), standartam neatbilstošā un nevietējā (*non-native*) neīstumu (*inauthenticity*)” (*Gill*, 2012: 278). Šo pasauluzskatu

mēdz arī apzīmēt ar amerikāņu valodnieka Maikla Silverstaina (*Silverstein*) ieviesto terminu “monoglotu/vienvalodas ideoloģija” (*monoglot ideology*) (Silverstein, 1996).

Valodu nodalīšana, nejaukšana un homogenitāte bieži tiek uzskatīta par īpašu tikumu, savukārt pretējais – aizguvumi, interference, kodu maiņa (*code-switching*) u. c. – par netikumu. D. Kristals savulaik citēja 19. gadsimta britu autoru Ričardu Loidu (*Lloyd*), kurš par perfektu angļu valodu uzskatījis tādu, kas “vismazāk ļauj nojaust par [runātāja] lokālo izcelsmi” (citēts pēc: Crystal, [2006] 2007: 181) – t. i., ja attiecīgā cilvēka runā nav pamanāmas it nekādas reģionālas iezīmes. Savukārt mūsdienās radikālāko pūrisma aizstāvju ieskatā, kā šķiet, perfekta valoda/runa būtu tāda, kas neļautu nojaust par runātāja citu valodu zināšanām. Reizēm tiek uzskatīts, ka valodu jaukšana paužot nekulturālību un necieņu, piemēram: “Mēs vienmēr uzsveram, ka esam kultūras tauta, taču hibrīdnosaukumi kļuvuši par mūsu ikdienu. Par kādu cieņu pret valodām varam runāt, ja daļa nosaukuma ir angļu valodā, daļa – it kā latviski” (Hirša, 2019: 182); citkārt tā tiek saistīta ar mazvērtības kompleksiem, izglītības trūkumu, grāmatu nelasīšanu u. c. Kā novērojusi jaunā pētniece Līva Kukle, “[v]iens no galvenajiem argumentiem pret “pārslēgšanos” starp dažādām valodām jau izsenis ir uzskats, ka šie cilvēki vienkārši neprot valodu, [ka] viņiem nav raksturīgs pietiekami spēcīgs intelekts, laba izglītība vai nacionālās piederības izjūta” (Kukle, 2020), un jāpiekrīt, ka šādi vērtējumi patiešām ir bieži lasīti. Palaikam ir lasāmi pat jaunās paaudzes intelektuāļu paškritiski komentāri par pašu piekopto valodu jaukšanas resp. kodu maiņas praksi, piemēram: “Es stipri ciešu no savas valodas angliskošanas tendences un regulāri pieķeru sevi ar draugiem runājam savādā latviešu un angļu valodas hibrīdā” (Linde, 2020); līdzīgi komentāri novēroti arī citviet. (Reizēm gan rodas jautājums, ciklāt negatīvais pašvērtējums patiesi ir jauniešu pašu viedoklis un ciklāt – pārņemts no “pieaugušajiem”.) Par kodu maiņu vērts arī piebilst, ka bieži vien taču citējam kultūras faktus vai informāciju (un galu galā arī savu emocionālo pieredzi un atmiņas) to satura dēļ – neatkarīgi no tā, kādai valodai šis saturs ticis piesaistīts. Turklāt daudzi no tiem, kas šodien ir sašutuši par jauniešu lietotajiem angļu valodas frazeoloģismiem, mēmēm (*memes*) un kultūrcitātiem (kurus vērotāji no malas visdrīzāk neatpazīst, bet dzird vienkārši to, ka “jauniešu valoda kļūst arvien “angliskāka”” (Boša, 2021)), paši droši vien savā padomju jaunībā un vēl tagad ir labprāt citējuši anekdotes, filmas u. c. krievu valodā.

Taču valodu nejaukšanas ideāls latviešu valodas kultūrā ir tik dziļi iesakņojies, ka reizēm izpaužas diezgan savdabīgi. Līdzās jau pašsaprotamajai noraidošajai attieksmei pret citvalodu ietekmēm reizēm parādās pat centieni

sargāt aizgūta citvalodas vārda “šķīstību” no latviešu ietekmes. Piemēram, pastāv tradīcija kritizēt latviešu priedēkļu pievienošanu internacionālistiem – tādos piemēros kā *nodemonstrēt, izanalizēt* u. c. Japāņu valodnieks un latviešu valodas pētnieks Daiki Horiguči (*Horiguchi*) savulaik šo tradīciju ir novērtējis kā paradoksālu un paudis izbrīnu, kādēļ gan valodas kultūra nostājas pret tādu valodisku darbību, kas pauž ekspresivitāti un jaunradi, turklāt palīdz iekļaut aizgūtos verbos latviešu valodas sistēmā (Horiguči, 2013: 53).

Valts Ernštreits savukārt apraksta pretēju situāciju – latviešu priedēkļu aizgūšanu libiešu valodā un piemin, ka “aizgūtie priedēkļi jau 20 gs. 30. gados ir tikuši pilnībā izskausti no libiešu rakstu valodas” (Ernštreits, Kļava, 2013: 23); arī citviet viņš uzsver, ka 20. gadsimta ievērojamākie libiešu rakstu valodas kopēji ir “tīrījuši libiešu rakstu valodu no latviešu valodas ietekmes” (Ernštreits, 2011: 204). Taču, zinot, ka jau tajā laikā, un jo īpaši vēlāk, libiešu valodas lietojuma jomas un funkcijas samazinājās, neskatoties uz rakstu valodas attīrīšanu, rodas provokatīvs jautājums – vai šī attīrīšana tiešām nāca par labu? Varbūt valodas vitalitātei šis dabiski izveidojies piejaukums tomēr nebūtu traucējis, bet gluži otrādi? D. Kristals savulaik ir īpaši uzsvēris pūrisma kaitīgumu apdraudēto valodu situācijā, kad pārmērīgi kritiska attieksme pret valodas pārmaiņām un aizguvumiem var atbaidīt no tās lietošanas jauno paaudzi (Crystal, [2000] 2008: 117). Jāpiebilst, ka pretējo fenomenu – libiešu valodas klātbūtni latviešu valodā (resp., libiešu valodas leksiskos aizguvumus un gramatisko un fonētisko ietekmi, ko apzināti vai neapzināti vēl šodien piedzīvo katrs latviešu valodas lietotājs) – pats V. Ernštreits ne reizi vien ir raksturojis kā pozitīvu parādību un vērtīgu mantojumu. Piemēram, kādā intervijā viņš citēts sakām: “Tajā brīdī, kad runājam latviski, mēs jau runājam libiski.” (Rušeniece, 2019)

Šis trāpīgais formulējums liek domāt arī par to, ka līdzīgā veidā visi, kas darbojas jebkurā zinātnes jomā, “runā” latīņu un sengrieķu valodā – jo lieto terminoloģiju, kuras lielākā daļa ir veidota no šo valodu leksēmām un morfēmām. Tas attiecas ne tikai uz zinātnes valodu – arī vispārlietojamā leksikā daudziem kalkētajiem frazeoloģismiem un salikteņiem, kas apzīmē abstraktus jēdzienus, saknes ir meklējamas kristīgajā ticībā, sengrieķu filozofijā un mitoloģijā, romiešu tiesībās vai viduslaiku sholastikā. Respektīvi, vairums šo vārdu un vārdkopu ir latīņu vai grieķu izcelsmes un vai nu tiešā ceļā, vai caur starpniekvalodām nonākuši mūsdienu valodās. Arī netulkoti latīņu “spārnotie teicieni” jau izsenis tiek izmantoti dažādos tekstos; netulkoti itāļu vārdi mūzikas terminoloģijā utt. Parādības un procesi, ko šodien sociolingvistikā, literatūrzinātnē un citās nozarēs apzīmē ar tādiem jēdzieniem kā *heteroglosija*

(*heteroglossia*),³⁹ *translingvisms* (*translingualism*),⁴⁰ *translanguaging*⁴¹ u. c. (nemaz nepieminot jau tradicionāli zināmos jēdzienus *poliglotisms* un *multilingvisms*), ir eksistējuši jau sen – jau krietni pirms daudzu kritizētās globālās “angliskošanās”. Vērts pieminēt arī *superdiversitātes* jēdzienu – piemēram, Jana Blomārta (*Blommaert*) un Ada Bakusa (*Backus*) pētījumu par to, kā izpaužas superdiversie valodas repertuāri (*superdiverse language repertoires*) (Blommaert, Backus, 2013). Tie ietver visu valodu zināšanas, ar kurām cilvēks mūža gaitā saskaras – sākot ar dzimto valodu un beidzot ar tām, kurās zina tikai pāris vārdus vai pat kuras “zina” vien tik daudz, lai tās atpazītu citu valodu vidū. Taču visas šīs zināšanas veido cilvēka valodas repertuāru un kompetenci un palaikam tiek liktas lietā – nereti arī izmantojot dažādas valodas vienlaikus.

Valodas saprotamība un nesaprotamība

Preskriptīvisma ideoloģijas pamatā jau izsenis ir bijusi (vismaz vārdos pausta) tiekšanās uz valodas skaidrību, “caurspīdīgumu” un nepārprotamību – kas pirmajā brīdī šķiet pozitīvas un vēlamas parādības. D. Kristals atsaucas, piemēram, uz 17. gadsimta britu autoru Tomasu Spretu (*Sprat*), kurš 1667. gadā paudis sašutumu par savu laikabiedru rakstības stilu, nosodīdams “neganto frāžainību, žonglēšanu ar metaforām, mēles kulstīšanu, kas saražo šai pasaulē tik daudz trokšņa” (citēts pēc: Crystal, [2006] 2007: 62). Viņa ierosinājums bijis “atmest visu šo pārspīlēto, likločaino un uzblīdušo stilu: atgriezties pie pirmatnējas tīrības (*primitive purity*) un lakonisma” (citēts pēc: Crystal, [2006] 2007: 63). Arī citviet D. Kristals uzsver preskriptīvisma un pūrisma aizstāvju vēlmi pēc valodas skaidrības (*clarity*), “caurredzamības” (*perspicuity*) u. c., taču norāda arī uz to, cik pretrunīga ir šī vēlme – “skaidrību nevar sasniegt,

³⁹ Ar šādu no grieķu valodas elementiem darinātu kalku savulaik tika atveidots krievu literatūrzinātnieka Mihaila Bahtina (*Бахтин*) ieviestais termins *разноречие* (burtiski: ‘dažādvalodība’), kad viņa 1934. gadā izdots apcerējums par romāna žanram raksturīgo valodu tika izdots angļiski Kerilas Emersones (*Emerson*) un Maikla Holkvista (*Holquist*) tulkojumā (Bakhtin, 1981). Mūsdienās termins *heteroglossija* tiek lietots arī sociolingvistiskā, ne tikai literatūrzinātniskā nozīmē. (M. Bahtins to lietoja, raksturojot modernā romāna varoņu un stāstītāja/autora atšķirīgos runasveidus.)

⁴⁰ Šo terminu pirmoreiz lietojis Stīvens Kelmans (*Kellman*) savā grāmatā *The Translingual Imagination* (2000).

⁴¹ Termina *translanguaging* oriģinālo variantu *trawsieithu* velsiešu valodā 20. gadsimta 80. gados radījis Sens Viljams (*Williams*). Latviski ir redzēts piedāvājums to atveidot, piemēram, kā *kodu variēšana* (Lazdiņa, 2019: 107); šai darbā izmantots termins *translingvisms*.

aizliedzot veselus valodas slāņus, tādus kā retoriskās figūras vai klasisko valodu izcelsmes leksika – tā vienkāršā iemesla dēļ, ka reizēm domu vislabāk var izteikt tieši ar šiem līdzekļiem. [...] Nav iespējams identificēt kādu vienu aspektu, lietojuma principu vai “likumu” kopumu un nosaukt to par obligātu priekšnoteikumu izteiksmes skaidrībai” (Crystal, [2006] 2007: 65). Arī amerikāņu autors Neits Kroiters (*Kreuter*), retorikas profesors, kādā esejā pievēršas valodas “skaidrības” jēdzienam un uzsver, ka tas ir grūti definējams un pret-runīgs: “[P]reskriptivisti maldīgi pielīdzināja “skaidrību” “pareizībai” un abas kopā – taisnīgumam/moralitātei (*righteousness*).” (Kreuter, 2013: 4)

“Skaidrība” ir bieži piesaukta vērtība arī latviešu valodas kopšanas diskursā. Piemēram, Jānis Rozenbergs savulaik rakstīja: “Valodas kultūras obligātās pazīmes ir valodas pareizība, skaidrība, precizitāte un tīrība.” (Rozenbergs, 1995: 56) Citviet autors skaidro: “Valoda ir vienkārša, ja adresāts teikto vai lasīto var viegli, bez īpašas piepūles uztvert. [...] Viens no mūsdienu valodas attīstības procesiem ir valodas modernizācija, kas pati par sevi ir pozitīva parādība, bet vienlaicīgi tā var radīt valodas vienkāršībai naidīgas tendences.” (Rozenbergs, 1995: 60) Arī kādas diskusijas dalībnieks vietnē *draugiem.lv* uzskata, ka modernizācija ir nevēlama un traucē valodas skaidrībai:

[V]isu laiku kāds izrāda vēlmi visu samežģīt un pārgrozīt tā, lai valodu saprastu arvien mazāk cilvēku un to pašu mazumiņu arī tikai ļoti īsu laika sprīdi. Kam tas ir vajadzīgs? Tieši tādēļ mēs cenšamies izvairīties no LIEKIEM svešvārdiem. Lai varētu saprast to, ko rakstīja pirms gadsimtiem un varētu saprast rakstīto un šodien runāto arī pēc gadsimtiem.

Viņa sarunbiedrs domā vēl radikālāk:

*[J]a kādā valodā kādai lietai nav tieša nosaukuma, tad varbūt šī lieta tās valodas tautai nemaz nav vajadzīga? Ar svešvārdiem cilvēks cenšas savu tīro vidi pievilkt aiz ausīm pie netīrās vides [...]. Netīra – domāts piesātināta ar visiem tehnoloģiskiem brīnumiem, piemēram, androidi, gadžeti, skrīni, flekši un tamlīdzīgi (*draugiem.lv*, 2015. gada jūnijs)*

Atliek vien nopriecāties, ka šāds viedoklis – ka tautai neesot vajadzīgas tās lietas vai parādības, kuru nosaukšanai tai savā valodā vēl nav vārdu – savā laikā nebija jaunlatviešiem un citiem mūsu kultūras pamatlicējiem un attīstītājiem.

Reizēm tas, kā valodas pareizības kopēji definē vēlamo valodas “vienkāršību un skaidrību”, ļauj secināt, ka tās izriet no runas akta adresāta spēju līmeņa, nevis no runātāja. Bet vai vienmēr ir jāpielāgojas varbūtējam zemākajam līmenim?... Preskriptivisti sevi redz kā saprāta, gudrības un izglītības aizstāvjus, taču reizēm rodas iespaids, ka viņu kritika vēršas pret tiem, kas neraksta vai nerunā pietiekami primitīvi. Nevēlamo aizguvumu nosodītāji

bieži pārmet to lietotājiem, ka tie “grib izklausīties gudrāki”. Taču kāpēc vēlēšanās būt vai izklausīties gudrākam tiek uzskatīta par kaut ko nosodāmu? (Būtu vērts šo fenomenu analizēt arī plašākā socioloģiskā un vēsturiskā skatījumā, noskaidrojot, vai tam pamatā ir kāda savdabīga “zemnieku viltība”, padomju režīma pieredze vai vēl kas cits.)

Valodas un dzīves īstenība tomēr rāda, ka ne vienmēr visam jābūt maksimāli vienkāršam un viennozīmīgi saprotamam. Valoda, kas nav jāinterpretē burtiski, ir raksturīga praktiski visām senajām kultūrām un kultūrtekstiem – droši vien te nav jāatgādina par latviešu tautasdziesmu tēlaino valodu (reizēm gan nākas to atgādināt un izmantot kā argumentu diskusijās ar tiem, kam nepatīk pārnestās nozīmes mūsdienu valodā un sarunvalodā), kā arī par Bībelē lietotajiem simboliem un līdzībām. Atcerēsimies arī visus tos mākslinieciskās izteiksmes līdzekļus, kurus vēl šodien apzīmējam ar sengrieķu izcelsmes terminiem (*epitets, metafora, metonīmija, sinekdoha, eifēmisms, hiperbola, elipse* u. c.) un kuru vairumam arī lietojuma vēsture sniedzas antīkajā senatnē. Valodas neviennozīmība tiek izmantota gan joka pēc radītās vārdu spēlēs un anekdotēs, gan dažādos literāros virzienos un eksperimentos, gan reizēm arī filozofijā (te atcerēsimies, piemēram, Žaka Deridā (*Derrida*) ieviesto dekonstrukcijas teoriju un ambivalento, šķietami nepareizi uzrakstīto terminu *différance*, kas pēc izrunas sakrīt ar ierasto vārdu *différence* ‘atšķirība’, bet piešķir tam papildu niansi). Visbeidzot, neaizmirsīsim vienu no galvenajām iezīmēm modernisma un postmodernisma literatūrā – intertekstualitāti resp. alūzijas un atsauces uz citiem tekstiem un to, ka ne vienmēr šīs atsauces ir acīmredzamas.

Teksta neviennozīmība un “necaurredzamība” mēdz izpausties ne tikai leksiskā, semantiskā un stilistiskā, bet arī grafiskā līmenī. Antīkajos laikos teksti tika rakstīti tā sauktajā *scriptio continua* jeb *scriptura continua* ‘nepārtrauktās rakstības’ tradīcijā, kur vārdu robežas un teikuma pauzes netika norādītas. Kā teicis Malkolms B. Pārks (*Parkes*): “Lēmumu par to, kā tekstu sadalīt, nācās pieņemt izglītotajam un pieredzējušajam lasītājam pašam.” (Parkes, 1993: 67) Savukārt kanādiešu dzejnieks un literatūrzinātnieks Stīvs Makafrijs (*McCaffery*) to raksturo šādi: “*Scriptio continua* novieto valodu grafiskā un semantiskā nenoteiktībā, kuru atrisina tikai lasītāja aktīvā iesaiste.” (McCaffery, 2001: 110) Viņš piedevām velk paralēles starp antīko *scriptio continua* un t. s. *Language poetry* (vienu no amerikāņu postmodernās dzejas virzieniem), jo abos gadījumos notiek lasītāja “radikāla pilnvarošana (*empowering*)” (McCaffery, 2001: 111) – resp., viņam jābūt spējīgam uz paša atbildību atšifrēt vizuāli “neskaidro” tekstu. Šo salīdzinājumu varētu attiecināt arī uz citiem modernisma un postmodernisma dzejas virzieniem. Jāpiebilst, ka *scriptio continua* 20. gadsimtā atdzima arī kā praktisko ierobežojumu diktēta nepieciešamība dažās datortehnoloģiju jomās. Bez atstarpēm bieži tiek rakstīti failu

jeb datņu nosaukumi, e-pasta adreses, interneta vietņu adreses, arī tēmturi jeb mirkļbirkas (*hashtags*) u. c., kur reizēm bezatstarpju rakstība var radīt arī pārpratumus (dažkārt tie tiek paredzēti ar nolūku). Tai pašā laikā, protams, tajās virtuālās pasaules vietās, kur rakstība un pareizrakstība seko “reālās” pasaules rakstības tradīcijām, ir spēkā arī tie paši citu vērošanas un vērtēšanas paradumi. Un, tāpat kā kritiku jau izsenis saņem tie, kas “nemāk komatus”,⁴² arī tie, kas nezināšanas vai nejaušības dēļ neieliek kādu nepieciešamo atstarpi jeb tukšumzīmi virtuālā tekstā, bieži saņem aizrādījumus.

Gan pieturzīmes, gan vārdu atstarpes var uzskatīt par samērā nesenu jaunievedumu cilvēces vēsturē, ja salīdzina ar rakstības (un jo īpaši valodas kā tādas) senumu, tādēļ cilvēka prāts vairumā gadījumu spēj pareizi vai gandrīz pareizi uztvert teksta saturu arī bez šiem palīgīdzekļiem (kā to apliecina arī attiecīgie dzejas virzieni un žanri). Protams, tas nenozīmē, ka nav jācenšas ievērot attiecīgajā vietā un laikā spēkā esošos interpunkcijas likumus. Taču nav arī pamata piešķirt tiem tādu reliģiski maģisku lomu, kā tas palaikam tiek darīts. Jau minētās L. Trasas interpunkcijas rokasgrāmatā teikts: “Pareiza interpunkcija gan liecina par skaidru domāšanu, gan arī veicina to. Ja to pazaudēsim, tad piedzīvosim intelektuālu noplicināšanos/nabadzību neiedomājamos apmēros.” (Truss, 2003: 201–202) Šāds viedoklis ir izplatīts arī latviešu sabiedrībā. Taču jau pats fakts, ka dažādās valodās mēdz būt atšķirīgi interpunkcijas likumi identiskiem gadījumiem, liecina, ka šie likumi lielā mērā ir nosacīti un izriet no konvencijas resp. vienošanās, nevis balstās uz pašas valodas dabu. Dažādās valodās ir sacerēti piemēri ar interpunkcijas pārpratumiem, kuri it kā pierādot, ka “komati var glābt dzīvības” – piemēram, klasiskā frāze *nošaut nedrīkst apžēlot* un tās krieviskais oriģināls *казнить нельзя помиловать*; vācu valodā savukārt tādi piemēri kā *wir essen gleich Oma*⁴³ dažādās variācijās, kam pēdējā laikā novēroti arī latviešu ekvivalenti. Taču patiesībā tie gadījumi, kad nepareizas vai neesošas pieturzīmes dēļ tekstu tiešām var pārprast, ir salīdzinoši reti – jo talkā nāk gan konteksts, gan citi metalingvistiski apstākļi.

Savulaik jau tika aplūkots “mīts par nesaprotamību”, kas bieži ir preskriptīvās retorikas pamatā arī tādos gadījumos, kad nekādas nesaprašanas un nesaprašanās nav, jo konteksts lieliski visu paskaidro (Strelēvica-Ošiņa, 2011: 207–211; Strelēvica-Ošiņa, 2012). Arī D. Kristals uzsver, ka “[k]onteksts ir viena būtiska lieta, ko preskriptīvie autori nekad neņem vērā. Taču tas ir ļoti svarīgs. [...] Te ir piemērs no nesen izdotas [angļu valodas] lietojuma

⁴² Te atcerēsimies Ilmāra Šlāpina dzejoļu krājumu “Es, nemāku komatus” (2019) un grupas “Singapūras satīns” dziesmu ar tādu pašu nosaukumu (2016), tikai bez komata.

⁴³ Bez komata šo teikumu var interpretēt kā “Mēs tūlīt ēdīsim vecmāmiņu”, bet ar komatu – “Mēs tūlīt ēdīsim, vecmāmiņ”.

rokasgrāmatas. [Tās autors] Džons Hamfrīzs dzirdējis pa radio sakām: “Braucot no lidostas, lepnī plīvoja karogi.”⁴⁴ Viņš piebilst: “Tie gan bijuši attīstīti karogi!” Taču nekad, nekad mūžā neviens šo teikumu neinterpretētu nepareizi [...] tā vienkāršā iemesla dēļ, ka karogi nevar vadīt mašīnu” (Crystal, [2006] 2007: 152). Sociolingviste Debora Kamerona (*Cameron*) savulaik teikusi – uzskatīt, ka valodā tik daudz kas ir pārprotams, “nozīmētu pielīdzināt cilvēkus datora pareizrakstības pārbaudes programmām. Mēs taču visu laiku liekam lietā savas radošās spējas, lai saprastu vārdus, ko iepriekš neesam sastapuši, vai arī lai interpretētu vecos vārdus jaunā veidā. Ja tas nebūtu iespējams, tad liela daļa tekstu – piemēram, reklāmas vai daiļliteratūra [...] – vispār nebūtu saprotami” (Cameron, 1995: 24). Tas, ka arī kļūdainu tekstu ir iespējams saprast, protams, nenozīmē, ka no kļūdām nav jācenšas izvairīties. Taču “nesaprotamība” noteikti nav loģiskākais un pārlicenošākais arguments, ko izmantot, rūpējoties par valodas pareizību. Turklāt, kā sacījis Ilmārs Šlāpins, “[pārprašana] nav vienīgais kritērijs nepareizumam. Var būt arī tāds lietojums, kas nav pārprotams, bet ir nepareizs” (“Satori” diskusija, 2017).

Protams, ir tādas valodas lietojuma jomas, kur nepārprotamība un skaidrība patiešām ir svarīga – piemēram, zinātniskā terminoloģija, kā arī juridiskie teksti. “Tiesību aktu tulkošanas rokasgrāmatā” uzsvērts, ka “neskaidra, neprecīza izteiksme var radīt negribētu interpretāciju un nevēlamas juridiskās sekas. Tas nozīmē, ka vārdu un teikumu konstrukciju izvēlei jābūt precīzai, loģiskai un valodas normām atbilstošai” (Valsts valodas centrs, 2021: 8), un attiecīgajā kontekstā šai domai var tikai piekrist. Taču ne viss, kas attiecas uz konkrētiem valodas funkcionālajiem stiliem un konkrētiem tekstu tipiem, jāuzskata par “labas un pareizas” valodas pazīmi vispār. Neoficiālā ikdienas komunikācijā, kā šķiet, maksimāla valodas skaidrība – tāda, lai lasītājs/klausītājs nevarētu nekur piesieties, neko nepārprastu, nenovērstos no tēmas utt. – visbiežāk parādās konfliktsituācijās. Un šis nerakstītais likums vai daļēji instinktīvais paradums savukārt ir spoguļattēls parādībai, kas ir tipiska tām konfliktsituācijām, kuras norisinās rakstiskā formā – tieksmei norādīt uz oponenta valodas kļūdām (vai drīzāk uz to, ko vērtētājs subjektīvi uzskata par kļūdu), lai tādējādi devalvētu otra teiktā saturu vai izsistu viņu no līdzsvara, vai arī lai vienkārši izvairītos no atbildes. Vārdu sakot, viennozīmīga un tikai vienā veidā interpretējama valoda visbiežāk saistās ar situācijām, kurām raksturīga formalitāte, emociju trūkums, stingra vadlīniju ievērošana; reizēm arī sekošana vairāk likuma “burtam” nekā “garam”; atsvešinātība, piesardzīgums, nedraudzīgums u. tml. Savukārt valodas daudznozīmība un dažādība (gan kā apzināta rotaļa, gan vienkārši

⁴⁴ Līdzīga (plaši izplatīta, bet šķietamās pārprotamības dēļ bieži kritizēta) divdabja konstrukcija ir arī latviešu valodā.

nebaidīšanās būt atšķirīgam vai tikt pārprastam vai nosodītam) piemīt situācijām, kurās valda sirsnība, entuziasms, radoša un atraisīta noskaņa utt. (Līdzīgu domu paudusi arī L. Kukle: “Svešvalodu iespraudumi signalizē, ka vide ir atbrīvota, runātājiem ir atļauts brīvi domāt un teikto precizēt.” (Kukle, 2020))

Nesaprašanas arguments palaikam tiek izmantots pasīvi agresīvā veidā – ar zemtekstu, ka tas, ko vērtētājs cita lietotajā valodā “nesaprot”, ir nepareizs vai nepieņemams. Daļa no situācijām, kur šī parādība vērojama, atgādina starpkultūru sadursmi. Sociālo tīklu vietnēs, plašsaziņas līdzekļu intervijās un citur palaikam lasāmi šādu situāciju apraksti – cilvēks stāsta, ka izlasījis kādu tekstu, noskatījis kādu raidījumu vai influencera video, dzirdējis pusaudžu sarunu vai tml. un, pēc paša teiktā, nekā neesot sapratis, jo attiecīgā runātāja vai teksta autora valoda bijusi nepareiza, sakropļota, piesārņota ar angļu vārdiem (vai arī teksts vai saruna vispār bijusi “pa pusei angļiski”). Taču vērtētājam droši vien neienāk prātā, ka attiecīgais diskurss visdrīzāk nemaz nebija domāts viņam, savukārt īstā mērķauditorija to, jādomā, saprata bez grūtībām. Protams, interese par to, ko un kā citi runā, savā ziņā ir vērtējama atzinīgi. Kā zināms, arī sociolingvistika lielā mērā cenšas atbildēt uz jautājumu, ko savulaik uzdeva Džoša Fišmens savā slavenajā rakstā 1965. gadā: “Kas runā kādā valodā ar ko un kur?” (*Who Speaks What Language to Whom and When?*). Arī 6.–7. gadsimta baznīcnieks un teologs (un kopš 20. gadsimta arī interneta neoficiālais svētais aizbildnis) Sv. Isidors no Seviljas (*Isidorus Hispalensis*) izteicies gandrīz identiskos vārdos: “Jebkura veida runā/sarunā visvairāk jāapdomā šis: kas runā un kura cilvēka klātbūtnē (burtiski: ‘pie kā’), par ko, kur un kad (burtiski: ‘kādā/kurā laikā’)”⁴⁵ (citēts pēc: Leiwo, 2020: 19). Taču radikālākie pūrisma aizstāvji, kā šķiet, neiedziļinās šādās niansēs, bet tiecas jebkuru lasīto tekstu vai dzirdēto runas aktu vērtēt saskaņā ar savām valodas pareizības mērauklām.

Visbeidzot, nesaprašana reizēm rada vēlēšanos iejaukties arī valodā pašā. Šeit teiktais daļēji sasauksies ar otrajā apakšnodaļā jau ieskicēto tēmu par vēlmi “piedalīties” valodas norisēs. Ik pa laikam latviešu virtuālajā un arī reālajā vidē kāds izsakās, piemēram, par to, kāpēc mēs jautājam: *Vai tu negribi ēst?* un atbildam nevis: *Jā, negribu*, bet gan: *Nē, negribu*; kāpēc *Kalniņa kungs* nav kāds, kuram *Kalniņš kalpo*, un kāpēc *Ilzes tante* pati ir *Ilze*, nevis tante kādai *Ilzei*; vai izskaņa *-nieks* ir noniecinoša utt. – un kur nu vēl visas peripetijas ar to, kāpēc vīrietis varot būt uzvārdā *Kļava* vai *Egle*, bet sieviete nevar būt *Ozols* vai *Bērziņš*. Protams, nav pamata gaidīt, lai neprofesionāļi zinātu visu teoriju

⁴⁵ *In quo genere dictionis illa sunt maxime cogitanda, quis loquatur et apud quem, de quo et ubi et quo tempore.* (Isidorus, Origines 2.14.1–2)

par kopdzimtes lietvārdiem, par pielikuma ģenitīvu, par nolieguma konstrukciju⁴⁶ dažādajām funkcijām utt. – bet tas, cik maz cilvēki reizēm uzticas paši savai dzimtajai valodai un cenšas tajā saskatīt kādas slēptas “tehniskas kļūdas”, reizēm tiešām pārsteidz. Piemēram, kādā FB domubiedru grupā reiz notika šāda saruna:

- A: *kā lai saprot latviešu valodas teikumu – es nevienu pasaulē nemīlu tā, kā Tevi? Tobiš visus citus nemīl mazāk, bet tevi visvairāk nemīlu? Kādi vēl ir mūsu sarunvalodas pārpratumi? [..] Viens otram piedāvājam – vai tu negribi? [..] Mums tie ne un nē katrā vārda galā sarunvalodā.*
- B: *Šitā pretrunu dialektika latvietim ir asinīs*
- C: *tādēļ laikam tie gudrie psihologi arī vis laik saka, lai nešķobās garīgais, lietojat mazāk vārdus ar ne – negribu, nevaru, neizdodas, nemāku, nesanāk utt. [..]*
- D: *Tad tautasdziesmas arī ir “sarunvalodas pārpratumi”?... Piemēram: “Neviens putniņš tā nepūta, / Kā pūš sila balodīt’s [..].” (Facebook, 2021. gada marts)*

Dažreiz novērots arī sašutums par valodniecības terminoloģiju – precīzāk sakot, par asociācijām, ko tā izraisa. Piemēram, kāda diskusija FB:

- A: *Kurš izdomāja jēdzienu “ciešamā” kārtā? Kāpēc tieši “ciešamā”, nevis “pasīvā”, “mierīgā” “atstāstījuma” vai vēl kā citādi?*
- B: *Tādēļ, ka tā ir nevis “mierīgā”, bet izsaka to, ka tiek “ciesta” cita veiktā darbība. To arī tā nosaukuma latīņu oriģināls nozīmē. [..]*
- A: *bet filosofiski ir jocīgi: kāpēc “es lasu grāmatu” ir darāmā (aktīva, ar pozitīvu nokrāsu), bet grāmata tiek lasīta ir ciešamā (darītājs nav nosaukts, negatīva nokrāsa, ciešanas). [..] kāpēc cieš? Kāpēc neizbauda? Jautājums bija par jēdzienu “ciešamā”*
- B: *Latīņu vārds “passivum” ir no vārda “ciest”! Vnk mums tas ir iztulkots latviski, angļi un daudzi citi transkribējuši latīņu vārdu.*
- A: *“passivum” varēja arī citādi iztulkot, vai ne? [..] (Facebook, 2018. gada marts)*

Reizēm rodas iespaids, ka cilvēki cenšas apliecināt savu pareizumu un pārākumu gan attiecībā pret citiem valodas lietotājiem (tostarp tiem, kas jau pirms viņiem valodu ir analizējuši un radījuši valodniecības terminoloģiju), gan arī pret valodu pašu, “atmaskojot” tās šķietamo nelogiskumu. Ētiski apšaubāma

⁴⁶ Nolieguma konstrukcijas latviešu valodā un lietotāju aizspriedumi pret tām nedaudz aplūkoti arī: Dimiņš, Strelēvica-Ošiņa, 2020: 19–20.

gan ir arī otra galējība – pārspilēta kalpošana valodai, iedomātu pareizības ideālu vārdā cenšoties ierobežot gan savus līdzcilvēkus, gan sevi pašu.

Dzimte un dzimumneitralitāte pareizības kontekstā

Noslēgumā aplūkosim kādu valodas jomu, kas savā ziņā ir veiksmes stāsts un kur tiekšanās pēc valodiskās un politiskās pareizības ir veicinājusi nevis ierobežojumus, bet gan radošās un arī analītiskās domas attīstību. Runa ir par gramatisko dzimti, kas (atšķirībā no skaitļa, laika, personas un citām gramatiskajām kategorijām) ir dažādu pārpratumu, domstarpību, teoriju un arī tēlainu interpretāciju avots, jo asociējas ar to jomu, kas cilvēka dzīvē ir viena no svarīgākajām – seksualitāti un radišanu. (Dzimtes gramatiskās nianšes vairāk izvērstas rakstā “Kam ir dzimte? Kam pieder dzimte?” (Strelēvica-Ošiņa, 2018a).) Turklāt dzimte tā vai citādi saistās ar visām šai nodaļā jau ieskicētajām tēmām – gan ar neiecietības izpausmēm, gan ar viennozīmību un daudznozīmību, gan ar cilvēka vēlmi “piedalīties” valodā, gan ar autoritāšu un varas jautājumiem, gan ar valodu robežu šķērsošanu un savstarpējo ietekmēšanos, gan ar saprotamības un nesaprotamības dinamiku. Par to, kā gramatikas termins *gender* ‘dzimte’ vispirms angļu valodā un pēc tam arī citās valodās paplašināja savu nozīmi, kļuva par sociālo zinātņu terminu un pēc tam arī par vispārlietojamu vārdu, ir rakstījuši dažādi pētnieki – tostarp par to, kāda bija šī termina attīstības gaita Latvijā, kur līdzās nu jau gandrīz vispārpieņemtajai *dzimtei* ir pastāvējuši arī sinonīmiski termini *sociālais dzimums* un *dzimumsocialitāte*, kamēr angļu termina adaptētie varianti *genders* un *dženders* un to atvasinājumi tautas mutē jau ieguvuši neskaitāmas nozīmes un funkcijas, apzīmējot gandrīz visu, kas ir kaut kādā veidā saistīts ar seksualitāti, bet atšķiras no heteronormativitātes, turklāt šķiet svešs, biedējošs un uzspiests Latvijas sabiedrībai “no ārpusēs”. (Par šo tēmu sk., piem.: Novikova, 2018; Zitmane, 2018; Strelēvica-Ošiņa, 2018a u. c.) Iespējams, ka konservatīvismu, bailes un neiecietību pastiprina tieši tas, ka jaunā informācija nāk ar angļu valodas starpniecību – ar angļu tekstu tulkojumiem un angļu vārdu aizgūšanu. Par to izteikusies arī, piemēram, amerikāņu politoloģe Džila Džozefsons (*Josephson*) un islandiešu politoloģe Torgerda Einarsdotira (*Einarsdóttir*), aprakstot situāciju islandiešu valodā un atsaucoties uz D. Kameronas teikto: “[K]ad “pareizā” vai “iekļaujošā (*inclusive*)” valoda [...] ietver angļu terminoloģijas importēšanu citā valodā, to [...] reizēm uztver kā anglofonu imperiālismu (Cameron, [1995] 2012).” (Josephson, Einarsdóttir, 2016) Viņas arī uzsver, ka “islandiešu valodas gramatikā liela nozīme ir dzimtei (*Icelandic is a deeply gendered language*), kas ievērojami apgrūtina jebkuru

mēģinājumu izaicināt tradicionālās dzimumu normas, lomas un izteiksmes veidus” (Josephson, Einarsdottir, 2016) – un te varam saskatīt līdzību arī ar latviešu valodas situāciju. Par grūtībām pielāgot latviešu gramatikai dzimumneitralitāti – resp., izvairīties no *generic masculine* (vīriešu dzimtes lietošanas abu dzimumu apzīmēšanai)⁴⁷ – sk. arī: Strelēvica, 2004; Veisbergs, 1999; Veisbergs, 2018 u. c.

Tagad, pārdesmit gadus pēc dzimumneitralitātes tēmas ienākšanas latviešu kultūrvidē, jāsecina – lai gan ideāli risinājumi vēl nav atrasti, valodas un tās lietotāju radošais potenciāls ir radījis un rādījis interesantus meklējumu ceļus. (Līdzīgi savulaik arī eksperimentālā feministu literatūra (kam raksturīgas vārdu spēles, okazionālismi, jaunvārdi u. c.) un tās tulkošana, ko analizējusi kanādiešu tulkojumzinātniece Luīze fon Flotova (*Flotow*) savā grāmatā “Tulkojums un dzimte: tulkošana feminisma laikmetā” (*Translation and Gender: Translating in the “Era of Feminism”*, 1997), meta izaicinājumu patriarhāli “pareizās” un konvencionālās valodas normām angļu, franču un citu valodu vidē.) Ne vienmēr šie dzimumneitralitātes meklējumu ceļi latviešu valodā ir bijuši gludi – kopš 20. gadsimta 90. gadiem ir redzēti gan ar slīpsvītrām izraibināti teksti, kur mēģināts vārdiem vienlaikus likt abu dzimšu formas (*viņi/-as, viņi/viņas, autors/-e, autors/autore* u. tml.), lai tā atveidotu angļu valodā lietoto *he/she* ‘viņš/viņa’ un lietvārdus, kuriem nav dzimtes atšķirību; gan tulkojumi, kur nemotivēti uzsvērti, piemēram, “visi vīrieši un sievietes” (bet būtu pieticis avotteksta *all men and women* atveidot kā *visi cilvēki*), gan citi varianti. Ir redzēts un arī piedzīvots, ka dzimumneitralitāti latviešu tekstā var veiksmīgi atveidot, izvēloties tādas locījumu formas, kas abās dzimtēs sakrīt. Tādos gadījumos reizēm nākas, piemēram, avotteksta vienskaitļa vietā mērķtekstā izmantot daudzskaitli vai otrādi: *translator’s* (vsk.) *task* > *tulkotāju* (dsk.) *uzdevums*; *to address the readers* (dsk.) > *uzrunāt lasītāju* (vsk.) u. tml. Runa ir par gadījumiem, kur konteksts neprasa dzimumu vienlīdzības uzsvērtu apliecinājumu – ja prasa, tad iespējams arī lietot abas dzimšu formas paralēli (piem., *feministi un feministes*).

Ir redzētas arī dažādu nozaru latviešu intelektuāļu diskusijas par to, vai neievieš dzimumneitrālu galotni *-o*, lai tādējādi izvairītos no *generic masculine* šķietami nelōģiskās lietošanas, runājot, piemēram, par kādas nozares *zinātniekiem* vai *konferences dalībniekiem*, ja to vairums pārstāv sieviešu dzimumu. Piemēram, šāda saruna FB:

⁴⁷ Terminam *generic masculine* vēl nav nostabilizējies viens latviešu ekvivalents. *Generic* šai kontekstā mēdz tulkot kā *vispārējs/vispārīgs/vispārīnāts* vai arī atveidot kā *ģenērīks*; kādā avotā *generic he* atveidots arī kā “kopdzimtes vietniekvārds *he*” (Vinčela, 2015) utt. Tādēļ šeit skaidrības labad lietots termina angļiskais oriģināls.

- A: *Bet varbūt eksistē latvju mēlē kāds cits profesijas nosaukums, kas ir inkluzīvs vai dženderņūtrals⁴⁸? To var lietot kā paraugu [...].*
- B: *Mums nav nekatrās dzimtes tas ir visa ļaunuma pamats :D*
- C: *Tāds inkluzīvs profesijas nosaukums varētu būt tāds, kas izteikts ar kopdzimtes vārdu. (Pagaidām gan nāk prātā tikai “algots/algota slepkava”...) :)*
- A: *Vai arī nelokāms vārds ar -o galotnē. [...]*
- C: *Jā, tikai šie vārdi (aizguvumi ar galotni -o) latviešu valodā ir vīriešu dzimtē. (Facebook, 2017. gada septembris)*

Otrā citētā komentāra autors jokojot ir izteicis patiesībā ļoti būtisku novērojumu – nekatrās dzimtes trūkumu latviešu valodā tiešām gan apzināti, gan neapzināti ir izjutuši daudzi un, kā novērots, centušies šo gramatisko lakūnu dažādos veidos aizpildīt vai vismaz konceptualizēt. Taču tad reizēm rodas pārpratumi. Piemēram, režisore Krista Burāne apgalvo: “Kā jau kārtīgai indoeiropiešu valodai pienākas, latviešu valoda par būtiskāko atšķirību starp dažādiem fenomeniem uzskata dzimumu, bet atšķirībā no citām šīs grupas valodām nezināmu iemeslu dēļ ir pilnībā pazaudējusi nekatro vai kopdzimti [izcēlums mans – D. S.-O.]” (Burāne, 2020) Nekavējoties pie tādām detaļām, ka indoeiropiešu valodas ir saime, nevis tikai “grupā”, pievērsīsimies tam, kādēļ jēdziens *nekatrā dzimte* vienādots ar *kopdzimti*. Latviešu valodā nekatrā dzimte patiešām ir jau sen izzudusi, taču kopdzimtes lietvārdi (*paziņa, slepkava* u. c.) joprojām pastāv, kaut arī to nav daudz. Kopdzimte būtībā ir nekatrās dzimtes pretstats – kopdzimte ietver gan vīriešu, gan sieviešu dzimti (jo var apzīmēt abu dzimumu referentus), savukārt nekatrā dzimte tās izslēdz, jo *nav* nedz vīriešu, nedz sieviešu dzimte. Taču varbūt tieši tāpēc, ka šie abi jēdzieni savā veidā ir pretēji binārajam vīriešu/sieviešu dalījumam, turklāt latviešu valodas runātājs tos sastop reti, tie palaikam tiek gan sapludināti kopā, gan pārprasti. K. Burānes rakstā pieminēts cilvēks, kura uzvārds latviskojumā ir 4. deklinācijas kopdzimtes vārds – Terenss Makena (*McKenna*). Taču viņa to brīžiem pārvērs par 1. deklinācijas vīriešu dzimtes vārdu: “Terensa Makena runai” un “tik drosmīga kā Makens” (Burāne, 2020). Šķiet, te apgrieztā veidā izpaužas K. Burānes pašas kritizētais stereotips: “[D]iemžēl ikdienas uztverē galotne “-s” lielākajai daļai cilvēku nozīmē nevis vispārinājumu, bet vīriešu dzimti.” (Burāne, 2020)

Savukārt galotnes *-a* un *-e* daudziem šodien asociējas galvenokārt ar sieviešu dzimti. To apliecina arī A. Veisberga teksts, ka 18.–19. gadsimtā latviešu

⁴⁸ Diskusijas dalībnieks humora nolūkos terminu *gender-neutral* šeit transkribē, nevis lieto latvisko ekvivalentu *dzimumneutrāls*.

valodā lietots “kuriozais *ārste* ar sieviešu galotni, bet semantiski vīriešu dzimtes lietojumu” (Veisbergs, 2018: 24). Jāiebilst, ka tolaik gan šī galotne nevienam latviski rakstošajam visdrīzāk neasociējās nedz ar ko kuriozu, nedz “sievišķīgu”. Tā bija diezgan izplatīta galotne tādiem vīriešu dzimtes (un vismaz teorētiski kopdzimtes) lietvārdiem kā *ārste*, *prezidente*, *studente* u. c., kas vēlāk pārgāja 1. deklinācijā ar galotni *-s*. Atcerēsimies arī tos laikus, kad latviešu (resp. latviskos) personvārdus *Jānis*, *Juris* u. c. baznīcas reģistros un citur mēdza pierakstīt kā *Janne*, *Jurre* u. c. Tiesa gan, šī mūsdienu skatījumā neierastā forma izrietēja nevis no latviešu valodas gramatikas, bet gan no citvalodu ietekmētās rakstības īpatnībām.

2004. gadā kopdzimtes lietvārdu kontekstā tika izteikts šāds novērojums un retorisks jautājums (vienlaikus darinot arī jaunu terminu *neīstie kopdzimtes vārdi*): “Semantiski par kopdzimtes vārdiem gribas uzskatīt arī vārdus *cilvēks*, *būtne*, *persona*, *bērns* u. c., taču gramatiski tie tādi nav, jo ar īstajiem kopdzimtes vārdiem iespējams abu dzimšu saskaņojums [...] (*manš paziņa* vs. *manā paziņa*), bet ar minētajiem – tikai tās dzimtes saskaņojums, kāda piemīt attiecīgajam vārdam (*viņā ir gudrs cilvēks*, *viņš ir liela personība*). [...] [I]nteranti, kā feministi uztver faktu, ka daži no šiem “neīstajiem kopdzimtes vārdiem” latviešu valodā ir sieviešu dzimtē, kaut arī var apzīmēt abu dzimumu cilvēkus, piemēram, *būtne* un *persona*?” (Strelēvica, 2004: 61) Tā nejausi aizsākās termina *neīstie kopdzimtes vārdi* sarežģītais ceļš, kura gaitā piedzīvotas gan dažādas modifikācijas (piem., dažviet redzēta forma *neīstās* [izcēlums mans – D. S.-O.] *kopdzimtes vārdi* (Meistere, 2009; Vinčela, 2015)), gan neskaidrības par termina īsto autorību, gan iemūžināšana akadēmiskajā latviešu valodas gramatikā (LVG, 2013: 334), gan jēdziena sašaurināšana, ietverot tajā tikai sieviešu dzimtes vārdus (Kalnača, Lokmane, 2021: 101). Tas viss liecina, ka šī gramatiskā kategorija (pareizāk sakot, apakškategorija) ir vitāla un lietotājiem aktuāla.

Taču vēl interesantāka ir zudušās nekatrās dzimtes konceptualizēšana mūsdienu latviešu valodā. Kā izrādās, valodas lietotāju kopienas stereotipiskie priekšstati par kādu gramatisku parādību, kura šajā valodā nemaz neeksistē, var veidoties uz valodu kontaktu un svešvalodu zināšanu pamata. Arī tādējādi acīmredzot var izpausties J. Blomārta aprakstītie superdiversie repertuāri (*superdiverse repertoires*), kas ietver dažādu valodu zināšanu un pieredžu mijiedarbību un “visu komunikatīvo līdzekļu kopumu” (Blommaert, Backus, 2013). Atcerēsimies arī P. Tradgila pētījumus par to, kā valodu kontaktu dēļ mēdz notikt ne tikai vienkāršošanās, bet arī sarežģīšanās (*complexification*), kad no citas valodas aizgūtie morfoloģiskie un sintaktiskie modeļi valodu papildina (Trudgill, 2011 u. c.).

Mūsdienu latviešiem lietvārda galotne *-o* bieži asociējas ar dzimumneit-rālu statusu (kā redzējam arī iepriekš citētajā diskusijā), jo šāda galotne bieži ir nekatrās dzimtes vārdiem krievu valodā (iespējams, šo iespaidu pastiprina tas, ka latviešu valodā galotne *-o* ir tikai dažiem aizgūtiem lietvārdiem, kas apzīmē nedzīvus priekšmetus). Šis stereotips savulaik parādījās arī diskusijās par to, kā latviešu valodā saukt jauno valūtu – *eiro*, *eira* vai *eirs*. Piemēram, 2004. gadā kāds raksts (Cibuļš, 2004) par šo tēmu laikrakstā “Diena” bija ilustrēts ar zīmē-jumu, kur attēlotas trīs personificētas eiro monētas ar cilvēku kājām – viena ģērbusies biksēs, otra svārkos, bet trešā bez apģērba, kas norādītu uz “dzi-mumu”. Ieva Raudsepa, apcerot nebinārās dzimtes (*non-binary gender*) ievie-šanu latviešu valodā, atstāsta vienu no Kārļa Vērdiņa ieteiktajiem variantiem, kur pausts līdzīgs priekšstats: “Darināt vārdus ar galotni “-o”. Latviešu valodā aizgūtiem vārdiem ar izskaņu “-o” (piemēram, “kino” vai “radio”) ir vājāka saistība ar bināro dzimtes dalījumu, un attiecīgi varētu darināt vārdus ar šo izskaņu: “Es esmu nebināro.” [...] Reizē, iesaistot šos vārdus teikumā, tie gan tāpat būtu jāveido saskaņā ar vīriešu vai sievietes dzimti.” (Raudsepa, 2021) Te jāpiebilst – ja Latvijā viena no populārākajām svešvalodām būtu nevis krievu valoda, bet spāņu vai itāļu valoda, galotne *-o* mums droši vien asociētos pir-mām kārtām ar vīrišķību, nevis ar “nekatrību” vai “nebinaritāti”. Savukārt krievu nekatrās dzimtes vietniekvārds *ono* palaikam parādās latviešu sarun-valodā kā aizguvums *ono*, ar ko apzīmē (bieži ar negatīvu attieksmi) jebko, kas atšķiras no heteronormatīvātes – homoseksuālu cilvēku, transpersonu, bezdzimuma būtni, kastrētu/sterilizētu dzīvnieku u. tml. Piemēram, šādos komentāros:

kāds vins vel virietis , kautkāds ono kas nevar izlemt kurā tualetē iet (skaties.lv, 25.03.2021.)

Manējais runcis tagad -ono- un arī iedzīvojies 10kg (http://intereses.oho.lv, 24.08.2006.)

Bet šeit jau nav vairs ne matriarhāts, ne patriarhāts – te ir ono – ne šis, ne tas. Pilnīgs ārpriests (Brīze, 2012)

Savdabīgs piemērs ir arī 2012. gadā iznākušais Ievas Plūmes romāns “Rēzus”, kura galvenais varonis, biseksuālais Rēzus, kuram vienlaikus ir sieva un vīrs, ir iecerēts kā persona ar neskaidru identitāti, kaut gan romāna tekstā uz viņu visur attiecināta tikai vīriešu dzimte. Uz grāmatas 4. vāka lasāms šāds Ievas Kolmanes komentārs: “Atrasta vidējā dzimte: latviešu valodā tādas diem-žēl nav, toties šeit tā aizvietota ar īpatno, reti lietoto trešo deklināciju. Rēzus ir cilvēks bez dzimuma un kultūras identitātes [...]. Ne pozitīvs, ne negatīvs.”

(Kolmane, 2012) Pirmkārt, interesanti, ka te lietots krievu gramatikas termina *средний род* burtisks tulkojums, nevis “nekatrā dzimtē”. Otrkārt, kādēļ 3. deklinācijas galotne, kas gandrīz vienmēr ir vīriešu dzimtē, lietota, lai simbolizētu “vidējo” dzimti/dzimumu?... Iespējams, viens no iemesliem ir tas, ka šīs deklinācijas uzvārdus sabiedrība palaikam uztver kā nelokāmus vārdus – piemēram, bieži redzamas tādas konstrukcijas kā *intervija ar Vestardu Šimkus* (kaut gan instrumentāla locījumā būtu jāsaka *ar Šimku*).

Pasaulē, tostarp arī Latvijā, palaikam tiek diskutēts par zviedru valodā nesen ieviesto dzimumneitrālo vietniekvārdu *hen*, kas ir aizguvums no somu dzimumneitrālā (jo somu valodā vispār nav gramatiskās dzimtes) vietniekvārda *hän*. Vairāki autori – Signe Rirdance (2015), Aigars Štokenbergs (2021) un jau minētā Ieva Raudsepa (2021) – ir apcerējuši latviešu valodas libiskajā dialektā sastopamo vietniekvārdu *viš* ‘viņš’; bieži lietots attiecībā uz abiem dzimumiem, jo libiskajā dialektā sievietes dzimti tikpat kā nelieto) kā iespējamo latviešu ekvivalentu zviedru vietniekvārdam *hen*. I. Raudsepa atstāsta K. Vērđiņa teikto: “Sekot libiskajai “ventiņū” izloksnei, jo tās ietekmē iespējams atteikties no galotnēm vispār. Tad ir jāmodificē arī citu vārdšķiru lietojums, izdzēšot norādes par bināru dzimtes dalījumu. Kā vietniekvārdu varētu ieteikt lietot “viš”, pieņemot, ka tas vienlīdz attiecas uz jebkura dzimuma un dzimtes personu: “Es esmu nebinār” vai “Es esmu kvīr⁴⁹”; “Viš ir kvīr(s)”; [...] “Jān Bērziņ nav lasīj’s grāmatu par kvīr seksualitāti”” (Raudsepa, 2021) Iecerei par vietniekvārda *viš* funkciju paplašināšanu noteikti ir savas priekšrocības, turklāt tās skartu ne tikai dzimtes jautājumus. Piemēram, tas varētu uzlabot libiskā jeb tāmnieku dialektā publisko tēlu un pievērst tam lielāku sabiedrības uzmanību, mazinot līdzšinējo bieži vien nenopietno attieksmi (sabiedrības stereotipi par libisko dialektu savulaik aplūkoti: Strelēvica-Ošiņa, 2009; Strelēvica-Ošiņa, 2014b u. c.). Tomēr vārdam *viš* kā vispārlietojamam dzimumneitrālam vietniekvārdam būtu arī savi trūkumi – tā tomēr ir vīriešu dzimtes forma, lai arī fonētiski reducēta; tā ir specifiska Kurzemei (tādējādi tiktu “diskriminētas” Vidzemes libiskās izloknes, kur lieto *viņš* vai *viņč*); daudziem, jādodomā, tā būtu nepieņemama, jo liktos pārāk dialektāla, arhaiska vai komiska.

Iespējams, teorētiski varētu teikt, ka sarunvalodā aizgūtais vietniekvārds *ono* daļēji jau ir atbilde uz I. Raudsepas raksta virsrakstā uzdoto jautājumu “*They, hen, hän... viš?*” un arī citu autoru un pētnieku meklējumiem, kā latviski apzīmēt nebināro dzimti. Galu galā šis aizguvums ir pārņemts un izplatījies dabiskā, spontānā ceļā, tādēļ varētu kļūt populārāks nekā kāds “no augšas” ieviests termins. Tomēr maz ticams, ka latviešu sabiedrība varētu akceptēt *ono*

⁴⁹ “Kvīrs” ir transkribēts latviešu ekvivalents angļu terminam *queer*, ar ko mūsdienās bieži apzīmē nebinārās dzimtes identitātes un netradicionālās seksuālās orientācijas.

kā oficiālu vietniekvārdu – pirmkārt, ar to saistās pārāk daudz negatīvu konotāciju (tas bieži tiek lietots gandrīz kā lamuvārds; reti ar neitrālu attieksmi). Otrkārt, daudziem tas nebūtu pieņemams tādēļ, ka tas ir krievu valodas vārds (un jādodomā, ka pretestība te būtu vēl daudzkārt lielāka nekā pret tādiem šķietamiem rusicismiem kā *runa iet*). Vēl viens aizgūtais dzimumneitrālais vietniekvārds – vismaz dažu cilvēku lietojumā, uz kuriem atsaucas I. Raudsepa (2021) –, ir angļu daudzskaitļa 3. personas vietniekvārds *they* ‘viņi/viņas’. Angļu valodā *they, their, them* priekšrocība ir tāda, ka tie šādā nozīmē bija lietoti jau senāk, pirms preskriptīvās normas sāka pieprasīt vienskaitli lietot tikai *he* vai *she*. Latviešu daudzskaitļa 3. personas vietniekvārdi nebinārajam nolūkam neder, jo tie ir ar konkrētu dzimti – *viņi* un *viņas*. Angļu vārda *they* reālu aizgūšanu un adaptēšanu latviešu valodā tomēr ir grūti iztēloties. Visbeidzot – varbūt pēc zviedru parauga, kur tika aizgūts kaimiņos esošās somugru valodas bezdzimtes vietniekvārds, arī mums racionālāk būtu aizgūt nevis lībiskā dialekta *viš* (kā piedāvāja daži iepriekš citētie autori), kur dzimumspecifiskais elements tomēr ir nojaušams, bet gan lībiešu valodas 3. personas vietniekvārdu *ta* ‘viņš/viņa’, kurš ir pilnīgi dzimumneitrāls. (Jāatzīst gan, ka visus šos novērotos vai iespējamos dzimumneitrālā vietniekvārda variantus savā ziņā pat teorētiski apcerēt ir riskanti – jo daļa sabiedrības, kā zināms, izdzirdot jebkuru jaunvārdu no valodnieka mutes (pat ja tikai komentējošā, nevis rekomendējošā formā), to automātiski uztver kā valodnieka uzspiestu.)

Taču jebkurā gadījumā – gan citur pasaulē, gan latviešu valodas vidē t. s. iekļaujošā valoda (*inclusive language*) un dzimumneitralitāte vairs nav tikai “no augšas” vadīts preskriptīvisms (par dzimumneitralitāti kā “politiski atbildīgu preskriptīvismu” sk. arī: Curzan, 2014 u. c.), bet arī valodas lietotāju pašu dabiskā vēlme, kurā ir vērts ieklausīties. Iespējams, šie procesi veicina arī iedziļināšanos valodniecības terminoloģijā un tās attīstību, pat ja reizēm šķiet, ka tie padara valodu nesaprotamāku.

Tradicionāli joprojām tiek uzskatīts un pausts, ka “[l]abas valodas lietojuma pamatpazīmes ir skaidrība, precizitāte [...]. Taču [...] pieņemams spēkā politikorektuma, eifēmizācijas un birokratizācijas mode, kas līdzī nes tieši pretējo – neskaidrību, neprecizitāti, aizmiglotību. Tā [...] gāžas iekšā arī latviešu valodā” (Veisbergs, 2021: 72). Tomēr, kā šai nodaļā jau vairākkārt uzsvērts, neskaidrība un arī pat t. s. birokratizācija ne vienmēr ir ļaunums. Šķietamā neskaidrība savureiz var būt arī priekšrocība, kad ar dažādi interpretējamu vārdu var izteikt vairāk nekā ar “plakanu” un viennozīmīgu. Savukārt tas, ko mēdz saukt par birokrātisko, kancelejisko utt. valodu, ir Rietumu kultūras un civilizācijas mantojums, kuram piederīgi esam arī mēs – un tajā mēs nevaram norobežoties nedz no vēstures (resp., no tām frāzēm, jēdzieniem un metaforām, kas no klasiskās senatnes un viduslaikiem caur starpniekvalodām jau ir atnākušas

pie mums), nedz arī no šodienas jaunievedumiem un sabiedriski aktuālajām pārmaiņām. Turklāt arī tradicionālajām vērtībām nav obligāti jāsaistās tikai ar norobežošanas un ar viendabības ideālu. Piemēram, kā uzsvēris Bernards Spolskis, “[k]ristietību ir iedibinājuši plurilingvi, kas dzīvojuši multilingvālā sabiedrībā, un tā tradicionāli un aktīvi ir izplatīta visā pasaulē. Kristietībai raksturīga svēto rakstu tulkošana citās valodās”⁵⁰ (Spolskis, 2011: 59). Tad kādēļ lai mēs no multilingvisma, heteroglosijas, tulkošanas, dažādības un daudznozīmības atteiktos šodien?

Rezumējot aplūkotos valodas “pareizības” aspektus, kuri, spriežot pēc novērotajām lingvistiskajām attieksmēm, latviešu sabiedrībai šobrīd šķiet būtiskākie, rodas iespaids, ka no trim 2011. gadā aprakstītajiem preskriptīvisma paveidiem tagad arvien aktuālāks kļūst arī pirmais – t. i., uz cilvēku orientētais preskriptīvisms. Par to ļauj secināt gan arvien asākās neiecietības izpausmes (tendence līdzcilvēkus vērtēt pēc valodas lietojuma “pareizības”), gan arī centieni neiecietību novērst. Jebkurā gadījumā ir vērts atgādināt un apsvērt D. Kristala teikto: “Mums visiem klāsies labāk, ja mēs cienīsim [izcēlums mans – D. S.-O.] to, kā citi ir dažādojuši valodu, veidojot savas kopienas.” (Crystal, [2006] 2007: 105)

⁵⁰ Ērtības labad citāts dots no grāmatas latviešu izdevuma Inas Druvietes tulkojumā.

Sociolingvistikā par vienu no valodas politikas veiksmes mērauklām tiek atzīta lingvistiskās attieksmes maiņa (Riagáin, 2008; Smagulova, 2008; Moriarty, 2010), īpaši tad, ja notiek pārmaiņas ar tiesību aktiem noteiktajā valodu hierarhijā. Latvijas valsts valodas politikas pamatnostādnes un tiesību aktos noteiktie uzdevumi latviešu valodas ilgtspējas un konkurētspējas nodrošināšanai ir izpildāmi tikai tad, ja līdztekus valodas politikas juridiskajam, pedagoģiskajam un lingvistiskajam virzienam tiks veikti mērķtiecīgi pasākumi attieksmes un pārlicības izpētē un veidošanā. Valodas loma sabiedrībā būs atkarīga gan no tās juridiskās aizsardzības mehānismiem, gan no lietojuma visās sabiedriski nozīmīgajās funkcijās, ko savukārt lielā mērā noteiks *lingvistiskā attieksme*.

Valoda kā vērtība, valoda kā identitāte, valoda kā ikdienas darbarīks – šīs valodas daudzveidīgās šķautnes gan personības, gan sabiedrības apziņā ir savijušās vienotā veselumā, un tās atšķetināt nodalītai analīzei ir tikpat kā neiespējami. Lingvistiskās attieksmes sociolingvistiskās analīzes uzdevums

ir atšķirt un izcelt tās identitātes sastāvdaļas, kam ir saistība ar valodas lomu sabiedrībā, bet tas nav iespējams, neizmantojot socioloģijas, psiholoģijas, vēstures, filozofijas, politikas zinātnes un citu nozaru izpētes metodes un atziņas. Tāpēc ļoti svarīgs šai izpētei ir nacionālās identitātes koncepts. Piederība pie latviešu valodas runātāju kopuma nozīmē arī piederību pie jēgpilna un savdabīga pasaules skatījuma. Kā atzinusi Maija Kūle šīs monogrāfijas recenzijā, “uzsverot latviešu valodas skatījumu ontoloģiskā un eksistenciālā dimensijā, kļūst skaidrs, ka valsts valodas statusa un attīstības sagrāve nozīmētu arī paša valstiskuma iznīcību, kas nevar tikt pieļauts ne tiesiskā, ne morālā nozīmē. Tādēļ valodas ciešā sasaiste ar nācijas identitāti ir vajadzīga un pareiza kā tiesībpolitiska konsekvence un filosofiska pozīcija”.

Identitāte nereti tiek uztverta kā nemainīgs, statisks izjūtu un attieksmju komplekss, pietiekami nenovērtējot tā mainīgo dabu. Valodas politikas veidotājiem tādēļ jāņem vērā “gan tas, kā valoda funkcionē un nosaka indivīda lomu sociālajā vienībā, gan tas, kā tā palīdz šādu vienību veidot” (Joseph, 2006: 22). Valodas un identitātes mijiedarbība tātad nekad nav akmeni kalta, bet pakļauta pārmaiņām galvenokārt ārēju politisku, ekonomisku vai kultūras procesu ietekmē. Joprojām nav arī īstas skaidrības par vērtību nozīmi identitātes veidošanās un izpausmes procesā. Vai latviešu valoda arī mūsdienās tiek atzīta par vērtību, kuras uzturēšanai vērts ieguldīt pūles un kura nav vērtējama tikai ekonomiskā izdevīguma kategorijās? Vai varam paļauties uz “kultūrvēsturiskās paradigmas” stabilitāti, vai jārod jauna pieeja valodas stiprināšanai vērtību sistēmā? Tas vēl jāpētī.

Pat tad, ja radīsim vismaz darba atbildes uz jautājumiem par lingvistiskās attieksmes saknēm identitātes kompleksā un vērtību sistēmā, atliek vissarežģītākie uzdevumi: pirmkārt, konstatēt un fiksēt lingvistiskās attieksmes rādītājus, otrkārt, atspoguļot saikni starp lingvistisko attieksmi un reālo lingvistisko uzvedību.

Faktoloģisko materiālu lingvistiskās attieksmes pētījumiem nodrošina Latviešu valodas aģentūras veiktais regulārais latviešu valodas situācijas monitoringa. Jaunākais pētījums “Valodas situācija Latvijā: 2016–2020” arī ir tapis Valsts pētījumu programmas “Latviešu valoda” (2018–2021) projektā un kopā ar šo monogrāfiju veido nepieciešamo veselumu lingvistiskās attieksmes izpratnei. Atšķirībā no šīs monogrāfijas, kuras centrā ir tieši latviešu valodas runātāju lingvistiskā attieksme, minētais pētījums skata Latvijas sabiedrību kopumā. Ar kvantitatīvu socioloģisko metožu palīdzību tiek konstatēts pašreizējais stāvoklis un dinamika valodu prasmes un valodu lietojuma jomā, izdarot arī vispārējus secinājumus. Jāpiebilst, ka latviešu lingvistiskās attieksmes izpratnē arī citu tautību Latvijas iedzīvotāju uzskatu un praktiskās uzvedības apzināšana ir nozīmīga – te pastāv savienoto trauku princips. No vienas puses,

pašu latviešu attieksme pret savu valodu un tās lietojumu ietekmē latviešu valodas kā otrās valodas runātājus, no otras puses, citu Latvijas iedzīvotāju attieksme pret valodu atspoguļojas latviešu uzskatos un rīcībā.

Pētījuma autori Latvijas sabiedrības lingvistisko attieksmi pārskata periodā raksturo šādi: “Lingvistiskās attieksmes rādītāji iezīmē kopumā pozitīvas tendences ne tikai latviešu valodas lomas un vērtības pieaugumā sabiedrībā (izņemot atsevišķas grupas: nepilsoņus, vecāka gadagājuma cilvēkus, kam dzimtā valoda nav latviešu), bet arī sabiedrības izpratnē par valodu hierarhiju valstī un daudzvalodības procesiem, resp., oficiālās valodas prasme kā ieguvums indivīda izaugsmei, apzinoties, ka valsts valodas prasme nav traucēklis ne dzimtās valodas saglabāšanai, ne citu valodu apguvei. Īstenojot valodas politiku, jāņem vērā, ka izpratne par valodu lomu un hierarhiju, pārmaiņas lingvistiskajā attieksmē vispirms ir balstītas labā valodas prasmē. Līdz ar latviešu valodas prasmes pieaugumu, kas pozitīvi ietekmē attieksmes un pārliecības veidošanos, valodu izvēles paradumus u. c. valodas lietojuma jeb lingvistiskās uzvedības aspektus, palielinās arī latviešu valodas kā oficiālās valodas stabilitāte un valsts valoda var ieņemt statusam atbilstošu vietu valodu hierarhijā.” (Valodas situācija, 2021: 147)

Atšķirībā no valodas prasmes un valodas lietojuma parametriem, kas samērā precīzi nosakāmi ar anketēšanu vai citām kvantitatīvajām metodēm, lingvistiskā attieksme ir grūti definējama un praktiski neizsakāma izmērāmās vienībās. Anketēšanas un strukturētu interviju ceļā varam gūt vienīgi virspusēju priekšstatu par pozitīvu, neitrālu vai negatīvu attieksmi pret kādu noteiktu valodu vai valodas variantu. Paslēpta paliek visnozīmīgākā – motivācijas daļa. Tāpēc patiesā lingvistiskās attieksmes cilme konstatējama vai nu dziļākās daļēji strukturētās intervijās, vai arī tiešajos novērojumos un tekstu analizē, turklāt saistot attieksmi ar personības un sabiedrības grupas vērtību sistēmu un identitātes apziņu.

Kā norāda Sihua Liangs, “bēdīgi slavenā enigma, kas apgrūtina jebkurus pētījumus par sabiedrības attieksmi, ietekmē arī lingvistiskās attieksmes pētījumus: iespējamā nesakritība starp lingvistisko attieksmi un uzvedību. Pētnieki nemitīgi konstatē atšķirību starp aptaujās pausto attieksmi un cilvēku lingvistisko uzvedību un citiem ar to saistītiem lēmumiem ikdienā. Šīs problēmas risināšana ir kritiski svarīga, jo pieņēmums, kas ir daudzu lingvistiskās attieksmes pētījumu pamatā, saistās ar pārliecību, ka, izprotot lingvistisko attieksmi un tās saistību ar lingvistisko uzvedību, ir iespējams mainīt vai nu vienu, vai otru” (Liang, 2015: 37).

Minētais atzinums latviešu lingvistiskās attieksmes izpētē ir īpaši aktuāls. Jau folklorizējies atzinums, ka latvietis par savu valodu gatavs atdot dzīvību, bet ne tajā sarunāties ar savu kaimiņu vai darbabiedru, pat labu latviešu

valodas pratēju. Šī fenomena saknes acīmredzot ir tik dziļas un sazarotas, ka šajā pētījumā tā skaidrojumam esam pietuvinājušies tikai nedaudz. Pētījuma “Valodas situācija Latvijā: 2016–2020” autore secina: “Kā rāda valodas situācijas izpēte jau vairākos posmos, lingvistiskās attieksmes veidošanās sabiedrības daļā, kurai latviešu valoda nav dzimtā, visvairāk ir saistīta ar valodas prasmes līmeni – jo labāka ir latviešu valodas prasme, jo pozitīvāka lingvistiskā attieksme un jo brīvāk, biežāk un plašāk tiek lietota latviešu valoda. Par to liecina latviešu valodas lietojuma pieaugums savstarpējā saziņā ar latviešiem privātajā komunikācijā. Savukārt latviešu valodas kā dzimtās valodas runātāji pauž viedokli, ka latviešu valodai ir svarīga loma gan indivīda identitātes, gan valstiskās piederības aspektā (un arī valodu hierarhijā Latvijā tā ieņem galveno vietu), taču reālā lingvistiskā uzvedība atšķiras no šīs pārliecības: saziņā notiek pāreja uz sarunas partnera dzimto vai kādu citu komunikācijas starpniekvalodu (visbiežāk krievu, bet arī angļu valodas lietojuma biežums strauji pieaug) arī tad, ja visi sarunas dalībnieki prot latviešu valodu. Līdz ar to valstiski pozitīvu izmaiņu panākšana valodas lietojumā ikdienā joprojām būs viens no sabiedrības izglītošanas pamatuzdevumiem.” (Valodas situācija, 2021: 185)

Jāpievienojas Latviešu valodas aģentūras secinājumam, ka sabiedrības iesaiste valodas politikas īstenošanā un sabiedrības izglītošana ir viens no sarežģītākajiem uzdevumiem, bet var sniegt pozitīvus rezultātus valodu, indivīdu un sabiedrības mijattiecību (valodu ekoloģijas) noregulēšanā valstī. “Tas nozīmē skaidru, saskaņotu un konsekventu ziņu sniegšanu sabiedrībai no valodas politikas veidotāju puses; lepnuma un piederības valstij veicināšanu kontekstā ar valsts valodas lomas izpratni, vienlaikus dažādu valodu prasmes skatot kā ieguvumu gan indivīda, gan sabiedrības līmenī un kā priekšnoteikumu zināšanām par valodu (jeb valodu runātāju kolektīvu) savstarpējām attieksmēm un cieņpilnai attieksmei citam pret citu. Tā kā valodas lietojums vienmēr ir saistīts ar indivīda vai kādas sabiedrības daļas izvēlēm, lai veicinātu pozitīvu lingvistisko attieksmi, novērtējams sasniegtais, veicināma atbalstoša sabiedrības attieksme un veidojams zinātnisks konteksts sarunās par valodu koeksistences problemātiku, izvairoties no emocionāla nosodījuma un pārmetumiem sabiedrības rīcībā, izvēlēs un neveidojot negatīvus priekšstatus par indivīdiem vai plašākām kopienām.” (Valodas situācija, 2021: 185)

Šajā monogrāfijā esam snieguši ieskatu – bet tikai ieskatu – sarežģītajā lingvistiskās attieksmes būtībā, veidošanās procesā un izpausmēs atsevišķās nozīmīgās valodas lietojuma jomās. Lingvistiskās attieksmes izpēte ir nebeidzams process, papildinot faktu materiālu, apzinot jaunāko teorētisko literatūru un citu valstu pieredzi, izvēršot jau izdarītos secinājumus un izmantojot jaunas kompleksas metodes. Darbs turpinās.

Summary

LATVIAN LANGUAGE ATTITUDES: VALUES, BELIEFS, PRACTICE

The collective monograph “Latvian Language Attitudes: Values, Beliefs, Practice” was developed as a joint study within the framework of the State Research Programme “Latvian Language” (2018–2021), focusing on the theory of language attitude and its practical expression at the beginning of the third decade of the 21st century, and reflecting on the development of language as a facet of identity in the context of cultural contacts and historical processes in Latvia. The authors of the monograph are Dr. habil. philol. Ina Druviete (University of Latvia), Dr. hist. Kaspars Kļaviņš (University of Latvia), Dr. philol. Linda Lauze (Liepāja University), Dr. philol. Dite Liepa (University of Latvia), Mg. philol. Vija Požarnova (University of Latvia), Dr. philol. Dace Strelēvica-Ošiņa (University of Latvia).

INTRODUCTION

The third decade of the 21st century has begun with new global challenges for the humanity, such as climate change, violent conflicts, income inequality and others topped by a pandemic caused by a new virus. To overcome

the COVID-19 crisis, countries have mobilized research and technological resources, reinforced the status of evidence-based research and scientific expertise, and gained unprecedented incentives for the development of natural and life sciences. However, the unexpected situation has also made it clearer that the human is not just a biological being; it has showcased social and deep-rooted humanitarian challenges that can be critical beyond the epidemiological context. The past year has broadened the perspective on the humanities and social sciences, emphasizing their role not only in choosing the best communication models, but also in revising the value system of society.

A. Elsner and V. Rampton, being convinced that the COVID crisis cannot be resolved without the help of the humanities, maintain: “As the public is flooded with competing narratives of what the crisis is and how it can be resolved, the humanities enable us to resist those who claim certainty using simplified biological or societal models. Instead, they point to ways out that involve cultivating the shared habits, beliefs, and values that make social life possible. The pandemic has given new concreteness to society’s vulnerabilities, and we must take those vulnerabilities seriously if we are to address the more fundamental problems of our health care systems and social interconnectedness” (Elsner, Rampton, 2020).

Although 21st century science is generally gravitating towards narrower specialization, there is another trend towards sectoral synergies and dissolution of boundaries, including between the seemingly different exact sciences and humanities.

The humanities in Latvia have been evolving at least since the middle of the 19th century in line with global research trends and in cooperation with scientists from other countries, solving general humanitarian issues and researching and developing the Latvian language, Latvian folklore, literature and art as the most important facets of Latvian national identity, thus contributing to the study of the languages and cultures of other peoples. During the 20th century, the humanities have branched out into many sub-branches and are now embracing new aspects and methods of research.

Latvian linguists work in areas that contribute to the global linguistic metatheory, to some extent abstracting from the problems of the existence and quality of the Latvian language, as well as conducting research that directly impacts the Latvian language competitiveness in the current language situation. The aim of any systemic and creative activity, including language research, is to increase the body of human knowledge in order to find a new approach to solving practical problems. In Latvia, due to historical circumstances, traditionally even historical and descriptive linguistics has mostly had an intentional or unintentional ancillary task – to showcase the importance of

the Latvian language, thus promoting a positive attitude towards the same. Therefore, fundamental research of its history, structure, phenomena at various levels, as well as comprehensive research-based recommendations for language usage at both the societal and individual levels are equally important in ensuring the sustainability of the Latvian language, emphasizing its bonds with the Latvian statehood.

This philosophy forms the basis of the State Research Programme “Latvian Language”, which was implemented from December 2018 to December 2021. Around 120 researchers have worked in ten research directions, representing several universities and state institutions. The overarching aim of the programme is to “strengthen the sustainability, linguistic quality and competitiveness of the Latvian language – the basic element forming Latvia’s identity and national values – in Latvia and in the context of world languages” (Programme, 2018).

The National Language Policy Guidelines for 2015–2020 recognize that “the Latvian language in our country is not only linguistic and legal, but also symbolic concept that is inseparably related with the State and community and also varied aspects of the identity of the inhabitants of Latvia” (Guidelines, 2014: 8). Therefore, this sub-project of the State Research Programme “Latvian Language”, addressing the language situation and language policy, analyses not only the language attitude of the population, but also the impact of general linguistic knowledge and awareness of actual language use and language quality in Latvian society. In addition to the analysis of the dynamics of the components of the language situation, the focus of the research is on the relationship between language and identity.

This joint monograph represents the findings of the sub-project addressing the implementation of the objective 6.2 of the State Research Programme “Latvian Language”. The sub-project was implemented in partnership among several research institutions – the University of Latvia, Liepāja University, and the Latvian Language Agency (LLA) supervised by the Ministry of Education and Science. The Latvian Language Agency aims at promoting the strengthening of the status and sustainability of the Latvian language – the state language of the Republic of Latvia and one of the official languages of the European Union. One of the tasks of the Agency is to analyse the Latvian language situation and the dynamics of sociolinguistic processes by organizing and ensuring the performance of sociolinguistic research (Regulations, 2012). Latvia is one of the few countries where regular sociolinguistic research has been conducted for almost thirty years; the results have been published in special editions and analytical monographs. Another panel study *Language Situation in Latvia: 2016–2020* has been prepared within the framework of this State Research

Programme (Language Situation, 2021). It showcases the lessons learned from this project, with a special focus on the characterization of language attitudes, thus effectively reflecting the collaboration between scholars and language policy makers.

Based on more than thirty years of research, the hypothesis has been put forward: the sustainability and competitiveness of the Latvian language depend on its use in all socially important functions, which in turn is determined by language attitude – a set of subjective factors that characterize language perceptions, attitude towards different languages (or language variants) and measures taken by state or public institutions to regulate the language situation.

Therefore, in addition to monitoring the Latvian language situation in terms of language skills and language use, special attention should be paid to public opinion, linguistic stereotypes and the study of linguistic behaviour. As language attitudes and public opinion on language issues have largely developed under the influence of historical and geopolitical processes, and are influenced by the global information space, the study also reflects the impact of global and regional processes on the development of the Latvian language situation. This will make it possible to assess the positive or negative dynamics of the language situation and to identify specific challenges in language policy.

To conclude, it is important to note that any research, but especially in the humanities and social sciences, can have different motivations and challenges. Sociolinguistic research can be somewhat similar to instant photography where facts and developments are passionately recorded, while not only disregarding, but even deliberately avoiding any assessment of the same from the viewpoint of language policy. There is currently a degree of uncertainty and deliberate distancing from language policy theory in the European language policy area, focusing mainly on instrumental measures such as the development of language learning opportunities and methodologies, in particular the development of digital solutions. This approach has undeniably been dominant over the last decade and is considered politically and scientifically correct, especially when looking at a language that has the status of the official language in a given country. However, the authors of this monograph cannot and do not want to be merely neutral and dispassionate observers, and neither is their position that of “researcher bias”. In our opinion, linguistic identity is not just a social construct or an ideological artifact. We believe that researchers have to use their knowledge and reasoning power to contribute to the sustainability of our language. By restoring the status of the state language to the Latvian language, the language policy as a science and the language policy as a branch

of domestic policy have become inextricably intertwined, and in the Latvian language situation it must continue to be this way. We do care for the fate of the Latvian language, and hence this study.

Chapter 1. LANGUAGE ATTITUDE AS A COMPONENT OF LANGUAGE POLICY

Language plays an important role in the life of every individual, social group, society and country, and the use of a particular language can be judged from the viewpoint of an individual, social group, national identity, or even global linguistic diversity, thus inviting contrary inferences. The scientific assessment of sociolinguistic processes and the recommendations of researchers may form the basis of legislation in the field of language policy, but may also be questioned and ignored. Both the traditional approach to language issues accepted at national level and the leading global trends, which are currently, for example, increasingly gravitating towards individualism and the free language market, can play an equally important role in updating the language policy guidelines. To base the discussions on a common concept or at least on clearly identified fundamental differences, the studies should theorize language policies and define the methodology of sociolinguistics.

Since the renewal of the status of the state language in 1988, the aim of the national language policy has been to ensure the development and sustainability of the Latvian language as the only state language of the country. As stated in the comments of the Constitution of the Republic of Latvia (Satversme), “the decision of the constitutional legislature to determine the state language or official language is of legal political consistency” (Balodis (rev.), 2014; see also Levits, 2011). This means that the state policy should aim at ensuring comprehensive performance of all Latvian language functions, as those of the sole official language, thus securing its status of the language of the interaction among all Latvian residents and enhancing social unity.

For the successful achievement of the objectives of the language policy in the country, the policy must be implemented coherently and simultaneously along the basic directions for the language policy implementation: legal (language-related articles in the Constitution of the Republic of Latvia, the Official Language Law and its enforcement instruments such as the Cabinet regulations, language regulations in other regulatory enactments), linguistic (language research and standardisation), educational (language learning at all

levels of education from pre-primary education to higher education and life-long learning), as well as the public participation.⁵¹

This traditional language policy model should be maintained in Latvia in order to ensure the continuity and consistency of language policy. The research on language policy, describing the dynamics of sociolinguistic processes, should also reflect the mentioned directions of language policy by analysing their impact on three interrelated core indicators: language skills, language use and language attitudes.

The attitudes to any fact, phenomenon or development are difficult to define. Currently, two main approaches have emerged in language attitudes research: the cognitive approach and the discourse approach.

Among sociologists, there are relatively many adherents of the theory that frames attitudes as “mental constructs.” The most popular cognitive approach model is the so-called ABC model (Cargile, Giles et al., 1994; Riagáin, 1997; Baker, 1992; Ladegaard, 2000) that treats language attitudes as a set of affective, cognitive, and behavioural components. The affective component reflects the emotions that one feels when hearing a language or a language variant. The cognitive component involves a belief on a specific issue, such as the correctness of a word or utterance, while the behavioural component suggests a real action. It is important to find the right methods to study and discover these components.

⁵¹ This study does not include an overview of the history and regulatory framework of Latvian language policy. Since language attitudes cannot be distinguished from the genesis of the language situation and the context of the legislative environment, many studies in these areas are useful for deeper understanding. The fundamental principles of the Latvian language policy and their implementation are reflected in the substantial expenditure of the institutions responsible for the language policy, e.g. the State Language Commission. *Latviešu valoda 15 neatkarības gados: Lingvistiskā situācija, attieksme, procesi, tendences*. R.: Zinātne, 2007; Valsts valodas aģentūra. *Valsts valodas likums: vēsture un aktualitāte*. R.: Zinātne, 2008, the State Language Commission. *Latviešu valoda* (Veisbergs, 2013), as well as regular social studies conducted by the Latvian Language Institute and the Latvian Language Agency, e.g. (Druviete (red.), 1995; Druviete (red.), 1996; LLA, 011; LLA, 2016). These editions also contain references to the many publications of Latvian and foreign authors dedicated to Latvian language policy. As a source of information, studies published by the Latvian Language Agency (<https://valoda.lv/petijumi/sociolingvistika/>) and the compiled linguistics bibliography by the Latvian Language Institute of UL since 1997 (<http://lulavi.lv/valodniecibas-bibliografija>) are to be used. The latest data can be found in the Latvian Language Agency study “Valodas situācija Latvijā 2016–2020” (LLA, 2021); the collected factual material and conclusions from this study form part of this sub-project of the State Language Programme.

It should be noted that surveys and interviews usually include questions about general or hypothetical situations, and often a clearly implicated majority response (so-called *social desirability bias*) is too obvious from the question, and the answers of a respondent fit within a certain belief (Riagáin, 2008). Specifically, interviews may show a deliberate or indeliberate urge to express a socially acceptable opinion rather than individual thoughts. This is particularly the case for sensitive or publicly discussed issues, including the usage of language. The interviewees can often provide answers that they think would satisfy researchers (*acquiescence biases*). Thus, the wording of the questions and the interviewer's personality may undeniably have an impact on the outcomes of the research.

The attitude as a discourse practice is not directly related to mental and cognitive processes, but to contextually conditioned conventional models of communication. The “cognitivist” approach allows for the true attitude of the respondents to be modified in the process of its expression under the influence of social factors and context. The proponents of “discourse practice”, on the other hand, believe that a set of ideological and social factors is the basis of an attitude, and the context merely determines the forms of expression. Attitudes are not, therefore, merely opinions or ideas expressed in the communication process, but an integral element of the speaker's communicative competence, expressed through social positioning. The opinion of the quite popular Language Management Theory on a potential conflict of interest between an individual and a collective language is also useful for the understanding of an individual linguistic behaviour, recognising the psychology of the individual as the main motivation for the language use, rather than written or unwritten laws adopted in the wider community. Swedish linguist B. Jernudd considers that “thought-process methodology, as an exponent of the cognitive and mental turns in psychology, was becoming legitimate and fit right into the methodology for LMT [Language Management Theory] as the methodology allows researchers to access non-overt behaviors toward language in the flow of discourse” (Jernudd, 2020: 43).

The humanities largely reject the assumption that language is merely a means of meaning transfer (Alvesson, 2002). The language rather reflects context, attitudes and subjective views. Many recent studies focus on individual conversation analysis that reflects a specific context and speech situation, deliberately distancing from the broader historical and social context. This study takes a different approach, considering the formation and impact of individual language attitudes in the context of broader political, historical and ethnolinguistic factors, thus assessing them as an influential force in the implementation of language policy.

The term *language attitude* in Latvian linguistics has been used since the 1990s (Druviete (ed.), 1996; Baltaiskalna, 2001; VPSV, 2007), but this phenomenon has been described implicitly much earlier, at least since the 1860s when exploring the use and development of the Latvian language (e.g. J. Alunāns, A. Kronvalds, K. Mīlenbahs, et al.).

The concept of language attitude is quite close to the concept of language ideology, but there is no consistency in the use of relevant terms in scientific literature. The two concepts were established in the second half of the 20th century to reflect speakers' feelings and beliefs as a critical element in understanding the relationship between language and identity. Until then, to a large extent, language research was dominated by an objectivistic, factological view of language, disregarding the attitudes of language users. The study of language attitudes is in most cases related to the field of social psychology and quantitative sociolinguistics (data are most often obtained through surveys or experiments), while language ideology is associated with ethnology, discourse analysis and qualitative sociolinguistics (Baker, 1992; Garrett, 2010; Schieffelin et al., 1998; Blommaert, 1999; Gal, Woolard, 2001). Language ideology studies tend to highlight the role of speakers' political, social and economic experience in the process of building their convictions, using mostly interviews, and direct or participatory observations as a source of information. Unlike the social sciences, in the humanities, including qualitative sociolinguistics, the historical and cultural dimensions in the process of researching the ideology and language attitudes are given greater attention.

In the social and humanities discourse of the last decade, the concepts "language", "culture" and "identity" are closely linked or even considered indivisible. In particular, anthropologists believe that the perception of these concepts is determined by political, economic and social factors at both individual and collective levels, thus questioning the objectivity of the situation, the determination and evaluation and, in some cases, the role of the state and the public in maintaining the language and cultural identity. Sociolinguists as language policy specialists see it differently. The language situation can be described in exact terms. The linguistic and cultural environment is practically always created and maintained consciously (and it has been the case since the first forms of state have emerged, regardless of the existence of regulatory or programmatic documents). It is also important to note that, since the 1990s, sociolinguistics discourse has been marked by a rather reserved attitude towards the traditionally important language standardisation efforts in Latvia, attributing them to elitism and unequal treatment of speakers of different regional origin (e.g. Tollefson, 1991; Milroy, 2001), as opposed to the mid-century belief in a standard form of language as

a unifier of national citizens and a provider of unambiguous communication (e.g. Haugen, 1976).

Language attitudes are thus related to language ideology. Ideology, including language ideology, is one of the terms that are treated differently in the social sciences and is often seen as a taboo concept, influenced by Marxist traditions as an instrument of power to oppress certain groups. Language ideology is recognised as a specific type of ideology: a social, evaluative belief system on languages and practices that affect both social and individual attitudes to languages and the interpretation of linguistic behaviour (Mcgroarty, 2010). The individual language attitude of a speaker as a representative of a certain social group is a personal expression of socially conditioned ideology. Ideology is often perceived as a self-evident, generally accepted system of beliefs, viewing attitude more as its individual, subjective expression. In this study, language ideology is interpreted as a systemic set of political, legal and ethical views to ensure the vitality and stability of a particular language in a given linguistic situation, based on the belief that the development of the Latvian language is one of the causes and tasks of the Latvian state. There are no features of chauvinism, ethnic supremacy or segregation in this ideology, so there would be no reason to avoid the term *language ideology*. As S. Liang indicates, “language attitude is inseparable from language ideology. Language attitude is the evaluation of beliefs about language and language practice, and language ideology constitutes those beliefs. The process of construction and expression of language attitudes is an active appropriation, contestation and reconstruction of socially shared language ideologies, based on one’s social position and relationships. In other words, by performing language attitudes, the individual is constantly participating in language ideology. Language attitude and language ideology are not two different levels of the delicious mille-feuille (cake), but different forms of egg white – depending on how one beats it, the egg white peaks in different forms and may be used for different purposes. They may be usefully distinguished to certain extent, but at some stages, they become indistinguishable” (Liang, 2015: 56–57).

The analysis of Latvian language policy is largely based on the principles of language management developed by B. Spolsky (Spolsky, 2009). According to his theory, language policy has three interrelated but independent describable components – practice, belief and management. The first component is language policy *practice*: clearly visible behaviour of the speakers in choosing the language, the language variant and the language units. The second component is a *language belief*. B. Spolsky writes: “The beliefs that are most significant to language policy and management are the values or statuses assigned to named languages, varieties and features. For instance, given the role

played by language varieties in identification, the variety I associate with my principal membership group – my nation, my education class, my region, or my ethnic heritage – is likely to have the highest value for me, while some other varieties may be stigmatized. The status of a variant or variety derives from how many people use it and the importance of the users, and the social and economic benefits a speaker can expect by using it. Of course, beliefs are not practice: it may be well that I myself use stigmatized forms” (Spolsky, 2009: 4).

The third component of language policy is *language management*, a specific and visible action by a truly or seemingly authoritative person or group of people to modify participants’ practices or convictions in a specific area.

In sociolinguistics, changing language attitudes (Riagáin, 2008; Smagulova, 2008; Moriarty, 2010) are recognised as one of the criteria ensuring the success of language policy, particularly when there is a change in the language hierarchy defined by the legislation. According to S. Liang, “With so much at stake, however, a “notorious” enigma that haunts general attitude research also affects language-attitude research: the incongruence between language attitudes and behaviours. Researchers constantly find differences between the attitudes deduced from questionnaires and “guised” experiments, and people’s language choices or related decisions in everyday life. Solving this problem is crucially important because the assumption underlying most language-attitude research is that by understanding language attitudes and their relationship to language behaviours, it may be possible to change one by changing the other” (Liang, 2015: 37).

Therefore, there are grounds for believing that “there wouldn’t be much point in studying attitudes if they were not, by and large, predictive of behaviour” (Gass, Seiter, 1999: 41). Therefore, information on language attitudes obtained through questionnaires, interviews and the analysis of texts and documents cannot be interpreted in isolation from the context in which it is established and studied.

In countries where, for various reasons, significant changes in language policy are taking place, regular surveys of the language situation are usually conducted. Since the 1980s such studies on the complex language situation have been carried out in Canada, Finland, Ireland, Wales, Basque Country, Catalonia, Kazakhstan, Malta, and all Baltic States (Garrett, 2010; Riagáin, 2008; Sciriha, Vassallo, 2006; Smagulova, 2008; Woolard, Gahng, 1990). In addition to the study of the geopolitical, historical and ethnolinguistic aspects of the language situation and statistics on language skills and use, the elucidation of language attitudes is one of the cornerstones of language policy guidelines in all its aspects. The studies clearly demonstrate that language attitudes are

much more influenced by geopolitical and historical attitudes than by social and economic contexts in conflict zones, particularly in countries undergoing a change in the language hierarchy.

Considering the past thirty years in the Latvian language policy, the Latvian Language Agency regular sociolinguistic studies (LVA, 2011; LVA, 2016) focus on language attitudes among Latvian residents for whom the Latvian language is not the mother tongue. For objective reasons, Latvia's public space mostly reflects the problems and current developments of learning the Latvian language as the second language; also at the State policy level, more attention is paid to the Latvian language in minority education programmes (textbooks, teaching aids, methodological support for pupils, teachers and parents), as the school is rightly considered to be the most important force in the acquisition of the Latvian language and, consequently, in the real implementation of the status of the state language and in the promotion of social integration.

The survey data of the Latvian Language Agency have confirmed the conclusion drawn from many other studies conducted worldwide that along with language skills, a positive language attitude is obviously formed, which promotes and supports both the use of language and the integrative function of language attitude.

In the past ten years, the concept of learning the Latvian language necessary for the preservation of identity has also changed. It must be taken into account that in many cases Latvian will not be the children's first or dominant language. In the diaspora, the Latvian language can be treated as one of the components of individual plurilingualism – it can be the first language, the second language, the ethnic heritage language and even a foreign language. In many cases, the Latvian language is a secondary component of individual bilingualism, and purposeful acquisition of the Latvian language takes place in the context of multilingual education, using different motivations and methods.

Language can be recognised and experienced both as a means of communication and as a value that forms an integral part of one's personality, and thus a person's identity. Does this also apply to the Latvian of the 21st century in a multilingual environment? Latvian language attitudes studies, particularly in relation to the Latvian language, its use and quality, are of particular importance in terms of Latvian linguistic beliefs and behaviour, as it in turn influences language practices as language policy objectives for the vitality and stability of the Latvian language. Therefore, let us highlight the landmarks and further research directions in order to get closer to the understanding of Latvian language attitudes.

Chapter 2. LANGUAGE IN A SET OF IDENTITY ELEMENTS

The multi-layered concept of identity has been and will be the subject of continuous discussions for many decades. A particularly wide range of interpretations is revealed in relation to “collective” or shared identity, that is, features or feelings that are characteristic not only of individuals but of a larger group of people, and thus most likely rooted in shared historical experience and worldviews. These perceptions can manifest themselves as strong positive stereotypes that are reproduced from generation to generation, reinforcing the belief in the uniqueness of the group as opposed to other groups. The concept national identity, which refers to an ethnos or a nation, as a set of many social groups, is so ambiguous and capacious that a universal definition of this concept will hardly be agreed upon in the world, in Europe or in Latvia. Therefore, each time it is used, it would be necessary to clarify what is meant by it in a particular environment, time and cultural tradition, as well as in a specific branch or sub-branch of science.

The concept of identity is considered to have become so popular and widely used in cross-cultural research, as it manifests itself on several levels, such as describing an individual’s subjective self-esteem, characterizing markers of self and others, and describing markers of belonging to specific groups (Groebner, 2004; Edwards, 2009: 16). Moreover, due to these levels, the concept has a degree of uncertainty, which allows its indefinite on the one hand, but also inappropriate use on the other, especially in the age where political correctness is associated with belonging to different groups and their recognition. For this reason, researchers often emphasize in their discussions what they understand and want to say when using this concept. The linguistic aspects of identity also involve an interdisciplinary approach called linguistic ethnography, which points out that language and society interact and that a comprehensive study of language can provide information about different processes in a given society (Rampton et al., 2004; Edwards, 2009: 17).

Although many researchers, looking at identity from the perspective of social psychology, maintain that it manifests itself in action rather than as a mere quality of an individual or a group (cf. Vertuyken, 2018), it is not easy to draw the line between conscious or unconscious belief and action when speaking about language. In many respects, the discussion of individual identity is in many cases purely theoretical, as associations with a particular language as an element of individual identity are formed by most people in early childhood, learning the first language (or first languages in the case of multiple linguistic identities). The concept of a collective identity is more complex, as it is linked to a sense of belonging to a group that develops in the process of socialization and

can be intentionally or unintentionally hindered or reinforced, both at the level of public opinion and political or administrative decisions. This process is often called the construction of identity, and in connection with the linguistic dimension of Latvian national identity, it has so far been identified only on an intuitive and declarative level.

The term identity construction may imply that attempts are being made at the national or community level to artificially create a common sense of community that underlies the consciousness of an ethnos or nation as opposed to other “foreign” ethnicities or nations with a similar sense of community. Throughout history, there have been such examples, for instance, the concept of the “Soviet people”, but they are doomed to failure if they are not rooted in pre-existing notions, inherited traditions, and stereotypes learned in the upbringing process. There are various types of texts that can influence the strengthening of identity consciousness – folklore, teaching aids, works of art, popular scientific literature, sources of norms, legislation, and in recent decades also communication in social networking sites, etc. If we want to understand the roots, manifestations and heritability of the linguistic component of national identity, each text type should be analysed both individually and in interaction, which is not an easy task.

The individuals form their identity, by understanding and experiencing their place in the world and society, balancing their participation in different groups, as well as diversifying the ways in which they participate in each of these groups (Eckert, Vengert, 2005). The side of our subjectivity we choose or are forced to choose to accept as our defining identity may vary depending on the situational context as well as the prevailing power trends. An individual’s identity and place in a group is constantly changing, not only in the context of different groups, but also in communication with another individual (Narayan, 1993: 676).

Anthropologists, sociologists and philosophers pay attention to practically all elements of identity, but sociolinguists analyse mainly those aspects of identity that are related to the perception of language, i.e. language attitudes and language use. In the context of the concept of linguistic identity, language is identified not only as a communicative system, it is an object of identity by itself.

Language and identity have to be considered at three levels: first, at the level of the individual, second, at the level of the collective, and finally as the analysis of the relationship between individual and collective identity, because language is not only individual or collective, language also exists between and over the two (Wenger, 1998: 146). John E. Joseph rightly indicates: “Taken to extremes, national identity always becomes oppressive, but kept within bounds it is generally reckoned to be a positive force, helping to give people a sense of who they are, anchoring their lives and helping them

avoid feelings of alienation. Since language and nation are conceptually so closely bound together, it is not surprising that the politics of language choice rarely depend on purely ‘functional’ criteria, such as what language will be most widely understood. The symbolic and emotional dimensions of national identity are crucial, and language policies that ignore them prove dysfunctional in the long run” (Joseph, 2006: 24).

Therefore, in Latvian language policy it is important to be aware of the essence of national and linguistic identity in order to be able to determine the most essential issues and tasks of each period.

In Latvia, national identity is a frequently used concept, although we are still on the way to adopting the most agreed definition. Therefore, there is also a practice in Latvia to define national identity for the needs of a specific programmatic document, legal act or research, without claiming a comprehensive characterisation.

The reference to identity is also included in the Preamble of the Constitution of the Republic of Latvia (Satversme) adopted in 2014: “Since ancient times, the identity of Latvia in the European cultural space has been shaped by Latvian and Liv traditions, Latvian folk wisdom, the Latvian language, universal human and Christian values. Loyalty to Latvia, the Latvian language as the only official language, freedom, equality, solidarity, justice, honesty, work ethic and family are the foundations of a cohesive society. Each individual takes care of oneself, one’s relatives and the common good of society by acting responsibly toward other people, future generations, the environment and nature”. Latvia is characterized by a fierce language competition, therefore the strengthening of the status of the Latvian language in several articles of the Satversme, as well as its triple mention in the preamble, is not surprising.

The understanding of identity, including linguistic identity, in Latvia has thus developed over a long period of time, merging in different directions and currents, getting enriched with the experience of other cultures, bridging tradition and pragmatism. But is our experience unique? How has the connection between language and identity developed in other cultures, both Eastern and Western?

Chapter 3. LANGUAGE AS IDENTITY IN THE WEST AND THE EAST

No cultural phenomenon becomes unique on its own; each one is made unique, and those “makers” are representative of specific time periods and traditions. The modern identity of the Latvian language, which from the very

beginnings has been the result of intellectual interaction between the East and the West, is no exception. The language is unimaginable without Indo-European and comparative linguistics, both of which are closely linked with the reception of Sanskrit in Europe, and that reception, in turn, is linked with the Orientalism of an old, outmoded (from our contemporary point of view) body of ideas, concepts and stereotypes through the prism of which Europe and the West long interpreted the East. There is no doubt that being located at the crossroads of cultures and ideas affords great advantages if, parallel to local and national fields of study, scholars also recognize the importance of a comparative and interdisciplinary view. It is no surprise that Pēteris Šmits (1869–1938), the most noteworthy pioneer of modern Latvian folkloristics, was also an accomplished Sinologist and researcher of Asian cultures.

However, cultural influences are never unidirectional. For example, the metamorphoses of modern Asian identities are unimaginable without European ideas, including Johann Gottfried von Herder's (1744–1803) notion of "the spirit of the people" and Ernst Moritz Arndt's (1769–1860) concept of the linguistically based ethnos. Just like the early ideologues of Latvian nationalism, who adopted their concept of national identity rooted in linguistic unity – thus setting themselves apart from Baltic-Germans – from the German intellectual tradition itself, 20th-century Korean folklorists influenced by the Japanese author, literary scholar and admirer of German philosophy Mori Ōgai (1862–1922) introduced the term *minyo* (民謡 – 'folk song'), which in translation means the same thing as German *Volkslied*, the German term of Herder's that was transplanted into the modernised spiritual tradition of Japan. In their efforts to find a new identity in their own ancient history, folklore and unique language, Korean patriots tried to frame that identity in opposition to the Japanese occupation and the considerable influence the Chinese civilisation and language had historically had on Korea. Japanese linguists, for their part, had been influenced by German nationalist ideology and, in their support of the territorial expansion of the Japanese empire, tried to philologically justify Japan's annexation of Korea and the subsequent assimilation of its population.

In our system of globalised capitalism, when everything (including national and religious identities, which are exploited in political battles and for the attraction of investments, often involving other countries as well) has become a commodity, issues surrounding national languages, religion and identities defined by religious affiliation have become even more complicated. The artificially drawn borders in the colonies of the British and French empires in the Middle East and Africa, the historical partition of India into two hostile nations of India and Pakistan, and ethnic-religious tensions in post-colonial Southeast Asia only served to usher in a series of local genocides linked to

natural resources, weapons, food and technologies provoked by business corporations and the “independent” state governments associated with them. A further problem is that the application to Southeast Asia of national and state models developed and precisely defined by the West meant that an ideological arsenal was built up to forcibly integrate many farming communities that had been living from the Himalayas to southern Myanmar, Thailand, Vietnam and Cambodia without being associated with any of those states and had for centuries practised self-sufficient and environmentally friendly agricultural methods.

India’s road to modernisation, from the heyday of British colonialism in the 19th century to the organised, mechanical, politically directed process of building a “modern nation” after independence in the 20th century, was highly controversial, dramatic and, paradoxically, a transplantation of Europe’s linguistically defined schemes of national belonging. Today, it is precisely this state constructed on the principles of linguistic nationalism that serves as the most important administrative unit in the country as well as a formal symbol of the national independence of each individual ethnos in the multi-national federation that is India. For this reason, the states of India can be called “linguistic states”. Initially, most of the population welcomed this policy with enthusiasm, but considering the multifaceted overlapping and entwining of India’s cultures at the linguistic, religious, social and literary levels, the mechanically constructed states eventually led to a number of problems. Even Sanskrit – which, due to its direct linguistic relationship is also so significant in the context of Latvian – is most definitely not a dead language in present-day India; in fact, it has acquired the status of a peculiar sociopolitical and religious argument, considering the desire of the political elite to qualify every ethnic group whose religion is based on Sanskrit texts as Hindus.

If, in the case of India, the European idea of cultural nationalism led to fragmentation and unification that proved destructive to the small cultures, then in the Arab lands once so closely linked to the European intellectual tradition (for example, Syria) this idea had a positive effect from the perspective of protecting minority languages, ensuring state protection also to the ethnic minorities practising other religions, for example, the Christian Copts in North Africa and the Middle East, whose unique Coptic language still serves liturgical functions. If we look at the histories of Egypt, Iraq or Syria, we see that, with greater or lesser success, the governments of these countries tried to unite all of their citizens: Arab Muslims (Sunnis and Shiites) as well as all manner of Arab Christians (Copts in Egypt, Greek Orthodox and Eastern Catholics in Syria), adherents to the ancient Druze and Yezidi ethnoreligions and other minorities. Unfortunately, the Muslim radicals once supported by

the West as “champions of democracy” and “opponents of communism” have, beginning with the “Arab springs”, inflicted much damage, subjecting these minorities to persecution and mass murder.

Several Asian nations, having gained their independence following the Second World War, chose the language of their former colonisers as one of the (and in some cases, the only) official languages or even the national language. For example, English became the official language of independent Singapore and the Philippines. The government of East Timor, for its part, decided in favour of such a former-colonial-language model quite recently, after, following decades of extremely bloody clashes, it won its independence from Indonesia in 2002.

Unfortunately, independence does not always mean the strengthening of cultural identity, as shown by the example of Indonesia, where the *jawi* script, retained during the colonial period despite many difficulties, quickly began to disappear during the struggle for independence, when the Latin alphabet increasingly gained popularity. The Latin alphabet was then also chosen as the script for the national language, Bahasa Indonesia.

Vietnam, on the other hand, is a good example of a successful adaptation of European influence in the early modern and modern periods, despite a bloody struggle against the French colonial power. As the result of Chinese influence, the Vietnamese people had formerly used Chinese characters to write their language and even called this “their own” script. Following the expulsion of the French colonists, however, they adopted the Latin alphabet introduced by the Jesuits, which has been declared the “national language script” (*Chữ Quốc Ngữ*). Unlike Indonesia, where the national language is, in fact, an influential minority language, the national language of Vietnam is the native language of the largest ethnic group in the country, the Kinh. It is possible that the governments of independent Vietnam consider a unified national writing system advantageous due to the complex multiethnic situation in the country. Like English in India, which sometimes ensures easier communication between the country’s many ethnic groups than any of the larger local languages, in Vietnam the national writing system created by the European Jesuits successfully ensures ease in communication among the country’s fifty-four ethnic groups spanning five different language families.

A vivid example of intercultural communication influencing a literary language can be found in Korea. There, as in Vietnam, the enormous Chinese influence led to the adoption of Chinese characters to express the sounds of the Korean language. This writing system existed in Korea until the 20th century. In reality, the Chinese language itself dominated Korea throughout the Joseon dynasty (1391–1910; as the Korean Empire 1897–1910) as the literary

language of the ruling class of civil servants and most official Korean literature, including poetry singing the praises to Confucian and Daoist ideas. However, upon the initiative of King Sejong the Great (1397–1450), a unique Korean alphabet (*hangul*) was developed already in the 15th century and proclaimed the national writing system in 1446. Today, *hangul* is a national point of pride. But, in order to retain their positions of power, the civil servants had no interest in supporting the Korean alphabet or encouraging the education of larger parts of the population. The Chinese language formed a kind of unique barrier that protected the status of the intellectuals. Although it may seem paradoxical, Christian missionaries from the West came to play a huge role in the spread of the *hangul* writing system by publishing translated religious literature in this “folk script” and at the same time introducing the idea of egalitarianism in society and family, encouraging literacy among the population and founding schools, which later played a very important role in the establishing of Korea’s modern-day educational system. On the other side of the world, Christian missionaries (Herrnhuters) played a similarly important role in the evolution of the Latvian and Estonian languages and literatures at the turn of the 18th–19th centuries thanks to the Herrnhuter-promoted increase in literacy and the handwritten form of literature they initiated, which introduced Latvians and Estonians to new genres, including public speeches, biographies, texts about history and politics and even journalistic commentary.

With regard to the modernisation of the Chinese language, it must be borne in mind that the strength and beauty of the language, which lay in its general protectedness from fundamental social changes in society, was at the same time its weakness. The aesthetically refined and nuanced Chinese language and literature, which were also subjected to long-standing literary canons and integrated with closely regulated norms of social behaviour, were not allowed to overstep certain boundaries in terms of representing individual emotions or sociopolitical opinions. Confucian ethics and etiquette did not allow for the placing of individual emotions on a higher level than loyalty to the government or the family. Likewise, the hierarchy of authority dominating the state, society and family was to be strictly respected, which led to the development of an extremely rich Aesopian language and the use of allegory, metaphor and lyric symbolism disguised in natural imagery when writing about socially and politically complex and contradictory topics.

In this situation, as Yi Zhang maintains, the translations made by Christian missionaries “opened up new horizons and expanded the Chinese view of reality. At a crucial moment in history, they had a profound effect on the Chinese mentality, reconsidered traditional values and served as a mirror for the Chinese to take a fresh look at themselves and the future of their nation”.

For example, before the modernisation was spurred by these translations, it was impossible to use the Chinese language to adequately convey the message of even something like Jules Verne's science fiction due to the lack of concepts and terminology in classical Chinese literature regarding new scientific discoveries and themes. Criticism of literary and linguistic stagnation expressed by intellectuals eventually led to the New Culture Movement of 1917, which also demanded the abolishing of outdated, despotic management principles. This movement led to the end of Chinese classical literature and the beginning of a new era that linked literary themes to real life without the mediation of allegory and symbolism. At the same time, it also led to the reformation of Chinese literary language by introducing a new form of narrative related to everyday speech.

In today's diverse and complicated world, it is obviously wrong to follow a single doctrine, just as the practices of other countries cannot be judged by the experience of one single society. Everything depends on the local specifics of each individual country or region. Therefore, when speaking about the prospects and future of the Latvian language, it is important to know the local peculiarities as well as global sociolinguistic processes and understand their cultural and historical roots, problems and possible solutions.

Chapter 4. LATVIAN IN THE GLOBAL SCENE OF LANGUAGES

Each of the world's approximately 7000 languages can be perceived and viewed as part of the linguistic diversity of the world, as a bearer of a unique culture and as an integral part of a country or personal identity. These aspects are interrelated, and even if we bring one of them to the fore, others serve as a vivid or dim background able to change our perception of the subject of the study. Therefore, the analysis of the Latvian language situation and the assessment of the general language policy directions would not be complete without an insight into the emerging trends of the world's linguistic diversity, since all languages are involved in an integrated process of objectively and subjectively motivated developments, and we should be able to assess whether this process favours the sustainability of the Latvian language and whether and how it is in our power to influence it.

We can assume that there are around 7140 languages in the world as of year 2021 (ethnologue.com). However, such a finding alone does not allow for any assessments or assumptions on the impact of the linguistic diversity on the development of a given society, or the positions of a certain language in that general linguistic scene.

The attempts to establish an objective criteria-based model for comparing the language situations began several decades ago (Haugen, Kloss). The most popular of these has up to now been Fishman's *Graded Intergenerational Disruption Scale*, GIDS (Fishman, 1991), comprising 8 levels. There is an opinion that the structurally functional approach elaborated by Fishman to prevent language shift is outdated and no longer consistent with modern reality: "The new understanding of society and the associated social processes must be integrated with policy objectives. There must also be a re-evaluation of the relationship between regional and state language, and *lingua franca* within language planning. In this respect there must be a keen awareness of the relationship between different labour markets, language and education, as well as an awareness of the importance of labour market flexibility" (Williams, 2010: 157). However, its fundamental principles are still widely used, particularly in a newer version of Fishman's classification, the *Expanded Graded Intergenerational Disruption Scale* (EIDS), developed in 2010 (Lewis, Simons, 2010).

Globalisation of the world's economic and political processes has led to an international, supranational and comprehensive process of internationalization. The rapid development of the international economy, trade in goods and tourism has led to facilitation of border crossings. On the other hand, the huge differences between the standard of living in different countries, wars, international conflicts, ecological disasters and the need for effective labour development projects have led to mass relocations of refugees and economic migrants. Consequently, the linguistic environment is also subject to continuous changes. In many linguistic communities or at least in some of their subgroups (usually at least among the most socially and economically active population), the level of individual multilingualism has reached the level that allows parallel language use in certain sociolinguistic areas. The ability and desire of language speakers to maintain the sociolinguistic functions of their language for a certain period of time in the context of language contacts, particularly in contact with a politically dominant language community, is becoming increasingly problematic. As a general rule, this is only possible if there is a deliberate national policy for maintaining social bilingualism and the subordinated language community perceives its language as a symbolic and integral feature of identity.

According to F. Grin, "A fragmented approach to the management of linguistic diversity is increasingly unsatisfactory as a result of two major trends. The first of these trends is globalisation, which increases the frequency of interlinguistic contact. Linguistic diversity has become an inescapable feature of modern societies, at the workplace, in the classroom or during

one's free time, and it pervades economic life (production, consumption, and exchange). The second major trend is technological development, particularly in information and communication, both of which are intimately connected with language skills and language use" (Grin, 2018: 16).

In the context of the 21st century global migration, the view on the traditional typology of language contacts has changed. The concept of superdiversity initiated by Vertovec (Vertovec, 2006; Vertovec, 2007) is widely used to describe new and complex phenomena of social life not only in sociology, but also in other fields of research, including sociolinguistics (Blackledge, Creese, 2017; Blommaert, Rampton, 2016). According to G. Kļava, "In terms of superdiversity, the current situation of human migration is viewed more broadly: the traditional focus is redirected and extended from linking the language and ethnicity with the geographical location, which justifies the view on the ethnolinguistic community as a closed group and understanding of diversity, including the linguistic one, in the context of closed ethnolinguistic communities, to more sophisticated types and variables of interaction. Serving as the basis are the daily habits and needs of society, where different types of intercultural communication and the opportunities hidden in the complex social integration process are sought, found and exploited in the context of society development" (Kļava, 2018: 69–70).

There is no single criterion for determining both the current state of the language and its future. In recent decades, there have been several attempts to establish a system for characterizing the *status quo* for languages. EGIDS and UNESCO data let us gain a nuanced understanding of the diversity of language situations and the knowledge of how to make strategically correct decisions in each particular situation. Clearly, the vast majority of international organisations – both those who closely associate biodiversity and linguistic diversity, and those who see the importance of preserving languages for the preservation of human cultural heritage and cognitive patterns – pay attention mainly to the non-written languages of South America, Africa, Asia and other multilingual regions, as urgent and complex measures have to be taken for their preservation. However, as recognized by the authors from EGIDS, in the current age of globalisation, even official national languages are beginning to feel a threat from the languages of globalisation (Lewis, Simon, 2013). Therefore the situation of any language, regardless of their official status in the country, has to be also carefully analysed and evaluated.

Although it has been acknowledged in recent years that the forecasts about the disappearance of 50% of languages in 1992 (Kraus, 1992) have been too pessimistic (Lewis, Simons et al., 2013), around 20% of languages, in some regions of the world, are not currently passed on to the next generation.

The loss of languages does not always move along a uniformly downward curve. Social processes are similar to the movement of a pendulum, accelerating both assimilation and language vitality and revival processes over a specified period. This is influenced by both the economic and political developments and by the priorities in public opinion. The current global “glocalisation” trend could have a beneficial effect on language vitality, however there are powerful forces counteracting it.

The futurologists have also mentioned a very different option. One of *Kaspersky Lab*’s predictions reads as follows:

“Lebab was founded in January 2047. A new, universal language that unfolds beyond words and political letters. As opposed to traditional words – that represent a compressed, at times altered version of what we think and feel – Lebab expressions draw from the electro-chemistry of our brains and therefore incarnate a raw, direct translation of human thoughts and emotions. Lebab vocabulary is infinite and leaves no real estate for falsehood and deception. This determined the beginning of the intuition age we live in, where humans circularly focus on transparent creativity and robots linearly execute on analytical processes (<https://2050.earth/predictions/lebab-the-language-of-future>)”.

This is unlikely, but it is clear that the role of both individual and social multilingualism will continue to grow in the future. Moreover, the public perception of language boundaries is changing and, perhaps, also the boundaries themselves are changing. It has been stressed that in the conditions of superdiversity, even a seemingly monolingual communication can reflect a multilingual competence that can be expressed in a variety of hidden or open ways, from code change up to semantic nuances. Some authors even believe that the separation of monolingual or multilingual communication is a convenient but simplified approach that limits the understanding of the actual functioning of the language. Therefore, when assessing the facts of a language, it is recommended to keep in mind that even if the conversation takes place in only one language, this monolingualism is superficial; a specific statement may include “the many stages of its elaboration have taken place in another, or possibly many other languages” (Berthoud, Grin, 2013: 431).

It should be noted that language contact phenomena such as code-switching, translanguaging and heteroglossia are becoming more common.

Code-switching is a term defining the alternating use of two or more languages or their variants in the same utterance or conversation segment (Gardner-Chloros, 2009). The researchers who tend to recognise the disintegration of language boundaries as a norm, use the terms *translanguaging* and *heteroglossia* (Blackledge, Creese, 2010; Garcia, 2009).

The concept of translanguaging is used when the focus is not on the speaker, but on the language usage (*linguaging*). Garcia defines translanguaging as “multiple discursive practices in which bilinguals engage to make sense of their bilingual worlds” (Garcia, 2009: 45). Translanguaging is not just a combination of monolingual semiotic systems, but a unified hybrid-language system that can be typical of both the individual and a speech community as a whole. A new language space is appearing, allowing for the consolidation of “different dimensions of their personal history, experience and environment, their attitude, belief and ideology into one coordinated and meaningful performance” (Li, 2011: 1223). In its manifestations, the heteroglossia phenomenon is similar to code-switching and translanguaging. It is recognised that several language elements can be combined in a single statement, however, they have an identified potential for conflict due to the different historical and social associations. In heteroglossia situations, the context of the speech are therefore of great importance. Heteroglossia can cover not only different languages but also different variations, patterns, or styles of the same language. Thus, it can be not only of a multilingual, but also a monolingual practice.

Just a few years ago, these phenomena were identified as elements of individual, primitive speech that would not be worth studying. The situation has changed now. Through the media and social networking sites, the code-switching, translanguaging and heteroglossia episodes have become publicly available, socially accepted and widely occurring, thereby stimulating their reproduction. Consequently, they should not be ignored in the studies of language attitudes and in the future forecasts for the Latvian language.

Can the *status quo* and future prospects of any language be objectively assessed? In view of the changing world and the unpredictable effects of various factors, including public opinion, geolinguists, sociolinguists or even futurologists are rather restrained in predicting future. However, to a large extent, on the basis of the above-mentioned principles for evaluating the language situation, we can discuss some facts and considerations on how the Latvian language is to be positioned against the background of global linguistic diversity.

The number of Latvian speakers is sufficient for language vitality and its transmission to future generations. Specific data may vary depending on the methodology used. It should be noted that the number of Latvian speakers does not entirely coincide with the number of Latvian residents⁵², there is

⁵² “Ninety-six% of respondents who have responded that their mother tongue (or one of their native languages) is Latvian, indicate that their family’s primary speaking language is Latvian; 90% of respondents whose mother tongue (one of the mother tongues) is Russian have also indicated that they as a family mainly communicate in Russian. The respondent

no comprehensive information regarding the number of Latvian speakers outside Latvia's borders, nor regarding the number of speakers of Latvian as second- and foreign-language (approximately 90% of minority representatives (LLA) admit having Latvian language skills, 2021). According to the data from the Central Statistical Bureau, there were 1 million 891 thousand inhabitants in Latvia in March 2021 (https://data.stat.gov.lv/pxweb/lv/OSP_PUB/START__POP__IR__IRS/IRS010m/table/tableViewLayout1/, viewed on 29.03.2021.); it is estimated that approximately 370 000 Latvians live in diaspora countries (<https://www.mfa.gov.lv/arpolitika/diasporas-politics/diaspora-politics-latvia>, see 29.03.2021). Hence, there are at least 2 million people speaking in Latvian. According to *Ethnologue*, only about 400 languages worldwide, or 7% of 7139 live languages, are spoken by more than a million people. According to the number of speakers, Latvian thus holds a place in the top two hundred languages of the world, which is a very high indicator.

According to the above-mentioned 9 UNESCO criteria for determining language vitality, the position of the Latvian language in 2021 should be assessed as follows:

Factor	Degree	Comments
1 (number of speakers)	–	Sufficient > 1 million speakers
2 (intergenerational transmission)	5	Not endangered, the language is used by all generations
3 (percentage of speakers in the population)	4	Possibly endangered because the language is not used by all residents.
4 (use in social functions)	4–5	Language is used in all areas; in some parallel with other languages
5 (application in new thematic areas)	5	Dynamic – language is used in all new areas; in some parallel with other languages
6 (literacy level)	5	Stable literacy traditions and distribution.
7 (official status of the language)	5	Status of the official language; detailed language legislation.
8 (language attitudes)	4–3	Most speakers support the preservation of language, while others are indifferent or even support the loss of language.
9 (documentation level)	5	Voluminous and diverse dictionaries and academic grammars.

population of other native languages is statistically too small, thus the results are not included in the data analysis” (Language Situation, 2021).

Thus, against the background of the world's linguistic diversity, the objective positions of Latvian are even very good. According to the number of speakers, the Latvian language belongs to the world's only 400 or 7% of languages with more than a million speakers. The competitiveness of the Latvian language is strengthened by its position in the state and local government institutions, the military and the education system, including higher education, as well as by the increasing number and share of Latvian speakers among minorities.⁵³ The status of the official language in the European Union is an important incentive for the further development of a standardised (literary) form of the language which, in its turn, is of huge significance for the vitality of the Latvian terminology and language. The constitutional status of the Latvian language, the *Official Language Law* and the regulations for the execution thereof have provided the necessary legal framework for the use and development of the official language. However, in Latvia's ethnodemographic and geopolitical situation, statistical data and legislation alone are not sufficient to understand the language situation, as they do not give a complete picture on either the actual state of the language competition or the prospects for its future development. Objectively measurable and describable parameters of the language situation should be analysed in qualitative studies in a broad historical and international context and in close association with the language attitudes of the language community. This attitude, in turn, depends not only on the narratives reinforced across generations, which in Latvia often see the language as endangered and doomed, but also on the public knowledge of languages and their rivalry, both in the world and in Latvia.

Chapter 5. LANGUAGE AS A VALUE

The tradition of recognizing the language as the most important element of national identity, promoted by the education system, has been established in Latvia since the middle of the 19th century. Does this mean that language is still among the most important values of society?

⁵³ The latest data on the language proficiency and language use by Latvian citizens in sociolinguistic situations have been summarized in the Latvian Language Agency's study "Language situation in Latvia 2016–2020" (Language Situation, 2021). The section on the use of the Latvian language provides basic data on which languages, and how often are used in different sociolinguistic and communicative situations, data were analyzed in correlation with the language spoken in the respondents' families (family as a highly private and informal communication environment).

Where a phenomenon or development is recognised as a value (or its existence, regardless of the deliberate behaviour of people, is mistakenly recognised as self-evident and lasting), due effort is made at both the societal and individual levels to maintain it. Therefore, we should clarify how the concept of value can be understood, whether it applies to the language in general and to the Latvian language in particular, and what the relationship between the language as a value and its place in the identity concept could be.

Representatives of the humanities and social sciences – historians, philosophers, anthropologists, psychologists, sociologists – have tried not only to define the concept of values but also to classify and analyse them (Rokeach, 1968, 1973; Schwartz, 1992); they have tried to link different cultural, political and sociological processes to values. According to these theoretical guidelines, values are based on motivation, so values are the cause of specific choices and behaviour.

Dr. Maija Kūle, philosopher, in the article entitled “Values in Latvia (on the Horizon of European and Universal Values)” points to the difference between the views of philosophers and sociologists: “Values in philosophy are understood to be meaningful needs to which one must aspire. In sociology, more attention is paid to identifying the links between values and actual behaviour by people [...] Values are culturally historically determined, objective as they are compatible with the trend of a particular period, they are given labels which are grasped by public opinion, they are in tune with a cultural historical paradigm and are reflected in national identity” (Kūle, 2018b: 434). The language requires both views.

The currently popular theories of superdiversity (see Kļava, 2018), which refer to the language as a combination of communicable elements of different origins, may have some effect on the treatment of language as a value. There is also a popular statement that the language is purely ideological or sociocultural construct: “There is now a substantial body of work on ideologies of language that denaturalises the idea that there are distinct languages, and that a proper language is bounded, pure and composed of structured sounds, grammar and vocabulary designed for referring to things” (Joseph, Taylor, 1990; Woolard, Schieffelin, Kroskrity, 1998). Named languages – “English”, “German”, “Bengali” – are ideological constructions historically tied to the emergence of the nation-state in the 19th century, when the idea of autonomous languages free from agency and individual intervention meshed with the differentiation of peoples in terms of spiritual essences (Blommaert, Rampton, 2011: 4).

The interpretation of language as a value has been exacerbated in the 21st century by the growing controversy over the relationship between language and ethnicity. In the 19th century, language was perceived as one of

the basic features of the ethnos and an element of the identity of the nation state. In the 20th century, structuralists began to perceive language as a sign system, and post-structuralists specifically highlighted the arbitrariness of the language sign, coming up with the idea that it does not matter in which language we exercise this arbitrariness. In the middle of the century, language was analysed as a tool in business, highlighting the market value of language. The slogan 'language is identity' has been replaced by the slogan 'language is communication', and alongside the growing share of pragmatically oriented researchers, the humanitarian dimension of linguistics has also become more important, emphasizing the need to preserve the world's linguistic diversity.

M. Rubene admits: "When languages enter a risk and threat zone of linguistic practice on the one hand, but, on the other, as language research and analysis expands, we can highlight in language characterization the instrumentalization and technological aspects of language, which border on, inter alia, the separation of scientific dictionaries, as well as creative poetic and sacral aspects" (Rubene, 2020: 15). Therefore, many studies are devoted directly to the relationship between language and thinking and language and worldview, strengthening language awareness as a value.

The contextualisation of language as a value in the frame of various value theories allows to relate it to B. Spolsky's theory of language management. Language beliefs are influenced by both language management and practice, but initially an individual's perceptions of language are formed in the family and in the environment where their personality develops. Thus, whether an individual considers language as a value depends on their language beliefs, beliefs about language, respectively, an individual's beliefs form the opinion of a community and public at large, but from the viewpoint of language policy this aspect is under-researched. Conducting surveys to identify human stereotypes and beliefs provides general information about society, but the results also provide an opportunity to make assumptions about the motives of individuals.

Thus, when defining language as a value, various aspects must be taken into account. The most important dividing line distinguishes the economic (market) value of a language and the value of a language as an element of national identity. We will look further into these aspects of language value in relation to the view typical of Latvia.

In the sense of a positive stereotype, it is widely believed that the Latvian language has historically been marked as a value that provides the basis for identity at crucial moments for the nation. The question of how long such an approach will be passed on to future generations is still open. M. Kūlis states that "... people are not so much rational and socially competent as they are involved in traditions that have already given them the "objective truth" before

it was sought” (Kūlis, 2021: 17). Does this also apply to the perception of “language as a value”?

Is the Latvian language still recognized today as a value worth maintaining and not to be assessed only in the categories of economic advantage? Can we rely on the stability of the ‘cultural-historical paradigm’, or should we find a new approach to strengthening language within the value system? Perhaps we should accept the view prevailing in the social sciences that the concept of languages and their speaking groups is outdated and should focus only on the study of individual plurilingualism? Or perhaps the headline in the influential Financial Times (15.05.2021) observed when writing this chapter, “Forget identity politics, economics is what matters now” (see <https://www.ft.com/content/dcf76e59-8f8e-4445-b92a-b9fb77a89226>), is more appropriate for these times?

To clarify this, the concept of language as a value must be viewed in a broader context of values, with a particular focus on the economic value of language.

The economic or market value of a language can be briefly defined as the quantity of goods and services that can be obtained through that language, as well as the educational, career and welfare prospects provided by proficiency in a particular language. The word *value* is used to some extent metaphorically in relation to these opportunities, unlike the language values described above; it cannot be measured or demonstrated empirically. In the economic context, the importance of value is rather related to concepts such as *price* or *benefit* (cf. Grin, 2002; Coulmas, 2020). Therefore, more and more researchers avoid the term *economic value of language* and analyse specific economic aspects of the language. The economics of language or linguonomics is gradually becoming a relatively autonomous branch of science, bringing together research from different disciplines (Gazzola et al., 2015; Hogan-Brun, 2017). It is increasingly emphasized that, even if the value of languages can be expressed in economic categories, “at the same time, languages have non-pecuniary values associated with culture, tradition, ancestry and group membership, etc. This kind of symbolic value is hard to quantify but when it comes to decide on language policies, it has to be taken into account and weighed against the pecuniary market value of language skills” (Coulmas, 2020: 25).

Multilingualism, regardless of its genesis, has been accepted as a reality, largely emphasising its positive effects on the integration of the European Union and the intellectual development and prospects of the individual in the labour market. At the same time, the development processes of national languages are taking place in a seemingly parallel space, where a new type of multilingualism model and traditions of language standardization collide. The authors of

the study conducted as early as 2013 point out that “The mixture of values and concepts which can currently be encountered in the EU region could be summed up by the following formula: Multilingualism is to be encouraged on a European scale, but a life of monolingualism has to remain possible within a national context” (Moliner, Vogl, Hüning, 2013: 412).

Sociolinguistic research confirms that in reality there is a gap between the theoretically expressed attitude towards the Latvian language and the practical proof of action in the Latvian language community. This is primarily the case for the use of the Latvian language in informal communication, as well as for the assessment of the competitiveness of the Latvian language (see Language Situation, 2016; Language Situation, 2021). The key to understanding this phenomenon can be possibly found in the changing value system of society, which also forms a language attitude, which in turn affects the real linguistic practice, i.e. behaviour. Undoubtedly, in our age it is difficult to strike a balance between language values, as well as to constantly seek effective solutions not only to ensure rapid communication, but also to nurture and preserve national identity. Although these two tendencies may seem to reverse under certain circumstances, they are man-made, so it is in human nature and power to continue to think in two directions, to learn new languages, but also to preserve and cultivate one’s mother tongue.

Chapter 6. CHARACTERISTICS OF LATVIAN ETHNOS AND LANGUAGE: ASSUMPTIONS, MYTHS AND STEREOTYPES

Language is an integral part of everyone’s identity and everyday life, so every speaker has developed a certain image of language, both through upbringing and experience, which can be both true and scientifically unsubstantiated.

The main reason why professional linguists in recent decades have taken so-called folk linguistics seriously (non-academic views on languages, language variants, language use) is related to a much deeper goal – to understand the interaction between society and language. A field of research close to folk linguistics is the so-called citizen sociolinguistics. This approach is considered to be quite different from traditional sociolinguistic methods for studying language variants and language attitudes, as it is not done by professionals, but by “everyday people [who] compile detailed illustrations of and commentaries on their own and others’ uses of language” (Rymes, Leone, 2014).

There are many generalizations, biased statements, pseudo-expert positions, and prejudices in *these* views, but these “prejudices” can become valuable if we are not interested in the correctness of ordinary people’s

judgments but in the circumstances for the production of these judgments and the perception and the way they are expressed and distributed. Social networking sites (*Facebook, Twitter, etc.*) have a special role which allows their users to express their attitude and share information. This is addressed by so-called Citizen Sociolinguistics: “Citizen Sociolinguistics is located right at the interface between the expert discourse of sociolinguistics developed by (and mostly for) academic researchers, and popular discourses about language variation developed by and circulated among ordinary citizens; further, it tries to trace the way that terms, concepts, discourse genres, texts, and even people circulate back and forth across that permeable boundary. This last task is made easier by the very design and affordances of online social media platforms (more on this below). Citizen Sociolinguistics, in other words, takes seriously and examines closely the kind of material that modern sociolinguistics has made elaborate efforts to sidestep, ignore, or short-circuit: it seeks to develop new methods of gathering and analysing the massive amount of freely available data from the internet” (Moore, 2015: 1).

As appears, public opinion on language forms a vast, as yet unidentified array of information that greatly influences the language attitudes of speakers – perhaps even more than the position expressed in official or scientific sources.

In 2018, in the introduction to the academic publication “Latvia and Latvians”, J. Stradiņš mentions that an article on the Latvian mentality could not be written for the said collection (Stradiņš, 2018a: 17), which is understandable considering the international academic community’s caution against this concept. However, for the understanding of many socio-psychological phenomena, not only language attitudes, this concept when treated as “way of thinking, nature of perception, type of consciousness, which is formed in individuals of one society in similar educational and environmental conditions, folk traditions” (<https://www.letonika.lv/groups/default.aspx?r=1107&q=vides&id=2060959&g=1>) could be quite important. Therefore, J. Stradiņš still focuses on some features of “mentality”, acknowledging that “Society in Latvia is predominantly conservative, favouring tried and tested values. The exaggerated revolutionary romanticism of the early 20th century, when the long-oppressed nation “stormed the heavens” is long gone; contrarian views or innovative approaches are today in short supply. Certain traits reoccur in appraisals of the Latvian mentality: love of work, perseverance, pride in their people and love of self, equanimity, respect for nature, love of rural life; in addition, one must note envy, miserliness [...], low self-esteem, getting involved in conflict situations. A foreign journalist noted that Latvians are more emotional than Estonians, but more cautious than Lithuanians.

Latvians also have the ability to believe two opposing positions; Latvians do not appear to have a fixed set of values” (Stradiņš, 2018b: 21).

The evidence of the Latvian mentality or national character is clearly provided by the language used to express it. A more extensive study of linguistic means for Latvian self-characterization was conducted in 2010–2011 (July, 2011), but observations show that no significant changes have taken place in this respect in ten years.

Chapter 7. IMAGE OF THE LATVIAN LANGUAGE IN THE MEDIA

The media is an excellent source of research, both in terms of language and content, because what has been written is a witness to the thought and mood of the era and society. Significant changes in the value system of the society are always reflected in the language, while through the language the society becomes more aware of reality and defines it more precisely (cf. Liepa, 2011). Linda Thomas and the co-authors, considering the role and power of the language in society, point out that the media is a powerful environment where social meanings are formed and disseminated, i.e. they greatly determine the relevance of what is happening in the world for a given culture, society or social group. The language used by the media to describe certain social and political groups and events determines the predominant ways in which we speak of them (Thomas et al., 2004: 56–58).

In times of freedom of expression, the media reflects the broadest spectrum of convictions in all areas, and every speaker of the language is exposed to a certain extent to differing and even conflicting views. Consequently, the whole range of language attitudes could only be covered by a very extensive and voluminous study. This monograph looks at one media group, regional newspapers, one type of radio broadcasting intended for a wider audience and the coverage of the COVID crisis in 2020 and 2021 in terms of language attitudes.

For decades, Latvia’s regional press has been a stable part of the state media environment. There are a total of 37 regional newspapers in Latvia. The new generation living in the regions gets news about events in Latvia, Europe and the world via other channels (television, Internet sites), but the regional press speaks about local events and residents, thereby promoting them and promoting local patriotism. Readers’ trust in regional media is high.

In times of crisis, the regional press has acquired a special role – it is not only an informant, but also performs social functions. “Regional newspapers perform the basic functions of quality media – inform, educate, supervise,

and also entertain, only all this is highly localised (“regional prism”) through working closely with the audience, creating belonging to the local environment” (Užule, 2018: 173) and this is how smaller and larger events strengthen the local identity, becoming part of the Latvian identity.

The regional problems are described repeatedly, journalists are also aware of it, but readers like these broadcasts because they are told about their own! Journalists use special highlights to refresh the text: local words, some barbarism. These words must be seen as witnesses of the language of the region or of the past, reminding people not to forget them and to use them. Quite often, regional newspapers talk about those who have left Latvia as a result of the economic crisis and those who are coming back. There are more articles about those who return to the Latvian countryside to preserve the Latvian language, their family roots, belonging and a sense of home. The need for a Latvian language environment is highlighted in many stories of emigrants and repatriates. For example, ‘Money cannot buy everything!’ says Lolita from Nīca, who has spent 12 years with her family in Ireland. The newspaper “Auseklis” (Aloja, Krimulda, Limbaži and Salacgrīva municipality newspaper) has created a column “Welcome home” which mentions that more and more children who have previously lived in another country have started in Latvian schools – for example, 60 families returned to Kurzeme in 2018. It is the desire of parents for their children to learn Latvian, to acquire education in their mother tongue that has in several cases been one of the main reasons for the family to return to Latvia. However, newspapers also cover sadder stories of experiences of families who have cast roots abroad and do not intend to return.

Maija Kūle points out that not only economic migration to Ireland, Germany, the Scandinavian countries and elsewhere is the reason for Latvians leaving Latvia. It is accompanied by a desire to re-identify, to become another, often expressed by interest in being a genuine English person or an American. [...] “The English accent is deliberately highlighted when speaking Latvian, the new country viewpoint is emphasised when assessing different events, while Latvia receives the most critical and dismissive attitude” (Kūle, 2016: 88).

The viability of the regional press in the times of tough competition, including competition with electronic media, in Latvia is determined by the trust of its readers. Although the number of readers is declining for objective reasons, the regional newspaper or “local newspaper” is considered to be a valuable source of information that has been tested for years. The functions of the regional press have also changed: from the former main media, propagandist and agitator, regional newspapers have become a reliable friend and ally of the inhabitants of Latvia’s regions.

Not only the functions of regional press, but also the functions of the radio have changed: they have been greatly expanded nowadays – besides the traditional informative, educational, entertainment, etc. functions, radio also helps to integrate socially, to recognise and strengthen identity, it provides informative services, and offers discussions and exchange of ideas on a variety of issues. For several years, this task has also been performed by the Latvian Radio I programme “How to Live Better”, inviting experts from various fields and industries, providing answers to listeners’ questions, expressing their thoughts and recommendations and thereby encouraging future discussions. As of 2013, the programme also focuses on the use of Latvian. The analysis of these broadcasts provides valuable data on public opinion in the field of language.

The Latvian language lessons included in the “How to Live Better” programme are currently the only broadcast, not only on Latvian Radio, but in the public media as a whole, which focuses on the use of modern Latvian language and provides feedback to listeners when answering the questions raised in the studio during the broadcast or preparing the answers to the unanswered questions for the next meeting. According to data from sociological and market research conducted by the company Kantar TNS in winter and spring 2019 (Kantar, 2019), 97 000 listeners listened to the “How to Live Better”. Repeats of the broadcast (workday evenings after eight) were listened to by an additional 41 000 listeners.

In language broadcasts, listeners are mostly concerned about the correctness of the language, wondering whether a word or a phrase they have heard is really a mistake. Whether it complies with the regulatory requirements, generally accepted norms and conditions; whether it is found in the dictionary, and how the dictionary explains it. In this respect, differences in language usage are most visible across generations. Finally, the journalists themselves are also accused of how they speak, how they answer questions, how they ask questions, how they fill the gaps on air. Radio listeners have the greatest confusion about the use of lexis - mostly these are issues related to the explanation of the meanings of words. For the most part, words have many meanings; there are also direct and figurative meanings, but listeners emphasize only one, so mistakes are sought where there is none. By collecting dozens and even hundreds of questions, it is to be hoped that the answers to the language questions will help the listeners – and, if not to live better as the title of the programme suggests, then to understand the context of language use, cultivate their language and enrich it.

During the COVID-19 pandemic, people have been actively responding to changes in public life. Changes in the living conditions, time-limited or

prohibited stay in the workplace, social and cultural events, now the usual lockdown (a word that no one could ever imagine in Latvian before 2020) have encouraged people to express and share their thoughts through the mass media and social media. The language is a living organism, it responds to all developments in its environment, and this so-called covid-lexis is essentially only an external expression for the processes that take place at many levels of language and have always been there.

This study also includes an overview of the pandemic period (from March 2020, when the official pandemic lockdown started, to April 2021, when the emergency situation ended in Latvia), from the point of view of language creativity: neologisms and occasional new coinages, stylistic features, wordplay and jokes. The chapter uses the media (press, electronic media, social communication platform Twitter, Facebook), graffiti, promotional materials based on public discussions about the topics of pandemic.

The first term “*kovidioti*” (covidiot) – describing both those who overreact to the rules of keeping distance and those who blatantly ignore them – appeared in Latvia a few days after the first bans on gatherings came into force on 13 March 2020 and theatres and other assembly sites closed. As early as the beginning of March, the word was used in Great Britain, the USA and elsewhere to describe panic-stricken shoppers who bought toilet paper and pasta in stores. [*Do you speak corona? A guide to covid-19 slang* 2020] The words *kovidioti* and *kovidiotisms* very quickly became popular in Latvia.

The social changes were reflected in the use of borrowings. More and more words came into use: *virus, quarantine, pandemic, isolation and self-isolation, (social) distancing, disinfecting, contact, infection, disinfection, vaccine, immunity, martial law, lockdown*, etc. In addition, some words and collocations became common: *restrictions on movement and marketing, remote training (studies), household, face mask, idle, antibodies*, but *corona-hairdos* were created at home because the hairdressers’ were not available. An *infodemia* (information + pandemic) was coined. The effects of the coinage *Brexit* are expressed in new ways such as *covexit, loxit*; when referring to the communication platforms: *zoom, Teams*, verbs appear in the common language as the verbs *zūmot (to Zoom), tīmot (to Team)*.

The meanings of the already known and customary Latvian language words have expanded during the COVID crisis. The seemingly simple *burbulis* (*bubble*) that the *Modern Latvian Dictionary* defines as: ‘air (gas) sphere covered by a layer of water or other liquid’ (<https://tezaurs.lv/mlvv/#/sv/burbulis>) has gained a different meaning during the pandemic, which has not yet been recorded in the dictionary. During the pandemic, jokes using the names of well-known people became popular. For instance, there were puns about

Latvia's chief infectologist Uga Dumpis (rebellion) and Prime Minister Krišjānis Kariņš (small war) asking everyone to keep calm, as well as the Minister for Health Ilze Viņķele (poor quality wine) asking to avoid alcohol overuse. These proper names became the source of the wordplay.

Jokes of a linguistic nature were popular all over the world during the COVID crisis, and this phenomenon was also addressed by linguists: "I'm sure the humour is good for us. Laughing in the face of the enemy. But I sympathise with our poor lexicographers, as there's no way of knowing whether these novelties are going to remain part of the language, or whether they will silently disappear once the crisis is over. However, we're told today by the WHO that the virus may be with us for good, so maybe the associated vocabulary, playful as well as serious, will stay too. Either way, the dictionary people are going to have a job keeping up with this unexpected lexical explosion", acknowledged David Crystal, 2021.

This change in language is not extraordinary. For experiences that seem unique in our lives, there are often parallels in history. English is full of words that have come into use in the times of previously experienced plagues and pandemics as well as social upheavals, and there is no shortage of expressions that fill humanity's relentless efforts to describe the world that is often harsh. The compilers of the Oxford dictionary have also pointed out that the incredible speed at which new, coronavirus related lexis appear in English is truly unprecedented. The COVID time has left its impact on the Latvian language too and it proves that the spirit of the language is still alive. "And this is to be welcomed because it shows that the language system is still flexible, people are able to respond to current events by creating new words and constructions based on existing models. Most importantly, the element of language play and creativity has not disappeared. The existence of creativity in a language is one of the indicators that a language is viable, that its speakers perceive language as their own, as a value. What we see now is a confirmation that the Latvian language can adapt to any circumstances" (Druviete, 2021). The pandemic is not over yet, and the linguistic creativity is on the rise, also providing valuable insights on Latvian attitudes to the language.

Chapter 8. EXPRESSION OF LANGUAGE ATTITUDE IN INTERNET DISCUSSIONS

In Latvian bilingual (gradually becoming multilingual) society there are various sociolinguistic fields where the English language continues to pervade. According to the (*Special Eurobarometer 386*) survey conducted in 2012, Latvia

is one of the eight countries in the European Union where the majority of the population (54%) speak at least two foreign languages. Besides, secondary education institutions continue to integrate international study programmes, where certain amount of curriculum is provided in English.

If ten years ago young people were motivated to read books, nowadays teachers, parents and state language policy makers have to consider that youngest generation consumes large amount of content digitally (they listen to podcasts, they follow YouTube vloggers, they read social media blogs etc.). Though in the past, when talking about internet content, one might think of informative websites, where one only reads texts published online, this chapter analyses individually generated content, which is relatively little regulated – content made by bloggers and influencers. Latest data demonstrates that 84% of Latvian population use internet regularly or at least once a week, though in the age brackets of 16 to 24 and 25 to 34 almost 99% of population are internet users. These age groups form the main audience that consumes content made by bloggers and influencers.

The topic of why it is important for a certain language to be on the web takes us back to the question of identity and belonging, therefore this discussion is much more than only about the correct grammar and spell-checking options on the internet. There are only five percent of all the world languages that are on the web (Vannini, Crosnier, 2012), and Latvian is one of them. The web is not just some cyberspace where formal information is collected or products are sold, the internet is a whole social life that forms online community. Of course, just as in real life, world major languages are dominant on the web; however, also in cyberspace there are situations when native language is prioritised, so as long as there are internet users, who are native Latvian speakers, there will be content created in Latvian. An anonymous Latvian blogger when asked as to why people choose to publish details of their personal life on the web, responded: “Maybe it is because modern society is not rooted in family? We don’t live in tribes, communities. But a human needs a human. In my opinion, this is a natural phenomenon”. She adds that an individual needs a sense of belonging, therefore the modern community is an online community. Professor R. Kozinets also shares this view, he has also developed an approach to web ethnography or netnography research. R. Kozinets emphasizes that social life is becoming digital, which does not mean that it is imaginary, it is real, but held in cyberspace (Kozinets, 2010).

Language has always been the keyword for belonging and identity, also in cyberspace. It is used for very straightforward purposes, as communication, and also for various innovative solutions that exist only on the web, for example, hashtags. The aspects of the state language are as significant in cyberspace, as in

real life– it is important to provide content in Latvian, to consume content in Latvian and to secure the quality of content in Latvian. The opportunity to use Latvian language in various technological solutions is absolutely essential, and effective linguistic tools in Latvian are also required. And above all, it is important to disseminate information to ensure that people are aware of the most recent content in Latvian, as well as of the different solutions and linguistic tools. If they do not know about the existence and availability of these, they will opt for other language. Likewise, it is essential to have more positive, educational and informative discussions on Latvian language on the web in general. The opinion of language users is significant both in the context of sociolinguistic research and language policy because it reveals collective language beliefs.

To determine the opinion of web content consumers on various language related questions, an anonymous online survey was held in 2019. It consisted of several expanded questions tackling language users' beliefs. There were 28 respondents in total, 21 of them indicated Latvian as their native language, 3 – Russian, 3 – both Latvian and Russian, but 1 – Polish. Twenty-six respondents answered that daily they mostly consume content on different social media platforms (*Facebook, Twitter, Instagram, YouTube* etc.), while 27 respondents said that they mostly get all the necessary information on social media platforms.

First, respondents answered the question as to in what languages and why they consume content on the web. Mostly answers indicated that they do it in several languages. Several respondents said that they consume web content in three different languages: “My daily communication both for work, and private purposes is in Latvian, Russian and English. Besides, I read website information in these languages.” (F, 30–39 years, 14.01.2019.) Some of respondents explained that their language choice depends on a content type they are looking for: “In Latvian – news about events in Latvia; in English – just some information I’m interested in, alternative news sources, shopping online; in Russian – also information I’m interested in.” *Youtube* – in English and Russian” (F, 30–39, 15.01.2019). Several respondents say they choose to listen to *Youtube* vlogs in English, because the available amount of content is much better represented than in Latvian. Example: “I mostly read blogs in Latvian and English, watch *Youtube* videos in English, shop online worldwide, so mostly in English. I don’t read news in any language.” (F, 22–29, 15.01.2019.) Some say that language choice is of no importance, because they know all three languages well enough: “Latvian, Russian, English. There’s no difference in which language to read.” (F, 30–39, 15.01.2019.)

The question “Have you noticed that the content you’re interested in is not available in Latvian? If yes, does that bother you?” allowed to conclude that

that even if the issue is noticed (20 respondents), it does not cause problems, for example: “Of course, so many things are not available in Latvian, but almost everything is available in English, therefore it doesn’t bother me. Although sometimes it’s a pity that my parents don’t understand English, so I cannot show them things I’d like to.” (F, 22–29, 15.01.2019.) Language and technology skills create a gap between different age groups, they live in different information spaces. Young people have their online community, while older people still get their information from TV or radio.

However, several respondents answered that there are situations when they would prefer content in Latvian. Other respondents emphasize that information available online in Latvian can be inaccurate or incomplete. For example: “Information is often available in Latvian, but it is incomplete or insufficient on specific subject.” (F, 50–59, 15.01.2019.)

However, another question “Would you like to have more available internet content in Latvian?” revealed that majority of respondents (14) would like to, but they emphasized that the content should be of high quality. For example: “It is not so important, but yes, if you ask, then yes, why not. But only if the content is of high quality.” (F, 22–29, 15.01.2019.) “Yes, but I value more high-quality content than content in a specific language.” (M, 22–29, 15.01.2019.)

Respondents also answered to several additional questions, they were encouraged to evaluate content creators and their content. For example, they were asked, as to what they think of people who create content in other languages than their native. Survey results show quite different opinions, but mostly consumers understand that creators choose language depending on the target audience and marketing aspects. Undeniably, by communicating in global languages we can reach wider audience. For example, on *Instagram*, if we choose hashtag #riga (international spelling of Riga), we access 3,5 million of posts, but by choosing hashtag #rīga (Latvian spelling of Rīga) we access only 328 thousand posts. One respondent explains that “There are different examples and one of them is to create content in several languages. In that case, a much wider audience than just Latvian language speakers is targeted.” (F, 22–29, 15.01.2019.) Meanwhile, social media experts claim that the existence of content in several languages shows that the content creator does not know his audience and just aims to attract more readers/listeners. Some of respondents also agreed: “Sometimes it is unnecessary... why does a Latvian have to write that he feels *cool*?” (F, 50–59, 15.01.2019.)

The last question was: “What do you think happens to a person’s identity on the web?” The results revealed how differently the concept of identity is perceived. Several respondents expressed their concerns: “The content creator

has either adopted another identity than their real one, or consciously tries to impact their content consumers. On the other hand, the reader undeniably changes their identity, even though not always aware of that, but they get influenced by what they reads.” (F, 22–29, 15.01.2019.) Most respondents said that the cyberspace encourages identity changes, blending or even loss of identity. Several examples: “Identities blend, fuse. We all accept some type of new, global, collective identity. Some part of identity is lost.” (F, 30–39, 14.01.2019.) “Everything blends and we influence each other.” (F, 22–29, 15.01.2019.) “Identity can change and adapt to any environment, including the web environment.” “Of course, it changes (controllably and uncontrollably). Is it good or bad – every case is individual.” (F, 22–29, 15.01.2019.)

Another anonymous online survey was conducted to identify language beliefs of the other side – content creators. One hundred and fourteen respondents took part, 98 of them indicated Latvian as their native language, 10 – Russian, 4 – both of these. Majority of respondents (36) answered that the content they create is a blog on one or several social media platforms, but others indicated that they create different content on several different platforms. Forty-four of respondents answered they create their content only in Latvian, 40 answered they create content both in Latvian and English at the same time, 11 – in three different languages (Latvian, English and Russian). Eight respondents indicated that they create their content only in English. Hence, the results show that the percentage of creators whose content is only in Latvian and those whose content is in two languages is very close. It indicates that Latvians try to reach a wider audience.

Content creators answered the same question – why they have chosen the particular language – and the most popular answer was that the language choice is determined by the target audience. The second popular answer was that the content creators are guided by their language proficiency and the native language is the one they know the best. Example: “Latvian, because it is my mother tongue, English, because everyone knows it.” (F, 30–39, 19.01.2019.) One younger respondent said: “Latvian, because it is my mother tongue. But sometimes I use certain phrases in English, because it is a way of expression.” (F, 16–21, 20.01.2019.) Several respondents agree that they can express themselves most freely in their native language (M, 22–29, 21.01.2019). Meanwhile other content creators analyse their audience and use the results in creating new content: “Because it is my mother tongue, and statistics show that 90% of my readers are Latvians or understand Latvian.” (F, 22–29, 22.01.2019.) Some respondents categorically insist that being a Latvian you have to create content in Latvian: “Who else is going to create quality content in Latvian on the web, if not Latvians themselves.” (F, 40–49, 22.01.2019.)

Eighty respondents agreed that the language they use influences their content consumers. The majority (90 respondents) answered that they also feel responsible for the content they create. Example: “Yes, I want to provide quality content with correct grammar and style.” (F, 40–49, 19.01.2019.)

The main question the content creators had to answer was: “Is it important that your audience knows you belong to a specific ethnicity, nationality, country or a specific language speaker community? If yes, how do you create your identity on the web?” The results showed different perception of the identity concept as well as different attitudes and beliefs. Some content creators expressed their national pride and said they want to show it to their readers. Examples: “Yes, it is important. In my opinion, it is important to feel that you belong to the Latvian language by using it correctly.” (F, 40–49, 20.01.2019.) “Yes, it is important to me. I tell my readers that I am Livonian and what that means.” (F, 22–29, 21.01.2019.) “Difficult to say. If I say that I am proud of my country, I don’t think that I do that because of my audience.” (F, 16–21, 20.01.2019.) “Belonging to an ethnic group doesn’t seem so important, because we have different blood running in my family, but for me it is important that others know I am a patriot of this country. Belonging to Latvia affects many things I do, and I think it also affects the content I create.” (M, 22–29, 21.01.2019.)

Several respondents answered that identity question is partly significant, but not in the context of the content they create. Examples: “It is important, but I have never thought of that in the context of social media.” (F, 22–29, 21.01.2019.) “I don’t hide my nationality, but in my blog it is not important.” (F, 30–39, 22.01.2019.) “It is important, but we do not emphasize that on social media. It seems obvious to our audience that we stand for Latvian cultural values.” (F, 30–39, 23.01.2019.)

There were also answers that expressed a negative attitude towards identity questions. They showed the tendency to stress the topic of equality and a concern that overemphasising one’s identity can be translated into discriminating others. Examples: “It is not important; I do respect all nationalities.” (F, 30–39, 19.01.2019.) “No, I do not belong to any specific nationality, and I don’t think that defines me as a person.” (F, 22–29, 22.01.2019.) “No, please, do not put me into these boxes, first of all, I am myself – Latvian language speaker born in Latvia.” (F, 30–39, 22.01.2019.) “It is not important, because I consider myself a global citizen, not a citizen of a specific country, but I understand that it is important to create content in the state language.” (F, 22–29, 29.01.2019.)

Survey results expose certain difference between professional and non-professional content creators. If content creating is connected with work, we can observe language economy value tendencies. On the other hand, bloggers and influencers have their individual beliefs that guide their content creating

style. Therefore, the answers they provided showed individual approach, opinion and attitude, also, language attitude and language beliefs.

Nowadays, when social life as well as social influence and discussions on topical issues are mostly going on in cyberspace, there are topics that always will be held in native language, in Latvian. To conclude, the results of both surveys clearly indicate that it is important to promote high quality content in Latvian on the web.

The COVID time has had its reflection in language, and it proves that the spirit of the language is still alive. “And this is to be welcomed because it shows that the language system is still flexible, people are able to respond to current events by creating new words and constructions based on existing models. Most importantly, the element of language play and creativity has not disappeared. The existence of creativity in a language is one of the indicators that a language is viable, that its speakers perceive language as their own, as a value. What we see now is a confirmation that the Latvian language can adapt to any circumstances” (Druviete, 2021). The pandemic is not over yet, and linguistic creativity continues, providing valuable insights into Latvians’ attitudes towards the language.

Chapter 9. EXPRESSION OF LANGUAGE ATTITUDES IN ADDRESS FORMS

Language attitude in sociolinguistic research is an important indicator which is based on *a set of subjective factors*. The language user’s language attitude is directly correlated with their linguistic behaviour, which is related to the choice of a certain speech variant in a particular speech situation. On the one hand, it is determined by the individual’s own decision or response, emphasizing the individual nature of the language attitude. On the other hand, it “is both based on the opinions of the society or its part, and also shapes the ideas of the community” (Kibermane, Kļava, 2016: 110). When analysing the language attitude in relation to the use of forms of address, it must be taken into account that it is present in our daily lives.

Forms of address are used in all sociolinguistic areas of language use, from the most formal to informal speech situations, they reflect the manifestations of power and solidarity, democratization tendencies, the growth of colloquialism in Latvian. Thus, the study of forms of address in sociolinguistics is a mirror that, in general, with the analysis of empirical material reveals a multifaceted picture of language attitude in general. Ralph Fasold admits that social factors have the strongest influence on language use in the use of forms of

address (Fasold, 1984). Undoubtedly, “The study of address form usage tells us quite a bit about how the speakers of a particular language, in a particular community, organize their social relationships” (Fasold, 1992: 39).

The Latvian language belongs to the languages like French, Spanish, Italian, Russian, where there is T-V distinction. When talking to one person, it is necessary to decide whether to use the informal *you* or the formal *you*, which is also a form of courtesy. The use of address forms, including pronoun forms, in modern Latvian has aroused the interest of Latvian sociolinguists for at least 20 years (for example, Blūmane, 2009; Lauze, 2001; Lauze, 2002a; Lauze, 2002b). Considering that direct observations, media analysis and comparative surveys allow to identify a slight expansion of the social sphere of informal address forms and a slight narrowing of the formal, as evidenced by the growing positive language attitude towards the use of singular and informal pronoun *you* (*tu*), attention should be paid to the changes, which takes place in different areas of language use in society and which is related to a number of sociolinguistic aspects.

From a sociolinguistic viewpoint, the term *forms of address* is interpreted in a broad sense, including not only the traditional understanding that the address form is a noun in the vocative case identifying the addressee and predicating something on the same, but also analysing the opposition *familiar-polite address, first name – surname, informal – formal use of 2nd person pronoun you* (in Latvian – *tu – jūs*), which refers to addressing one person depending on the speech situation and the degree of formality of mutual relations (cf. Brown, Gilman, 1982; Ervina-Tripa, 2003; Matthews, 1997: 134; Meyerhoff, 2011: 66; Spolsky, 2003: 20–23; Lauze, 2020a).

The research methodology includes both survey results and direct observations, as well as participatory observations in different speech situations in different areas of language use, including the media. More attention is paid to the use of the address forms in speech. In 2018, a repeated survey of the population on the use of the address in the Latvian language was organized in order to determine whether the habits of the use of the address forms have changed. The questionnaire and methodology were the same as in 1999–2000 – 200 respondents were interviewed in five age groups, from the age of 15 to the age 65 and above.

Language attitude towards a stranger in the use of address forms

In everyday life, speech situations where a shorter or longer conversation takes place with a stranger and where address forms are used may occur. Analysing

the language attitude towards the stranger in the use of the address forms, it is possible to determine whether, when addressing a stranger, the formal type of address corresponding to the Latvian cultural and linguistic etiquette still dominates.

In this study, the concept *svešinieks* 'stranger' according to the lexical meaning of the word, means 'strange, unknown person', as well as 'one who has never been seen, encountered, one who is not known (about people); one not familiar with, about whom little is known (about people, groups of people)' (www.tezaurs.lv) in a relatively neutral sense, which does not overlap with the concept *strange(r)* as used in cultural theory.

When respondents were asked in 1999–2000 whether the polite and the more formal plural form of pronoun *you* should be abandoned in Latvian when addressing one person, 3% of respondents confirmed this probability, 85.5% rejected it, and 11.5% of respondents did not have an opinion. In the answers to this question, 18 years later, the positions of the pronoun *you* are stable – the number of positive answers has even decreased by one percentage point and the number of negative answers has even increased slightly – to 87%. However, some doubts have emerged. The respondents in the older group, aged 65 and above, were the only ones 18 years ago with 100% negative answers, which confirmed the need for the polite and the more formal plural form of pronoun *you*. In 2018, doubts also arise among the representatives of the older generation, namely, the answer *I do not know*. None of the age or gender group is 100% convinced that it is not necessary to give up a polite and the more formal plural form of pronoun *you* when addressing one person.

These small changes in the use of a polite and the more formal plural form of pronoun *you* when addressing one person and the less formal singular form are addressed by the correlation with another question, as to whether the respondent feels uncomfortable if a stranger addresses them by the less formal singular form of pronoun *you* without prior agreement (see Table 1). Psychologically, the number of responses which confirm that the respondents are not uncomfortable if a stranger approaches them using the less formal singular form of pronoun *you* – more men than women – has increased by 10 percentage points.

Various sociolinguistics theories have shown that for Americans, the first five minutes are enough to move into an informal relationship with a stranger. In order to find out whether such linguistic behaviour is also characteristic of the Latvian language environment, the questionnaire included the question as to whether the respondent offers a stranger to address each other by the less formal singular form of pronoun *you* in the first five minutes after acquaintance. Less than a quarter of respondents approved this option, ticking the answer

yes (6% of respondents) and *often* (15% of respondents). The combination of *rarely* (43.5% of respondents) and *no* (35.5% of respondents) answer options convincingly demonstrates the predominance of negative answers.

In the sociolinguistic research, the language attitude towards a stranger is largely analysed in the context of communication partners, one of whom is not a native speaker, emphasizing that too much familiarity would not be acceptable for a native speaker, and it is more appropriate in conversation with close friends and colleagues. However, it has been suggested that such discrepancies may also occur among users of the same language if they represent different age groups (see Garrett, 2011: 112–113). Although about a quarter of the respondents are not uncomfortable if a stranger addresses them by the less formal singular form of pronoun *you*, they still maintain that communication with a stranger should be initiated with respect, courtesy and in accordance with Latvian cultural traditions, using a polite and the more formal plural form of pronoun *you* when addressing one person, which in most cases also happens. The results of the research show that the hypothesis has been confirmed – the language attitude towards a stranger in the use of the address forms strengthens the position of a polite and the more formal plural form of pronoun *you* when addressing one person in the Latvian language.

Since the Internet has become an integral part of our daily life today, the use of colloquial language as an informal means of oral communication in writing has expanded. With posts and comments on various social sites like *Facebook*, *Twitter*, *Instagram*, it also appears in public communication. The study analyses the use of 2nd person pronouns in internet posts and comments published on social networking sites *Facebook* and *Twitter*. One of the factors that influences the choice of a polite and the more formal plural form of pronoun *you* and the less formal singular form when addressing one person is whether the communication partners are acquainted in real life, what their social roles and relationships are.

In an express poll conducted on the social network *Twitter* on January 3, 2020, which was attended by 780 participants, in response to the question *Which pronoun do you use when addressing a tweeter with whom you are not familiar in real life?* three options were offered: a polite and the more formal plural form of pronoun *you*, the less formal singular form of *you*, sometimes the formal plural form of pronoun *you* and sometimes the less formal singular form of *you*. The majority of respondents (50.1%) have given the answer sometimes *formal you*, sometimes *informal you*. In such cases, 29.6% of express survey participants use the formal form of *you*, and 20.3% – informal form of *you*. In general, the results of the *Twitter* survey are similar to those

obtained in the 2018 survey on the use of 2nd person pronouns in real life, not on the Internet. It should be noted that the results of the 2018 survey have been obtained in Latvia, while the range of express survey respondents and authors of metalinguistic comments is wider, including *Twitter* users who use the Latvian language on the internet while living in another country outside Latvia for a long time.

The metalinguistic comments collected in this express survey justify the choice of the 2nd person pronouns. Respect for one's communication partner on *Twitter* is mentioned as a key factor in the use of the courtesy form, especially when one's identity with their real name is recognizable. There are several reasons for using the less formal singular form of *you*. The communication partners are of the same age, belonging to the same circle of friends, the habit of using one form of pronoun *you* outside Latvia in English, which has created an unreasonable stereotype to automatically accept it for the less formal singular form of *you*, notwithstanding that English also distinguishes between means of expression applied in formal and informal speech situations (see Lauze, 2018). The analysed material reveals another semantic feature of the opposition of a polite and the more formal plural form of pronoun *you* and the less formal singular form of *you*, namely, in certain communicative situations, there is an extreme expression of contempt articulated through the less formal singular form of *you* as opposed to the acknowledgement of respect expressed through a polite and the more formal plural form of pronoun *you*. Rodger Brown and Albert Gilmen, who have developed the theory of the pronouns of solidarity and power, claim: "The oldest uses of T and V to express attitudes seem everywhere to have been the T of contempt or anger and the V of admiration or respect" (Brown, Gilmen, 1982: 277).

Factors such as the addressee's or addressees' gender, age, social status, the degree of formality of the speech situation, the type of relationship, and the pragmatic aspect, which includes courtesy and appropriate speech behaviour, must be taken into account in order to successfully choose a form of address suitable for the addressee. Nowadays, when the use of the Latvian language is expressly affected by globalization and developments in the Anglophone world, political correctness must be added to the mentioned factors. Besides, the influence of English is not merely increasing, there is also a dangerous tendency for the influence of English to become aggressive (Lauze, 2020a: 137). Not only the speech variant itself is important, but also the language attitude of the speaker and the addressee towards the social identity it entails. Truly, "linguistic elements at different levels – from phonemes to words – shift, change and are born according to the striving of individuals and communities for differentiation" (De Fina, 2020: 163).

To analyse the use of the address forms in Latvian in terms of political correctness, in 2020 the results of express interviews including the answers to the question: *Can you mention any use of the address form that has offended you?* were collated. Examples of the possible answers were given, like *girl, girlie, aunt – for women, and boy, uncle, old man – for men*)

A distinction must be made between two speech situations depending on the gender of the speaker. Firstly, when a woman addresses a group of women of different ages, to which she belongs and is connected (or has been previously connected) by work, studies, sport, hobby or other leisure activity, by naming them *meitenes* ‘girls’, solidarity is emphasized. Since the use of informal language is also widespread in relatively formal areas, this variant of address form has also been observed in cases where there are differences between the participants in terms of social status and power relations. For example, university lecturers sometimes use this address form to approach a group of students. Although the academic group consists of women of different age, there is usually no opposition to this type of address. Secondly, when a man addresses a group of adult women by naming them *girls*, it often sounds like a sign of a friendly relationship and an informal atmosphere of communication. This division of speech situations according to the speaker’s gender also applies to the use of such address forms as *puiši* ‘guys, lads’, *zēni* ‘boys’, *veči* ‘lit.: old men; guys, chaps’ depending on whether the speaker is of the same or opposite sex. Address forms with the noun *lad* or *boy* have caused both a positive and a surprised reaction from the addressee when used among adult men.

In Latvian, nouns in the masculine gender also have “the function of generalization, they are used when talking about a group of people of both genders” (Smiltneice, 2013: 331). This feature of the grammatical category also applies to the use of a masculine form of address directed to a mixed group of people, such as *kolēģi* ‘colleagues’. Only once in the analysed empirical material was this form of address considered offensive (from a woman’s point of view).

On the one hand, the modern Latvian language is not isolated from the processes in the English-speaking world. On the other hand, common sense must prevail, and the importance of political correctness must not be exaggerated. From the point of view of political correctness, the age factor is also important in the assessment of the use of address forms in Latvian, which is not highlighted in the definitions of political correctness in English. Address forms used in Latvian, which include an indication of the addressee’s gender and refer to a younger or older age than they really are, in informal speech situations mostly create a positive language attitude, but it should be taken into account that in some cases this practice may violate political correctness and courtesy and may offend the addressee.

Chapter 10. LANGUAGE ATTITUDES IN LATVIAN SOCIETY TODAY: PURISM, GENDER AND OTHER ASPECTS

The present study begins with a brief retrospect of a research conducted 10 years ago on the causes and effects of language purism and prescriptivism in Latvian society (Strelēvica-Ošiņa, 2011). The said research had proposed a classification of three types – human-oriented prescriptivism (one that involves judging and categorizing of people or social groups according to the “correctness” of their language usage), language-oriented prescriptivism (one that declares the protection or saving of the language as its main aim), and error-oriented prescriptivism (overindulgence with certain language units or usages that are traditionally perceived as “errors/mistakes”). In 2011, it was concluded that the latter two types of prescriptivism prevail in the Latvian community, due to historical reasons, but that the said community on the whole, being very much language-oriented, has typically been rather tolerant and non-aggressive on the social level. This study, based on the observations of Latvian language attitudes as expressed in mass media, social media and elsewhere after 2011, takes a slightly different and less optimistic viewpoint. The attitudes and practices fuelled by the aspiration for language correctness and purity are still very much present, as shown by the heated and sometimes even aggressive discussions in social media, especially during the recent couple of years (which might also be impacted by the overall strained mood caused by the COVID-19 pandemic).

Figuratively, it is possible to speak of a bidirectional linguistic intolerance – towards language-in-people (namely, the criticism of the “incorrect” language usage by other people), and towards people-in-language (controversies about the ways people are named or referred to – ethnonyms, gendered or genderless pronouns, native vs. non-native anthroponyms, etc.). This chapter will, however, concentrate only on a few select manifestations of intolerance in Latvian speech community. Some of the contradictory (or rather hypocritical) aspects of purism and/or prescriptivism will also be pointed out. For instance, the fact that puristic discourses often preach unity and homogeneity, but in reality the puristic attitudes and actions rather lead to division, discrimination and controversy. Prescriptivists, in their quest for language correctness, supposedly and self-appointedly stand in guard for reason and wisdom, but their traditional claims that “language should be clear and understandable” thus rather support primitive, simplistic forms of expression. Besides that, one of the typical purist arguments in Latvian society against the users of foreign (especially recent) borrowings is “they just want to sound smarter!”, as if wishing to be smarter were by default a negative quality. Moreover,

the representatives of the most radical puristic stance often show ignorance of linguistic as well as historical facts – for instance, not knowing the real origins of allegedly “Russian” borrowings and calques, etc.

The chapter consists of six subchapters. The first of them introduces the topic, as well as briefly discusses the terminology denoting the concepts of prescriptivism, purism, language correctness, and language purity. The second subchapter is based on a case study of the most often discussed and commented language error (actually a phonetic phenomenon sometimes happening in rapid speech) in the history of Latvian prescriptivism. Even though it has already been described and criticized almost a century ago, each generation believes that this particular usage is a new phenomenon proving the alleged linguistic and educational decline of their respective period. Moreover, the people bemoaning this phenomenon are often far from ideal correctness in their own grammar and spelling. It is concluded that the outrage about this particular “error” is learned, rather than spontaneous, and that the expressions of this outrage have become a kind of a cultural script and a ritual whereby one proves one’s own “correctness”. The comments in social media about this and other perceived language errors show a widespread desire to somehow “participate” in language processes – from which many people obviously feel alienated and isolated, as they express their confusion and criticism of the new changes in language.

The third subchapter discusses the issue of authority in language matters. The image of linguist in Latvian society has a long history of controversial perceptions and misperceptions. Many attribute the labels of “linguist” and “linguistics” to any language-related public expressions and their contributors; many criticize linguists for their alleged conservatism while many others – for their alleged liberalism; people also tend to believe that many newly-coined (or even spontaneously appearing) lexemes are imposed by linguists on the society. Excessive reliance on puristic usage-guide discourses coexists with distrust in academic linguistics, etc. Nevertheless, many people – both prescriptivists and antiprescriptivists – see themselves as the ultimate authorities in language issues.

The fourth and fifth subchapters reflect on the controversial issues of language uniformity, homogeneity and unambiguous “clarity” and “understandability” as the coveted ideals of prescriptive activity and attitudes. The attempts to achieve these seemingly positive goals can actually have negative impact. Moreover, the human cultural history shows that polysemy, stylistic diversity, heteroglossia, code-switching etc. are signs of life and creativity, but the opposite can signal of constraints and repression.

The sixth subchapter focuses on another case study in the Latvian speech community – the issues of gender in the context of language attitudes, linguistic

prescription/purism vs. linguistic innovation, etc. Latvian as a language with a long-established binary grammatical gender system is a challenging but creative ground for the new movements of gender neutrality. Moreover, the social media and other sources show how language users reflect on (and sometimes try to substitute by borrowing) the absent neuter gender in Latvian, as well as on the relatively lesser-used and sometimes misperceived common gender. The conceptualization of gender in Latvian language and society is a good example of superdiversity and translanguaging in action – namely, the ways how the knowledge of other languages impacts the way one perceives and uses gender in one’s native language.

The chapter concludes by a hypothesis that in the contemporary Latvian society it is the human-oriented prescriptivism (taking into account the growing discourse of intolerance towards the “incorrectness” of other people and their language use) that is now beginning to dominate over the previously more popular type of language-oriented prescriptivism. It is emphasized once again that the heteroglossic diversity shows the creative potential of language, as well as the rich global cultural history of which every language is a part and cannot be forcibly isolated.

CONCLUSIONS

In social sciences, changing language attitudes (Riagáin, 2008; Smagulova, 2008; Moriarty, 2010) are recognised as one of the criteria for the success of language policy, particularly when there is a change in the language hierarchy defined by the legislation. The tasks of ensuring the sustainability and competitiveness of the Latvian language, as set out in the guidelines and legislation of the Latvian State language policy, can only be fulfilled if targeted measures are taken, in addition to the legal, pedagogical and linguistic directions of the language policy, in the exploration and formation of attitudes and beliefs. The role of language in society will depend on its legal protection mechanisms and its use in all public-interest functions, which are largely determined by *language attitudes*.

Language as a value, language as an identity, language as a daily tool – the diverse facets of language, both in personal and in public consciousness, are entwined into a single whole, and they are impossible to dissect for an itemized analysis. The sociolinguistic analysis of language attitudes aims at distinguishing and highlighting the components of identity that are associated with the role of language in society, but this cannot be achieved without using the methods and lessons of sociology, psychology, history, philosophy, political

science and other disciplines. The concept of national identity is therefore very important for this research. Belonging to the community of Latvian speakers also means belonging to a meaningful and unique worldview. As Maija Kūle acknowledged in the review of this monograph, emphasising the view of the Latvian language in an ontological and existential dimension, it becomes clear that the destruction of the status and furtherance of the official language would also mean the destruction of statehood itself, which cannot be tolerated in any legal or moral sense. Therefore, the deep ties between language and the identity of the nation are absolutely essential and relevant similar to legal political consistency and philosophical position.

Identity is often perceived as a constant, static set of feelings and attitudes, without sufficiently appreciating its changing nature. Language policy-makers should therefore take into account both how language functions and determines the role of the individual in a social unit, and how it helps to build such a unit (Joseph, 2006: 22). The interaction of language and identity is thus never set in stone, but is subject to change, mainly due to external political, economic or cultural processes. There is still no real clarity on the role of values in the process of identity formation and expression. Is the Latvian language still recognized today as a value that is worth maintaining and that is not to be assessed only in terms of economic advantage? Can we rely on the stability of the “cultural and historical paradigm” or should we find a new approach to strengthening language within the value system? This remains to be explored.

Even if we give some tentative answers to the questions about the roots of language attitudes in the identity complex and value system, the most difficult tasks remain: firstly, to identify and record linguistic indicators of attitudes, secondly, to reflect the relationship between language attitudes and real linguistic behaviour.

The factual material for the research on language attitudes is provided by the regular monitoring of the Latvian language situation performed by the Latvian Language Agency. The latest research “Language Situation in Latvia 2016–2020” (Riga: Latvian Language Agency, 2021) has also been prepared within the framework of the State Research Programme *Latvian Language* (2018–2021) and together with this monograph forms the coherent whole for the understanding of language attitudes. Unlike this monograph, which focuses directly on the language attitudes of Latvian speakers, the said study looks at Latvian society as a whole. Quantitative sociological methods are used to identify the current state and dynamics of language skills and use, and to draw general conclusions. It should be noted that, in the sense of Latvian language attitudes, it is also important to identify the views and practical behaviour of other nationalities in Latvia – the principle of connected vessels is at work here.

On the one hand, the attitude of Latvians towards their own language and its use influences the speakers of Latvian as a second language, on the other hand, the attitude of other inhabitants of Latvia towards the language is reflected in the views and actions of Latvians.

The authors of the study describe the language attitudes of Latvian society during the reporting period as follows: “The indicators of language attitudes highlight generally positive trends not only in terms of the role and value of the Latvian language in society (excluding individual groups: non-citizens, elderly people with a non-Latvian mother tongue), but also in terms of public understanding regarding the language hierarchy in the country and multilingualism processes. In practice, the skills of the official language are viewed as a benefit to the growth of an individual, knowing that the skills of the official language are not a hindrance to the preservation of their mother tongue or the learning of other languages. When implementing language policy, it should be noted that awareness of the role and hierarchy of languages, the changes in language attitudes, are first based on good language skills. With the increase in Latvian language skills, which has a positive impact on attitudes and beliefs, habits of language choices etc., the vitality and stability of the Latvian language as the official language increases, and the official language can take its place in the language hierarchy” (Valodas situācija, 2021:147).

Unlike language proficiency and language usage parameters, which are assessed relatively accurately with questionnaires or other quantitative methods, language attitudes are difficult to define and virtually inconvertible in measurable units. We can only get a superficial view of a positive, neutral or negative attitude to a particular language or language variant through questionnaires and structured interviews. The most important part – the motivation – remains hidden. Therefore, the true origin of the language attitudes can be identified either in deeper semi-structured interviews or in direct observations and in the analysis of texts, and by correlating attitudes with the individual and social value systems and identity awareness.

According to S. Liang, “[w]ith so much at stake, however, a “notorious” enigma that haunts general attitude research also affects language-attitude research: the incongruence between language attitudes and behaviours. Researchers constantly find differences between the attitudes deduced from questionnaires and “guised” experiments, and people’s language choices or related decisions in everyday life. Solving this problem is crucially important because the assumption underlying most language-attitude research is that by understanding language attitudes and their relationship to language behaviours, it may be possible to change one by changing the other” (Liang, 2015: 37).

This opinion is particularly relevant in the study of Latvian language attitudes. It has already become a proverb that the Latvians are ready to sacrifice their life for their language, but not to speak with their neighbour or colleague, even a good Latvian speaker. The roots of this phenomenon are apparently so deep and branched that, in this study, we have come only a little closer to explaining the situation. The authors of the study “Language Situation in Latvia 2016–2020” conclude: “As the research of the language situation has shown in several stages, the development of language attitudes in the non-native part of society is correlated with the level of language proficiency – the better the Latvian language skills, the more positive language attitudes and the freer, more often and more wide use of the language. This is reflected in the increase in the use of Latvian in private communication with Latvians. Latvian speakers, on the other hand, share the view that Latvian plays an important role in both the identity of the individual and the nationality (and also plays a key role in the language hierarchy in Latvia), but real linguistic behaviour is different from that conviction: in communication, there is a transition to the interlocutor’s native language or another intermediary language of communication (most often Russian, but the frequency of using English is also growing rapidly) even if all participants in the conversation are fluent in Latvian. Consequently, achieving nationally positive changes in language use in daily life will still be one of the main tasks of public education” (Valodas situācija, 2021: 185).

We can only agree with the conclusion of the Latvian Language Agency that public involvement in the implementation of language policy and public education are some one of the most difficult tasks, but can produce positive results in regulating the relations between languages, individuals and society (language ecology) in the country. “This means providing clear, coherent and consistent information from language policy makers; promoting national pride in the context of understanding the role of the state language, while viewing the skills of different languages as a benefit at both individual and societal level and as a prerequisite for knowledge of language (or groups of speakers) attitudes and respect for each other. As the use of language is always determined by individual or collective choices, to promote a positive language attitude, it is necessary to assess achievements, to promote a supportive public attitude and to scientifically contextualize the debate on language coexistence, avoiding emotional condemnation and accusations, negative perceptions of individuals or communities”.

In this monograph, we have provided an insight into the complex nature of language attitudes, the process of formation and manifestations in some important areas of language use. The study of language attitudes is a continuous

process ensured by supplementing the factual material, identifying the latest theoretical literature and the experience of other countries, expanding the conclusions that have already been drawn and applying new complex methods. The work never stops.

Avoti un literatūra

2012. gada tautas nobalsošanas (2019). 2012. gada tautas nobalsošanas par likumprojekta “Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē” pieņemšanu (valodas referendums) rezultāti. Pieejams: ps://data.gov.lv/dati/dataset/2012-gada-tautas-nobalsošanas-valodas-referendums [skatīts 29.07.2021.].
- Āboliņš, G. (2011). Visas vainas jāmeklē galvā – gan “tur, augstāk”, gan tepat. *Diena*, 12. marts, 5. lpp.
- Adonis (2003). *An Introduction to Arab Poetics*. London: Saqi Books.
- Alison, R. (2019). East Timor: Indonesia's invasion and the long road to independence. Pieejams: <https://www.theguardian.com/world/2019/aug/30/east-timor-indonesias-invasion-and-the-long-road-to-independence> [skatīts 01.05.2021.].
- Alunāns, J. ([1858] 1995). Latviešu valoda. *Ideju vēsture Latvijā: antoloģija*, 1. sēj. Zin. red. E. Buceniece. Rīga: Zvaigzne.
- Alvesson, M. (2002). *Postmodernism and Social Research*. Buckingham: Open University Press.
- Apinis, A. (1987). *Neprasot atļauju. Latviešu rokraksta literatūra 18. un 19. gadsimtā*. Rīga: Liesma.
- Apinis, A. (1991). *Grāmata un latviešu sabiedrība līdz 19. gadsimta vidum*. Rīga: Liesma.
- Apinis, P. (2014). Latvieša veselība uz zemeslodes. Pieejams: <https://ir.lv/2014/05/02/latviesa-veseliba-uz-zemelodes/> [skatīts 10.05.2021.].
- Apollo (2020). Saldējumu “Melnītis” pārdēvēs vai pārtrauks ražot. Pieejams: <https://www.apollo.lv/7012109/saldejumu-melnitis-pardeves-vai-partrauks-razot> [skatīts 10.04.2021.].
- Arnaut, K., Blommaert, J., Rampton, B., Spotti, M. (2015). *Introduction: Superdiversity and Sociolinguistics*. Paper 130. Tilburg: Tilburg Papers in Culture Studies.
- Baker, C. (1992). *Attitudes and Language*. Multilingual Matters 83. Clevedon, UK: Multilingual Matters.
- Baker, D. (2002). Hananim, Han'unim, Hanullim, and Han'ollim. The Construction of Terminology for Korean Monotheism. *The Review of Korean Studies*, 5(1), pp. 105–131.
- Baker, D. (2006). Sibling Rivalry in Twentieth-Century Korea: Comparative Growth Rates of Catholic and Protestant Communities. *Christianity in Korea*. Ed. by R. E. Buswell Jr., and T. S. Lee. Honolulu: University of Hawai'i Press, pp. 283–308.
- Bakhtin, M. (1981). Discourse in the Novel. Transl. by M. Holquist, and C. Emerson. *The Dialogic Imagination*. Ed. M. Holquist. Austin: University of Texas Press, pp. 259–422.
- Baldunčiks, J. (1989). *Anglicismi latviešu valodā*. Rīga: Zinātne.
- Balode, I., Siliņa-Piņķe, R. (2019). Ģermānismi latviešu valodā: pētniecības un integrācijas atspoguļojums. *Latvija: kultūru migrācija*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 281.–315. lpp.
- Balode, L., Šaudiņa, V. (2019). Latviešu un lietuviešu valodas kontakti. *Latvija: kultūru migrācija*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 316.–344. lpp.
- Balodis, R. (red.) (2014). *Latvijas Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi*. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis.
- Baltaiskalna, D. (2001). *Latvijas iedzīvotāju lingvistiskā attieksme*. Promocijas darba kop-savilkums. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Baltiņš, M., Druviete, I. (2017). *Ceļavējš cilvēku ciltij: Valoda sabiedrībā*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra.
- Bandiko, K. (2010). Patriotisma līmeņi. *Sestdiena*, 13. nov., 50. lpp.

- Barkāns, E. (2020). Mājsēde? Tauta spriež, kā pareizi latviski dēvēt "lokdaunu". Pieejams: <https://jauns.lv/raksts/zinas/418840-majsede-tauta-spriez-ka-pareizi-latviski-devet-lokdaunu> [skatīts 17.12.2020.].
- Barker, C. (2004). *The SAGE Dictionary of Cultural Studies*. Thousand Oaks: SAGE Publications.
- Barth, F. (1969). *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bastardas-Boada, A. (2012). *Language and Identity Policies in the 'Glocal' Age. New Processes, Effects, and Principles of Organization*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Institut d'Estudis Autònoms.
- Bauer, L., Trudgill, P. (eds.) (1998). *Language Myths*. Penguin.
- Beitnere, D. (2010). Tautai ir jādzīvo. *DDD*, 17.–30. sept., 7. lpp.
- Beitnere, D. (2012). *Mēs – zemnieku tauta? Pašreferēnce latviešu kultūras paradigmā*. Rīga: Filozofijas un socioloģijas institūts.
- Berg, E. (2002). *Local Resistance, National Identity and Global Swings in Post-Soviet Estonia*. Pieejams: https://www.researchgate.net/publication/232893382_Local_Resistance_National_Identity_and_Global_Swings_in_Post-Soviet_Estonia [skatīts 30.04.2021.].
- Bergmane, A., Blinkena, A. (1986). *Latviešu rakstības attīstība*. Rīga: Zinātne.
- Berthoud, A.-C., Grin, F., Lüdi, G. (2013). Conclusion. *Exploring the Dynamics of Multilingualism: The DYLAN Project*. Ed. by A.-C. Berthoud, F. Grin, and G. Lüdi. John Benjamins, pp. 429–435.
- Biezais, H. (1961). *Die Gottesgestalt der Lettischen Volksreligion*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Bikše, K., Laiveniece, D. (2009). *Latviešu valoda vidusskolai: mācību grāmata*. II daļa. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Biswas, S. K. (2008). *Nine Decades of Marxism in the Land of Brahminism*. Calicut, Kerala: Other Books.
- Blackledge, A., Creese, A. (2010). *Multilingualism: A Critical Perspective*. London: Continuum.
- Blackledge, A., Creese, A. (2017). *Language and Superdiversity: An Interdisciplinary Perspective*. Paper 187. Tilburg: Tilburg Papers in Culture Studies.
- Blinkena, A. (1979). Hipernormālismi mūsu valodā jeb kas par daudz, tas no ļauna. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 15. laid. Rīga: Liesma, 161.–163. lpp.
- Blinkena, A. (2017). Par latviešu literārās valodas sākotni. Ievads jautājuma nostādņē. Blinkena, A. *Caur vārdu birzi. Darbu izlase II*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 95.–103. lpp. (Pirmpublicējums: *Karogs*, 1985, Nr. 11, 143.–148. lpp.)
- Blommaert, J. (ed.) (1999). *Language Ideological Debates. Language, Power, and Social Process 2*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Blommaert, J. (2010). *The Sociolinguistics of Globalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Blommaert, J., Backus, A. (2013). Superdiverse Repertoires and the Individual. *Multilingualism and Multimodality. Current Challenges for Educational Studies*. Ed. by I. de Saint-Georges, and J.-J. Weber. Rotterdam, Boston, Taipei: Sense Publishers, pp. 11–32.
- Blommaert, J., Rampton, B. (2011). *Language and Superdiversity: A Position Paper*. Working Papers in Urban Language & Literacies. Paper 70. Tilburg: Tilburg Papers in Culture Studies.
- Blommaert, J., Rampton, B. (2016). *Language and Superdiversity*. Ed. by K. Arnaut, J. Blommaert, B. Rampton, and M. Spotti. London: Routledge, pp. 21–48.
- Blūmane, A. (2009). Sociolinguistic analysis of address usage in general educational institutions in Latvia. *Kalbos kultūra*. T. 82. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, p. 202–213.

- Bojārs, G. (2010). Lielie franči, mazie latvieši. *Diena*, 22. okt., 2. lpp.
- Boša, A. (2021). Kas apdraud latviešu valodu, un kas to glābs? Latvijas sabiedriskie mediji. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/kultura/kulturtelpa/kas-apdraud-latviesu-valodu-un-kas-to-glabs.a403703/> [skatīts 08.05.2021.].
- Bourdieu, P. (1991). *Language and Symbolic Power*. Harvard University Press.
- Bourdieu, P., Wacant, L. (1992). *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Bourhis, R. Y., Giles, H., Rosenthal, D. (1981). Notes on the construction of a subjective vitality questionnaire for ethnolinguistic groups. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, Vol. 2, pp. 145–155.
- Braginsky, V. (2015). *The Turkic-Turkish Theme in Traditional Malay Literature: Imagining the Other to Empower the Self*. Leiden: Brill.
- Bratt-Paulston, C. (1994). *Linguistic Minorities in Multilingual Settings: Implications for Language Policies*. Amsterdam: John Benjamins.
- Brice, L. (2019). #valoda tviterī – 140 zīmju izaicinājums un tiešsaistes konsultācijas. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*, 14. Atb. red. A. Vulāne. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 67.–78. lpp.
- Bright, W. (1997). Reminiscences: beginnings of sociolinguistics. *The Early Days of Sociolinguistics. Memories and Reflections*. Ed. by C. Bratt-Paulston, and G. R. Tucker. Summer Institute of Linguistics, pp. 53–60.
- Brīze, A. (2012). “Es lepojos, ka esmu latvietis!” *DDD*, nov., 8.–9. lpp.
- Brown, R., Gilman, A. (1982). The Pronouns of Power and Solidarity. *Language and Social Context*. Ed. by P. P. Giglioli. Penguin Books, pp. 252–282.
- Bucholtz, M., Hall, K. (2004). Language and Identity. *A Companion to Linguistic Anthropology*. Ed. by A. Duranti. Blackwell Publishing Ltd, pp. 369–394.
- Bula, D. (2011). *Mūsdienų folkloristika. Paradigmas maiņa*. Rīga: Zinātne.
- Burāne, K. (2020). Par valodas loģiku, galotnēm un jaunu realitāti. Pieejams: <https://www.kroders.lv/viedokli/1505> [skatīts 30.03.2020.].
- Burve-Rozīte, A. (2018). Viņi ir absolūti dzīvi! *Ir*, 15. nov., 40.–43. lpp.
- Bušs, O., Ernstson, V. (2006). *Latviešu valodas slenga vārdnīca*. Rīga: Norden AB.
- Bušs, O., Jansone, I. (2019). Somugrismi latviešu valodā: pētniecības un integrācijas atspoguļojums. *Latvija: kultūru migrācija*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 214.–249. lpp.
- Butkus, A. (2007). Lietuva ir Latvija: laikas atsisakyti senųjų stereotipų. Pieejams: <http://www.delfi.lt/news/ringas/lit/abutkus-lietuva-ir-latvija-laikas-atsisakyti-senuju-stereotipu.d?id=15043656#ixzz257vJkWF> [skatīts 02.06.2012.].
- Butkus, A. (2012a). VDU profesorius A. Butkus: valstybinės dvikalbystės scenarijus įmanomas ir Lietuvoje. Pieejams: <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/vdu-profesorius-abutkus-valstybines-dvikalbystes-scenarijus-imanomas-ir-lietuvoje.d?id=54272195#ixzz257rkAz00> [skatīts 01.06.2012.].
- Butkus, A. (2012b). Latvijas mācībstundas Lietuvai. *Latvijas Avīze*, 24. febr. Pieejams: http://la.lv/index2php?option=com_content&view=article&id=3424 [skatīts 20.08.2012.].
- Butkus, A. (2012c). *Baltiškios impresijos / Baltijos impresijos*. Kaunas: Aesti.
- Cameron, D. (1995). *Verbal Hygiene*. London: Routledge.
- Cargile, A. C., Giles, H., Ryan, E. B., Bradac, J. J. (1994). Language attitudes as a social process: A conceptual model and new directions. *Language and Communication*, 14(3), pp. 211–236.

- Chan, K. L. (2016). *Power Language Index*. Pieejams: http://www.kailchan.ca/wp-content/uploads/2016/12/Kai-Chan_Power-Language-Index-full-report_2016_v2.pdf [skatīts 17.04.2020.].
- Chang, S. (2006). *Korean Bible Women: Their Vital Contribution to Korean Protestantism, 1895–1945*. Thesis. College Station: University of Edinburgh, Department of Philosophy.
- Chari, M. (2016). How the map of India was redrawn on the lines of language. *Scroll.in*. Pieejams: <https://scroll.in/article/820359/how-the-map-india-was-redrawn-on-the-lines-of-language> [skatīts 30.07.2021.].
- Chaudhary, A. (2014). Farmers fight Coca-Cola over water. *Gulf News*, p. A17.
- Chellaney, B. (2016). Water scarcity: Asia's ticking time bomb. *Gulf News*, Apr. 29, p. 1.
- Cho, I. D. (2017). *Discourses of Nation: Tensions in Early Modern Korea-Japan Relations*. Doctoral dissertation, Harvard University, Graduate School of Arts & Sciences. Cambridge, Massachusetts.
- Choi, J. (2005). *Early Catholicism in Korea*. Seoul: Handl Publishing House.
- Choi, J. (2006). *Folk-Religion: The Customs in Korea*. Seoul: Ewha Womans University Press.
- Choi, G. (2013). The Influence of Shamanism in the Korean Adventist Church. *Journal of Adventist Mission Studies*, 9(2), pp. 21–38.
- Chomsky, N. (1965). *Aspects of the Theory of Syntax*. The MIT Press.
- Cibuļš, J. (2004). Nepraktiskums latviešu valodas gaumē. *Diena*, 21. sept.
- Cimdiņa, A. (2010). Nacionālā varoņa ģenēze un percepcija: Andrejs Pumpurs un Lāčplēsis ārpus literārās telpas. *Latvija un latviskais. Nācija un valsts idejās, tēlos un simbolos*. Sast. A. Cimdiņa, D. Hanovs. Rīga: Zinātne, 31.–50. lpp.
- Coulmas, F. (1985). *Sprache und Staat: Studien zur Sprachplanung und Sprachpolitik*. Berlin, New York: de Gruyter. Pieejams: https://books.google.fr/books?id=0fJuIHauWKEC&pg=PA41&hl=fr&source=gbs_toc_r&cad=3#v=onepage&q&f=false [skatīts 30.07.2021.].
- Coulmas, F. (1992). *Language and Economy*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Coulmas, F. (2020). Economic theory and the diffusion of languages. *Language and Economy. Language Industries in a Multilingual Europe. Contributions to the EFNIL Conference 2019 in Tallinn*. Ed. by T. Tender, and L. M. Eichinger. Budapest: Research Institute for Linguistics.
- Crystal, D. ([2000] 2008). *Language Death*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Crystal, D. (2001). *Language and the Internet*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Crystal, D. (2002). *Language Death*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Crystal, D. (2003). *English as a Global Language*. 2nd edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Crystal, D. ([2006] 2007). *The Fight for English. How Language Pundits Ate, Shot, and Left*. Oxford: Oxford University Press.
- Crystal, D. (2021). *Covocabulary*. Pieejams: <http://www.cambridgeblog.org/2020/05/covocabulary/> [skatīts 25.05.2021.].
- Curzan, A. (2014). *Fixing English. Prescriptivism and Language History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dąbrowska, A., Pisarek, W., Stickel, G. (eds.) (2017). *Stereotypes and Linguistic Prejudices in Europe*. Budapest: Research Institute for Linguistics.
- Daija, P. (2010). Valstiskuma ideju ģenēze un patriotisma izpratne apgaismības laika latviešu literatūrā. *Latvija un latviskais. Nācija un valsts idejās, tēlos un simbolos*. Sast. A. Cimdiņa, D. Hanovs. Rīga: Zinātne, 11.–30. lpp.
- Daine, I. (2020). [Tvīts]. Pieejams: <https://twitter.com/IvetaDaine/status/1339624842199511048> [skatīts 12.12.2020.].

- Dasgupta, S. N. (1927). *Hindu Mysticism*. Bombay, New Delhi, Calcutta, Madras, Bangalore: Allied Publishers Private Ltd.
- De Fina, A. (2020). Linguistic practices and transnational identities. *The Routledge Handbook of Language and Identity*. London, New York: Routledge, pp. 163–178.
- DeFrancis, J. (1986). *The Chinese Language. Fact and Fantasy*. Honolulu: University of Hawaii Press.
- Delfi (2021). “Maskne” – sejas aizsargmaskas izraisīta akne. Pieejams: <https://www.delfi.lv/vina/skaistums-un-stils/skaistumkopsana/maskne-sejas-aizsargmaskas-izraisita-akne-kapec-rodas-un-ka-arstet.d?id=52892927> [skatīts 15.02.2021.].
- Denisa, S. (2020). Infodēmijas laikā noderīgi algoritmi jeb kā, turpinot mazgāt rokas, nepieļaut “savu smadzeņu skalošanu”. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/medijpratiba/infodemijas-laika-noderigi-algoritmi-jeb-ka-turpinot-mazgat-rokas-nepielaut-savu-smadzenu-skalosanu.a353699/> [skatīts 05.04.2020.].
- Department of Official Language (2015). Ministry of Home Affairs, Government of India. Pieejams: <https://rajbhasha.gov.in/en/official-language-policy-union> [skatīts 01.05.2021.].
- Deruma, D. (2018). Neērtais latvietis Hermanis. Pieejams: <https://www.tvnet.lv/6453618/neertais-latvietis-hermanis> [skatīts 15.04.2021.].
- Diasporas politika Latvijā (2021). Latvijas Republikas Ārlietu ministrija. Pieejams: <https://www.mfa.gov.lv/arpolitika/diasporas-politika/diasporas-politika-latvija> [skatīts 29.03.2021.].
- Dimiņš, D., Strelēvica-Ošiņa, D. (2020). “Nē nu jā”: gramatiskā polaritāte un lietotāju attieksme. *Akadēmiķa J. Endzelīna 147. dzimšanas dienas atceres starptautiskā zinātniskā konference “Valoda sabiedrībā”. Tēzes*. Rīga: LU LVI, 19.–20. lpp.
- Diskusija (2020). Latvijas konference. *Domuzīme: literatūra, publicistika, vēsture*, 3, 62.–67. lpp.
- Do you speak corona? (2020). A guide to covid-19 slang. Pieejams: <https://www.economist.com/1843/2020/04/08/do-you-speak-corona-a-guide-to-covid-19-slang> [skatīts 14.09.2020.].
- Doroņina-Lasmane, L. (2010). Viensētnieki. *Ir*, 30. sept., 41.–45. lpp.
- Drager, K. (2015). *Linguistic Variation, Identity Construction and Cognition*. Berlin: Language Science Press.
- Dressler, W. U. (1996). Language Death. *Towards a Critical Sociolinguistics*. Ed. by R. Singh. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing, pp. 195–210.
- Druviete, I. (1991). Valodas normalizācijas koncepcija 17.–18. gs. normu avotos. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 8, 43.–49. lpp.
- Druviete, I. (red.) (1995). *The Language Situation in Latvia. Sociolinguistic Survey. Part 1. Language Use and Attitudes among Minorities in Latvia*. Rīga: Latviešu valodas institūts.
- Druviete, I. (red.) (1996). *Valodas situācija Latvijā. Sociolingvistisks pētījums. 2. daļa. Latviešu lingvistiskā kompetence un valodas procesu vērtējums*. Rīga: Latviešu valodas institūts.
- Druviete, I. (2010a). Latviešu valoda kā valsts valoda: simbols, saziņas līdzeklis vai valstiskuma pamats. *Latvija un latviskais: nācija un valsts idejās, tēlos un simbolos*. Sast. A. Cimdiņa, D. Hanovs. Rīga: Zinātne, 123.–153. lpp.
- Druviete, I. (2010b). Baltu valodas mūsdienās: latviešu un lietuviešu valodas situācijas komparatīva analīze. *XI Starptautiskais baltistu kongress. Tēzes*. Rīga: LU, LU LVI, 50.–51. lpp.
- Druviete, I. (2011). Valsts valodas integratīvā un ekonomiskā vērtība. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, 15 (2). Liepāja, 97.–106. lpp.
- Druviete, I. (2013). Latviešu valoda – vienīgā valsts valoda Latvijā. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*, 8. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 15.–23. lpp.

- Druviete, I. (2014). English in Latvia: symbol of European identity, tool for career promotion or “the third force”? *Sociolinguistica: International Yearbook of European Sociolinguistics = Annuaire International de la Sociolinguistique Européenne. Año 2014, Número 28. Dedicado a: Die Einstellungen und die Politik der Nationalen Sprachinstitute in Europa zu Englisch als Europäische Lingua Franca*. Berlin, Boston: Walter de Gruyter, pp. 69–88.
- Druviete, I. (2015). Pasaules, Eiropas un valsts konteksts Latvijas valodas politikā. *Vārds un tā pētišanas aspekti. Rakstu krājums*, 19 (2). Liepāja: LiePA, 49.–58. lpp.
- Druviete, I. (red.) (2018). *Nacionālās identitātes sociolingvistiskie aspekti / Sociolinguistic Aspects of National Identity*. Rakstu krājums. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- Druviete, I. (2021). Covid laiks valodā atspoguļojies jūtami un parāda, ka valodas gars ir dzīvs. Pieejams: <https://lr1.lsm.lv/lv/rakstu/kulturas-rondo/ina-druviete-covid-laiks-valoda-atspoguļojies-jutami-un-parada-k.a140039/> [skatīts 11.03.2021.].
- Druviete, I., Ozolins, U. (2016). The Latvian referendum on Russian as a second state language, February 2012. *Language Problems & Language Planning*, 40(2), pp. 121–145.
- Druviete, I., Veisbergs, A. (2018). The Latvian Language in the 21st Century. *Latvia and Latvians: Collection of scholarly articles*. Vol. I. Rīga: Latvian Academy of Sciences, pp. 244–278.
- DuBois, S. (2018). Identification and Stereotypes of Foreign-accented English. Pieejams: <http://www.hottopos.com/notand46/1dubois.pdf> [skatīts 10.04.2021.].
- Džozefs, Dž. Ē. (2008). *Valoda un politika*. Tulk. R. Valdmāne. Rīga: Zinātne.
- East Timor (2013). East Timor spying case: PM Xanana Gusmao calls for Australia to explain itself over ASIO raids. *ABC (Australian Broadcasting Corporation) News*. Pieejams: <https://www.abc.net.au/news/2013-12-04/east-timor-pm-shocked-by-asio-raids-over-spying-case/5135146> [skatīts 01.05.2021.].
- Eckert, P., Vengert, E. (2005). Communities of practice in sociolinguistics. *Journal of Sociolinguistics*, Vol. 9, Issue 4, pp. 582–589.
- Edwards, J. (2009). *Language and Identity: An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Edwards, J. (2011). *Challenges in the Social Life of Language*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Edwards, J. (2013). *Sociolinguistics: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Ehala, M. (2011). Hot and cold ethnicities: modes of ethnolinguistic vitality. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 32(2), pp. 187–200.
- Ehala, M. (2018). *Signs of Identity. The Anatomy of Belonging*. London, New York: Routledge.
- Ekspertu ziņojums (2016). Sabiedrības saliedētības politikas ekspertu grupas ziņojums. Ose, L., Alijevs, R., Hanovs, D., Proskurova, O., Kaprāns, M. Novembris. Pieejams: https://www.president.lv/storage/items/PDF/Sab_saliedetiba_Zinojums_nov2016.pdf [skatīts 10.08.2020.].
- Elsner, A. M., Rampton, V. (2020). Opinion: Science Alone can't solve Covid-19. The Humanities Must Help. Pieejams: <https://undark.org/2020/06/04/covid-19-humanities/> [skatīts 08.04.2021.].
- Endzelins, J. (1932). *Dažādas valodas kļūdas*. Rīga: Zvaigzne (faksimilizdevums).
- Endzelins, J. (1938). *Latviešu valodas skaņas un formas*. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Enfield, N. (2014). Causal dynamics of language. Enfield, N. J., Kockelman, P., Sidnell, J. (eds.) *The Cambridge Handbook of Linguistic Anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 325–342.
- Ernstson, V. (2005). Solidaritāte un demokrātija: uzrunas lietojums elektroniskajos plašsaziņas līdzekļos. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*, 1. Atb. red. S. Lazdiņa. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 24.–30. lpp.

- Ernstson, V. (2006). Latviešu sarunvaloda Austrumu un Rietumu ietekmju krustpunktā. *Lietuviešu un latviešu sastatāmās stilistikas jautājumi*. Šauļi: Šiaulių universitetas, 192.–203. lpp.
- Ernštreits, V. (2011). *Lībiešu rakstu valoda*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra.
- Ernštreits, V., Kļava, G. (2013). Dažas gramatiskas pārmaiņas lībiešu valodā latviešu valodas ietekmē. *Valoda: nozīme un forma*, 3. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 19.–27. lpp.
- Ervina-Tripa, S. (2003). Sociolingvistiskie likumi uzrunas formu izvēlē. Tulk. I. Glužģe. *Kentaurs*, Nr. 30, 106.–123. lpp.
- Europe According to Culinary Horror (2013). *Atlas of Prejudice*. Pieejams: <https://atlasofprejudice.com/our-collective-eating-disorder-4846eede37bd> [skatīts 30.07.2021.].
- Evans, D. (ed.). (2014). *Language and Identity*. London, Oxford: Bloomsbury Academic.
- Evans, D. (ed.). (2018). *Language, Identity and Symbolic Culture*. London, Oxford: Bloomsbury Academic.
- Everett, D. (2012). *Language: The Cultural Tool*. London: Profile Books LTD.
- Farghaly, A. (2010). The Arabic Language, Arabic Linguistics and Arabic Computational Linguistics. *Arabic Computational Linguistics*. Abu Dhabi: CSLI Publications.
- Fasold, R. (1992). *Sociolinguistics of Language*. Oxford, Cambridge: Blackwell.
- Federspiel, H. M. (2007). *Sultans, Shamans, and Saints. Islam and Muslims in Southeast Asia*. Honolulu: University of Hawai'i Press.
- Fishman, J. (1965). Who Speaks What Language to Whom and When? *La Linguistique*, Vol. 1, Fasc. 2, pp. 67–88.
- Fishman, J. (1973). Language Modernization and Planning in Comparison with other types of National Modernization and Planning. *Language in Society*, 2(1), pp. 23–42.
- Fishman, J. A. (1991). *Reversing Language Shift*. Clevedon, UK: Multilingual Matters Ltd.
- Flotow, L. von (1997). *Translation and Gender. Translating in the Era of Feminism*. Manchester: St. Jerome.
- Gal, S., Woolard, K. (eds.) (2001). *Languages and Publics: The Making of Authority*. Manchester, UK: St. Jerome.
- Galenieks, M. (2021). Plogeri pret plastmasu. *Ir*, 25. marts, 52.–53. lpp.
- Garcia, O. (2009). *Bilingual Education in the 21st Century: a Global Perspective*. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Gardner-Chloros, P. (2009). *Code-Switching*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Garrett, P. (2010). *Attitudes to language. Key Topics in Sociolinguistics*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Garrett, P. (2011). *Attitudes to Language. Key Topics in Sociolinguistics*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Garrett, P., Coupland, N., Williams, A. (eds.) (2003). *Investigating Language Attitudes: Social Meanings of Dialect, Ethnicity, and Performance*. Cardiff, UK: University of Wales Press.
- Gass, R. H., Seiter, J. S. (1999). *Persuasion, Social Influence, and Compliance Gaining*. Boston: Allyn and Bacon.
- Gazzola, M., Grin, F., Wickström, B. A. (2015). *A Concise Bibliography of Language Economics*. CESifo Working Paper No. 5530. CESifo: Center for Economic Studies & Ifo Institute.
- Giles, H., Bourhis, R. Y., Taylor, D. M. (1977). Towards a theory of language in ethnic group relations. *Language, Ethnicity, and Intergroup Relations*. Ed. by H. Giles. New York: Academic Press, pp. 307–348.
- Gill, M. (2012). *Nativeness, Authority, Authenticity: The Construction of Belonging and Exclusion in Debates about English Language Proficiency and Immigration in Britain*. *The Languages*

- of Nation: attitudes and Norms*. Ed. by C. Percy, and M. C. Davidson. *Multilingual Matters*, pp. 271–291.
- Giordano, Ch. (2012). Sprache und Nation. Überlegungen aus socialanthropologischer Sicht. *Nation und Sprache in Nordosteuropa im 19. Jahrhundert*. Hg. von K. Maier. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, S. 15–20.
- Gleason, P. (1983). Identifying Identity: A Semantic History. *The Journal of American History*, 69(4), March, pp. 910–931.
- Goddard, C. (2006). Chapter 1. Ethnopragmatics: a new paradigm. *Ethnopragmatics: Understanding Discourse in Cultural Context*. Mouton de Gruyter.
- Gofmanis, Ē. (2001). *Sevis izrādīšana ikdienas dzīvē*. Tulk. I. Beķere. Rīga: Madris.
- Gopalakrishnan, A. (2016). Hindi cannot be imposed on others. *The Economic Times*, Febr. 22. Pieejams: <https://economictimes.indiatimes.com/news/politics-and-nation/hindi-cant-be-imposed-on-others-says-adoor-gopalakrishnan/articleshow/51084465.cms> [skatīts 01.05.2021.].
- Gorjučko, G. (2010). Padomija ieēdusies latviešu ādā. *Marta*, Nr. 33, 3. lpp.
- Graffi, G. (2019). Origin of language and origin of languages. *Evolutionary Linguistic Theory*, Vol. 1, Issue 1, April, pp. 6–23.
- Grenier, G. (2015). The economic value of language skills. Pieejams: <https://wol.iza.org/uploads/articles/205/pdfs/economic-value-of-language-skills.pdf> [skatīts 17.04.2020.].
- Grin, F. (2002). *Using Language Economics and Education Economics in Language Education Policy*. Strasbourg: Council of Europe.
- Grin, F. (2018). The MIME Vademecum: an introduction. *The MIME Vademecum. Mobility and Inclusion in Multilingual Europe*. Artgraphic Cavin SA: Switzerland, pp. 14–25.
- Groebner, V. (2004). *Who Are You?: Identification, Deception, and Surveillance in Early Modern Europe*. Zone Books.
- Guļevska, D., Miķelsons, A., Porite, T. (2002). *Pareizrakstības un pareizrūnas rokasgrāmata: latviešu valoda*. Rīga: Avots.
- Gumperz, J. (1972). Introduction. *Directions in Sociolinguistics. The Ethnography of Communication*. Ed. by J. J. Gumperz, and D. Hymes. New York: Basil Blackwell, pp. 1–25.
- Gumperz, J. (1982). Language and the Communication of Social Identity (with Jenny Cook Gumperz). Gumperz, J. J. (ed.). *Language and Social Identity*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 1–21.
- Gyventojų (2021). Gyventojų pagal tautybę dalis, palyginti su bendru nuolatinių gyventojų skaičiumi. *Oficialiosios statistikos portalas*. Pieejams: <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize?indicator=S3R162#/> [skatīts 29.07.2021.].
- Haarmann, H. (1993). *Die Sprachen weit Europas. Geschichte und Zukunft der Sprachnationen zwischen Atlantik und Ural*. Frankfurt a. M., New York: Campus.
- Häbermäss, J. (2012). *Postnacionālā konstelācija un demokrātijas nākotne*. Tulk. R. Kūlis. Rīga: Zinātne.
- Han, B. (2007). *Abwesen. Zur Kultur und Philosophie des Fernen Ostens*. Berlin: Merve Verlag.
- Hansen, Th. B. (2001). *Wages of Violence: Naming and Identity in Postcolonial Bombay*. Princeton, Oxford: Princeton University Press.
- Harmon, D., Loh, J. (2010). The Index of Linguistic Diversity: A new quantitative measure of trends in the status of the world's languages. *Language Documentation and Conservation*, Vol. 4, pp. 97–151. Pieejams: <http://scholarspace.manoa.hawaii.edu/bitstream/10125/4474/1/harmonloh.pdf> [skatīts 10.04.2021.].
- Haugen, E. (1972). *The Ecology of Language*. Stanford, CA: Stanford University Press.

- Hazans, M. (2020). *Diasporas apjoma novērtējums. Pētījuma rezultāti. 2.*, papild. izd. Rīga: LU Diasporas un migrācijas pētījumu centrs.
- Hazard, P. (1961). *La crise de la conscience européenne 1680–1715*. Paris: Librairie Arthème Fayard.
- Herder, J. G. (1772). *Abhandlung über den Ursprung der Sprache*. Berlin: Christian Friedrich Voß. Pieejams: <https://www.projekt-gutenberg.org/herder/sprache/sprach17.html> [skatīts 01.05.2021.].
- Hermanis, A. (2010). Latvieši kā indiāņi. *Ir*, 9. sept., 34.–39. lpp.
- Hirša, Dz. (2017). Jautājums sev pašiem. *Domuzīme*, 1, 61. lpp.
- Hirša, Dz. (2019). Mūsu valoda uz otrā gadu simteņa sliekšņa. *Valoda un valsts. VVK raksti*, 10. sēj. Rīga: Zinātne, 175.–185. lpp.
- Hoadley, A.-G. N. (2005). *Indonesian Literature vs New Order Orthodoxy: the Aftermath of 1965–1966*. Copenhagen: NIAS Press.
- Hogan-Brun, G. S. (2017). *Linguanomics. What is the Market Potential of Multilingualism?* Bloomsbury Publishing.
- Hogan-Brun, G., Ozolins, U., Ramonienē, M., Rannut, M. (2009). *Language Politics and Practices in the Baltic States*. Tallinn: Tallinn University Press.
- Horigučī, D. (2013). Priedēkļi kā internacionālismu “nacionalizācijas” līdzekļi. *Valoda: nozīme un forma*, 3. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 45.–56. lpp.
- Hublin, J. J. (2018). Les origines d'*Homo sapiens* en Afrique. *Sciences Humaines*, 12, N° 309, p. 6. Pieejams: <https://www.cairn.info/magazine-sciences-humaines-2018-12-page-6.htm> [skatīts 30.04.2021.].
- Hultgren, A. K., Gregersen, F., Thøgersen, J. (eds.) (2014). *English in Nordic Universities. Ideologies and Practices*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Hüber, R. (1943). *Arabisches Erbe – arabische Zukunft*. Berlin: Volk und Reich.
- Hwan, A. K. (2015). Vietnamese Letters: Uncovering the Mystery Through Understanding Its History. *The Story of Nine Asian Alphabets*. Seoul: Asia-Pacific Centre of Education for International Understanding; Hollym International Corp., pp. 118–135.
- Hwan, S. Y. (2015). The Easiest to Learn: Indonesia's Language and Letters. *The Story of Nine Asian Alphabets*. Seoul: Asia-Pacific Centre of Education for International Understanding; Hollym International Corp., pp. 138–165.
- Hwang, K. M. (2010). *A History of Korea*. New York: Palgrave Macmillan.
- Informācijas un komunikācijas tehnoloģiju lietošana māsāimniecībās 2018. gadā. Pieejams: <https://www.csb.gov.lv/lv/statistika/statistikas-temas/zinatne-ikt/datori-internets/meklet-tema/333-informacijas-un-komunikacijas-tehnologiju> [skatīts 10.01.2019.].
- Irwin, R. (2007). *The Lust of Knowing. The Orientalists and Their Enemies*. London: Penguin Books.
- Issam, F. (2016). *L'Araméen parlé à Maaloula*. Morrisville: Lulu.
- ISV (2005). *Ilustrētā svešvārdu vārdnīca*. Rīga: Avots.
- Jansone, L. (2010). Ārzemnieki sajūsmā. *Diena*, 17. jūl., 2.–3. lpp.
- The japanese stereotype map of Europe (2016). Pieejams: <https://www.indy100.com/article/the-japanese-stereotype-map-of-europe--bJGqciPrRZb\> [skatīts 30.07.2021.].
- Jenkin, M. (2014). What makes a language attractive – its sound, national identity or familiarity? Pieejams: <https://www.theguardian.com/education/2014/jul/17/what-makes-a-language-attractive> [skatīts 10.08.2020.].
- Jernudd, B. H. (2020). The origin and development of a language management framework. Kimura, G. C., Fairbrother, L. (eds.). *A Language Management Approach to Language*

- Problems: Integrating Macro and Micro Dimensions*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, pp. 31–48.
- Jochmann, C. G. (1982). *Die Rückschritte der Poesie*. Hamburg: Felix Meiner Verlag.
- Jordan, S. (1995). *Niederdeutsches im Lettischen: Untersuchungen zu den mittelniederdeutschen Lehnwörtern im Lettischen*. Bielefeld: Verlag für Regionalgeschichte.
- Joseph, J. E. (2004). *Language and Identity: National, Ethnic, Religious*. New York: Palgrave Macmillan.
- Joseph, J. E. (2006). *Language and Politics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Josephson, J., Einarsdóttir, Þ. (2016). Language Purism and Gender: Icelandic Trans Activists and the Icelandic Linguistic Gender Binary. *Transgender Studies Quarterly*, 3(3–4), pp. 376–387.
- Jundze, A. (2011). Cik valodu ir Latvijā? Pieejams: <http://m.nra.lv/zinas/viedokli/arno-jundze/44604-cik-valodu-ir-latvija.htm> [skatīts 14.04.2011.].
- Kalme, G. (2018). Būtiski jautājumi, pirms svinam. *Latvijas Avīze*, 16. nov., 3. lpp.
- Kalnača, A., Lokmane, I. (2021). *Latvian Grammar*. Rīga: University of Latvia Press.
- Kang, Y. A. (2015). “First Korean Philosophers” on Philosophy. *Diogenes*, 62(2), pp. 62–70.
- Kantar TNS (2019). Pieejams: <https://www.kantar.lv/ko-mes-daram/musu-ekspertize/mediju-petijumi/>. Nepubliskota sarakste.
- Karapetjana, I. (2020). Latvian or English – the language situation in scientific communication in Latvia. *Baltic Journal of English Language, Literature and Culture*, Vol. 10, pp. 72–82.
- Karulis, K. (1992). *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*, II. Rīga: Avots.
- Kasparāns, Ģ. (2010). Apsolitās zemes spožums un posts. *Sestdiena*, 2. okt., 32.–37. lpp.
- Kaudzīte, M. (1920). Atmiņas par Kronvalda Ata pēdējām mūža dienām. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts II*, 120.–130. lpp.
- Kellman, S. G. (2000). *The Translingual Imagination*. University of Nebraska Press.
- Kessler, S. (2011). Lettgallisch und Schemaitisch – eine Misserfolgsgeschichte. *Nation und Sprache in Nordosteuropa im 19. Jahrhundert*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz GmbH & Co.KG, S. 208–230.
- Kessler, W. (2011). Sprache als Konstrukt der “Nation” und Nation als Konstrukt der Sprache. *Nation und Sprache in Nordosteuropa im 19. Jahrhundert*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz GmbH & Co.KG, S. 348–359.
- Keum, J. (2000). *Confucianism and Korean Thoughts*. Seoul: Jimoondang Publishing Company.
- Kibermane, K., Kļava, G. (2016). Sabiedrības lingvistiskā attieksme un lingvistiskā uzvedība: nosacījumi situācijas pārmaiņām. *Valodas situācija Latvijā: 2010–2015. Sociolingvistisks pētījums*. Zin. red. L. Lauze, atb. red. G. Kļava. Rīga: LVA, 110.–120. lpp.
- Kibermane, K., Kļava, G., Lauze, L., Tihomirova, K. (2014). *Valodas ideoloģija un plašsaziņas līdzekļi (televīzija)*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra.
- Kleijntjens, J. (1940). *Latvijas vēstures avoti jezuītu ordeņa arhīvos*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Kļava, G. (2016). Priekšvārds. *Valodas situācija Latvijā: 2010–2015. Sociolingvistisks pētījums*. Zin. red. L. Lauze, atb. red. G. Kļava. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 6. lpp.
- Kļava, G. (2018). Superdiversitātes jēdziens un tā izpratne sociolingvistikā: daži piemēri Latvijas valodas situācijā. *Nacionālās identitātes sociolingvistiskie aspekti / Sociolinguistic Aspects of National Identity*. Rakstu krājums. Rīga: Latviešu valodas institūts, 63.–74. lpp.
- Kļaviņa, L. (2019). Mūzika ir mana pasaule. *Ievas Stāsti*, 18. janv., 30.–34. lpp.
- Kļaviņš, K. (2009). *apSTĀVĒŠANA*. Rīga: Mansards.

- Kļaviņš, K. (2019). Korean Dangun and Latvian Bearlayer – Two Bear-Man Hero Myths. *Special Issue of the Journal of Religious-Philosophical Articles, XXVI: "Dynamic Asia"*. Ed. by J. Priede, and K. Kļaviņš. Rīga: University of Latvia Press, pp. 155–167.
- Kļaviņš, K. (2020). *The "Other" and the "Self": Supplement to East-West Cross-Cultural Studies*. Rīga: University of Latvia Press.
- Ko vācieši teica (1933). Ko vācieši teica 11. decembrī 1885. gadā par latviešu nacionāliem centieniem. *Bauskas Novada Zemnieku Balss*, 24. dec., 1. lpp.
- Kokare, E. (sast.) (1957). *Latviešu sakāmvārdi un parunas. Izlase*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
- Kokare, E. (1988). *Latviešu un vācu sakāmvārdu paralēles*. Rīga: Zinātne.
- Kolmane, I. (2012). [Bez nosaukuma. 4. vāka teksts.] I. Plūme. *Rēzus*. Rīga: Dienas Grāmata.
- Korean Bible Translations (2010). Pieejams: <http://www.koreanbible.or.kr/koreanbible> [skatīts 30.07.2021.].
- Korean Hangul alphabet inspires artwork to celebrate International Literacy Day. Pieejams: <https://en.unesco.org/news/korean-hangul-alphabet-inspires-artwork-celebrate-international-literacy-day> [skatīts 01.05.2021.].
- Koškins, I. (2019). Latviešu valodas kontakti ar slāvu valodām. *Latvija: kultūru migrācija*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 250.–280. lpp.
- Kozinets, V. R. (2010). *Netnography. Doing Ethnographic Research Online*. Los Angeles: Sage Publications.
- Krauss, M. (1992). The world's languages in crisis. *Language*, 68(1), pp. 4–10.
- Kreuter, N. (2013). The Ethics of Clarity and/or Obscuration. *Composition Forum*, 27, Spring. Pieejams: <http://compositionforum.com/issue/27/> [skatīts 15.03.2021.].
- Krilovs, P. (2010). Bēdīgais stāsts par mentalitāti. *Diena*, 21. aug., 2.–3. lpp.
- Krishnan, R. (2019). How the West backed radical Islam and unleashed global terror. *Business Today*. Pieejams: <https://www.businesstoday.in/opinion/columns/story/radical-islam-west-backed-global-terror-us-europe-britain-jehad-west-funded-terrorism-213727-2019-07-17> [skatīts 30.07.2021.].
- Kristals, D. (2019). *Mazā valodas grāmata*. Tulk. I. Druviete, zin. red. S. Rapa. Rīga: Latviešu valodas aģentūra.
- Kronvalds, A. (1936). *Kopotī raksti*, II. A. Gobas sakārtojumā. Rīga: Valters un Rapa.
- Kronvalds, A. (1937). Runa Tērbatas latv. Literāriskā vakarā 1972. g. 19. februārī. *Kopotī raksti*, I. A. Gobas sakārtojumā. Rīga: Valtera un Rapas a/s apgāds, 559.–592. lpp.
- Kroskriety, P. V. (2016) *Language Ideologies and Language Attitudes*. DOI: 10.1093/OBO/9780199772810-0122
- Kučinska, I. (2010). Liepājas dzintariņš. *Sestdiena*, 20. nov., 20.–24. lpp.
- Kukle, L. (2020). *Anglicismi, baby!* Pieejams: <https://satori.lv/article/anglicismi-baby> [skatīts 15.01.2021.].
- Kūle, M. (2016). *Jābūtības vārdi. Etīdes par zināšanām un vērtībām mūsdienu Latvijā*. Rīga: Zinātne.
- Kūle, M. (2018). Vērtības Latvijā (europeisko un vispārcilvēcisko vērtību horizontā). *Latvija un latvieši. Akadēmiskie raksti*, I sēj. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 393.–433. lpp.
- Kūlis, M. (2021). *Finis veritatis? Par patiesību un meliem*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Kursīte, J. (2018). Valoda. *Dainu kodekss*. Rīga: Rundas.
- Kursīte-Pakule, J. (2011). [Bez nosaukuma.] *Jurista Vārds*, Nr. 43, 25. okt., 21. lpp.

- Kusiņa-Šulce, L. (2020). "Varu tikai šausmināties, par to, kā cilvēki raksta internetā". Kas visvairāk kaitina filoloģi Ligitu Paegli? *Latvijas Avīze*, 9. aug. Pieejams: <https://www.la.lv/galvenie-valodnieki-esam-mes-pasi> [skatīts 05.09.2020.].
- Ķestere, I. (2007). *Lietišķā etiķete: Eiropas pieredze*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Ladegaard, H. (2000). Language attitudes and sociolinguistic behavior: Exploring attitude-behavior relations in language. *Journal of Sociolinguistics*, 4(2), pp. 214–233.
- Landweer, L. M. (2000). Indicators of ethnolinguistic vitality. *Notes on Sociolinguistics*, 5(1), pp. 5–22. Pieejams: http://www-01.sil.org/sociolx/ndg-lg-indicators.html?_ga=GA1.2.1437501489.1435256161 [skatīts 30.03.2021.].
- Language Vitality and Endangerment* (2003). Document adopted by the International Expert Meeting on UNESCO Programme Safeguarding of Endangered Languages Paris, 10–12 March. Pieejams: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000183699> [skatīts 30.07.2021.].
- Languages for the Future* (2013). British Council. Pieejams: <https://www.britishcouncil.org/sites/default/files/languages-for-the-future-report.pdf> [skatīts 30.07.2021.].
- LaPiere, R. T. (1934). Attitudes vs actions. *Social Forces*, 13, pp. 230–237.
- Latviešu (2007). *Latviešu valoda 15 neatkarības gadus: lingvistiskā situācija, attieksme, procesi, tendences*. Rīga: Zinātne.
- Latviešu valoda* (2013). Red. A. Veisbergs. Valsts valodas komisija. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Latviešu valoda ārzemēs. Diaspora* (2021). Rīga: Latviešu valodas aģentūra. Pieejams: <https://valoda.lv/latviesu-valoda-arzemes/> [skatīts 19.07.2020.].
- Latviešu valodas aģentūras nolikums* (2012). Ministru kabineta noteikumi Nr. 938. Rīgā 2012. gada 18. decembrī (prot. Nr. 71, 71. §). Pieejams: <https://valoda.lv/par-mums/nolikums/> [skatīts 30.03.2021.].
- Latvijas interneta statistika – sociālās platformas, mediji un to izmantošana. Pieejams: <https://marisantons.lv/statistika> [skatīts 12.02.2019.].
- Latvijas Kinematogrāfistu savienība (2020). Pieejams: <https://www.lielaiskristaps.lv/jaunumi/lielais-kristaps-sogad-pardzivos-tiessaiste-un-televizija-97> [skatīts 01.05.2021.].
- Latvijas Republikas Satversme* ([1922] 2019). Latvijas Republikas likums. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/57980-latvijas-republikas-satversme> [skatīts 30.07.2021.].
- Laugale, V., Šulce, Dz. (2012). *Lielo burtu lietojums latviešu valodā: ieskats vēsturiskajā izpētē, problēmas un risinājumi*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra.
- Lauze, L. (2001). Dzimuma atšķirības uzrunas lietojumā. *Vārds un tā pētišanas aspekti*, 5. Liepāja: LiePA, 286.–295. lpp.
- Lauze, L. (2002a). Vecuma atšķirības uzrunas lietojumā. *Vārds un tā pētišanas aspekti*, 6. Liepāja: LiePA, 434.–440. lpp.
- Lauze, L. (2002b). Vietniekvārdu *tu* un *jūs* lietojums jauniešu vērtējumā. *Valoda – 2002. Valoda dažādu kultūru kontekstā*. Humanitārās fakultātes XII zinātniskie lasījumi. 1. daļa. "Valodas lingvistiskie aspekti". Daugavpils: Saule, 29.–34. lpp.
- Lauze, L. (2011). Ceļā uz veiksmīgu saziņu. *Ar mūsdienai acīm uz klasiskām lietām: saturs un metodika*. Latviešu valodas metodisko rakstu krājums. Rīga: LVA, 18.–29. lpp.
- Lauze, L. (2018). *Tu un jūs. Domuzīme: literatūra, publicistika, vēsture*, 4, 80. lpp.
- Lauze, L. (2019). Lingvistiskā attieksme pret svešinieku uzrunas lietojumā. *VALODA – 2019. Valoda dažādu kultūru kontekstā*. XXIX Zinātnisko rakstu krājums. Atb. red. S. Polkovņikova. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds "Saule", 162.–167. lpp.

- Lauze, L. (2020a). The system of pronominal address in Latvian: sociolinguistic aspect. Hájek, P., Vít, O. (eds.). *CBU International Conference on Innovations in Science and Education 2020*, 1. Proceedings of CBU in Social Sciences. March 18–20. Prague: CBU Research Institute s.r.o., pp. 134–138.
- Lauze, L. (2020b). 2. personas vietniekvārdu lietojums interneta ierakstos un komentāros. VALODA – 2020. *Valoda dažādu kultūru kontekstā*. XXX Zinātnisko rakstu krājums. Atb. red. S. Polkovņikova. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saulē”, 151.–157. lpp.
- Lazdiņa, S. (2015). “A kou tu vari izskaidrout volūdu?” Folklingvistika jeb nevalodnieku devums valodniecībā (Baltinavas lauka pētījuma piemērs). *Baltu Filoloģija*, XXIII, Nr. 2. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 51.–73. lpp.
- Lazdiņa, S. (2019). “Lai *wishful thinking* rezultātā būtu viena pilsēta” – naratīvs par dzīvi starp diviem laikmetiem Valkas–Valgas diviņu pilsētā. *Baltu filoloģija*, XXVIII (1), 107.–122. lpp.
- Le Page, R., Tabouret-Keller, A. (1985). *Acts of Identity: Creole-Based Approaches to Language and Ethnicity*. Cambridge: CUP.
- Lee, P. H., de Bary, Wm. Th., Ch'oe, Y., Kang, H. H. W. (eds.) (2000). *Sources of Korean Tradition. Vol. II. From the Sixteenth to the Twentieth Centuries*. New York: Columbia University Press.
- Leiwo, M. (2020). Tracking down lects in Roman Egypt. *Varieties of Post-Classical and Byzantine Greek*. Ed. by K. Bentein, and M. Janse. De Gruyter Mouton.
- LETA (2020a). Pieejams: <https://www.apollo.lv/7163898/pazinots-2020-gada-vards-nevards-un-sparnotais-teiciens> [skatīts 10.12.2020.].
- LETA (2020b). Pieejams: <https://www.apollo.lv/7144377/2020-gada-savarstijumu-titulu-pre-tendenti-dumpis-aicina-sedet-majas-karins-saglabat-mieru-bet-vinkele-neaizrauties-ar-viniem> [skatīts 10.12.2020.].
- Levits, E. (2011). Par latviešu valodu Satversmes 4. pantā nacionālas valsts kontekstā. *Jurista Vārds*, Nr. 43, 25. okt. Pieejams: <https://juristavards.lv/doc/238270-par-latviesu-valodu-satversmes-4panta-nacionalas-valsts-konteksta/> [skatīts 23.08.2021.].
- Levits, E. (2012). Valsts formas un darbības veidi. *Konstitucionālās politikas seminārs. Semināra materiālu krājums*. Bīriņi: Publisko tiesību institūts, 13.–20. lpp.
- Lewis, M. P., Simons, G. F., Fennig, C. D. (eds.) (2013). *Ethnologue: Languages of the World*. 17th edition. Dallas: SIL International.
- Li, Q., Cui, L. (2008). *Comparison of Chinese and Western Literature*. Beijing: China Intercontinental Press.
- Li, W. (2011). Moment analysis and translanguaging space: Discursive construction of identities by multilingual Chinese youth in Britain. *Journal of Pragmatics*, 43(5), pp. 1222–1235.
- Liang, S. (2015). *Language Attitudes and Identities in Multilingual China. A Linguistic Ethnograph*. Switzerland: Springer International Publishing.
- Lice, A. (2010). Vēlēšanas un “Regulax”. *Latvijas Avīze*, 25. sept., 3. lpp.
- Liepa, D. (2011). *Latvijas preses valoda*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- Liepa, D. (2012). Lietuvišu un latviešu identitātes atspoguļojums: attieksme pret savas valsts valodu. (Lietuvių ir latvių identiteto atspindžiai: požiūris į valstybinę kalbą.) *Res humanitariae*, XII. Klaipēda: Klaipēdos universiteto leidykla, p. 186–204.
- Liepa, D. (2019). Vai nodot zvērestu ir nodevība? *Latvijas Avīze*, 19. marts. Pieejams: <https://www.la.lv/dite-liepa-analize-izplatitus-stereotipus> [skatīts 30.07.2021.].
- Liepa, D. (2020). “Baltijas ceļš” 2019. gada rakstītajās studentu pārdomās: valodas izteiksmes līdzekļu raksturojums. XXX zinātnisko rakstu krājums. *Valoda 2020. Valoda dažādu*

- kultūru kontekstā*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saulē”, 249.–255. lpp.
- Liepa, D., Veisbergs, A. (2020). Vārds. Nozīme. Vārdnīca. Radioklausītājs uztraucas. *Humanitāro un mākslas zinātņu žurnāls Scriptus Manet*, 10/11, 44.–59. lpp.
- Liepiņa, L. (2020). Jauna vieta Rīgas kultūrkartē. Durvis ver jauna kultūrtelpa *Točka. Diena*, 10. aug. Pieejams: https://www.diena.lv/raksts/kd/zinas/jauna-vieta-rigas-kulturkarte.-durvis-ver-jauna-kulturtelpa-_tocka_-14246823 [skatīts 05.09.2020.].
- Liepiņš, A. (2018). Pārprasts patriotisms Saeimā. *Latvijas Avīze*, 13. nov., 3. lpp.
- Līce, A. (2018). Vai identitāte ir toksiska? *Latvijas Avīze*, 29. nov., 3. lpp.
- Līce, A. (2020a). Viens ir droši zināms – dzīve vairs nebūs tāda, kāda tā bija pirms tam. Pieejams: <https://www.la.lv/anda-lice-viens-ir-drosi-zinams-dzive-vairs-nebus-tada-kada-ta-bija-pirms-tam> [skatīts 05.04.2020.].
- Līce, A. (2020b). Būs atkal jāmācās dzīvot. Pieejams: <https://www.la.lv/bus-atkal-jamacas-dzivot> [skatīts 12.12.2020.].
- Līcis, G. (2020). Par reģionālajiem preses izdevumiem. 2020. g. 10. okt. Nepubliskota sarakste.
- Linde, L. (2020). *Bet vai tu to vari pateikt latviski?* Pieejams: <https://satori.lv/article/bet-vai-tu-vari-pateikt-latviski> [skatīts 10.08.2020.].
- Liparte, E. (2020). Šiek tiek apie kovīdžodžius latvių kalboje. *Gimtoji kalba*, Nr. 5, geg., p. 30–35.
- Liu, K. (2015). The “Heroic Translators” Who Reinvented Classic Science Fiction in China. Pieejams: <https://io9.gizmodo.com/the-heroic-translators-who-reinvented-classic-science-16-96944844> [skatīts 10.05.2021.].
- LLVV (1975). *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 3. sēj. G–I. Rīga: Zinātne.
- LLVV (1984). *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 5. sēj. Ļ–N. Rīga: Zinātne.
- LLVV (1989). *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 7. sēj. S. Rīga: Zinātne.
- LLVV (1996). *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 8. sēj. T–Ž. Rīga: Zinātne.
- Lorencs, J. (2018a). No vārda “nacionāls” nevajag kautrēties. *Latvijas Avīze*, 15. nov., 4.–5. lpp.
- Lorencs, J. (2018b). Valstis meklē cilvēkus. *Latvijas Avīze*, 21. nov., 2. lpp.
- Love Map of Europe (2015). Pieejams: <https://atlasofprejudice.tumblr.com/> [skatīts 30.07.2021.].
- Lūsiņa, I. (2018). Mēs neesam baltročiši. *Sestdiena*, 16. nov., 34.–39. lpp.
- LVA konsultācijas. Pieejams: <https://www.valodaskonsultacijas.lv/lv/search?utf8=%E2%9C%93&search%5Border%5D=&search%5Bq%5D=%C4%81rk%C4%81rtas&search%5Bquestions%5D=1&search%5Bsources%5D=1>
- LVG (2013). *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- LVV (2006). *Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga: Avots.
- Maliangkay, R. (2017). *Broken Voices: Postcolonial Entanglements and the Preservation of Korea's Central Folksong Traditions*. Honolulu: University of Hawai'i Press.
- Mamadouh, V. (2017). Europeans among themselves: Geographical and linguistic stereotypes. *Stereotypes and Linguistic Prejudices in Europe. Contributions to the EFNIL Conference 2016 in Warsaw*. Ed. by A. Dąbrowska, W. Pisarek, and G. Stickel. Budapest: Research Institute of Linguistics, pp. 39–72.
- Margaritis, G. (2001). Wiedergeburt aus dem Geist der Antike. *Mythen der Nationen. Ein europäisches Panorama*. München, Berlin: Koehler und Amelung, S. 152–173.
- Mari, I. (2006). Globalisation and linguistic rights. Towards a universal framework of linguistic sustainability. *Transfer. Journal of Contemporary Culture*. Vol. 1, pp. 79–92.
- Matthews, P. H. (1997). *Concise Dictionary of Linguistics*. Oxford, New York: Oxford University Press.

- McCaffery, S. (2001). *Prior to Meaning: The Protosemantic and Poetics*. Evanston, Illinois: Northwestern University Press.
- Mcgroarty, M. E. (2010). Language and ideologies. *Sociolinguistics and Language Education*. Ed. by N. H. Hornberger, and S. McKay. Bristol: Multilingual Matters, pp. 3–39.
- Mehta, V. (1978). *The New India*. New York: Penguin Books, pp. 140–141.
- Meistere, A. (2009). Sievietes nosaukumi publicistikas tekstos. *Valoda: nozīme un forma. Plašsaziņas līdzekļu valoda*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 44.–58. lpp.
- Meistere, A. (2020). Neizskaidrojama ažiotaža. Pieejams: <https://jauns.lv/raksts/bizness/374429-neizskaidrojama-aziotaza-kapec-veikalos-steiga-izperk-grikus> [skatīts 10.10.2020.].
- Meyerhoff, M. (2011). *Introducing Sociolinguistics*. 2nd edition. London, New York: Routledge.
- Mezavilla, M. (2018). Lebab – the Language of the Future. *Earth 2050*. Pieejams: <https://2050.earth/predictions/lebab-the-language-of-the-future> [skatīts 25.05.2021.].
- Mežs, I. (2010a). Latvietis slēpj galvu smiltīs. *Latvijas Avīze*, 12. nov., 6. lpp.
- Mežs, I. (2010b). Viens komats viens. *Ir*, 17. nov., 26.–31. lpp.
- Mieriņa, I. (2020). Jāmaina priekšstats, kā komunicēt ar diasporu. *Latvijas Vēstnesis*, 10. jūl. Pieejams: <https://lvportals.lv/viedokli/317959-jamaina-prieksstats-ka-komunicet-ar-diasporu-2020> [skatīts 30.03.2021.].
- Mieriņa, I., Jansone, R. (2019). *Diasporas satiklošana: iesaistīšanās prakse un sadarbības iespējas. Pētījuma rezultāti*. Rīga: LU Diasporas un migrācijas pētījumu centrs.
- Migla, I. (2018). Valoda tviterī: lasot Lato Lapsas tviterkontu. *Vārds un tā pētišanas aspekti: rakstu krājums*, 22 (1/2). Liepāja: LiePA, 250.–259. lpp.
- Miķelsone, A. (1969). Saiklis ka un apstākļa vārds kad. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 5. laid. Rīga: Liesma, 70.–72. lpp.
- Milenbahs, K. ([1909] 2011). Kronvalds kā valodnieks. *Kārlis Milenbahs. Darbu izlase*, 2. sēj. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 286.–289. lpp.
- Milroy, J. (2001). Language ideologies and the consequence of standardization. *Journal of Sociolinguistics*, 5(4), pp. 530–555.
- Misāne, A. (2016). *Reliģija un latviešu nacionālisms ideju vēsturē Latvijā*. Promocijas darbs doktora zinātniskā grāda iegūšanai. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Mohta, V. (1985). Bombay High Court. Milind Son Of Shardrao Katware ... vs State Of Maharashtra Alongwith ... on 4 September, 1985. Pieejams: <https://indiankanoon.org/doc/1471041/> [skatīts 01.05.2021.].
- Moliner, O., Vogl, U., Hüning, M. (2013). Europe's multilingualism in the context of a European culture of standard languages. *Exploring the Dynamics of Multilingualism: The DYLAN Project*. Ed. by A. C. Berthoud, F. Grin, and G. Lüdi. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, pp. 407–428.
- Moore, R. (2015). *Citizen Sociolinguistics: The Return of the Repressed*. Tilburg Papers in Culture Studies. Paper 148. Tilburg: Tilburg University.
- Moriarty, M. (2010). The effects of language planning initiatives on the language attitudes and language practices of university students: A comparative study of Irish and Basque. *Language Problems and Language Planning*, 34(2), pp. 141–157.
- Moseley, C. (2010). *Atlas of the World's Languages in Danger*. 3rd edition. Paris: UNESCO Publishing. Interactive edition. Pieejams: <http://www.unesco.org/culture/languages-atlas> [skatīts 30.03.2020.].
- The most spoken languages (2021). The most spoken languages worldwide in 2021. *Statista*. Pieejams: <https://www.statista.com/statistics/266808/the-most-spoken-languages-worldwide> [skatīts 20.05.2021.].

- Muktupāvela, L. (2010). Raibas lentes, slideni ceļi. *Diena*, 19. nov., 2. lpp.
- Mylius, K. (1983). *Geschichte der Literatur im alten Indien*. Leipzig: Verlag Philipp Reclam jun.
- Narayan, K. (1993). How Native is a 'Native' Anthropologist? *American Anthropologist*, 95(3), pp. 671–686.
- Nelsons, A. (2018). Novēlu latviešiem saglabāt savu identitāti! *Kodols*, 9. okt., 1.–3. lpp.
- Nettle, D. (1999). *Linguistic Diversity*. Oxford: Oxford University Press.
- Nettle, D., Romaine, S. (2000). *Vanishing Voices: The Extinction of the World's Languages*. New York: Oxford University Press.
- Noteikumi (2018). Noteikumi par Latvijas zinātnes nozarēm un apakšnozarēm. Ministru kabineta noteikumi Nr. 49. Rīgā 2018. gada 23. janvārī (prot. Nr. 5, 19. §). Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/296661-noteikumi-par-latvijas-zinatnes-nozare-un-apakšnozare> [skatīts 30.03.2021.].
- Novikova, I. (2018). Dzimte: no teorijas praksē – starp zinātni un politiku. *Dzimte un tulkošana*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 170.–184. lpp.
- Oberndörfer, D. (2006). Sprache und Nation. *Zeitschrift für Ausländerrecht und Ausländerpolitik*, 2. 26. Jahrgang, S. 41–80. Pieejams: https://www.zar.nomos.de/fileadmin/zar/doc/Aufsatz_zar_06_02.pdf [skatīts 01.05.2021.].
- OECD (2015). *Frascati Manual 2015. Guidelines for Collecting and Reporting Data on Research and Experimental Development*. Pieejams: <https://www.oecd.org/publications/frascati-manual-2015-9789264239012-en.htm> [skatīts 15.04.2021.].
- Oficiālās statistikas portāls (2021). Latvijas oficiālā statistika. Pieejams: https://data.stat.gov.lv/pxweb/lv/OSP_PUB/START__POP__IR__IRS/IRS010m/table/tableViewLayout1/ [skatīts 29.03.2021.].
- Oficialiosios statistikos portāls (b. g.). *Lietuvos statistika*. Pieejams: <https://osp.stat.gov.lt/pagrindiniai-salies-rodikliai#Resident%20population> [skatīts 02.05.2021.].
- Orwell, G. ([1949] 1984). *Nineteen Eighty-Four*. Penguin Books.
- Osipova, S. (2020). *Valoda kā konstitucionāla vērtība. Nācija, valoda, tiesiska valsts: ceļā uz rītdienu*. Rīga: Tiesu namu aģentūra.
- Ozola, E. (2018). Apstādināt laiku (intervija ar V. Kairišu). *Una*, 11, 18.–30. lpp.
- Pabriks, A. (2018). Eiropa ir šeit. *Rīgas Viļņi*, 8. okt., 8.–9. lpp.
- Pamatnostādnes (2011). Nacionālās identitātes, pilsoniskās sabiedrības un integrācijas politikas pamatnostādnes 2012.–2018. gadam. Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/documents/3782> [skatīts 01.05.2021.].
- Pamatnostādnes (2013). Zinātnes, tehnoloģijas attīstības un inovācijas pamatnostādnes 2014.–2020. gadam. Ministru kabineta 2013. gada 28. decembra rīkojums Nr. 685. Pieejams: https://www.izm.gov.lv/sites/izm/files/ztaip_2014-20201_0.pdf [skatīts 14.08.2020.].
- Pamatnostādnes (2014). Valsts valodas politikas pamatnostādnes 2015.–2020. gadam. Pieejams: https://valoda.lv/wp-content/.../valodas_politikas_pamatnostadnes_2015-2020.doc [skatīts 03.03.2021.].
- Par valsts pētījumu programmām (2010). Ministru kabineta rīkojums Nr. 294. Rīgā 2010. gada 20. maijā (prot. Nr. 25). Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=211022> [skatīts 02.01.2021.].
- Par valsts pētījumu programmām (2014). Ministru kabineta rīkojums Nr. 558. Rīgā 2014. gada 7. oktobrī (prot. Nr. 49). Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=269406> [skatīts 02.01.2021.].
- Par valsts pētījumu programmu “Latviešu valoda” (2018). Ministru kabineta rīkojums Nr. 465, Rīgā 2018. gada 2. oktobrī (prot. Nr. 44 42. §). Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/301965-par-valsts-petijumu-programmu-latviesu-valoda> [skatīts 29.04.2021.].

- Par Valsts valodas politikas pamatnostādņēm 2015.–2020. gadam (2014). Ministru kabineta rīkojums Nr. 630. Rīgā 2014. gada 3. novembrī (prot. Nr. 58 47. §). Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/270016-par-valsts-valodas-politikas-pamatnostadnem-2015-2020-gadam> [skatīts 30.03.2021.].
- Parkes, M. B. (1993). *Pause and Effect: An Introduction to the History of Punctuation in the West*. Berkeley: University of California Press.
- Pētersone, I. (2020). Runāt mazāk, pateikt un rakstīt isāk! Valodnieks Andrejs Veisbergs par mūsdienu komunikāciju. *Latvijas Avīze*, 12. jūn. Pieejams: <https://www.la.lv/saisinajumi-valoda-pat-endzelins-nepalidzes?fbclid=IwAR2OjBjBy2EBIs35RRIX6pMyTcHTKvYq70P6SHQf5Ou82oD9-2Nn0LPZVRk> [skatīts 19.12.2020.].
- Pētersone, S. (2018). Izvēloties reģionālo presi, lasītājs saņem to, kas viņam vajadzīgs. *Bauskas Dzīve*, 16. dec. Pieejams: <https://www.bauskasdzive.lv/projekts-mediju-kritika/izveloties-regionalo-presi-lasitajs-sanem-to-kas-vinam-vajadzigs-175675> [skatīts 26.04.2021.].
- Peuckert, P. (2000). *Herrnhuter Wörterbuch*. Herrnhut: Unitätsarchiv.
- Phillipson, R. (1992). *Linguistic Imperialism*. Oxford: Oxford University Press.
- Phillipson, R. (2017). Myths and realities of European Union language policy. *World Englishes*, Vol. 36, Issue 3, pp. 347–349.
- Phillipson, R. (2018). English, the Lingua Nullius of global hegemony. Kraus, P. A., Grin, F. (eds.). *The Politics of Multilingualism. Europeanisation, Globalisation and Linguistic Governance*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 275–303.
- Pinker, S. (2015). Many of the Alleged Rules of Writing are Actually Superstitions. Pieejams: <https://www.theguardian.com/books/booksblog/2015/oct/06/steven-pinker-alleged-rules-of-writing-superstitions> [skatīts 12.12.2020.].
- Pļaviņš, R. (2010). Latvietība 2.0. *Jr*, 9. sept., 41. lpp.
- Population (2017). Population by gender/age/religion – city, county, and gu. *KOSIS*. Pieejams: https://kosis.kr/statHtml/statHtml.do?orgId=101&tblId=DT_1PM1502&conn_path=I2 [skatīts 30.07.2021.].
- Pošeiko, S., Požarnova, V. (2018). Valodas izvēli ietekmējošie faktori privātajā izglītībā. *Valoda 2018. Valoda dažādu kultūru kontekstā*. XXVIII Zinātnisko rakstu krājums. Atb. red. S. Polkovņikova. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saulē”, 220.–224. lpp.
- Požarnova, V. (2019). Nacionālā identitāte un valodas politika preču un pakalpojumu jomā. *Linguistica Lettica*, Nr. 27, 40.–49. lpp.
- Prascevičienē, R. (2012). Ūkininko patarējas 2012. Pieejams: <http://m.delfi.lt/naujienos/article.php?id=54272195> [skatīts 10.05.2021.].
- Programma (2018). Par valsts pētījumu programmu “Latviešu valoda”. Ministru kabineta rīkojums Nr. 465. Rīgā 2018. gada 2. oktobrī (prot. Nr. 44, 42. §). Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/301965-par-valsts-petijumu-programmu-latviesu-valoda> [skatīts 29.04.2021.].
- Putniņš, P. (2010a). Atvadas no Saeimas. *Sestdiena*, 25. sept., 18.–21. lpp.
- Putniņš, P. (2010b). Latviešu bezatbildīgā inteliģence. *Kabinets*, Nr. 85, 12.–19. lpp.
- Rakesh K. (2019). How the West backed radical Islam and unleashed global terror. Pieejams: <https://www.businesstoday.in/opinion/columns/radical-islam-west-backed-global-terror-us-europe-britain-jehad-west-funded-terrorism/story/365139.html> [skatīts 01.05.2021.].
- Rakickis, E. (2020). “Covidioti” – ieviests trāpīgs apzīmējums tiem, kuri uzvedas negudri Covid-19 krīzes laikā. Pieejams: https://jauns.lv/raksts/zinas/377818-covidiots-ieviests-trapigs-apzimejums-tiem-kuri-uzvedas-negudri-covid-19-krizes-laika?fbclid=IwAR33Vk2_Oo072xLW4xXjlrLaqCq9tNeKRhYrsYSW9Am3vBREUUn4MnlRHCG [skatīts 12.12.2020.].

- Rampton, B., Tusting, K., Maybin, J., Barwell, R., Creese, A., Lytra, V. (2004). *UK Linguistic Ethnography: A Discussion Paper*. Pieejams: https://www.lancaster.ac.uk/fss/organisations/lingethn/documents/discussion_paper_jan_05.pdf [skatīts 01.05.2021.].
- Raudsepa, I. (2021). *They, hen, hän... viš?* Nebinārā dzimte latviešu valodā. Pieejams: <http://www.punctummagazine.lv/2021/04/21/they-hen-han-vis-nebinara-dzimte-latviesu-valoda/> [skatīts 22.04.2021.].
- Reiniks, A. (2010). Ne tikai Reinika mamma. *Sestdiena*, 23. okt., 28.–32. lpp.
- Riagáin, P. Ó. (1997). *Language Policy and Social Reproduction: Ireland, 1893–1993*. Oxford Studies in Language Contact. Oxford: Clarendon.
- Riagáin, P. Ó. (2008). Language attitudes and minority languages. Cenoz, J., Hornberger, N. H. (eds.). *Encyclopedia of Language and Education*. 2nd edition. Vol. 6. New York: Springer, pp. 329–341.
- Rirdance, S. (2015). *Viņš, viņa un viš. Rīgas Laiks*, maijs. Pieejams: <https://www.rigaslaiks.lv/zurnals/vins-vina-un-vis-15274> [skatīts 01.04.2021.].
- Ro, K. (2018). Vai esam klusākā valsts Eiropā? Tā domā BBC. *Latvijas Avīze*, 12. jūn. Pieejams: <https://www.la.lv/vai-esam-klusaka-valsts-eiropa-ta-doma-bbc> [skatīts 01.05.2021.].
- Robinson, G. B. (2018). *The Killing Season: A History of the Indonesian Massacres, 1965–66*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Rokeach, M. (1968). *Beliefs, Attitudes, and Values: A Theory of Organization and Change*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Rokeach, M. (1973). *The Nature of Human Values*. New York: Free Press.
- Roper, C. (2020). Political correctness. *Encyclopædia Britannica*. Pieejams: <https://www.britannica.com/topic/political-correctness> [skatīts 15.04.2021.].
- Rosidi, A. (1975). Literatūras krīze aiz trejdesmitajiem gadiem. *Mēnesnīca. Indonēzijas rakstnieku noveles*. Rīga: Liesma, 169.–180. lpp.
- Raup, E. (2012). 24 sarunas ar rakstniekiem. Ar Edvinu Raupu sarunājas Rita Meinerte. 2010. gada 31. martā. “Un es tieši gāju vārdu meklēt” (O. Vācietis). Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 40.–52. lpp.
- Rourke, A. (2019). East Timor: Indonesia's invasion and the long road to independence. *The Guardian*. Pieejams: <https://www.theguardian.com/world/2019/aug/30/east-timor-indonesias-invasion-and-the-long-road-to-independence> [skatīts 30.07.2021.].
- Rozenbergs, J. (1995). *Latviešu valodas stilistika*. Rīga: Zvaigzne.
- Rubene, M. (2020). *Da Capo: Filozofiski estētiskas studijas un portretu skices*. Rīga: Al secco.
- Rušeniece, L. (2019). Valsts Ernštreits: Katram trešajam latvietim ir libiēšu saknes [intervija]. *Neatkarīgā Rīta Avīze*, 30. aug. Pieejams: <https://nra.lv/kultura/290558-valts-ernstreits-katram-tresajam-latvietim-ir-libiesu-saknes.htm> [skatīts 01.04.2021.].
- Rymes, B., Leone, A. (2014). Citizen sociolinguistics: A new media methodology for understanding language and social life. *Working Papers in Educational Linguistics*, 29(2), pp. 25–43.
- Satchidanandan, K. (2006). *Ich glaube nicht an Grenzen*. Heidelberg: Draupadi Verlag.
- “Satori” diskusija (2017). “Satori” diskusija “Jauno latviešu valoda”. Pieejams: <https://satori.lv/article/jauno-latviesu-valoda-2> [skatīts 12.04.2021.].
- Saudargas, P. (2005). Lietuviai – kompleksuota tauta. Pieejams: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/-/30291> [skatīts 20.05.2012.].
- Schieffelin, B. B., Woolard, K. A., Kroskrity, P. V. (eds.) (1998). *Language Ideologies: Practice and Theory*. Oxford Studies in Anthropological Linguistics 16. New York: Oxford University Press.

- Schmid, C. L. (2001). *The Politics of Language: Conflict, Identity, and Cultural Pluralism in Comparative Perspective*. Oxford: Oxford University Press.
- Schwartz, S. H. (1992). Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries. *Advances in Experimental Social Psychology*, 25, pp. 1–65.
- Schwartz, S. H. (2006). Value orientations: Measurement, antecedents and consequences across nations. *Measuring attitudes cross-nationally – lessons from the European Social Survey*. Ed. by C. R. Jowell, R. Fitzgerald, and G. Eva. London: Sage.
- Sciriha, L., Vassallo, M. (2006). *Living Languages in Malta*. Malta: Print It Printing Services.
- Scott, J. C. (2009). *The Art of Not Being Governed. An Anarchist History of Upland Southeast Asia*. New Haven, London: Yale University Press.
- Seguin, J.-P. (1999). La langue française aux XVIIe et XVIIIe siècles. *Nouvelle histoire de la langue française*. Ed. by J. Chaurend. Paris: Éditions du Seuil.
- Seidlhofer, B. (2011). *Understanding English as Lingua Franca*. Oxford: Oxford University Press.
- Semjonovs, S. (2010). Iziet uz kara takas. *Sestdiena*, 25. sept., 13.–17. lpp.
- Sērsna, A. (1943). Trūkumi latviešu valodas mācīšanā. *Izglītības Mēnešraksts*, 1. nov., 256.–261. lpp.
- Shannon, C. E. (1949). *A Mathematical Theory of Communication*. Pieejams: <http://cm.bell-labs.com/cm/ms/what/shannonday/shannon1948.pdf> [skatīts 10.04.2021.].
- Shukri, A. (2007). *Arabic Language and Culture Amid the Demands of Globalization*. Abu Dhabi: The Emirates Center for Strategic Studies and Research.
- Silis, J. (2009). *Tulkojumzinātnes jautājumi. Teorija un prakse*. Ventspils: Ventspils Augstskola.
- Silverstein, M. (1996). Monoglot “standard” in America: Standardization and metaphors of linguistic hegemony. *The Matrix of Language*. Ed. by D. Brenneis, and R. Macaulay. Boulder: Westview Press, pp. 284–306.
- Simanis, D. (2018). Es sevi izjūtu piederīgu šai zemei, bet par to nav jārunā skaļi. *Kodols*, 9. nov., 3. lpp.
- Skalbergs, A. (2010). Nav nekādi fašisti, bet... *Latvijas Avīze*, 4. nov., 20. lpp.
- Skolotājiem (2019). Skolotājiem. Mācību jomas. Valodas. *Skola 2030*. Pieejams: <https://www.skola2030.lv/lv/skolotajiem/macibu-jomas/valodas> [skatīts 30.07.2021.].
- Skujenieks, K. (2010). Lielisimies! *Kultūras Diena*, 10. sept., 2.–3. lpp.
- Skujiņa, V. (1999). *Latviešu valoda lietišķajos rakstos*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Skulte, I. (1999). *Personu vārdi Bībeles tulkojumos latviešu valodā*. Promocijas darbs doktora grāda iegūšanai filoloģijas zinātņu nozares valodniecības apakšnozarē baltu valodās (latviešu valodā). Rīga: Latvijas Universitāte.
- Skulte, I. (2021). Komunikāciju teorijas. *Latvijas Nacionālā enciklopēdija*. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/1106-komunik%C4%81cijas-teorijas> [skatīts 20.06.2021.].
- Skutnabb-Kangas, T. (2000). *Linguistic Genocide in Education – or Worldwide Diversity and Human Rights?* Mahwah, Lawrence Erlbaum Associates Inc.
- Smagulova, J. (2008). Language policies of Kazakhization and their influence on language attitudes and use. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 11(3&4), pp. 440–475.
- Smiltneice, G. (2013). Dzimtes kategorija. *Latviešu valodas gramatika*. Sagatavota D. Nītiņas un J. Grigorjeva vadībā. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 327.–337. lpp.
- Smirnova, A., Iliev, R. (2016). Political and Linguistic Identities in an Ethnic Conflict. *Journal of Language and Social Psychology*, Vol. 1, pp. 1–15.

- Social Media Stats Europe*. Pieejams: <http://gs.statcounter.com/social-media-stats/all/europe> [skatīts 10.01.2019.].
- Sokolova, I. (2007). Es smejos, tātad es esmu jeb Smieklu fenomens mūsdienu kultūrā. *Kentaurs XXI*. Nr. 44. Rīga: SIA Minerva, 128.–139. lpp.
- Soloveja, L. (2010a). Attieksmes tīriba. *Sestdiena*, 6. nov., 50. lpp.
- Soloveja, L. (2010b). Nebūšu pekiniete! *Sestdiena*, 25. sept., 51. lpp.
- Soloveja, L. (2010c). Patriotisms nav banāls. *Sestdiena*, 9. okt., 50. lpp.
- Spolskis, B. (2011). *Valodas pārvaldība*. No angļu valodas tulk. I. Druviete. Rīga: Zinātne.
- Spolsky, B. (2003). *Sociolinguistics*. 4th impression. Oxford: Oxford University Press.
- Spolsky, B. (2004). *Language Policy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Spolsky, B. (2009). *Language Management*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Steenbrink, K. (2003). *Catholics in Indonesia, 1808–1942: A Documented History*. Leiden: KITLV Press.
- Stradiņš, J. (2018). Skatījums uz Latviju: vēsture, tagadne, tuvākā nākotne. *Latvija un latvieši. Akadēmiskie raksti*, 1. sēj. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 7.–23. lpp.
- Strautmane, B. (2020). [Tvīts]. Pieejams: <https://twitter.com/BaibaStrautmane/status/1353773121808064512> [skatīts 20.12.2020.].
- Strelēvica, D. (2004). Par gramatiskajām dzimtēm un politikorektumu latviešu valodas kontekstā. *Linguistica Lettica*, 13. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 52.–68. lpp.
- Strelēvica-Ošiņa, D. (2009). Latviešu valodas libiskais dialekts un tā lietotāju identitāte: pārdomas pēc pētījuma. *LU Raksti*, 746. sēj. *Valodniecība. Latvistika un somugristika*. Rīga: Latvijas Universitāte, 94.–112. lpp.
- Strelēvica-Ošiņa, D. (2011). *Kāpēc mēs gribam, lai valoda ir pareiza? Ieskatš preskriptivisma vēsturē, teorijā un praksē*. Rīga: Zinātne.
- Strelēvica-Ošiņa, D. (2012). Rūpes par valodas pareizību un “mits par nesaprotamību”. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*, 7. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 51.–57. lpp.
- Strelēvica-Ošiņa, D. (2014a). *Custos sermonis* (‘valodas sargs’): īss ieskatš izpratnē par dzimtās valodas mācīšanu latīņu un latviešu tradīcijā. *Antiquitas Viva 4: studia classica*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 136.–144. lpp.
- Strelēvica-Ošiņa, D. (2014b). Latviešu valodas libiskais dialekts daiļliteratūrā, tulkojumā un sabiedrības uztverē: daži aspekti. *Linguistica Lettica*, 22. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 261.–276. lpp.
- Strelēvica-Ošiņa, D. (2016). Who Loves Prescriptivism and Why? Some Aspects of Language Correctness and Correction in Latvia. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 37(3–4). Routledge Taylor & Francis Group, pp. 253–262.
- Strelēvica-Ošiņa, D. (2018a). Kam ir dzimte? Kam pieder dzimte? *Dzīves lingvistika*. Veltījums krājums profesoram Jānim Valdmanim. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 223.–237. lpp.
- Strelēvica-Ošiņa, D. (2018b). Personvārdi latviešu sabiedrībā: pārpratumi, emocijas un ētika. *Nacionālās identitātes sociolingvistiskie aspekti*. Rīga: Latviešu valodas institūts, 297.–318. lpp.
- SV (1999). *Svešvārdu vārdnīca*. Rīga: Jumava.
- Šiliņš, J. (2018). [Bez nosaukuma.] *Latvijas Avīze*, 21. nov., 3. lpp.
- Šķerstiņš, J. (1936). Aistētika policijas darbā. *Policija*, 1. jūl., 281.–283. lpp.
- Šlāpins, I. (2019). *Es, nemāku komatus*. Rīga: Neputns.
- Šteinfelde, I. (2020). Rūjienas saldējumam “Blacky” ažiotaža nav kaitējusi, drizāk otrādi. *Neatkarīgā*, 27. jūn. Pieejams: <https://neatkariga.nra.lv/ekonomika/318154-rujienas-saldejumam-blacky-aziotaza-nav-kaitejusi-drizak-otradi> [skatīts 10.04.2021.].

- Štokenbergs, A. (2021). *Āviņš, Āviņa un Āviš. Rīgas Laiks*, febr., 8.–9. lpp.
- Šulmane, I., Uzule, L. (2018). Latvijas mediju vides raksturojums: ieskats nacionālo un reģionālo mediju darbinieku viedoklī. *Latvijas mediju vides daudzveidība*. Zin. red. V. Zelče. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Tajfel, H. (ed.). (1978). *Differentiation between Social Groups: Studies in the Social Psychology of Intergroup Relations*. Academic Press.
- [Tentelis, A.] (1937). Pagājuša gadsimta lielākais pravietis. *Latvijas Kareivis*, 16. apr., 1. lpp.
- Terminu ([2000] 2009). Terminu un svešvārdu skaidrojošā vārdnīca. Pieejams: <https://www.letonika.lv/groups/default.aspx?r=1107&q=vides&id=2060959&g=1> [skatīts 29.07.2021.].
- Thomas, G. (1991). *Linguistic Purism*. London, New York: Longman.
- Thomas, L., Wareing, S., Singh, I., Peccei, J. S., Thornborrow, J., Jones, J. (2004). *Language, Society and Power*. 2nd edition. London, New York: Routledge.
- Tihomirova, D. (2012). Bez sēru lentes. *Ir*, 3. maijs, 10. lpp.
- Tollefson, J. W. (1991). *Planning Language, Planning Inequality: Language Policy in the Community*. London: Longman.
- Tomsons, A. [Viksna, L.] (2019). Uzticams un neitrāls žurnālists. *Dzirkstele*, 5. nov. Pieejams: <https://www.dzirkstele.lv/projekti/projekts-mediju-kritika/uzticams-un-neitrals-zurnalists-171166> [skatīts 10.04.2020.].
- Trask, R. (2007). *Language and Linguistics: The Key Concepts*. 2nd edition. London: Routledge.
- Trenchs-Parera, M., Newman, M. (2015). Language Policies, Ideologies and Attitudes, Part 2: International Immigration, Globalization and the Future of Catalan. *Language and Linguistics Compass*, 9(12), pp. 491–501.
- Trudgill, P. (2003). *A Glossary of Sociolinguistics*. Oxford: Oxford University Press.
- Trudgill, P. (2011). *Sociolinguistic Typology: Social Determinants of Linguistic Complexity*. Oxford: Oxford University Press.
- Truss, L. (2003). *Eats, Shoots & Leaves*. London: Profile Books.
- Tsvetkov, Y. (2016). *Atlas of Prejudice. The Complete Stereotype Map Collection*. 2nd edition. Alphadesigner.
- The Untouchables (2016). *The Week*, Jan. 10, p. 15.
- Upleja, S. (2010). Latvieši un valoda. *Diena*, 11. nov., 2. lpp.
- Uz laiku (2020). Uz laiku jāierobežo cilvēku kustība ārpus katra sociālā burbuļa. 2020. gada 13. oktobris. Ministru kabinets. Pieejams: <https://www.mk.gov.lv/lv/uz-laiku-jaierobezo-cilveku-kustiba-arpus-katra-sociala-burbula> [skatīts 29.07.2021.].
- Uzule, L. (2018). Reģionālie mediji. *Latvijas mediju vides daudzveidība*. Zin. red. V. Zelče. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Vādons, J. (2019). No mūriem uz darbnīcu. *Domuzīme*, Nr. 1, 65.–70. lpp.
- Valdmanis, J. (2012). Mazākumtautību izglītības programmu skolēnu, vecāku, skolotāju lingvistiskā attieksme. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, 16 (II). Liepāja: LiePA, 291.–300. lpp.
- Valodas situācija (2011). *Valodas situācija Latvijā: 2004–2010. Sociolingvistisks pētījums*. Zin. red. I. Druviete, atb. red. G. Kļava, I. Vitola. Rīga: LVA.
- Valodas situācija (2016). *Valodas situācija Latvijā: 2010–2015. Sociolingvistisks pētījums*. Zin. red. L. Lauze, atb. red. G. Kļava. Rīga: LVA.
- Valodas situācija (2021). *Valodas situācija Latvijā: 2016–2020. Sociolingvistisks pētījums*. Red. G. Kļava, I. Vitola. Rīga: LVA.
- Valsts valodas centrs (2021). *Tiesību aktu tulkošanas rokasgrāmata*. Pieejams: <https://vvc.gov.lv/advantagemcs/export/docs/publikacijas/VVC%20Tiesibu%20aktu%20tulkošanas%20rokasgrāmata%202020.pdf> [skatīts 29.06.2021.].

- Valsts valodas likums (2008). *Valsts valodas likums: vēsture un aktualitāte*. Rīga: Zinātne.
- Van Dijk, T. A. (1998). *Ideology: A Multidisciplinary Approach*. London: Sage.
- Van Schaik, S. (2011). A New Look at the Tibetan Invention of Writing. *Old Tibetan Documents Monograph Series*, III. Pieejams: https://www.academia.edu/2039996/A_New_Look_at_the_Tibetan_Invention_of_Writing [skatīts 01.05.2021.].
- Vanaga, B. (2018). Visi smaida pretī. *Sestdiena*, 16. nov., 6.–10. lpp.
- Vannini, L., Le Crosnier, H. (2012). *NET. LANG Towards the Multilingual Cyberspace*. C&F éditions. Pieejams: <http://net-lang.net/> [skatīts 08.01.2019.].
- Vargas, Ph. de (1922). *Some Elements in the Chinese Renaissance*. Shanghai: The New China Review.
- Vargic, M. (2015). *Miscellany of Curious Maps*. Pieejams: <https://www.halcyonmaps.com/#/the-map-of-stereotypes/%202015/> [skatīts 10.08.2020.].
- Vāvere, K. (2019). Pārrašānās. *Ir*, 3. janv., 50.–53. lpp.
- Vēbers, A. (1895). Par Rīgas Latv. biedrības Zinību komisijas darbiem un uzdevumiem tuvākā nākotnē. *Rakstu krājums, izdots no Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas*. 10. krāj. Rīga: Kalniņš & Deučmans, 1.–12. lpp.
- Veckalne, A. (2020). *Valodas tīrības eksperti jeb pūristi*. Pieejams: <https://www.delfi.lv/vina/personiba-un-brivais-laiks/aktuali/valodas-tiribas-eksperti-jeb-puristi.d?id=52275791> [skatīts 05.09.2020.].
- Veckrācis, J. (2020). Latviešu valodas lietojuma spoguļattēli: par dažām cēloņsakarībām. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*, 15. Atb. red. I. Lokmane. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 160.–170. lpp.
- Veisbergs, A. (1999). Dzimtes kategorija latviešu vārdnīcās. *Linguistica Lettica*, 5. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 48.–59. lpp.
- Veisbergs, A. (2006a). Pūrisms un latviešu valoda. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*, 2. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 24.–36. lpp.
- Veisbergs, A. (2006b). Valodas attīstība, pārmaiņas un kvalitāte. *Valsts valodas komisijas raksti. 2. sēj. Valodas kvalitāte*. Rīga: Valsts valodas komisija, 118.–142. lpp.
- Veisbergs, A. (2013). Latviešu valoda – kopīgā, dažādā un atšķirīgā. *Latviešu valoda*. Red. A. Veisbergs. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 13.–15. lpp.
- Veisbergs, A. (2018). Dzimtes jautājums valodā un tulkojumā. *Dzimte un tulkošana*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 19.–31. lpp.
- Veisbergs, A. (2020). *Latvian Translation Scene in the 20th Century*. LAP LAMBERT Academic Publishing.
- Veisbergs, A. (2021). Riņķa dancis uz nekurieni. *Domuzīme: literatūra, publicistika, vēsture*, 1, 72. lpp.
- Verkuyten, M. (2018). *The social psychology of ethnic identity*. 2nd edition. London, New York: Routledge.
- Vertovec, S. (2007). Super-diversity and its implications. *Ethnic and Racial Studies*, 30(6), pp. 1024–1054.
- Viedoklis par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu (2012). Rīgā 2012. gada 17. septembrī. Pieejams: http://www.president.lv/images/modules/items/PDF/1709212_Viedoklis_2 [skatīts 15.04.2019.].
- Viķe-Freiberga, V. (1985). Andrejs Pumpurs's "Lāčplēsis" (Bearslayer): Latvian National Epic or Romantic Literary Creation? *National Movements in the Baltic Countries During the 19th Century*. Ed. by A. Loit. Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm: University of Stockholm, pp. 523–536.

- Vinčela, Z. (2015). Trešās personas vietniekvārdi *Līdzsvarotajā mūsdienu latviešu valodas korpusā* un zinātniskajos rakstos angļu valodā. *Valoda: nozīme un forma*, 6. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 212.–224. lpp.
- VPSV (2007). *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Sast. autoru kolektīvs V. Skujiņas vadībā. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- Vukotić, V. (2019). *Language Serves the People, Not the Other Way around! Ideologies of Language in Lithuania, Norway, Serbia and the Baltic, Scandinavian and Ex-Yugoslav Regions. A typological perspective on metalinguistic media discourses and language policies*. Doctoral Dissertation. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- VVC LVEK (2013). Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisija. Pieejams: https://vvc.gov.lv/advantagecms/export/docs/lemumi/LVEK_lemumi_2013.pdf [skatīts 11.08.2021.].
- Watts, J. (2010). Ancient tribal language becomes extinct as last speaker dies. *The Guardian*, Febr. 4. Pieejams: <https://www.theguardian.com/world/2010/feb/04/ancient-language-extinct-speaker-dies> [skatīts 01.05.2021.].
- Wee, L., Goh, R. B. H., Lim, L. (eds.) (2013). *The Politics of English. South Asia, Southeast Asia and the Asia Pacific*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Weinreich, U. (1953). *Languages in Contact*. New York: Linguistic Circle of New York.
- Wenger, E. (1998). *Communities of Practice. Learning, Meaning, and Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Williams, G. (2010). Language in a post-modern age. *Concepts & Consequences of Multilingualism in Europe*. Ed. by J. Róka. Budapest, pp. 141–159.
- Woolard, K. A., Gahng, T.-J. (1990). Changing language policies and attitudes in autonomous Catalonia. *Language in Society*, 19(3), pp. 311–330.
- Woolard, K. A., Schieffelin, B. B. (1994). Language ideology. *Annual Review of Anthropology*, 23, 55–82.
- Words of an unprecedented year (2020). Pieejams: <https://www.youtube.com/watch?v=PTlh-WTdh7I> [skatīts 11.08.2021.].
- World Values Survey (2020). Pieejams: <https://www.worldvaluessurvey.org/wvs.jsp> [skatīts 30.07.2021.].
- Xie, Z., Xie, F. (2010). *Contemporary Introduction to Chinese Medicine in Comparison with Western Medicine*. Beijing: Foreign Languages Press.
- Yeon, J. (2009). Was the Korean alphabet a sole invention of King Sejong? Pieejams: https://eprints.soas.ac.uk/10256/1/On_Hunminjongum__submission_version_.pdf [skatīts 01.05.2021.].
- Yi, J. D. (2019). Supernatural Wars in a Korean Rural Village: The Hegemonic Fights with Confucius, Ancestors, Local Gods, and Yahweh. *Introduction to Korean Spirituality*. Ed. by S. Jinseok, and K. Kļaviņš. Rīga: University of Latvia Press, pp. 121–134.
- Yi, N., U, Ch., Yi, K., Kim, M. (2001). *Twentieth-Century Korean Literature*. [ebook]. Brother Anthony of Taizé.
- Zālīte, M. (2010). Vairs necenšos būt gudra. *Sestdiena*, 2. okt., 14.–19. lpp.
- Zanders, M. (2010). Latviešu “kalpu gars”. *Diena*, 29. nov., 3. lpp.
- Zelče, V. (2018). Jaunlatvieši. *Latvija un latvieši. Akadēmiskie raksti*, I sēj. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 309.–335. lpp.
- Zemenskaitē, G. (2010). As tikrai myliu. Pieejams: <http://pilietis.delfi.lt/voxpopuli/as-tikrai-myliu-lietuviu-kalba-ar-mylit-ja-jus.d?id=37119079> [skatīts 12.05.2012.].
- Zenker, O. (2018). Language and identity. Callan, H. (ed.). *The International Encyclopedia of Anthropology*. John Wiley & Sons, Ltd, pp. 1–34.

- Zhang, Y. (2018). Translatio and the Making of Chinese Modernity During the Late Qing Period (1894–1911). Kukulka-Wojtasik, A., Stachurski, E., Dobrowolska de Tejerina, M. (eds.). *Translatio and History of Ideas. Ideas, Language, Politics*. Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford: Peter Lang, pp. 269–275.
- Zīle, M. (2018). Dažāda augstuma karogi. *Latvijas Avīze*, 15. nov., 3. lpp.
- Zirnis, E. (2018a). Latvija pirms Latvijas. *Sestdiena*, 14. dec., 20.–24. lpp.
- Zirnis, E. (2018b). Neviens nezina, kā tas beigsies. *Sestdiena*, 30. nov., 8.–13. lpp.
- Zitmane, M. (2018). Stambulas konvencijas atspoguļojums Latvijā iznākošajos nacionālajos dienas laikrakstos 2016. gadā. Jēdzieni un skaidrojumi. *Dzimte un tulkošana*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 159.–169. lpp.
- Zwicky, A. (1997). Two lavender issues for linguists. Livia, A., Hall, K. (eds.). *Queerly Phrased: Language, Gender, and Sexuality*. Oxford University Press, pp. 21–34. Pieejams: <https://web.stanford.edu/~zwicky/two-lavender-issues.pdf> [skatīts 01.05.2021.].
- Žīgure, A. (2010). Jaunajai Saeimai ir visas iespējas. *Latvijas Avīze*, 4. nov., 3. lpp.
- Клюев, Б. И. (1978). *Национально-языковые проблемы независимой Индии*. Москва: Наука.
- Силис, Я. (1980). *Семиотика форм английского и латышского обращения*. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова.
- Терентьев-Катанский, А. С. (1990). *Востока на Запад. Из истории книги и книгопечатания в странах Центральной Азии*. Москва: Главная редакция восточной литературы.

Personu rādītājs

Abene Aija Ingrīda 178
Ādolfs Heinrihs (*Adolphi*) 45, 46
Alunāns Juris 25, 99, 100, 228
Apinis Pēteris 52
Arnts Ernsts Morics (*Arndt*) 43, 235
Asads Bašārs al (*al- 'Asad*) 57
Asts Vīds (*Astas*) 127
Bakuss Ads (*Backus*) 202
Bārkers Kriss (*Barker*) 166
Barons Krišjānis 99
Bārts Frederiks (*Barth*) 33
Baumans Zigmunds (*Bauman*) 30
Bels Alberts 101
Bergmane Anna 173
Bergs Eiki (*Berg*) 123
Biezbārdis Kaspars 99
Bilenšteins Augusts (*Bielenstein*) 98
Bisvass Svapans K. (*Biswas*) 52
Blinkena Aina 97, 173, 187
Blomārts Jans (*Blommaert*) 202, 212
Braits Viljams (*Bright*) 23
Brauns Rodžers (*Brown*) 172, 265
Bricis Toms 145
Briedis Raimonds 118, 121
Bula Dace 97
Burāne Krista 211
Burdjē Pols (*Bourdieu*) 23, 103
Burve-Rozīte Anda 120
Butkus Alvīds (*Butkus*) 16, 124-128
Butkus Vitauts (*Butkus*) 127
Cicerons (*Cicero*) 35
Cimdiņa Ausma 101
Cvetkovs Janko (*Tsvetkov*) 113
Čans Kajs L. (*Chan*) 103
Čomskis Noems (*Chomsky*) 199
Daija Pauls 98
Daine Iveta 150
Deiks Teo van (*Dijk*) 22
Denisa Solvita 149
Deridā Žaks (*Derrida*) 204

Deruma Dita 120
Dido Fransuā (*Didot*) 111
Dreslers Volfgangs (*Dressler*) 199
Druviete Ina 14, 216, 221
Dumpis Uga 150, 254
Džailss Hovards (*Giles*) 86
Dženkins Metjū (*Jenkin*) 114
Džoiss Džeimss (*Joyce*) 199
Džozefs Ē. Džons (*Joseph*) 23, 37, 178, 198, 223
Džozefsons Džila (*Josephson*) 209
Džüss Mārtins (*Joos*) 35, 36
Edvardss Džons (*Edwards*) 79
Ehala Martins (*Ehala*) 87
Einarsdotira Torgerda (*Einarsdóttir*) 209
Einhorns Pauls (*Einhorn*) 98
Elferfelds Kārlis Gothards (*Elverfeld*) 98
Elgers Georgs (*Elger*) 62
Elsnere Anna Magdalēna (*Elsner*) 8, 222
Endzelīns Jānis 197
Enfilds Niks (*Enfield*) 36
Ēriksons Ēriks (*Erikson*) 30
Ernstsons Vineta 173
Ernštreits Valts 201
Everets Daniels (*Everett*) 75
Feisolds Ralfs (*Fasold*) 165
Fennels Trevors (*Fennel*) 97
Fērklafs Normens (*Fairclough*) 22
Filipsons Roberts (*Phillipson*) 79
Fišmens Džošua (*Fishman*) 76, 207, 240
Flotova Luīze fon (*Flotow*) 210
Freibergs-Brīvkalnieks Georgs 100
Gampercs Džons (*Gumperz*) 30
Gandijs Mahatma (*Gandhi*) 53
Garsija Ofēlija (*Garcia*) 88, 243
Gills Mārtins (*Gill*) 199
Gilmens Alberts (*Gilman*) 172, 265
Girgenšons Zemgus 140
Gliks Ernsts (*Glück*) 46, 68
Glisons Pols (*Gleason*) 30
Godards Klifs (*Goddard*) 190
Gofmanis Ērvings (*Goffman*) 166
Gopalakrišnans Adors (*Gopalakrishnan*) 52
Grens Fransuā (*Grin*) 82, 240
Hābermāss Jirgens (*Habermas*) 166

Halidejs Maikls (*Halliday*) 22
Hans Bjungs-Čuls (*Han*) 71
Hārmons Deivids (*Harmon*) 79
Haugens Einars (*Haugen*) 76
Herders Johans Gotfrīds fon (*Herder*) 14, 42-44, 72, 235
Hermanis Alvis 120, 121
Hogana-Bruna Gabriela (*Hogan-Brun*) 106, 107, 160
Horiguči Daiki (*Horiguchi*) 201
Humbolts Vilhelms (*Humboldt*) 99
Ikstena Nora 101
Ingleharts Ronalds (*Inglehart*) 94, 95
Jansone Ilga Irēna 16
Jaunsudrabiņš Jānis 101
Jernuds Bjerns (*Jernudd*) 21, 227
Johmanis Karls Gustavs (*Jochmann*) 70
Jordana Sabīne (*Jordan*) 46
Jundze Arno 129
Kalmass Florians (*Coulmas*) 102
Kalme Guntis 119
Kameraona Debora (*Cameron*) 206, 209
Kariņš Krišjānis 150, 174, 254
Kārkliņš Valdemārs 198
Karulis Konstantīns 185
Kaudzītes brāļi 101
Kauliņš Jānis 100
Kirhers Atanasījs (*Kircher*) 69
Kļava Gunta 82, 108, 241
Kļaviņš Kaspars 14, 221
Kloss Heincs (*Kloss*) 76
Kolmane Ieva 213
Konfūcijs (*Kong fuzi*) 69
Kozinetss Roberts V. (*Kozinets*) 155, 256
Krauss Maikls (*Krauss*) 78, 87
Kristals Deivids (*Crystal*) 106, 121, 151, 175, 183, 195, 197, 200-202, 205, 216, 255
Kroīters Neīts (*Kreuter*) 203
Kronvalds Atis 25, 43, 99, 100, 130, 228
Kukarane Marta 175
Kukle Līva 200, 207
Kūle Maija 16, 38, 94, 98, 120, 123, 137, 218, 246, 252, 270
Kūlis Māris 97, 247
Kursīte Janīna 97, 192
Ķestere Iveta 169
Landvēra Marta (*Landweer*) 86

Langa Liāna 101, 149, 150
Lapjērs Ričards (*LaPierre*) 24
Lauze Linda 14, 221
Le Peidžs Roberts Broks (*Le Page*) 35
Levits Egils 38
Liangs Sihua (*Liang*) 22, 219, 229, 230, 271
Līce Anda 118, 153
Liepa Dite 14, 221
Liepa Kitija 178
Liepa Zenta 16
Liparte Evija 148
Lohs Džonatans (*Loh*) 79
Loids Ričards (*Lloyd*) 200
Lorencs Juris 120
Lūiss Melvins Pols (*Lewis*) 83
Lūsēns Jānis 121
Luters Mārtiņš (*Luther*) 55
Makena Terenss (*McKenna*) 211
Makafrijs Stīvs (*McCaffery*) 204
Mancelis Georgs (*Manzel*) 46, 98
Martena (Lazdiņa) Sanita 109
Meistere Anda 181
Miķelsone Aina 187
Milenbahs Kārlis 25, 100, 228
Mūrs Roberts (*Moore*) 109
Neiders Ivars 174
Ofeisens Šarls Adrians van (*Ophuijsen*) 60
Ogai Mori (*Ōgai*) 43, 235
Ogdens Čārlzs (*Ogden*) 198
Olāhs Miklošs (*Oláh*) 47
Orvels Džordžs (*Orwell*) 198
Ozols Arturs 46, 97
Pārkss Malkolms B. (*Parkes*) 204
Pētersons Ingus 140
Pinkers Stīvens (*Pinker*) 192
Plūme Ieva 213
Požarnova Vija 14, 221
Pumpurs Andrejs 101
Rai Savitri (*Rai*) 53
Rainis 53, 101
Rakickis Edvīns 148
Ramptone Vanesa (*Rampton*) 8, 222
Raudsepa Ieva 213, 214

Rēhehūzens Johans Georgs (*Rehehusen*) 98
Ričardss Aivors (*Richards*) 198
Rinkevičs Viktors 136
Rirdance Signe 214
Ro Kristīne (*Ro*) 119
Rodess Aleksandrs de (*Rhodes*) 62
Rosidi Aips (*Rosidi*) 60
Ross Džons (Ross) 67, 68
Rots Mihaēls (*Roth*) 46
Rozenbergs Jānis 203
Rubene Māra 96, 247
Saimonss Gerijs F. (*Simons*) 83
Satčidanandans Kojamparambats (*Satchidanandan*) 49
Saudargs Pauļus (Saudargas) 127
Sedžongs (*Sejong*) 63, 238
Sērsna Artūrs 188
Sīlis Jānis 177
Silverstains Maikls (*Silverstein*) 200
Skalbe Kārlis 101
Skots Džeimss (*Scott*) 47
Skujenieks Knuts 129
Skutnaba-Kangasa Tove (*Skutnabb-Kangas*) 79
Sosīrs Ferdināns de (*Saussure*) 97
Spolskis Bernards (*Spolsky*) 24, 79, 91, 96, 131, 215, 229, 230, 247
Sprets Tomass (*Sprat*) 202
Stenders Aleksandrs Johans (*Stender*) 98
Stenders Gotfrīds Frīdrihs (*Stender*) 98
Stiebra Roze 120
Stradiņš Jānis 114, 250
Streičs Jānis 136
Strelēvica-Ošiņa Dace 14, 110, 131, 177, 221
Suharto (*Suharto*) 59
Sv. Isidors no Seviljas (*Isidorus Hispalensis*) 207
Svifts Džonatans (*Swift*) 58
Šampolions Žans Fransuā (*Champollion*) 69
Šēfers Egils 120
Šenons Klods (*Shannon*) 198
Šiliņš Jānis 121
Šims Audris 136
Šķerstiņš J. 188
Šlāpins Ilmārs 206
Šmits Pēteris 46, 72, 235
Šozaburo Kanazava (*Shōzaburō*) 43

Šteintāls Heimanis (*Steinthal*) 99
Štokenbergs Aigars 214
Švarcs Šaloms (*Schwartz*) 94, 95
Taburē-Kellere Andrē (*Tabouret-Keller*) 35
Tadžfels Henrijs (*Tajfel*) 33, 34
Tentelis Augusts 99
Tīfentāle Alise 178, 179
Tihomirova Darja 127
Tjarve Rolands 138
Tomasa Linda (*Thomas*) 115, 133, 251
Tomass Džordžs (*Thomas*) 185, 197
Tomsons Aidis 134
Tradgils Pīters (*Trudgill*) 110, 185, 212
Trasa Linna (*Truss*) 195, 205
Trasks Roberts Lorens (Trask) 108
Ulmanis Kārlis 53
Uzule Laura 138
Vādons Jānis 101, 119, 120, 122
Valdemārs Krišjānis 45, 99
Valdmanis Jānis 16, 25
Vanags Pēteris 97
Vargass Filips de (*Vargas*) 70
Vargičs Martins (*Vargic*) 112
Vēbers Aleksandrs 100
Veisbergs Andrejs 96, 146, 177, 178, 187, 195, 211
Velcels Kristians (*Welzel*) 94, 95
Vērdiņš Kārlis 213, 214
Verns Žils (*Verne*) 71
Vertoveks Stīvens (*Vertovec*) 82, 241
Vežbicka Anna (*Wierzbicka*) 190
Viņķele Ilze 149, 150, 254
Vodaka Rūta (*Wodak*) 22
Vukotičs Vuks (*Vukotić*) 199
Zālīte Māra 101, 117
Zelče Vita 99
Zemenskaite Gerda (*Zemenskaitė*) 127
Ziedonis Imants 101
Zīle Monika 119
Zirnis Egils 118
Zvaigznīte Jēkabs 99
Žangs Ji (*Zhang*) 77, 238
Žīgure Anna 117

**Latviešu lingvistiskā attieksme:
vērtības, pārlicība, prakse**

Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds
Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050, Latvija
www.apgads.lu.lv

**LATVIJAS
UNIVERSITĀTE**

ISBN 978-9934-18-723-0

9 789934 187230 >